

શ્રીમંત સરકાર મહારાજા સાહેબ સયાજીરાવ
ગાયકવાડ સેનાખાસજેસ સમશેર
બાહાદુર એમના ઉદાર
આશ્રયથી

MAHARAJA VIDYA BHAVAN

પ્રાચીનકાવ્યમાળા

ગ્રંથ ૧

પ્રેમાનંદકૃત

દ્રૌપદીહરણ.

સંશોધન કરી ટીકાસહિત પ્રસિદ્ધ કરનાર
હરમોવિંદ દ્વારકાદાસ કાંટાવાળા
અને
નાથાશંકર પૂજાશંકર શાસ્ત્રી
વડોદરા.

સંવત્ ૧૯૪૫ : સન ૧૯૯૦.

કીમત ૧-૪-૦

(સર્વ હક્ક સ્વાધીન રાખ્યા છે).

અમદાવાદ “આર્યોદય”
તથા
વડોદરા “વીરક્ષેત્રમુદ્રાસય”માં છાપ્યું.

Under the liberal patronage of
His Highness Maharaja
SAYAJI RAO GAEKWAR
Sena Khaskhel Samsher Bahadur,
Baroda.

PRACHIN KAVYA MALA.
or

Old Gujrati Poetical Series,

PART I.

POET PREMANAND'S

DROUVAKHARAN.

Published with annotations

By

Hargovandass Dwaidkass Kántaválá

and

Nathashanker Pujashanker Shastri.

A. D. 1890.

Price Rs 1-4-0

પ્રસ્તાવના.

યથાર્થ રાજ્યધર્મ જાણનાર વિવેકી રાજ્યકર્તા પોતાની પ્રજાનું અનેક પ્રકારે કલ્યાણ કરવું એજ ઇશ્વરકૃપાથી પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા સર્વોપરિ પદનું સાર્થક થવું માને છે. તે કલ્યાણ કરવાના વિવિધ પ્રકાર છે. વસુધરા (પૃથિ-
વી)નો જે પ્રદેશ પોતાનો છે તેમાં અન્નફળાદિ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ છે તેનો, તથા તેમાં ધારણ થયેલ વસુ (ખનિજ ધન રત્નાદિ)ને બહિર્ કઢાવી તેનો, પોતાની પ્રજાની સુખવૃદ્ધિને અર્થે, ઉપયોગ કરે છે, પ્રજાની સુખશાન્તિ-
માં બાંધવા યતાં તેનો વધારો થવાં અનેક પ્રકારની યોજના કરે છે; નિર્મળ જળાશય, સુગમ માર્ગ, ઔપધાસ્ય આદિથી સરીરની સુખાકારીનાં સાધન નિર્માણ કરેછે; તથા વિદ્યાલય, પુસ્તકાલય, ત્રયવૃદ્ધિ આદિ મનની સુખ શાન્તિનાં સાધન આપે છે. ન્યાયથી, નીતિથી, પ્રીતિથી, સમભાવથી, ઉદારતા થી, પ્રજાને સ્વપ્રજા તુલ્ય ગણી પિતાવત્ સર્વનું પાલન તથા હિત કરવું એજ ધર્મ તથા સ્વાર્થ માની અન્વય જે રાજા પ્રજાનું રંજન કરવા પ્રયત્ન છે, તેની પ્રજા સુખી થાય છે, તથા તેના મનોરથ સફળ થઈ, તે અક્ષય કીર્તિને પામે છે. એ આદિ અનુભવસિદ્ધ થયેલા પ્રમાણિક સિદ્ધાન્તો છે.

શ્રીવડોદરા રાજ્યના વિદ્વાન, શક્તિમાન અને પરમ પવિત્ર મહારાજા-
ધિરાજ શ્રીમન્ત સયાગ્રસાવ ગાયકવાડ સેનાખાસખેલ સમશેર બાહાદુર એમનો પૂર્વોક્ત ઉદાર વિચારો અને સિદ્ધાન્તો પર બહુ બાવ, તથા તેવા ઉત્તમ વિચારોને આચારમાં આણી પ્રજાનું કલ્યાણ કરવાનો તેમનો મહાન પ્રયત્ન, એ સાંપ્રતકાળમાં સર્વ સ્થળે પ્રશંસનીય ગણાતાં દૃષ્ટાંતરૂપ થઈ પડ્યા છે.

શ્રીમન્ત મહારાજાધિરાજના એ ઉદાર ભાવથી ઉત્તેજાઈ તા ૮ મે સન ૧૮૮૯ ની એક સ્મરણી તેઓ નામદારની સેવામાં રજુ કરવામાં આવી હતી. તેનો આગય એ હતો કે વડોદરા રાજ્યમાં થઈ ગયેલા ગુર્જર કવિઓના અપ્રસિદ્ધ ગ્રંથો પ્રસિદ્ધિમાં આવે તેવી યોજના રાજ્યઆશ્રયથી થાય તે સારું.

પ્રાચીનકાવ્યસંગ્રહ એ નામનાં ગુજરાતી કવિતાનાં પુસ્તક વડોદરા રાજ્યના ડાઇરેક્ટર ઓફ વર્નાક્યુલર ઈન્સ્ટ્રક્શન, સવસાહેબ દરજોવિન્દાસ દારિકાદાસ તથા વડોદરા નિવાસી શાસ્ત્રી નાથાશંકર પૂજારીશંકર એમની તરફથી પ્રસિદ્ધ થવાનો આરંભ થઈ ચૂકેલો હતો, અને તેસારે થણા સ્તુતિપાત્ર પ્રયત્નથી દસ્તલિખિત થયેલો સારો સંગ્રહ તેમણે કર્યો હતો. વડોદરા રાજ્યનું દેશી કેળવણીખાતું મારી કેબરેજ નીચે સુપરત થયા પછી આ સંગ્રહ ખામત મેં તપાસ કરી. તે ઉપરથી જોવામાં આવ્યું કે રત્નાદિ ધનના બંડાર દટાઈ રહ્યા હોય છે તેમ અનેક વિષયો પર રચેલી કવિતાના બંડાર દટાઈ પડી રહ્યા હતા, અને તે બંડારને પ્રગતિ ઉપયોગ-સાર ખાતે લાવી તે દ્વારા મદદિચારને પ્રુટિ આપવી એ લાભકારક થશે એમ લાગ્યું. આ કવિઓમાં પ્રેમાનંદ, રત્નેશ્વર, વલ્લભ, ભાલણ, દયારામ, હરિભટ્ટ, ભોજેભટ્ટ, ધીમેભટ્ટ, ગિરિધર આદિ ખુબ પ્રસિદ્ધ અને ભોક્ષિય કવિઓ આવી જાય છે. રાધાભાઈ તથા દીવાળી બાઈ નામની બે સ્ત્રી કવિઓની કવિતા પણ મળી આવી છે. અને જાણસાહેબ ગાયકવાડ એ નામના પ્રસિદ્ધ યથેચ્છા હથેરવાડનની કવિતાનો પણ સારો સંગ્રહ છે. આ સર્વ કવિતા શોધી અને ટીકા સાથે છપાવતાં ત્રણ વર્ષે લાગશે એમ અજમાયશ થઈ છે. એકામ જૂનું કરવા ત્રીમત સરકાર મહારાજ સયાજીરાય ગાયકવાડ એમણે રૂ. ૧૨૦૦૦) ખાર હમરની રકમ મંજૂર કરી ત્રીમતી આશ્રય આપ્યો છે અને તેથીજ આ પુસ્તકે પ્રસિદ્ધિમાં આવી શકશે. આ ઉદાર અનુયાયી ગુર્જર પ્રજા અને સર્વ ગુર્જર વાસી ઉપર ઉપકાર થયો છે. એમ સર્વ સમગ્ર જોનેને લાગ્યા વિના રહેશે નહિ.

કવિતા વિષે એક પ્રયોગ કવિ લખે છે કે :—

Poetry is itself a thing of God ;
He made his prophets poets, and the more
We feel of poetry do we become
Like God in love and power.

કવિતા સ્વત ઈશ્વરની એક વસ્તુ છે ઈશ્વરે કવિઓનેજ પોતાના બનિષ્યદ્વાદી કર્યા છે અને કવિતાને જેમ આપણે અવિક અનુભવીએ છીએ તેમ આપણે સ્નેહમાં અને શક્તિમાં ઈશ્વર પેઠે યજ્ઞએ છીએ

કવિ વિષે વર્ણન કર્યું છે કે —

Blessings be with them, and eternal praise,
Who gave us nobler loves, and nobler cares,
The Poets, who on earth have made us heirs,
Of truth and pure delight by heavenly lays'

WORDSWORTH

જેઓએ આપણને શ્રેષ્ઠતા પ્રેમ તથા શ્રેષ્ઠતાર ઉકેલ આપ્યા છે તે પ્રિયો ઉપર આશિર્વાદ તથા અનંત પ્રશંસા હો, જેમણે દિવ્ય કાવ્યને આ જગત ઉપર આપણને સત્યના અને સ્વચ્છ આનંદના ઉત્તરાધિકારી કર્યા છે

આપણા દેશમાં તો કવિને રવિમય ગણી તેની બહુ પ્રકારે પ્રશંસા કરવામાં આવે છે તે પ્રસિદ્ધ છે

અદેશમાના કોટ, રાજમહાલય, ધર્મશાળાઓ, દેવાલય, જળાશય, વિશ્રામસ્થાન, આદિ કીર્તિ-સ્તંભ પૂર્વેના રાજા કે ધર્માત્મા ગૃહયો કબી ગયા હોય છે, તેનો છાંયોદાર કવો એ મહાપુણ્યનું કાર્ય છે, એમ ધર્મ શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે અને સારા રાજાઓ તેમ કરાવે છે પણ ખરા અને તેથી સર્વ પ્રગતિ સુખ ભોગમાં દૃઢિ યત્ન તેમનો આશિર્વાદ મેળવે છે

કવિના દ્રવતા અન્ત કરણમાં ઉત્પન્ન થઈ મહદ્વ્યજ્ઞોના અત કરણમાં પ્રવેશી ત્યાં વધી સુખાનંદ દેનાર કવિના તેનો છાંયોદાર પણ પ્રશંસનીય અને પુણ્યપ્રદ છે આગતથી વૃદ્ધ-કૃથી શ્રીમાન્ સુની મરેને દુખમાં વિશ્રામસ્થાન અને સુખને અધિક કરનાર કવિતા એ પણ માધન છે એણે સુખપ્રદ સા-

ધનનો છૂટ્ટોદાર પ્રજાના કલ્યાણસાર શ્રીમંત મહારાજાધિરાજ કરાવે છે એ તેમના પ્રજાસંહાર કરવાના ઉચ્ચ ભાવમાંનું એક સુચિન્દ છે.

વડોદરા રાજ્યમાં થઈ તથેલા કવિઓની અપ્રસિદ્ધ પ્રાચીન કવિતા સંભાળથી પ્રસિદ્ધિમાં લાવવાના હેતુથી નીચે પ્રમાણે કમિટી નીમવામાં આવી છે.

પ્રમુખ.

દિવાન બાહાદુર મણિભાઈ જશભાઈ.

મેમ્બરો.

રાવબાહાદુર અંબાલાલ સાકરલાલ. એમ. એ. એલ. એલ. બી.

ખાનબાહાદુર જમસેદજી અરદેસર દલાલ. એમ. એ. એલ. એલ. બી.

રાવસાહેબ પીતાંબરભાઈ જશભાઈ.

રાવસાહેબ હરગોવિંદલાલ ઠારકાલાલ.

દરેક અંચની ખનતા સુધી અનેક પ્રતો મેળવી તેને શાધી અને ટીકા સખ્દાર્ય આપી વિશેષ ઉપયોગી કરવી તથા સર્વ કામ રાવસાહેબ હરગોવિંદલાલની સંભાળ નીચે શાસ્ત્રી નાથારાજકર પ્રજાસંકર તથા કવિ છોટાલાલ નરસેરામ આદિ લાપક માણસનાથી સલાવવામાં આવ્યું છે. પુસ્તકો સંબંધી સર્વ વ્યવસ્થા અને જવાબદારી આ કમિટી તરફ છે. કમિટીમાંથી કોઈપણ ખાનગી હિત કે સ્વાર્થ આ સંબંધમાં ન છતાં માત્ર લોકહિતાર્થ કામ જાણી કમિટીએ આ કામ માથે લીધું છે.

વડોદરા રાજ્ય નિવાસી કવિઓની કવિતા ઉપરાંત ગુજરાતના ખીજા પ્રસિદ્ધ કવિઓની અપ્રસિદ્ધ કવિતાનો ઘણો જથ્થો રાવસાહેબ હરગોવિંદલાલ તથા શાસ્ત્રી નાથારાજકરની પ્રજાસનીય યોધથી એકઠો થયેલો છે, અને વધારે જથ્થો એકઠો કરવા પ્રમત્ત કમિટી તરફથી જરૂરી રાખવો એમ ધારણા છે. આ સર્વ કવિતા પછુ પ્રસિદ્ધિમાં લાવવા યોજના તૈયાર થાય છે, અને તે ઉદ્યમ સફળ થવા ઈશ્વર પાસે પ્રાર્થના છે.

આશા છે કે આ પ્રાચીન ગુર્જર કવિઓની સુદર તથા બોધક કવિનાથી વાંચનારનું ગાન તથા સદ્ગુણ, રસજતા, રૂચિ, રમિકતા, સહૃદયતાદિ ઉચ્ચ પ્રકારના યદ્ય વૃદ્ધિ પામશે, અને ગુર્જર વાગી અન્ય સમર્થ કવિઓની કવિતાની પણ તીવ્ર યાચના યદ્ય પ્રકટ થશે.

આ પ્રાચીન કાવ્યમાળાને, કચ્છ, કાઠિયાવાડ અને ગુજરાતના ગાન્ય કૃષ્ણાઓ તરફથી તથા બીજા ધણા સદ્ગૃહસ્થો તરફથી ઉદાર આશ્રય મળ્યો છે, તેમાટે તેમનો અંત કરણુ પૂર્વક આભાર જાનવામાં આવે છે.

વડોદરા
સવત્ ૧૯૪૬ ના વૈશાખ
સુદી ૧, તા. ૨૦ એપ્રિલ સન
૧૯૯૦, રવિવાર.

મણિભાઈ જશભાઈ.

કવિચરિત્ર.

મહાકવિ પ્રેમાનંદ સુમારે (સવંત) સત્તરમા સૈકાની આખરે જન્મ્યા. તેમના પિતાનું નામ કૃષ્ણારામ ઉપાધ્યા હતું. જે ભાગ્યશાળી જન્મેતા-એ આ કવિશિરોમણિ રત્નને જન્મ આપ્યો તેના નામનો પત્તો લાગતો નથી. કવિના પિત્રાધ્યુઓના વશજ પાસેથી એક પેઢીનામાનું ઝાડ મને મુશિખતે મળી શક્યું, તેમાંથી નીચે પ્રમાણે સાર નિકળે છે.

પેઢીનામાની શરૂઆત ઉપાધ્યા જોદેવથી થાય છે. જોદેવ, કવિ પ્રેમાનંદનો દાદો થાય. જોદેવને ચાર દિકરા હતા. જ્યેષ્ઠ પુત્ર કૃષ્ણારામથી પ્રેમાનંદ થયા. પ્રેમાનંદને જીવણરામ ને વલ્લભરામ એવા બે દિકરા હતા. વલ્લભરામનો ત્રીજો પેઢીએ નિર્વંશ થયો. જીવણરામના પાત્ર મંછારામથી ચાલેલી એક શાખા નિર્વંશ થઈ. હાલ કોઈ જન્મના નામે સ્ત્રી એ શાખામાં હયાત છે. મંછારામના પુત્ર ઉત્તમરામથી થયેલી બે શાખા પૈકી એક શાખા કવિ નર્મદાશંકરને મળેલા મનસુખરામ અપુત્ર ગુજરવાથી નિર્વંશ થઈ છે. મનસુખરામની સ્ત્રી બાઈ નાની હયાત છે. બીજી શાખામાં કુરણાશંકર નામે જીવવાન હાલ કોઈ સરદારને લા નોકરી કરે છે. અર્થાત્ કવિ પછી છ પેઢીઓ વીતી, તેમાં પુરુષમાં ફક્ત કુરણાશંકર છે. પ્રેમાનંદને ત્રણ કાકા હતા, તેમનો વિસ્તાર સારો આપ્યો છે.

૧ પ્રેમાનંદના મરણકાળને માત્ર દોઢસો વર્ષ થયા હતા તેના જન્મ મરણના વર્ષનો પણ પત્તો લાગતો નથી, એ કેવું દીવનિરી બરતુ છે ! ચરિત્રો લખવાનો ચાલ ન હોવાથી આવા આધુનિક મહાકવિ વિષે આપણે કેટલું ચોક્કસ જાણીએ છીએ ! કુળદીપક પુરુષોની મરણતિથિ પેઢીઓગત યાદ રાખી તેમનાં આદ્ય સંવત્સરી કરવાનો રિવાજ આપણે અહીં ધણે ઠેકાણે છે, પરંતુ આ દષ્ટિના કુટુંબીઓ તેની તિથિ પણ જાણતા નથી ! કવિને જોણે નજરે જોયા હોય, તેનાં છાંકરાં હજી હયાત હોવાનો સંભવ છે, તે છતાં કવિ સંજોગથી જોઈતી માહિતી મળી શકતી નથી એ સંતાપદારક છે.

કવિ જ્ઞાતે વડોદરાના ચોવીશા બ્રાહ્મણ હતા ચોવીશા એ ના-
દોગમાંથી ઉત્પન્ન થયા છે પ્રેમાનંદે પોતે 'ચતુર્વિંશી (ચોવીશા) જ્ઞાતે બ્રાહ્મ-
ણ' એમ ધણે ઠેકણે ગાય છે તેમના કુળનો ધર્મ સૈવ હશે, પરંતુ તેમનું વ-
લણુ વૈષ્ણવી સંપ્રદાય તરફ વિશેષ હતું એમ લાગે છે

કવિના જન્મ સમય વિષે મતભેદ છે કવિચરિત્રના લખનાર ગણા-
ભાઈ પડિતે 'ને આશરે મવત્ ૧૬૮૨માં જન્મેયો' એમ લખ્યું છે. રા.
નયનરામે ને કવિ નર્મદાજી કરે સાન આપી નથી, પરંતુ કવિ નર્મદાશંકરન
એકદર બખાણુથી તેનો જન્મ કટલાક વરં મોડો થયો ગણ્યો છે, એમ અનુ-
માન થાય છે 'દતકથા છે કે તેણે મોટપણે ત્રય લખના માગ્યા હતા, ને
ધારીએ કે તેણે પચીશ વર્ષની વયે મામેરૂ લખ્યું ' આ પ્રમાણે કવિ નર્મદા-
શંકર લખે છે, ને મામેરાની સાલ તેમણે ૧૭૩૮ની આપેલી છે, તેથી તે ૧૭૧૪
માં સુમારમાં જન્મેયો હોય એમ ભાસે છે પરંતુ કવિ નર્મદાશંકરે આખાહરણુ-

૧ કવિ દલપતરામે 'ચતુર્વેદી મોટ બ્રાહ્મણ' એમ લખ્યું છે તે સરતચૂક હશે
૨ મેઘ નાદોરા ગોરે, પોતાના ચન્માન પાસેથી પરણામણનું દાપુ મેા મા
વું ન મળનાથી વરન્ન્યાને એમ મટાહેનના દેવળમાં ગોધી બહારથી તાણુ માર્યું
બનાવ એવો બન્યો કે દેવળમાં વરને સાર્પ કરડવાથી તે મરણુ પામ્યો કહે છે
કે કન્યાને સત અઢયુ, તેથી બાગણા આપોઆપ ઉધક્ર ગયા, ને તે વિકાગ સ્વરૂ
પે બહાર આવી એ બેઠ નાદોરા ગલરાયા, ને તેમાંથી ચોવીશ ગોત્રના બ્રાહ્મણો
નામના લાગ્યા ન્યાએ શાપ દીધા કે તમે આ પ્રમાણે અમાગ ઉપર જન્મ કર્યો
ને તેથી પિનાશ નિપન્યુ, માટે તમાર શિર નાળાગીલી બેઠી, તેથી તમારા વરન્ન્યા
ને કુળી અર્થા ન મરતા એગની અવા જરવી તમ ગમે તેવો ઉચ્ચ કરશો તોય
તમ નદીજ રહેગો અને જન્મો આવીથી નાશી ગયા છે, તેઓનું કુટુંબ વિસ્તાર
મામવાને બદને ધનુ જશે જેગો હાજર હતા તેમણે ગાગણ કરી અનુમદ માગ્યો
અણએ નકુ, જન્મે એજને અદરે વરન્ન્યાને કપાજે કેસરની અર્થા જરને, પણ
માર વનન પાછ ન ફરે, માટે તેની તમે બાનેના મો મારીની રાખની મિહગી ૨૨
વી નાદોરામાં આ પાણુ મેઘ ધનાઢ્ય નથી અને એ નીગામાં ધર દહાડે દહાડે
ન્મી થાય છે નાદોરાનું હાતિરથાન નાદો' છે અને તેમના જળદેવ નદકેશ્વર
મદાદેવ જેમા પેવા વર ન્યા પુર્વા હતા તે નાદોરથી આશરે એ ગાહ જીતનગર
નજ- છે નાદોરા તથા ચોવીશાની વસતી ધગી બગી નર્મદા અને મહી વન્ન્યે છે
તેઓને ન્યા ૧૧ શાપ પત્રી મેળાનું વનન તથ દીડુ, એમ હેરાય છે

ની સાલ ૧૭૨૩ ને અભિમન્યુઆખ્યાનની ૧૭૨૭ આપી છે; તો ૯ અને ૧૩ વર્ષની વયે આવાં મોટાં કાવ્ય પ્રેમાનંદે બાંધ્યાં હોય, એ અસંભવિત લાગે છે. વળી પ્રેમાનંદ ચૈદ ૫૬૨ વર્ષની ઉમર સુધી તો જડબરત નેવો હતો એમ કવિ નર્મદાસંકર તેમજ રા. નવલરામ જણાવે છે, તો તેથી પણ આ અનુમાન ખરું હતું નથી.

મારા ધારવા પ્રમાણે કવિચરિત્રવાળાની સાત વધારે સંભવિત છે. એનો એક મોટો પુરાવો જુના અથો વાચતાં મને મળી આવ્યો છે. પ્રેમાનંદના શિષ્ય વીરજી નામે કવિએ સુરેખાહરણ સવત ૧૭૨૦ માં બનાવ્યું છે. અંધારબે-તે કવિઓની સ્તુતિ કરે છે, તેમાં પ્રેમાનંદનું પણ નામ આપેલું છે. વીરજી લખે છે કે,-

“નમસ્કાર નરસિંહ મેહેતાને, પ્રથમ કરું મણાંમ;
દાસ કળીર નચું ભાવશુ, મનમાં (ન) ધરશો રીસ;
વજનાગર ગુણસાગર પ્રણમું, ભાવ ધરીને મન;
સુંદરદાસ પાવન પ્રેમાનંદ, ચિત્ત ના ધરશો ભિન્ન.
મીરાંબાઈ નામદેવ નિશ્ચે, વડુ તેના ચરણ;
મારી બુદ્ધિમાને વિસ્તારું, સુરેખા કેરું હરણ.”

વીરજી એ પ્રેમાનંદના મુખ્ય ચાર શિષ્યોમાંનો એક હતો. તેણે સંવત ૧૭૨૦ માં જ્યારે પ્રેમાનંદની કવિ તરીકે સ્તુતિ કરી, ત્યારે પ્રેમાનંદ તે સમયે કવિ તરીકે સામાન્ય પ્રખ્યાતિ તો પામેલા હોવાનું જોઈએ એ ખાતરજી જણે ઉત્તમ પુસ્તક જે તેણે ત્રણ વર્ષ પછી ૨૨મું હોય, તો તે ૧૭૨૦ માં કવિ તરીકે જાહેરાતમાં આવ્યો હોય, એમાં નવાઈ જોતું નથી. એ વખતે એની ઉમર જોખામાં જોડી વીજ વર્ષની ગણીએ તો એનો જન્મ સવત ૧૭૦૦ માં હશે.

પ્રેમાનંદનો પિતા તેને છંદ જાળ્યાવગ્યામાં નિર્ધન મુકાને મરી ગયો હોય એમ માત્રમ પડે છે. અનાથ વિધવા માદી પણ તેને ઘોડા વર્ષ વિપત્તિથી ઉછેરીને મરણ પામી હતી એમ જણાય છે. એક ચોરીજા જાતિની એ સી-એક વર્ષની ડોશીએ વાતચિત કરતાં આ વાતનો ખુલાસો આપ્યો. તેણે કહ્યું પ્રેમાનંદ પૂરું જોડતાં પણ નહોતો શીખ્યો (એટલે સુમારે ત્રણ ચાર વર્ષની તેની ઉમર હતી) ત્યારે તેની મા તેને કેડમાં ઘાસીને દુળસીવાડીએ જતી.

એ તુળસીવાડી હાલ પશુ ફતેહપુર તરફ છે, અને સા ચસિહજના તુળસી માથે ધામધૂમથી પ્રતિવર્ષ લગ્ન થાય છે. સા દેવદાસે કરવાથી તેને ખાવાનું મળતું.

તુળસીવાડીમા એક મિદ્ધ પુરુષ હત્યો હતા, તેમની એ બાઈ સેનાચાકરી ખરા બાવથી કન્ડી તેથી મિદ્ધે પ્રમદ્ધ થઈ કહ્યું કે “ બાઈ કાલ મનામો તુ નાના છોકરાને લેઈ મારી પાને આનજો સવારમા વહેવી આવે ને ” બાઈને જતા વાગે લાગી એટલે મિદ્ધ ચાલતા થયા સિદ્ધને ન જોવાથી બાઈ માનરી બની ગઈ, ને તેમની પાછળ છોકરાને લેઈને દોડી યોડેક ગયા દોડે સિદ્ધ મળ્યા, એટલે તેમને પગે પડી, રાગ લાગી, અને છોકરાને તેના ચરણ આગળ મૂકી દીધો. મિદ્ધે છોકરાને માથે હાથ ફેરવ્યો, અને એક પાંતરા ઉપર કાઈ લખી તે છોકરાની બહેન લાખું એટલે બહુ ઉપર લીધા અક્ષર પડ્યા. સિદ્ધે કહ્યું, “ જા બાઈ તારો છોકરો મુજરાતીમાં મોટો કવિ થઈ પ્રખ્યાતિ પામશે. જો તું વહેલી આવી દોત તો તે સમૃદ્ધમા નામાંકિત કવિ થાત ! ” એટલે કહી સિદ્ધપુર ચાલતા થયા.

જળી એવું પણ કહેવામાં આવેછે કે રામચરણહરિહર ના-
મે કોઈ સારો નિદાન રામનાથના દેવળમાં ઉતર્યો હતો. પ્રેમાનંદ તે વખતે
આશરે ચૈત્ર ૫ દર વર્ષની ઉમરનો હોઈને તેની પાસે જતો આવતો હતો. સા-
ધુએ એની બુદ્ધિની ચચળતા જોઈને તેને પોતાની સાથે આવવા કહ્યું, તે હ-
પરથી તે પોતાના ઘરનાને કહ્યા શિવાય તેની સાથે ગયો. તેની સાથે કેટલાક
વર્ષ તે દેશો તે અરસામાં સારો વ્યુત્પન્ન કવિ થયો હોય એમ અમને લાગેછે ક-
વિના પુત્ર વક્ષે પ્રેમાનંદકથામાં આ વાત વર્ણવી છે એટલે તે સપ્રમાણ
ગણવી જોઈએ રામચરણ ગુરની સાથે પ્રેમાનંદે પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા (હિંદુસ્તાન-
ની) કરી હતી એથી તેમને જોવા નિહાળવાનું ને જાણવાનું ઘણું જાન્યુ
હશે. વિદ્વાન ગુરના સંગથી તેમને સારું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હશે. જૂદાં જૂદાં
પ્રદેશની પ્રાકૃત ભાષાઓમાં કવિતા કેવા પ્રમાણની ને કેવી ખૂબીની છે તે તેમના
જોવામાં આવ્યું હશે. પ્રાકૃત ભાષાઓ પૈકી હિંદુસ્તાની એ વખતે કવિ-
તાની ખામતમાં પડતી હતી એટલે સસ્કૃતથી ખીજે નજરે એ ભાષા હતી.
અહીં કરીને ઉત્તર હિંદુસ્તાનના પ્રાકૃત કવિઓ કવિતાને માટે હિંદીભાષા પસ-
ંદ કરતા, કેમકે ખીજ પ્રાકૃત ભાષામાં કવિતા કરવાથી તેમની ખ્યાતિ થતી
નહિ કવિતાની ખામતમાં હિંદુસ્તાની ભાષા વધારે જોડાયેલી હોવાથી તેમાં
કવિતા કરવાની સુગમતા પણ વિરોધ હતી સોડોના સામાન્ય મત પ્રમાણે
પ્રેમાનંદે પણ પ્રથમ હિંદુસ્તાનીમાં કવિતા કરવા માડી અને તેમાં સુદર-
દાસનું અનુકરણ કર્યું એમ વક્ષે જણાવે છે એકવાર ગુર રામચરણ કરતા
કરતા વડોદરે આવ્યા ત્યારે તેમને કવિએ હિંદુસ્તાનીમાં કરેલી કવિતા ખતા-
વી એથી ગુર નારાજ થયા ગુર પૂર્વાશ્રમમાં પાટણ તરફના નાગર હતા
તેથી તેમણે કહ્યું કે આપણી ગૂજરાતી ભાષાનું અભિમાન રાખી પૂર્વે
જૈન સોડાએ ઘણાં મેય ગુજર ભાષામાં બાધ્યા છે, પરંતુ કોઈ ખીજ જાતિ-
ને એવો કવિ નથી થયો કે, જેણે ગૂજરાતીને ખીજ ભાષાઓના જેવી સુદર

મોટા પુરૂષ જેમના ઉપર સામાનો ઘણો મોટો લાવ હોય, તેમના વચનની અસર
તેને યાય અને તે કારણથી મહાપુરુષનું ભવિષ્ય અથવા વચનસિદ્ધિ ખરૂં પડે,
એમાં દેવી કાંઈ નથી ગમે તે કારણ હશે, તો પણ જો તે પ્રમાણે જન્યુ, તો વચ-
નસિદ્ધિને દેવી કે ચમત્કારી ગણવી જોઈએ, અથવા કારણે કરીને તેની સત્યતા કે
મહત્તાઈમાં ન્યૂનતા દેખાડી આસ્થા કમી કરવી એ ઠીક નથી, એમ કેટલાક કહે છે,
કેમકે આસ્થા મોટી ચીજ છે

કવિતાવડે વિભૂષિત કરી હોય. મને આશા હતી કે તુ આ ખોટ પૂરી પાડીશ, પરંતુ તુ પણ ખીજાઓની માફક હિંદી કવિ બની ગયો તેથી મને ખેદ થાય છે. ગુરૂના વચનથી 'કવિને એટલી અસર થઈ કે તેમણે તેજ વખતથી આખડી લીધી કે જ્યાં સુધી, સર્વ ભાષાઓના જેવી મૂળરૂપી ભાષા કવિતા રૂપી અલંકારવડે શણગારાય નહિ ત્યાં સુધી મારે પાઘડી પેહેરવી નહિ ! આ પણ તેમણે ઠીક સુધી પાળ્યું અને મરતા સુધી પાઘડી પેહેરીજ નહિ ! કેવા ટેક ! કેવું દેશાભિમાન !

પોતાની ઈચ્છા પરિપૂર્ણ કરવા માટે તેમણે કવિતાના કામની આ પ્રમાણે વેહેવણી કરી. સરસ્વત અને પ્રાકૃત સર્વ ભાષાઓની ખૂબીઓ આવે એવી કવિતા કરવાનું પોતે માથે રાખ્યું. પોતાના આર મુખ્ય શિષ્યો હતા તે- માથી પોતાના પુત્ર વલ્લભને હિંદીની ધાટીપર કવિતા કરવાનું કામ સોંપ્યું. એ વલ્લભે નવે રસપર જાણ જાણ નવ ગ્રંથ લખ્યા છે તથા અલંકાર શાસ્ત્ર અને પિંગળ પણ રચ્યું છે. એ શિષ્યા હિંદી જેવા સાહિત્યના ને ખીજા પ્રકારે ગ્રંથ તો લખ્યા છે, પરંતુ તેમના ઘણાક અધુરા રહી ગયા છે. વલ્લભ સરભાવે બહુ ઉન્મત અને સ્વચ્છંદી હતો. તેની કવિતાનો નમુનો નીચે આપ્યો છે તેથી હિંદી કવિતાનું વલણ તેણે કેવું પકડ્યું છે તે જાણવામા આવશે.

વરભે લખેલા દુઃશાસન રઘિરપાનાખ્યાનમા તે કૃષ્ણના વિચારનો પ્રસંગ વર્ણવતાં લખે છે કે,—

સંવેચા.

“ તેહનાણા તનમાં મનમાં રહિ, શોચનમાં રણમાં ધનમાં શું ?
જેહનાણા જનમાં ધનમાં નહિ, મોચનમાં કાણમાં વનમાં શું ?
દહ બચે ઉનમાં ગનમાં રહિ, લોચનમાં ઉણમાં અનમાં શું ?
ખેહન જોગનમાં હનમાં સહિ, રોચનમાં ધુણમાં ધનમાં શું ? ”

વળી ભીમની પ્રતિજ્ઞા વર્ણવતાં તે લખે છે કે,—

મનહર.

“ એમ જોધકા મગીને, હોમ રોધકા વિચારે,
આવી રોધકા ઉચારે, મુણે શંખ ગર્જતા;
ભીમ મહાબાહુ એતો, કૃષ્ણના મરાહુ કાજ, ”

આવી ઉજાડુમા કીધ, પ્રતિજ્ઞા તો તર્જતા;
ભાતી ભગવત મને, લાવી બળવંત તને,
હૃદય કળવત કે'તા, ધન્ય તારો સર્જતા;
કવિ પલ્લભ પ્રતાપ, ભીમ દુલ્લભ અમાપ,
દહે સુલ્લભ પ્રતાપ, કવિ શૂર વર્જતા."

વળી સમ્પ્રતાદિમાથી અથનો વિષય સ્પર્શ તેનું નામ આપવા વિષે
ચોતાના પિતા પ્રેમાનંદને નિચાર નાપસદ કરી તે લખે છે કે,-

શુકસાર નીતિ અથમાંહી ઉપદેશ કથ્યા,
અમો માનુ તેહ બાપ, મનમાન્યુ કો બકો;
ચોરી કરી ચોર થાઓ, અન્યને કે' આપ થાઓ,
બાપ કે'છે ચોરી કરો, બાપ જાણો તે' છક્યો;
આ તો કે'છે ચોરી કરો, ચોરે બેસી ચોર થાઓ,
વદો વદો ભલા ! તમે, ન્યાય રે'શ એ ઠક્યો ! ।
અન્યાય ન થાય થાય, જીવ ભયે જાય જાય,
કવીશ્વર પલ્લભ તો, શાહુના સંગે હકો !"

બીજે શિષ્ય રતનેશ્વર મેઘજી ડોહાઈને રહેવાશી હતો તેને મ-
રાઈ જેની દિવિતા કવવાનું મમ સુખગત થયું હતું. તેણે રામાયણ, મહાભારત,
અશ્વમેધ, સંસ્કૃત મહાકાવ્યોના ભાષાન્તર અને એવા બીજા અથ રચ્યા છે,
તેમા વૃદ્ધરામઆદિ મરાઈ કવિઓની ધાટી પંક્તી છે. વળી મોરોપતના જેની
આર્યાઓ પણ તેણે ઘણી કરી છે જે કદાચ અમારા આંકડાને વખત આવશે
અને બતાવનાને શક્તિમાન થઈ શકીશું.

ત્રીજા શિષ્ય વીરજીને ઉદું, ફાગશી, વગેરે ભાષાઓમા જેની ઉ-
દગ વાતો લખાય છે તેની વાનો કવિતાગદ્ય લખવાનું કામ સોંપ્યું હતું એ
સમયે આની વાતો લખવામા મહાકવિ શામળ ભટ્ટ પ્રખ્યાતિ પામ્યા હતા,
તેમની માથે વીરજીને ટક્રર લેવાની હતી એ મને વચ્ચે વાદ ચાલતો હતો.
શામળની સાથે સરત થઈ હતી તેની રૂએ વીરજીએ સુરેખાદરણની કલ્પિત
વાત બોડી, પરંતુ તેમા તેણે હાર ખાધી, તેથી તેણે કાકુગજકથા, કામાવતીકથા,
વગેરે બીજા આકથાઓ બોડી શામળ સાથેના વાદમા વીરજીએ હાર ખાધી તેથી

વલ્લભ તેના ઉર્પર બહુ ચીડાયો હતો. તેણે વીરજીની ધણી ઠેકડી કરી છે. કામા-
વતીની કથામાં વીરજીએ પ્રસંગાનુસાર શામળના જેવી સમશાઓ દાખલ
કરી છે, જેમાંની નમુના માટે અહીં યોડીક આપી છે—

‘ ‘ દોહરા.

“ચાર પાંખ ને એક ફળ, ફળ ખાધે મરો જાત;
નારો વિના ચાલે નહિ, તે મુજ દાખવ કાન્ત.”

ઉત્તર-તીંગ.

“એક ફળ દા લોચણાં, (અને) તે મુખ મોટા દંત;
મસ્તક પે તો પૂછવડુ, તે મુજ દાખવ કંત.”

ઉત્તર-ચાંશી.

“જે પુખ છે એક નારને, જે નર તેહ અસંત;
જે નરને બધન કરે, તે મુજ દાખવ કંત.”

ઉત્તર-ચોળી.

“પાણી પીતી દુભળી, તરશે માતી હોય;
કુદુંબ કલહ કંઈ આવતી, કંથ વિમારી જાય.”

ઉત્તર-છાશ.

ચોથો શિષ્ય સુંદર ધનદાસ ‘કરીને હતો તેણે સસ્ત્રીની પૌરાણિક
ધારીની કવિતા કરવાનું કામ માથે રાખ્યું હતું. પ્રેમાનંદના મરણ પછી અ-
ધુરો રહી ગએલો દશમસ્કંધ પૂરો કરનાર એ સુંદરદાસ હતો. ચારે શિષ્યોમાં
સુંદરદાસ સદુચી ઉતરતો છતાં દશમ જેવા ઉત્તમ કાવ્યને પ્રેર કરવાનું કામ
પ્રેમાનંદે તેને કેમ સોંપ્યું, તે વિશે એવું જાણવામાં આવ્યું છે કે કવિએ મર-
તી વખતે પોતાના ચારે શિષ્યોને નમુના દાખલ દશમની યોડીક આગલી
કવિતા કરી લાવવા કહ્યું. વલ્લભ વગેરે ત્રણ શિષ્યોએ સારી કવિતા કરી;
પરંતુ દરેકે કડવાને છેડે પોતાને કવિ કે કવીશ્વર એવું પદ આપ્યું, તેથી પ્રેમા-
નંદને ગીડ ચડી. સુંદરે તેમ કહ્યું નહોતું તેથી તેના પર ખુશ થયા, અને
દશમ પૂરો કરવાની તેને પરવાનગી આપી અને પછી આખ્યાન કરના તરીકે
તેનું નામ દાખલ કરવાને તેને આજ્ઞા કરી. પ્રેમાનંદને કાંઈ કવિ કહે તો તેમને
બહુ માફ સામતું. પોને બદને નામેજ ઓળખાવા રાગ હતો; તેમણે પોતાના
અધોમાં દોહ-કોશો કવિ એવું વિશેષણ પોતાને લગાડ્યું હોય એવું બહુવા

જોવામાં આવતું નથી, એ પરથી એ વાતને ટેકો મળે છે. આવા સાદા અને સબ્ય ગૃહસ્થને પોતાના શિષ્યો કવિપદ ધારણ કરે તેથી રીસ ચડે એમાં શું આશ્ચર્ય!

કવિએ પોતાને માથે રાખેલું વિકટ કામ કેવી રીતે પાર પાડ્યું છે, તે તેમના મંથોજ કહી આપે છે, એટલે એ વિગે વધારે લખવાની જરૂર નથી. સર્વ આપાની ખૂબીઓ લાવવામાં તેમણે કેટલો પ્રયત્ન કર્યો છે તેની વિશેષ પ્રતીતિ દ્રૌપદીહરણથી વાંચનારને થવા વગર રહેશે નહિ. જે મહાકાવ્યો હવે પછી પ્રકટ થવાનાં છે તે એથી પણ વધારે ખાતરી કરી આપશે.

ગ્રંથાના ગુજરાતી પછી કેટલીક મુદત તેને ખાસીતું ધર સેવ્યું પડ્યું હોય એમ જણાય છે. એણે કિશોર અવસ્થા કેવી રીતે ખાસીને ત્યાં કાઢી, ને તરણાવસ્થામાં પેહેલાં હિંદુત્વ વર્ષોમાં શું કર્યું તે અરાધ્ય જણવામાં આવ્યું નથી. ચોવીસી ડોશી એમ કહે છે, કે તે એ અવસ્થામાં ફરતો ફરતો, ને બાપડીઓને જોડકણાં તથા ગીત જોડી આપતો. એનાં ગીત વૈષ્ણવોમાં ગંધાય છે, એમ કવિ નર્મદાસ કહી લખે છે; પરંતુ એનાં જોડકણાં કે ગીત કયાં તે કોઈ ખતાવી શકતું નથી. સદર ડોશીના બાપ કવિ પ્રેમાનંદના વખતમાં હતા, ને તેમને મેળેથી તેણીએ કેટલીક વાતો કવિ વિગે સાંભળેલી, એમ તે કહે છે; પણ કવિનાં બનાવેલાં કોઈ જોડકણાં કે ગીત તેના જણવામાં નથી. કવિની શરૂઆત ઘણી ખરી પ્રથમ આમજ થાય છે, એટલે ને કંઈ સહેલી છૂટક કવિતા પ્રથમ બનાવે છે. ડોશી જણાવે છે કે કવિનાં જોડકણાં બાપડીઓને બહુ પ્રિય લાગતાં. કવિ નર્મદાસ કહી લખે છે તેમ ચાંદ પંદર વર્ષની વયે તે છેક “મુખ્યને જડગરત” નહિ હશે એમ મને લાગે છે.

આ મહાકવિએ ગૂજરાતીમાં કાવ્ય પુસ્તક રચવાનું કામ ક્યારથી ને કેવી રીતે શરૂ કર્યું તે વિગે દંતકથા એવી છે, કે તે પ્રથમ સંસ્કૃતમાં કથા કરી પોતાનું ગુજરાત ચલાવતા. એક વાર મેહેતાપોળ (સરકારવાડા પાસે) નજીક તેમણે કથા શરૂ કરી. એ જગ્યાએ રમેશ કોર્ક બીજાને જાણી એમને જોઈ, તેણે આવી પ્રેમાનંદ સાથે વડવા માંડ્યું. તકરાર ઘણી થઈ ત્યારે પ્રેમાનંદે ચીડાઈને કહ્યું, હીક છે, આજથી હું સંસ્કૃતમાં કથા ન કરવાનું પણ લેઉં છું, ને હવેથી પ્રાકૃત એવી કથા જોડું કે તમારી સંસ્કૃત કથા ઉપરથી લોકોની રૂચિ હીક જાય, ને તમારા રોજમાર ઉપર પાણી ફેરે. ઘેર જઈ તેણે તે દિવસથી પ્રાકૃત કાવ્ય શરૂ કરી. કોઈ કહે છે કે પ્રથમ તેણે દશમસ્કંધ આપવા તેમાંનાં

છૂટક આખ્યાન શરૂ કર્યા તેની વાણીમા તો બાકી નહિજ વળી તેની સમજના એવી રસીલી પ્રાકૃત બાપાથી લોકો મોહિત થાય એમા શુ આશ્ચર્ય? કાષ્ઠવા-
ર આના નજીવા કારણથી પણ માણસનું વનણુ ફરી જન્મ છે, તે પ્રમાણે જો
પ્રેમાનંદને થયું હોય, તો “ તે સમયે સસ્કૃત કાવ્યને માન છતા પ્રાકૃત કાવ્ય
તેણે પગદ શામાટે કરી તેનું કારણ માન્ય પડે છે, અને સસ્કૃત જ્ઞાન તેને
ઓછું હશે એ દોષ વાજબી જણાતો નથી વળી સિદ્ધનું નાયક યાદ રાખી
તેણે તેને માન કા ન આપ્યું હોય ?

કવિએ પ્રથમ અથ કવો પ્રશ્ન કર્યો તે માલમ પડતું નથી પ્રથમ
અથ માલમ પડે, તો તે પહેલા કવિની શક્તિ કેટલી ટશે, અહો આગળ
કેટલી વધી, તેની તુલના થઈ શકે કવિ દલપત દુર્લભ મૃદાનશા હપાન્યુ ત્યારે,
તેઓ એક કહેતા કે એ આખ્યાન પ્રેમાનંદનું પ્રથમ પુસ્તક છે, પરંતુ એ
પહેલા અભિમન્યુઆખ્યાન ને ચદ્રાગ્રઆખ્યાન બનાવ્યા હોય, એમ જણા
ય છે કવિ નમદાશકરે ઓખાહરણની સાન ૧૭૨૩ આપી છે, પણ એ વિષે અ-
નેક કારણથી શંકા રહે છે ઘણી પ્રતોમા ઓખાહરણની સાલ લખી નથી આ-
ખ્યાનને છંડે કેટલાક કવિ પાછળથી વધારવામા આવ્યા છે ડબોઈના દયારામે
તેમા ઉમેરેા કર્યાનું જાણવામા આવ્યું છે પ્રેમાનંદના અધોમા ઓખાહરણ,
જો સર્વોત્તમ નહિ તો એક ઉત્તમ પુસ્તક છે, અને તે જો તેણે પ્રથમજ પ્રકટ
કર્યું હોય, તો કવિ તરીકે ક્લમ જાનતા અગાઉ તેણે આર જ્ઞાન, અનુભવ, ને
કાવ્યજ્ઞા સંપાદન કરેલા હોવા જોઈએ, એ નિ સંદેહ છે

કવિ નમદાશકરે પ્રેમાનંદના ચરિત્રમા તેના કેટલાક પુસ્તકના ના-
મ ને આપેા આપી છે સાનો વિરે તેઓ કહે છે તે યથાર્થ છે, કે અનેક પ્રતોની
સમતિધીજ તે ખરી દૂરે દાખવા તરીકે નરસિંહ મેદિતાની હુડીની સાન એમ
જો ૧૭૩૦ આપી છે અને ૧૮૫૪ ને ૧૮૮૯ મા લખેલી પ્રતો મળી તેમા ૧૭૩૩
અને ૧૭૫૪ અનુક્રમે છે જ્યાં આટલો બધો તફાવત છે, ત્યાં વર્ષને અનુસારે
કવિની કાવ્યશક્તિ વિરે તુલના માનની અયોગ્ય છે નજાખ્યાનની સાન નમદા-
શકરે તેમજ ધિચરિત્રનાળાગે ૧૭૭૬ ની આપી છે, પણ મારી પાસેની
એક પ્રતમા ૧૭૪૦ ને ઠીજમા ૧૭૭૩ છે સુભાચરિત્રનું વર્ષ ૧૭૩૮ કવિ
નમદાશકરે આપે છે કાવ્યલેહનમા ને કવિચરિત્રમા ૧૭૦૫ ની સાલ છે
ધિચરિત્રનાળાએ ય પદોદનમાથી નીતુ હશે એમ અનુમાન થાય છે, અને
ય પદોદનની માન ખરી હોય એમ લાગતું નથી મામેગની સાન કવિ
નમદાશકરે તથા ય નવનગરે ૧૭૩૮ આપી છે મારી પાસે ૧૮૪૦ ની પ્રત

છે તેમાં ૧૭૩૨ છે. પ્રત ઉતારનાર લેખકોએ ન બેસવાથી કે મનસ્વીપણે ગમે-તેમ આંકડા ફેરવી નાખ્યા હશે, એમાં શક નથી.

પ્રેમાનંદે કયા કયા અને કેટલા અથો બનાવ્યા છે તે હજી નક્કી બન્યા-વામાં આવ્યું નથી. કવિ નર્મદાશંકરે તેર નામ આપ્યાં છે તે આ પ્રમાણે.—

૧ ઓખાહરણ.	૨ અભિમન્યુઆખ્યાન.
૩ મૃદાલશાઆખ્યાન.	૪ હુંડી.
૫ દારમાળા.	૬ સુદામાચરિત્ર.
૭ મોસાળું. (મામેરું)	૮ રણયજ્ઞ.
૯ નળાખ્યાન.	૧૦ ભાગવત દશમસ્કંધના ૫૨ અધ્યાય.
૧૧ રૂકિમણીહરણ.	૧૨ વિવેકવલ્લભરો.
૧૩ દાણુલીલા.	

રા. નવલરામે સડીક મામેરું છપાવ્યું છે તેની શરૂઆતમાં આપેલા કવિચરિત્રમાં ૨૩ નામની ટીપ આપી છે. જે અગિયાર અથોનાં નવ નામ એમાં છે તે નીચેપ્રમાણે—

૧ વાગનચરિત્ર.	૨ પ્રહલાદઆખ્યાન.
૩ સુધન્વાઆખ્યાન.	૪ વૃસિ હ મેહેતાના બાપનું શ્રાદ્ધ.
૫ ડાંગવઆખ્યાન. *	૬ સંપૂર્ણ ભાગવત. *
૭ રામાયણ. *	૮ મહાભારત. *
૯ રેવાઆખ્યાન. *	૧૦ અશ્વમેધ. *
૧૧ વલ્લભઝંડો. *	

પરંતુ એમાંના * નિશાનીવાળા સાત અથ રા. નવલરામના જોવામાં આવ્યા નથી; તેમજ તળવીજ ક્યાં છતાં તેમાંના ઘણાકનો પત્તો હજી મને મળ્યો નથી. જો રામાયણ, મહાભારત, અશ્વમેધ ને ભાગવત જેવાં મોટાં પુસ્તક તેમણે રચ્યાં હોય તો તે છેક અબળપ્યાં રહેવાનો સભવ નથી; તેમ તેજ અથો પાછળથી તેમના શિષ્ય રૂત્નેશ્વર રચે પાણુ નહિ. ભાગવતગાનો દશમ-સ્કંધ પ્રેમાનંદે રચ્યો એ વાત મશહૂર છે તે પૂરો કરતા અમાઉ તેમનો કાળ થયો, એટલે ભાગવતના બાકીના સ્કંધ તેમણે રચ્યા નહિજ હોય એમ સાંભિ-ત થાય છે; પરંતુ ભાગવતના પેહેલેથી દશસ્કંધ તેમણે ક્યાં હશે એમ કેટ-લાંક કારણથી માત્રમ પડે છે પ્રાચીનકાવ્ય ત્રિમાસિક ચોપાન્યામાં ભાગવત-નો સપ્તમસ્કંધ અને વાગનકથા છપાઈ ગયાં છે. સપ્તમસ્કંધ છપાવત

આગાઉ એવી ખંખર મળી કે પ્રેમાનંદે પ્રહ્લાદઆખ્યાન રચેલું છે. પ્રહ્લાદ-
આખ્યાનની લખેલી બે પ્રત આમને મળી. તેની શરૂઆતમાં લખ્યું છે કે
“ અપ્રતીમાગવત્તમમસ્તકધેપ્રહ્લાદચરિત્ત્રિયતે. ” આથી કોઇ પણ ધારે કે
કવિએ માત્ર પ્રહ્લાદકથાનું વર્ણવી હશે; પરંતુ બે ચાર લીટી વાચતાંજ એ
ધારણા ફેરવવી પડે છે. કેમકે હાળની બીજી લીટીમાંજ કવિ લખે છે કે
“ ષટ્તમસ્તક ધ પૂજણ થયો, હવે કહુ સત્તમસ્તક ધ ” આથી તથા એ અંથ
પૂરો વાંચી જોતા ખાતરી થાયછે કે તેમણે આખો સાતમો સ્તક ધ વર્ણવ્યો
છે. વળી એજ લીટી દર્શાવેછે કે કવિએ છટ્ટમસ્તક ધ પણ કર્લો હશે. કોઇ એવી
શંકા કરે કે કદી સપ્તમસ્તક ધનુ બાપાંતર આપવા જતા તેમણે મૂળમાંનાજ
શબ્દો લીધા હોય; પરંતુ મૂળમાં એવું વાક્ય હેજ નહિ. વામનકથાપડે કવિ-
એ આઠમો સ્તક ધ ક્યો હશે એવી પ્રતીતિ થાય છે. આઠમાસ્તક ધમાં પંદરથી
બાવીસમા અધ્યાય સુધી વામનકથા આસે છે. અંથને છંદે કવિ જણાવેછે કે
“ અષ્ટમસ્તક ધ હજી પૂરેણ કરવો, સંક્ષેપે કથા વખાણી ” એથી માત્રમ પડે
છે કે કવિએ આઠમોસ્તક ધ પૂરો ક્યો હશે અથવા એ સ્તક ધ આખો વર્ણવવાને
ધરાદેજ વામનકથા લીધેલી હશે.

ઉપર જણાવેલા અથો શિવાય અમારા તરફથી નીચે આપેલા અથો
પ્રકટ થઇ ચૂક્યાછે:—

૧ ચંદ્રહાસ.

૨ લક્ષ્મણાદરણ.

૩ ઋષ્યગૃંમઆખ્યાન.

૪ વામનકથા.

આ શિવાય બીજા કેટલાક અપ્રસિદ્ધ અથો અમારે હાથ લાગ્યા છે, અ-
ને હજી ખોળ કરતા બીજા વધારે અથો મળી આવવાનો સંભવ છે. આથી
કવિએ રચેલા અથોની સખ્યા ઘણી મોટી છે એમ વાચનારને માત્રમ પડશે.

આટલા બધા અથો કવિએ શી રીતે લખ્યા હશે ? તેમણે કવિતાનું
કામ નાની વયથી આરંભ્યું. તેમણે દીર્ઘાયુષ્ય બોગવ્યુ હતું, અને મરણપર્યં-
ત એ કામ ચાલું રાખ્યું હતું, તેથી તેમણે લાખી મુદત એટલે સુમારે ૭૦-
૮૦ વર્ષ સુધી કવિતા કરી એમ માત્રમ પડે છે. વલ્લભના કહેવા પ્રમાણે તે
કોઇ જાતનો ઉદ્ધમ રોજગાર કરતા નહોતા, અગર કરતા હશે, તોપણ તેમાં
ઘણો વખત રોકાય એવો તે નહિ હશે; એટલે તેમને કવિતા કરવાને પુષ્કળ
અવકાશ મળતો હશે વળી સમર્થ લખનારા બહુ ત્વરાવાળા હોય છે, એટલે
તેઓ યોગ્ય વખતમા ઘણું કામ કરી શકે છે. અંગ્રેજી મહાત્ અંથકાર જોનસ-
ને પોતાની માનુશીના કારણ અર્થે રૂપિયા મેળવવાસાર રાસેલાસ નામનું ગ-

ધાતમક વિતમ પુસ્તક સાત રાતોમાં લખી કાઢ્યું હતું. પ્રેમાનંદ પણ તેના જેવા કે તેથી વધારે અસાધારણ માલમ પડે છે. દ્રાપદીદરણ તેમણે એક અઠવાડિયામાં પૂરું કર્યું હતું. કવિતા અને તે પણ છંદબદ્ધ, સાહિત્ય શાસ્ત્રોના નિયમોને અનુસરીને એટલે અચાલકાર ને શબ્દચલકારથી છલકાત જતી, શાલ્યચાતુરી દર્શાવતી ને રસમય એક અઠવાડિયામાં લખી કાઢવી એ કામ સામાન્ય શક્તિના માણસથી નહિ બની શકે એવું છે. ઉતાવળના કારણથી અને અધરા અક્ષર-મેળ વૃત્તોમાં કવિતાની અનેક ખુબીઓ લાવવાનો યત્ન કરવાથી શબ્દની ખેંચ કરવી પડી હોય, કે હમેશની સરળતા તથા ભાષા કદિન ને કોઈ કોઈ કામે તા-ણીતુસી માલમ પડતી હોય તો તે દરમુજર કરવા સરખું છે. વક્ષબ જ-ણાવે છે કે જુસિહમેહેતાના પુત્ર શામળનો મોટો વિવાહ કવિએ બે દિવસમાં પૂરો કર્યો હતો ! એ વિવાહ એક મોટું પુસ્તક છે, તેમાં કવિએ ભાષાની સર-ળતા પોતાનાં ખીજાં પુસ્તકોની માફક જાળવી છે, અને તેમાં ઉચ્ચ પ્રતિભા હાસ્યરસ પ્રાધાન્ય છે (હાસ્યરસ પ્રાધાન્ય રાખી મોટું પુસ્તક કવિતામાં રચવું એ કામ સહેલું નથી). આથી કવિની ઉમદા શક્તિની તુલના વાંચનારે કરી શકશે.

પણ તેની ચમત્કારી શક્તિની વિશેષ પ્રતીતિ લક્ષમણાદરણથી થાય છે. લક્ષમણાદરણ કેવી રીતે, શા કારણથી લખ્યું તે બાબતનો ઇસારો કે વિષે પોતેજ પુસ્તકને છેડે કર્યો છે; પરંતુ તેના વિશેષ ખુલાસામાટે તળવી-જ કરતાં દંતકથા એવી ચાત્રતી જણાઈ કે કવિને તેના કેટલાક મિત્રો સાથે હોડ પડવાથી તેમણે એ ગ્રંથ બનાવ્યો હતો. પાસે બેઠેલી મંડળીમાંથી એક જણે કહ્યું, “ કવિ તમે એક આખું પુસ્તક કું અઢી ઘડીમાં વાંચી રહ્યું એટલું એક દિવસમાં રચો ત્યારે ખરા ” કવિ બોલ્યા, “ કદી એક દિવસમાં એવું પુ-સ્તક રચી આપુ તો તમે શી સરત બકો છો ? જો એ પ્રમાણે થઈ શકે તો તમે વાડીની (નિયાં મહમદની વાડી જે વડોદરાનો એક મોટો ભાગ છે તેની) ચોરાશી (કાઠ કહે છે કે અમુક બ્રાહ્મણની સંખ્યા) જમાડશો ? ” બોલનારે કહ્યું, “ હા, જો તમે એવો આખો ગ્રંથ કવિતાબદ્ધ એક દિવસમાં કરી શકો તો મારે ચોરાશી જમાડવી. ” કવિએ પાનનું પીકું ઝડપ્યું અને પોતે એક દિ-વસમાં લક્ષમણાદરણ વસડી કાઢ્યું ! ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે આ પુસ્ત-ક તેમણે ૧૭૨૦ની સાલમાં એટલે નાની યગે કરેલું છે અને એ વખતે તેઓ એક વર્ષથી રોમે પીડાતા હતા. આ વિષે વક્ષબ પ્રેમાનંદકથામાં નીચે પ્રમાણે લખેલો:—

રાગ દેશાખ.

“પ્રેમાનંદ પ્રભુ પરમેશ્વર રે, એક દિન બેઠા મિત્રની સાથઃ
વાદાવાદિએ ‘આવ્યા રે, મમ ચૂડામણિ કવિનાથ.

માયા મમ માધવ મિત્રે રે, કહ્યું થઇ ગાંભીર;

અઢી ઘડીમાં વાંચુ એવો રે, એક દિવે ત્રય કરો વરિષ્ટ-

કૃપણ-સુત પણ પરમાનંદ રે, બોલ્યા મધુરી વાણી;

કો’ તેમ થાચે કેમ કરશે રે, બોલ્યા, અચળાચળ પ્રમાણી.

કયાં કોલકરાર પાળો રે, માંહી ન કંઈ આવે આડ;

માધવ મોટો મહીપતરો રે, કે’ અસંખ્ય વિપ્ર જમાડું.

મસ્તક-મીણુ મમ માંદા રે, એક વર્ષથી કવિમણિ જોડ;

તોચે તારણ્યતાએ તેડી રે, તર્ક તુરીએ ચઢાવ્યા એડ.

કહ્યું કથન નવ પાળે રે, નારકી થાય નિઃસંદહ;

તેથી લક્ષ્મણ-બધુ સમરી રે, લક્ષ્મણાહરણમાં જોડી દહ.

અશક્ત રક્ત સઘણ રે, દયાળ થયા મહાદુઃખી;

(પણ) વીરરસના વારિધિભારિયો રે, મૂર્ખ પામર શુ કહું મુખી.

અશક્ત માઠ અટવાયા રે, સખત ઘણું કરે કામ;

દય દિવસે વિવા’ લખિઓ રે, નાગર નટવરનાં જેમાં નામ.

પછે શું આવામાં કથવું રે, જે કવિરાજ મહારાજ ધિરાજ;

જેણે ઘૃત સરિતા સ્વલ્પી રે, પ્રભુએ બાંધી સાકર પાન.”

લક્ષ્મણાહરણ પોતે એક દિવસમા લખ્યું ખરું, પણ ઉતાવળના ને
અશક્તિના કારણથી તેમા પોતે ધારે તેવી ખૂબી આવી શકી નહિ; તેથી તેને
બાળી નાખવાનો તેમનો વિચાર હતો, પણ મિત્રોને તે ખમંદ પડવાથી તથા
તેમના અત્યાગ્રહથીજ તેનેમણે રહેવા દીધું. પોતાને એથી કેવો પરતાવો થયો
એને પોતે ઉત્તમ કવિતા વિષે કેવા વિચાર ધરાવતા હતા તે તેમનાં પોતાનાં
વાક્યથીજ જણાઇ આવશે.—

“ સાત દિવસ કયા થઈ, હસ્તિનાપુર જ્યાંય રે;
પ્રાકૃત કયા વીરક્ષેત્રમાં, કરી (પ્રેમાનંદ) એક દિવસ માંય રે.

* * *
મિત્ર રીઝાવા કારણે, વળી વાડવ મોઢક સાડ રે !
આખ્યાન લખી ઉદ્દશ થયો, તન તમ થયું નહિ માડ રે.
અઢી ઘડીમાં વાંચે એટલું, એક દિવસમાં કરવું રે;
આવો મમત કરતા રખે, એથી રૂડું મરવું રે !
મન ધાયું અથ નારા કરવા, ત્યારે મિત્રે વાંચો રે;
રસ અક્ષકાર કંઈ ન જાણે, તેણે અંથ ઉત્તમ ધાયો રે.
મન મનાવા તેહનું, હાથ લાખમણ રાખ્યો રે;
કરગરી કવિજ્ઞાને કહું છું, દાષ રખે કોઈ ભાષો રે.”

* * *
પ્રેમાનંદ પૂર્ણ પ્રયાસે, સત્તરસે વીરમાં કર્યો અંથ રે;
શરદ પુણિમાની શર્વરિચે, પૂર્ણ કીધો પદબંધ રે.

ખૂબી એ છે કે એ અંથ એ ઘડિયાળ મઠી વાચી જોયો તો મને લગભગ એક કલાક એટલે અઢી ઘડી લાગી. હેઠ પૂરી કરવા માટે અઢી ઘડીનું પ્રમાણ જળાવવા કવિએ કેટલી સાવચેતી રાખી હશે! ઇશ્વર પ્રણિત લખનારા સમર્થજ્ઞ હોય છે. તસિંહ મેહેતા, દવારામ, સુરદાસ, અને તુકારામે સવા લાખ પદ કર્યા કહેવાય છે. દરેક ખૂબ નિદાન ચાર કડીનું ગણીએ તો દરેકને એક અંથ ૧૬૦૦૦ કરતા વધારે પૃષ્ઠો થાય! મહાભારતના લખનાર વ્યાસ નારાયણે તો હજાર વાળી છે.

કવિ પ્રેમાનંદ ખાનદેશના નંદુરખારમાં ઘણી મુદત રહ્યા હોય એમ જણાય છે. વળી કોઈ કોઈ વાર તે સુરતમાં રહેલા પણ માલમ પડે છે. નંદુરખારમાં એ શામાટે રહેતા, તે જરાખર જણાતું નથી. એમણે એક ઠેંગણે “ ઉદર નિમિત્ત સંચ્યું આમ નંદુરખાર ” એમ લખ્યું છે. વળી વામનકથામાં કવિએ લખ્યું છે કે “ નંદુરખારમાં કંઈ વેડી, અષ્ટમકંઠ કથા કરી રે. ” આ પરથી અનુમાન થાય કે તે પોતાના ગુજરાન અર્થે ત્યાં રહેતા હશે. રા. નવલરામ લખે છે કે “ જેમ શામળને રખીદામનો તેમ પ્રેમાનંદને મોટો આશરો નંદુરખારના રાજાનો હતો એમ ધારી શકાય છે. ” તેમને કોઈ રાખ્યો કે શ્રીમાનનો કવિ તરીકે આશ્રય ગળ્યા હોય, અથવા ખરું પૂછાવો તો તેમણે

એવો આશરો બોળવાનો યત્ન કર્યો હોય, એમ લાગતું નથી. તે કાં તો નંદુરખારમાં કથા કરતા હોય, વેપાર વણજ કરતા હોય, અથવા કોઈ શેડશાદુકારની ગુમાસ્તી કે મુનમગીરી કરતા હોય. નંદુરખારને ને વડોદરાને તે વખતે વણો સખ થ હતા. વડોદરાથી સીવે રસ્તે નંદુરખાર નજીક છે. જે શેડની તે આકરી કરતા હોય, તેની પેઢી કદાશ સુરતમાં હોય, તો ત્યાં પણ તેમને વખતો વખત રહેવું પડે. એવી જાતની પરદેશમાં નોકરી હોવાથી કામ કરવાનું થોડું હોય, તેથી પોતાના પ્રિય વિષય—કાવ્યને ધુમાવવાને સારો વખત મળે, ને પૈસાની પ્રાપ્તિ પણ વગર બીજે સારી મળે, એમ ધારીને તેમણે એવું કામ પસંદ કર્યું હોય. પણ આ કેવળ અનુમાન છે, અને કવિના સ્વતંત્ર વિચાર જોતા કથા કરી બીજી ખાવાનું તેમને ના પસંદ પડ્યું હોય, એમ લાગે છે.

• એમ છતાં વલ્લભના લખવાથી જણાય છે કે પ્રેમાનંદ કોઈ જાતનો ધંધો રોજગાર કરતા નહિ. નંદુરખારના રાજા સાથે કવિને સારી મિત્રાચારી હતી, તેથી તેમને રાજા ધણીયાર, પોતાને ત્યાં બોલાવતા, મોજની ખાતર પોતાની નવી કરેલી કવિતા રાજાને સંજુગાવતા, રાજા તેમને ધનામ તરીકે મહત્ત્વ આપતા. વડોદરાના બે નાગર વાણીયા ધનાઢ્ય હોઈ પ્રેમાનંદના મિત્ર હતા, તે તેમને મોટો આશરો આપતા. તેમના પાગઠા પણ મોટાં હતાં. પ્રેમાનંદ પુસ્તકો રચે તેની પ્રતિદ્ધિ થવા સાડા એક થીમત ગૃહસ્થ પોતાનો ખર્ચ તેની નકલો કઢાવી વેહેતો. પ્રેમાનંદને પરમધાર્મિક અને જ્ઞાની માની ખીજા ભોક્ષા પણ તેમને કીમતી મહત્ત્વ આપતા.

કવિ પોતે સ્વતંત્ર વિચારના હતા એ નાંકી છે. ધારે કે તેમને નંદુરખારના રાજાનો કે ખીજા બોનો આશરો હતો, તોપણ તેમણે પોતાને આશ્રય આપનારના શુભ કોઈ ઠેકાણે ગાયા નથી. રખીદાસ જેવા એક પટેલને સામળબટે “બોજ સમોવડ ભૂય” ગણીને સાતમે આગમાન ચઢાવી દીધો છે, પણ કવિ પ્રેમાનંદે કોઈ પણ ગમ્મસને માટે એક વાક્ય પણ કોઈ કોઈએ લખ્યું હોય, એમ જાણતું નથી. એથી એ કવિ ખરેખર વધારે માનને પાત્ર છે. કવિતા એટલે ભાટક એવું પ્રાકૃત કવિતાઓમાં ઘણે ઠેકાણે જોવામાં આવે છે, તે એ કવિની કાવ્યમાનિધકુલ નથી.

એમના સ્વતંત્ર વિચાર વિષે એક વાત એવી છે કે, તેમનો કોઈ ઉપનાયદાન ભગવાનદાસ નામે પૈમાદાર પારખ હતો, એને ત્યાં એમનું ખાતું પત્ર રહેતું, ને જ ને સ્નેહી પણ હતા. એક વાર પારખે કહ્યું, “કવિ તમે કાંઈ મારે માટે કવિતા કંઈ તો કીક” કવિએ કહ્યું. કવિતાનું ખર્ચ પાત્ર

તો એક ઈશ્વરજ છે, માટે ઇશ્વર શિવાય કોઈની નું મુતિ કરતો નથી." શેઠ કહે, "જો એમ હોય તો તમે વૃસિંહ મેહેતાની કેમ કવિતા કરી"? કવિ બોલ્યા, "વૃસિંહ મેહેતા સંબંધી જે જે પુસ્તક લખ્યાં છે, તે માત્ર ઈશ્વરનો મહિમા ગાવાને માટે છે. તમે જો એ પુસ્તકો વિચારીને વાંચી જોશો, તો મારું કહેવું તમને ખરે લાગ્યા વગર રહેશે નહિ." પારખે કહ્યું, "વારં એ તો હીક, પણ તમે ક્ષણે (કવિના કોઈ મિત્ર) ને કવિતામાં કાગળ લખ્યો છે, તેમાં તેનાં વખાણ નહિ તો ખીન્નું શું કર્યું છે?" કવિએ જવાબ દીધો, "જો તમે એ કાગળ ધ્યાન રાખીને વાંચશો, તો માન્ય પડશે, કે તેમાં મારા મિત્રની સ્તુતિ બિલકુલ નથી; સઘળું પરમેશ્વરને લાગે છે." એમ કહી તેમણે દરેક ચરણનો અર્થ કરી બતાવ્યો. કદાચ એ કવિતા દ્વિઅર્થી એટલે સ્વેચ્છવાળી હશે. જેણે આવો દૃઢ દરાવ કર્યો હોય, તે કોઈના ભૂગણાં ડુંકેજ નહિ એ સ્પષ્ટ છે.

કવિચરિત્રવાળો કહે છે કે, આ કવિમાં શામળ કરતાં તર્કશક્તિ ઘોડી હતી. આવો વિચાર ખીજા પણ કેટલાકનો છે, અને તેનું કારણ એ બતાવવામાં આવે છે, કે કવિ શામળે ઘણી ખરી ઉઠંગ વાતો જોડી કાઢી છે અને પ્રેમાનંદે ધણું ખરું સંસ્કૃતભાષી લીધું છે. શામળે પણ ઘણી વાતોના આધાર સંસ્કૃત, દારસીમાંથી લીધા છે, એ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે. વળી કવિતાનો તર્ક કંઈ કલ્પિત વાતો જોડવામાંજ રહ્યો છે એમ નથી. એજ રીતે કોઈ વાર એમ પણ કહેવામાં આવે છે કે પ્રેમાનંદે શબ્દાલંકારમાં શામળથી ઉતરે. શામળ જેટલા પ્રાસ પ્રેમાનંદના વપરાતાં કાવ્યમાં જોવામાં આવતા નથી એ વાત ખરી, પણ જ્યાં જ્યાં મૂક્યા છે, ત્યાં તો શામળને પણ હાથે એવા માન્ય પડે છે. દાખલા માટે જુઓ રણપુર કડવું ૨૧ મું. વળી ઋષ્યલુંગાખ્યાન, દ્રૌપદીહરણ ને તેવાં કેટલાંક પુસ્તકથી નિઃસંદેહ સાબિત થાય છે કે શબ્દાલંકારમાં પ્રેમાનંદ મર્યાપરી છે.

કવિ પ્રેમાનંદની બાલ્યાવસ્થા બહુ કાલ લાલતમાં હતી, એ વાત આપણે કરી ગયા. કથા કહીને કે રાજગારવડે તે સ્વહસ્તે સારું કમાયા હતા, એમ માન્ય પડે છે. તેમણે તે વખતના લોકોના વિચાર પ્રમાણે ખરચી પણ મારું જાણ્યું હતું. એમણે સુમારે દસેક હજાર રૂપિયા મકાન બાંધવામાં વાપર્યાં, અને તેમને નાનો જમાડવાનો ઘણો ગોખ હોવાથી તેમાં પણ તે ધણું ખરચ્યું. વલ્લભ કહે છે કે "જેણે વૃત્ત સરિતા ચલવીરે, પ્રભુએ બાંધી સાકર પાત્ર." જો તે સ્વધર્મ અને ગોખી હોવાથી તેમનું ચાલુ ખર્ચ પણ મારું જો

મીઝાં મહમદની વાડીમાં વચલી પોળમાં તેમણે મોટું મકાન બંધાવ્યું હતું, તે આજ પણ પ્રેમાનંદની ખડકીને નામે ઓળખાય છે. એમનાં બંધાવેલાં તમામ મકાન પડી ગયાં છે. ખડકીના ચુનાગચ્છી પાયા, ટાંકુ ને ફૂલો એટલું હાલ જોવામાં આવે છે. ટાંકુ એટલું વિગળ છે, કે આજ પણ આખા મોહ-લ્લાના લોક તેમાંથી પાણી બરે છે. કવિના વશજે પૈકી કોઈ ત્યાં રહેતું નથી. સંવત ૧૮૨૯ માં પ્રેમાનંદના વગજે વચ્ચે થયેલી વેદેચણનો દસ્તાવેજ જ્ઞાન જોવામાં આવ્યો, તે પ્રેમાનંદપૌત્ર દુર્લભરાય ને પ્રપૌત્ર (બીજા દિકરાથી થએલા) મહારામ વચ્ચે હતો. તેમાં લખ્યું છે કે “વચલીપોળમધ્યે બઠ. પ્રેમાનંદની મિલકત વહેંચી લીધી છે, તેની વિગત.” એજ મહારામનો ધરેણીઆ દસ્તાવેજ દ્રાષ્ટ કરવા કણુખીને રૂ. ૧૬૧ માટે કરી આપેલો જોયો. તેમાં એક ધર—ઓરડો ને ખરસાળ આપેલાં જણાવ્યા છે, ને ટાંકા ફૂલના પાણીનો વાપર તથા ખડકીમાં થઇને જવા આવવાનો ચાલ નિકાલ દર્શાવ્યો છે. સાલ ૧૮૨૩ ની છે. પ્રેમાનંદે ખડકી શિવાય એકની આશપાસ આઠ ધર બંધાવ્યા હતાં, એ જોતાં એક પણ વિરાળ હોવો જોઈએ, અને એકંદર દશ હજાર રૂપિયા તો ખરચ લાગવાજ જોઈએ, એમ માલમ પડે છે.

નાતવરામાં ને મકાનો પાછળ પુષ્કળ પૈશા ખરચ્યા છતાં પણ મરણ વખતે પ્રેમાનંદ પાસે સારા પૈશા રહ્યા હતા એમ માલમ પડે છે. તેમના પુત્રોએ વહેંચણ કરી તેમાં વલ્લભે વારસા તરીકે પ્રેમાનંદનાં પુસ્તક પસંદ કર્યાં, અને ઘોડા રૂપિયા લીધા. જીવજીરામને દશ હજાર રૂપિયાની મિલકત મળી હતી. મરણ થયું તે વખતે તેમને અગ્નિદાહ કરવાસાર એ હજાર માણસ સ્મશાન ગયું હતું. તેમને શાલ ઓરાદી હતી, અને તોલડીની જગાએ તામડી કાઢવામાં આવી હતી. શાલ ઓરાદી તામડી કાઢનારને શિવાજ પ્રમાણે નાતવરામાં ધણું ખરચ કરવું પડે છે. એમની પાછળ સાડું ખરચ કરવામાં આવ્યું હશે એમ એથી માલમ પડે છે. પ્રેમાનંદ જાને ખરચ કરવામાં કેવા ઘોતાળ હતા. તેનું એક દૃષ્ટાંત વલ્લભે આપ્યું છે એકવાર વંગળાપુરનાજા કવિ શામળ સાથે તેમને મોટો વાદવિવાદ થયો હતો. કવિતાને સખધે વાંદો નિર્ણય કરવા સારૂ પંડિતોની મોટી મળા બરવામાં આવી હતી. પંડિતોને દલિણ આપવામાં પ્રેમાનંદે મો મોહોગનું ખરચ કર્યું હતું.

પ્રેમાનંદનો સ્વર્ગવાસ ૧૭૮૦માં થયો જોઈએ, એમ સંભવ છે. એમણે અંતરૂ મૂકેલું દગમરકંવ. તેમના ગિય સુદરદાએ કવિના મરણ પછી ૧૭૮૬માં પૂરું કર્યું, એટલે ને અગાઉ કવિનો કાળ થયો હતો, કવિએ સુમારે

સૌ વર્ષેનુ લાઘુ આયુષ્ય ભોગવ્યું, અને છેક મરતાગુપ્તી કવિના કરવાને શક્તિ-
માન હતા, તેથી તેમણે આરોગ્યતા પણ સારી ભોગવી હશે. તે માયાળુ, વિ-
વેકી, આનંદી, કસેલ, ધર્મ ઉપર ઘ્રણવાળા, વ્યસિક, ઉલ્લાસી, અને સ્વતંત્ર-ત્રિ-
ચારના હતા.

કવિ પ્રેમાનંદની કવિતા કેવી ગણવી, એ બાબતમાં એમના વખત-
મીજ અનેસો એક દાખસો અહીં આપુ છું. એ દાખસો કવિ નર્મદાશંકરે આ-
પ્યો છે, અને વડોદરામાં એ મશહૂર પણ છે. એકવાર એક નાગરને ત્યાં વરો
હોવાથી કવિને પાટે બેસવાનું નોતરું થયું. કવિએ નૃસિંહમેહેતાનું મામેરું
એજ અરમામાં પૂરું કર્યું હતું. તે સાથે લેઈ તે પાટે બેસવા ગયા. નાગરની
નાત ભરાયા પછી મામેરું પોતે ગાઈ સંભળાવ્યું. શ્રાતાઓને એથી એટલી
તો અસર થઈ કે સ્ત્રીને પુરુષ જે જમવા આવ્યાં હતાં, તે સઘળાંએ પોતાના
પાણીના ચંપુ અગર જે કંઈ પામે હતું તે ઉડી ઉડીને કવિના મોં આગળ મૂ-
કી દીધું. શ્રાતાને વર્ણવેલા રસમાં તદ્દરૂપ કરી નાખવા, એજ જે ઉત્તમ ક-
વિતાની કમોડી હોય, તો મામેરાને કાવ્ય વર્ગની પેહેલી પંક્તિમાં મૂકવું જોઈ-
એ. નાગરની આશ્ચર્યગતનું રસીલી બાપામાં કરેલું વર્ણન, તેની વખતે વખ-
ત હાવકી રીતે કરેલી રૂઝી, જ્યાં જોવાં ધટે ત્યાં તેવાં મૂકી દીધેલાં રંગનાં
ચટકાં, અને તે બનાવનાર પોતેજ જ્યાં જોવા ધટે ત્યાં તેવો બાર મૂકતો
સારારાગે ગાય, એ સર્વ બાબતો રસીલી નાગરશ્રોત્રે તેમ શોખી નાગરને
શીદા રીદા કરી નાખે, એમાં શું આશ્ચર્ય ?

કવિની મહાગતિનાં વખાણ સાથે કંઈ કંઈ ન્યૂનતા દેખાડવાનો વ-
ત્ત વિહાનોએ ક્યો છે. ન્યૂનતા મનુષ્ય માણને અણે સ્વભાવસિદ્ધ છે, એમ
કહીએ તો આતે; પરંતુ કવિનું સંસ્કૃત જ્ઞાન કેતું હતું. ન્યાયશાસ્ત્રનો અભ્યાસ
તેમણે કેટલો કરેલો હતો. સાહિત્યના અધોનો કેવો અભ્યાસ ક્યો હતો, તેમની
અર્થ તથા શબ્દસંકાર લાવવાની શક્તિ કેટલી હતી, વગેરેની તુલના કરતા
પેહેલાં તેમના તમામ અથો મેળવી તેનું અધ્યયન કરવું જોઈએ. બને બાબતુ-
ના પૂર્ણ-પૂરાવા મેળવ્યા વગર તથા તેમને તપાસ્યા વગર આપેલા ઇનસાફ
અદલ થાય નહિ. આ કારણથી હું મારું મત આપવા હજી શક્તિમાન થયો
નથી; તોપણ દ્રાપદીહરણ વાંચીને ઉપરની બાબતોવિષેના કવિના જ્ઞાનવિષે
વાંચનાર સારો મત બાંધવાને શક્તિમાન થશે એમ મને લાગે છે. વળી કવિ
સંસ્કૃત બાપાના પડિત અને કવિતાના ખાં હતા. તેના પૂજવાનો એક દાખસો
હાય લાગ્યો છે તે એ કે, સંસ્કૃત સાહિત્ય જ્ઞાન અને ગૂજરાતી કવિતાનો અ-

અ્યામ કરવામાટે કુલ ૧૦૦ શિષ્ય તેમની પામે રહેતા કવિતાના અભ્યાસ-
માટે ઘણા શિષ્ય આવતા હોય એવું બીજા કોઈ કવિનું દૃષ્ટાંત મળી આવતું
નથી તેમના હાથની તાલીમે લઈ રત્નેશ્વર, વલ્લભ, વગેરે મોટા કવિઓ થઈ
ગયા છે એ પણ એક પ્રેમાનંદની શક્તિનો પૂરાવો છે.

પ્રેમાનંદની બાપા ઘટિત સંસ્કૃતના ઉમેરણવાળી શુદ્ધ ગૂજરાતી છે.
તેમા યાવની શબ્દો ક્યાંચિતજ અણખટકે આપ્યા છે તેમની બાપા ધ્યાનિકે,
એટલે એકદેશી નથી, પરંતુ સર્વ ભાગના સ્થાનિક શબ્દો તેમાં વખતે આવે
છે ઉત્તમ ગૂજરાતીનો જન્મને અભ્યાસ કરવો હોય, તેમને પ્રેમાનંદનાં પુસ્તક
સર્વથી વધારે ઉપયોગી છે પ્રેમાનંદનું હાથે લખેલું કોઈ પણ પુસ્તક હાથ
લાગતું નથી. તેના વળગેએ, નાતીલાઓએ, કે શિષ્યોએ કવિનો આવો ઉત્ત-
મ પ્રસાદ મધરી રાખ્યો નથી, એ સૂતાપજનક છે હાથ ને રાખ. જોડણીની
પચાત ગૂજરાતીમા પડે છે, તેમાની થોડી ઘણી પણ પ્રેમાનંદનાં હાથે લખેલાં
પુસ્તકની સહાયતાથી દૂર થઈ શકત, કેમકે ઉચ્ચ બાપાસાન ને કવિત્વશક્તિ
ધરાવનારા કવિએ બનતા સુધી શુદ્ધ લેખન કર્યું હશે, એમા શક નથી. કવિની
ઉપ્પારત અથવા ફોલી "મીઠી ને સંક્ષિપ્ત" છે તેમની કાવ્ય રચના "સરળ,
ષટ તથા કોમળ" છે.

કવિના મમયની અગાઉથી બાપા (વજ) ના કવિઓ પિંગળના
છ હો પ્રમાણે કવિતા કરતા એમનું અનુકરણ પ્રેમાનંદના કાલાનુયાયી
મહાકવિ શામળ બદ્દે પ્રથમ કર્યું કહેવાય છે, પરંતુ ગૂજરાતના આદિ કવિ
વસિંહ મેહેતાએ પણ કેટલાક છંદ વાપરેલા માયમ પડે છે, શામળ બદ્દે
ધોડાકળ છદોનો ઉપયોગ કરેલો છે, અને તે પણ જડુલા માત્રામેળ છે
દોહરા, ચોપાઈ, ને છંપા, એ શામળની કવિતામા મુખ્યત્વે જોવામા આવ-
શે સામાન્ય રીતે પ્રમાર પામેલા પુસ્તકા ઉપરવી લોટાનું એવું મન બ-
ધાયુ હતું કે પ્રેમાનંદે જવાબેજ છદનો ઉપયોગ કર્યો છે, અને જ્યાં કર્યો છે
ત્યા જડુલા તેમની ચાલ વાપરી છે, એટલે પિંગળના નિયમ પ્રમાણે માત્રા,
અક્ષર, તાપ, વગેરે ન આણનાં તેમા મનમ્વી વધવટ કરી છે. આથી વખતે
એની પણ આન્તિ કોઈને થાય કે પ્રેમાનંદ પિંગળથી અજાણ્ય હશે, અથવા
છદ્યદ્ધ કવિના કુવાનુ ક મ ર્દ્ધિન હોનાથી તેમણે તે છોડી દીધું હશે પરંતુ
પ્રાચીનકાવ્ય ત્રિમાસિકમા પ્રકટ થએલી કેટલીક કવિના ઉપરથી અને વિશેષે
કર્ગને દ્રાપદીહરણ ઉપરથી વાચનારની ખાતરી થશે કે પ્રેમાનંદે પિંગળનો સારો
અભ્યાસ કર્યો હશે, એટલુંજ નહિ પણ જુના કવિઓમા પિંગળનો સારો

વિશેષ ઉપયોગ કરનાર એમ મહાકવિ છે. જાણે આખા પિંગળને એક સપાટે ઉપયોગમાં આણી દેવું ન હોય, અને જાણે કદિન છંદોનો ઉપયોગ કરી પોતાની શક્તિ બતાવવી ન હોય, એ રીતે તેમણે દ્રાપદીહરણમાં સખ્યાબધ ને કદિન છંદો પસંદ કર્યા છે.

કાઠિને શંકા થજે કે ત્યારે પ્રેમાનંદે બીજા જાણીતા ગ્રંથોમાં કેમ છંદ વાપર્યા નહિ હોય ? અને લાગે છે કે એવા ગ્રંથો તેમણે સામાન્ય લોકોને માટે રચેલા છે, માટે તેમણે ભોંકે વાંચી શકે એવા ચાપુ રાગ બહુધા પસંદ કર્યા છે બાપાની પંડિતાર્થ કરતાં સરળતા એ માટેજ વાપરી છે. શબ્દાલંકાર પર થોડું ધ્યાન આપી આદી પણ રસમય કવિતા એ કારણથીજ કરી છે. જો તેમણે એમ કર્યું ન હોત તો દ્રાપદીહરણની પેઠે તેમના બીજા ગ્રંથ પણ ગૂંજરાતને ચારે ખૂણે પ્રસાર પામવાને બદલે એક ખૂણે પડ્યા રહેલ, અને તેથી તેમની આટલી ખ્યાલિ થાત નહિ. અલગત પંડિતાર્થને માટે થોડાક વિદ્વાનો તેમના વખાણ કરતા, પણ કવિતાની ખરી ખૂબી આપી શકત નહિ, અને આર્યત તો તે સર્વમાલ્ય થાત નહિ. કવિના સમયમાં ને પૂર્વે થઈ ગયેલા કવિઓએ જે રાગ વાપર્યા તેજ તેમણે પણ પસંદ કર્યા. એ રાગ એવા છે કે ખરી ધારીથી કે ગમે તેમ ગાઈ શકાય. માણુભટ્ટો, કથાકાર ને સાધારણ લોકો પણ તે સહેવાઈથી ગાઈ શકે, તેમ એવા રાગમાં છંદ જેટલું બંધન નહિ, અને બે માત્રા વધે ધટે તોપણ હરકત ન આવે, માટે તેમાં કવિતા કરવી પણ સહેલી પડે.

આ રાગ ક્યારથી ને શી રીતે કિંત્વન થયા હશે, અને તેમાં કઈ પણ માપ કે ટંકપડો હશે કે નહિ એ તજવીજ કરવા સરખું છે. આ રાગ એટલે દેશીઓ, અને ગરબીઓ બીજા કોઈ પ્રાકૃત ભાષામાં જોતા નથી, એટલે તે ગૂંજરાતમાંજ કિંત્વન થયાં હશે, એમ સંભવે છે. ધણાખરા નામ ઉપરથી તેમની ઉપત્તિ ગાયનમાંથી થઈ હશે, એમ લાગે છે. રાગનું નામ આપી તેની પાઠણ દેશી કે ચાલ કિમેરવાથી અસલ ગાયનના રાગની ધારીમાં દેરદાર કર્યા હશે એમ જણાય છે પ્રેમાનંદે જેવા સમર્થ કવિઓએ એવા રાગ જો પસંદ કર્યા તો તે દગ્ગલાળ વગરના હોવા ન જોઈએ, એમ સહેજ અનુમાન થઈ શકે. દરેક રાગમાં તાલ હોય છે, અને તે બહુ કરીને નિયમિત રીતે પડે છે તાલ, જો નિયમિત હોય તો કવિતામાં અમૂક માપ હોવું જ જોઈએ, કેમકે તાલની ગણતરી કાળ અથવા માત્રાવડે થાય છે. તાલને માટે અક્ષરોમાં ખેંચતાણ કરવી પડે, એટલે -હસ્તને ટેકાણે દીર્ઘ અને દીર્ઘને ટેકાણે -હસ્ત કે પ્લુત કરવાની જરૂર થાય. ગાયનમાં આવું કયાં નથી આવું પડતું ? વળી લેખકોએ અણુસમજ-

થી કે પોતાને કે એ રાગ એસાડવાની ખાતર અસલ કવિતામાં ધાતુધુસેડ કરી હશે, એમાં તો શક્ય નથી. રાગની દેશીઓ કવિ પોતે કેવી રીતે વાંચતા હશે તે જાણવાને આધાર નથી. દ્રોપદીહરણ્યમા કવિએ દરેક ડેકાણે અમુક રાગ કે દેશીનું નામ આપ્યું છે; પરંતુ તે પિંગળમાત્રો અમુક છંદ છે, અને તે તાલમાપમાં શુદ્ધ છે, તે ઉપરથી અનુમાન થઈ શકે છે કે કવિએ દેશીઓ અમુક તાલમાપથીજ કરેલી હોવી જોઈએ. પિંગળના છંદ અને ગાયનના રાગ એ તાલ માત્રને સંબંધે એકજ છે, એમ કહી શકાય, એટલે પિંગળનો અમુક છંદ ગાયનના અમુક રાગમા ગવાઈ શકાય છે, અથવા ગાયનનો અમુક રાગ એ પિંગળનો અમુક છંદ થઈ શકે છે. પિંગળના ને ગાયનના પ્રસ્તારાદિ થી ક્યા વાત સાબીત કરી શકાય છે. કવિ પ્રેમાનંદે વાપરેલા રાગ કે દેશીઓ ગાયનના અમુક રાગ કે પિંગળના અમુક છંદ (જખતે કંઈ ફેરફાર સાથે) છે, એમ માની શકાય.

મહાકવિ પ્રેમાનંદના ચરિત્રના સંબંધમા તથા તેણે કરેલા પ્રયોગના સંબંધમાં ઉપર સક્ષિપ્ત નિદર્શન કર્યું છે, અને ત.વે પછી પણ જેમ જેમ પ્રસંગ આવતો જશે તેમ તેમ વિશેષ દલીલ પ્રદર્શિત કરતા જઈશું, તથાપિ ગૂજરાતના મહાકવિ તરિકે-તેની ઇશ્વરદત્ત કવિત્વશક્તિના સંબંધમાં તેની પ્રશંસાના ખે ઓલ કલા વિના આશ્વત્થ નથી. તેણે 'ડ્રેધુ' ઉત્તમ કાવ્ય, કે જેને ઉદેશીને આ તેનું ચરિત્ર હજી એકવાર અવસોદી જતાને આપણને પ્રસંગ મળ્યો છે, તેના સંબંધમાં પણ કાંઈ વિશેષ વિવેચના કરવી અમને ઉચિત લાગે છે. જે કે કવિની પરીક્ષા તેના કાવ્ય ઉપરથી કવિઓજ કરી શકે છે, અને તેથી પ્રજાની દૃષ્ટિ નીચે તે કાવ્ય માત્ર મૂકીએ, અને આપણે તે વિશે વિશેષ વિવેચન કાંઈપણ ન કરીએ. તોપણ આપે એમ છે. તથાપિ ગૂજરાતી ભાષામાં શાહિલની હમણા જે નિયતિ છે-કવિતા અને કાવ્યની રચના હમણાજ શકી પર થતી નજર આપે છે-નૂના કવિઓના કાવ્યપ્રયોગ અઘાપિ લગી જે રીતીથી લખામલા પ્રાપ્ત થયા છે-આજ પર્વત મહાકવિ પ્રેમાનંદનાં જે જે પુસ્તકો દાય લાગ્યાં છે તે ઉપરથી ભિન્ન ભિન્ન રચના રસય વિદ્વાનોનાં તેને વિશે જે ભિન્ન ભિન્ન મત છે, એ સર્વ ઉપર વિચાર કરતાં પ્રસ્તુત કાવ્ય વિશે કાંઈક સંક્ષિપ્ત વિવેચન આપવું એ આ કાવ્યમાટે નિરૂપયોગી નહિ ગણાય, એમ જાણીને આ ચરિત્રનો વિષય સમાપ્ત કર્યા પછી કાવ્ય વિવેચનના મથાળા નીચે અમે કાંઈક વિચાર પ્રદર્શિત કર્યા છે. પરંતુ તે પેઢેલાં અમે કવિ અને તેના કાવ્યની પ્રશંસા માટે થોડી ખામ જનાવેલી કવિતા આ સાથે આપીએ છીએ, જે વાંચનાથી તેના રસય વિદ્વાનોને આનંદ થશે.

કવિ અને કાવ્યપ્રશંસા.

અનુષ્ટુપ.

ગુર્જરાતી ગિરાકેરા આદિ વાલ્મિકિને નમુ;
જેની 'કાવ્યગિરાચિત્રભૂમિમા હુ સદા' રચુ.

૧

વસતતિલકા.

જેણે રચ્યા નવિન નૃપટક કાવ્ય વાડ,
વણ્યા જયહા નવિન હાયડ 'વૃત્ત આડ;
જોભાવિ 'આડતર ગુર્જર વાણિ તવી,
શોભે 'સુઆડતર ગુર્જરભૂમિ જેવી.

૨

સંગ્રધરા.

તે પ્રેમાનંદ જેણે રસિક નગ, 'ઉધા, પાંડવાદી વખાણ્યા,
તે પ્રેમાનંદ જેણે રસનદિ કરીને તે વડે સર્વ તાણ્યા;
તે પ્રેમાનંદ જેણે બળ કરિ 'વકડી આણિ ગિરાણુ વાણી,
તે પ્રેમાનંદને હુ પ્રથમ પ્રણમુ છુ 'સત્કવીતાત બાણી

૩

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

જેના ચાર સમર્થ શિષ્ય કવિઓ શોભે મહાસુદર,
નામે વલ્લભ વીરજી કવિ તથા રત્નેશ ને સુફર,
જેણે ગુર્જર વાણિ 'અબુનવાણી ખોલાવિ ડોડી કળી,
પ્રેમાનંદમતાપથી ચરિ ગદ્યા 'સાહિત્યરત્નાવળી
ભાષા ગુર્જર મિષ્ટ 'પદ્મિનિ વિષે સાહિત્ય પદ્માવળી,

૪

૧ ઈતિહાસી ડોળી ચિત્રભૂમિમા ૨ આનંદ પામુ ૩ છંદો-દત્તાત્રેય
૪ વિગેય સુદર ૫ આનંદ અગેતાગની ૬ જોખા હમરૂત ગમ્મે પ્રાપ્તમા દાખ-
વ કરીને તથા બાપાનર કરીને ૮ ઉત્તમ ઈન્દ્રિઆનો પિતા ૯ કમળ ૧૦ સા-
હિત્ય રૂપી ગ્લની પદ્મિનિ ૧૧ કમળસાગી તનાવડી (ગુજરાતી બાસા રૂપી)

પ્રેમાનંદ પ્રતાપિ સૂર્ય ઉગતાં ખીલી દિસેછે ભણી;
 તેમાંથી મકરદ જે વહિ રહ્યા ચારે દિશાએ અતિ,
 પ્રીતે પાન કરે રસરા સઘળા આનંદથી સન્મતિ. ૫
 કે'છે દોઢ કવીશ્વરો મનથકી સભાળિ સંભાળિને,
 પ્રેમાનંદનિ વાણિ સાકર સમી, મીઠી બધી ભાળિને;
 કે'તો દ્રાક્ષ, મધૂ, મધૂર 'પયશી, શ્રીખડશી કે' વદ,
 તે સૌ તર્ક વિતર્ક માત્ર મનના, રૂચે ન મરે હૃદ. ૬
 ખાટી દ્રાક્ષ, મધૂ તુરાશ પડતુ, છે દૂધ પાણી સમું,
 પાડે દાંત કડીણુ સાકર, તને શ્રીખડ પાચે નમું !
 આ તો ગુર્જર વાણિમાં નિરખિએ સિંધૂ મુધાના અમે,
 તેથી વૃષ્ટિ ન થાય પાન કરતાં બીજું શું કે'શો તમે ! ૭
 જાણી ખાંડતું નાળિયેર જનકે' આવ્યા ખરીદી જવા,
 નારા ધારિ રસાળ ધારિ મનથી ઇચ્છા કરી ભક્ષવા;
 કિન્તુ અચતનો સમુદ્ર મથિને જે તત્વ કાઢ્યુ પાઉ,
 મીઠા આ 'નવનીતને કવિ કહે આ દ્રૌપદીહણું છે ! ૮
 આખાહણું અને કથા નળતાણી કો' કોણ જાણે નહીં ?
 આનંદાશુ અનુક્રમે સુણિ કથા કો' કોણ જાણે નહીં ?
 તેના કાવ્યરસાબ્ધિમાં તરિ અને કો મૂખ જાણે નહીં ?
 તેણે આ રચ્યું દ્રૌપદીહરણુ તે કો' કો વખાણે નહીં ? ૯
 કીધું કાવ્ય નવીન ગુર્જરગિરા વૃત્તો રૂડાં આદરી,
 શબ્દો કે'ક મધૂર સંસ્કૃત ધરી શોભાવિ વાણી સરી;
 અર્પણકૃતિ પ્રાસને યમકથી ભાવોથી પૂરો ભરી,
 જ્ઞાતે દ્રૌપદિહણુંકેરી કવિતા 'સદ્વૃત્ત કો સુંદરી. ૧૦
 સારા 'વૃત્તની ચોગ્ય 'જ્ઞાણવતી 'હાસાદિથી શોભતી,

૧ દૂધ જેવી. ૨ માખણ. ૩ સારા આયરણવાળી. ૪ હંદ—આયરણ.
 ૫ કવિનાના અલકાર—સોનારૂપાનાં ધરણાં. ૬ હાસ્યરસ—મંદહાસ્ય.

૧ ચિત્રોથી અનિ રમ્ય સમજનતણા ચિત્તે જઈ પોભતી;
 ૨ મંદભાગે પ્રકટાવતી રમજટા પ્રેમેથી દર્શાવતી,
 જો આ દ્રૌપદિહાણું કેરિ કવિતા એ ના ય ૩ પદ્માવતી । ૧૧.
 આતા ! થા ન અંધોર વીગરમ જો એમા જમાવ્યો ભવો,
 આપુ પાન ભરી ભરી કરવડે જો આખ્ય લાગે ગજ્યો,
 એમા કાઠ ખટાશ દખિ મનમા ખાટો રજો તુ થતો,
 ખાટો ને મધુગે ગાણી સુરસ તુ ક્યારે નથી આખતો । ૧૨
 આખાહણુ રૂપે ૪ મધુસુરમને પીના દિધો લોકને,
 આખુ સાકર સાથ દૂર જમવા વાણી ૫ નળાદીકને,
 આ તો એક અપૂર્વ છે કણસ જે કાટાયકી છે કથું,
 દોડીને પછી આખતા નિરખજો ૬ સુધાથી ભરું ૭ ૧૩
 કાટા ફર કરી, છરી કર ધરી, તે છલ છોલી ફરી,
 ૮ પેશી કીધ ૯ પરી, જરી જરિ કરી, ચત્ને કરી આદરી;
 રૂડા પાન વિધે ધરી ૧૦ ડરિ ડરી, સુધારિને પાધરી,
 આખો દ્રૌપદિહાણુંગા કુણુંમની આ છે ૧૧રી માધુગી ૧૪

૧ ચિત્રકાવ્ય—કપાળે કરેની રચના ૨ સ્પતિકાદિ ભાર—સાગી પાનિન-
 આદિ ભ રના ૩ એ નામની સ્ત્રી અથવા પદ્મા તીની વાતા ૪ સાગ સેગડીના
 રસને ૫ નળાખ્યાન રંગેરે ૬ કુસુમના ગમની પેલીઓ—આપા ૭ ધૂની
 છટ્ટી ૮ ડૂંગી કરના રસ ન નીકળે માટે ૯ ધરીની મધુરતા

॥ ग्रंथविवેચન ॥

મધુર અને કામળ ગુજરાતી ભાષામાં જન્મના વખતથી કવિતાના અધો-
 ભાષાતા આવે છે અને નૃસિંહ મેહતાના વખતથી આરંભીને એટલે આશરે
 ૫૦૦ વર્ષ ઉપરાંતનાં જૂનાં પુસ્તકો આપણને ઉપલબ્ધ પણ થયેલાં છે. ઘણી
 જૂની ગુજરાતી ભાષા આપણને અર્પિત થતા હોવાથી—વિલક્ષણ જેવી લા-
 ગે છે, તેથી વર્તમાન સમયમાં તેનો ખુબ આદર થતો જણાતો નથી તથાપિ
 અધ્યક્ષાળની ભાષામાં તેનું ખુબ નહિ હોવાથી ઘણે પ્રકારે તે વખતના, અધો-
 ભાષા છે તે વચાવ છે. તેવા કાળમાં પ્રેમાનંદ કવિ ઉત્પત્ત થઈને તેણે અનેક
 કાવ્ય, નાટક, અંધ આદિ અધો રચ્યા છે. આ મહાકવિના સમકાલીન શામ-
 ભટ્ટ વગેરે કવિઓ થઈ ગયા તે આપણે તેના ચરિત્રમાં જોઈ આવ્યા છીએ.
 કવિનું કવિત્વ તેના અધો ઉપરથી જણાય છે. તેમ પ્રેમાનંદ જે રસ પૈરિપૂરિ-
 ત અનેક આખ્યાનો રૂપ કાવ્ય અધો લખ્યા છે તે ઉપરથી તેને અધાપિ આ-
 પણે કવિના નામથી ઓળખતા આવ્યા છીએ. તેનાં રચેલાં ઓખાંદરણ, અ-
 ને નજાખ્યાન એટલાં બધાં તો રસમય અને સુપ્રસિદ્ધ છે કે તે વિશે અહીં
 બોધવાનું હવે કારણ રહ્યું નથી; જે કહેવાનું છે તે એજ કે સામાન્ય જોતાને
 તે અધોનું શ્રવણ તત્કીન માત્ર કરી નાખે છે પણ કાવ્ય સાહિત્યના અભ્યાસી-
 એને તો તે પદે પદે અમત્કાર પણ આવે છે. નાવિકાલંકાર અને શુદ્ધ સંજો-
 અશૃંગાર પ્રેમાનંદે ઓખાંદરણમાં એવો ક્રમવાર વર્ણવે છે કે તે જોઈને હમ-
 જાના કવિઓએ તેને મહાકવિનું સુધારિત ઉપનામ આપ્યું છે; તોપણ કેટલાક
 સુસ્ત રસત પુરોને તેમાં એમ મક્ક થતી હતાં કે આટલી શક્તિ ધરાવનારા
 મહાકવિ પ્રેમાનંદે જે દર્શીબદ્ધ અધો લખવાનું પસંદ હતું છે તે કાં તો ગુ-
 જરાતી ભાષામાં સેહેલાઈથી મધુર કવિતા કરવા માટે અથવા કાં તો તેને પિંગ-
 લના નિયમને અનુસરવાનું કીક નહિ લાગ્યું હોય માટે. કેટલાક ઉપરોક્ત વિ-
 ચાર કરનારા પુરોને તો એમ કહેતાં પણ માંજ આવ્યા છે. કે કાં તો મહાકવિ પ્રે-
 માનંદને પિંગળ સંજ્ઞા અને ગ્લાણકારના અધો સંજ્ઞાથી રાન નહિ હોય
 તેથી અથવા પ્રસાદિત કવિ છતાં માત્ર પુરાણી કવિતાઓ વાંચીને તેનું અનુક-
 રણ કરવા ગયેલો તેથી દર્શીબદ્ધ અધો લખી ગયો છે. સંપૂર્ણ શોધ કરી-
 વિના આવા મહાકવિના સંજ્ઞામાં અજણા ગમે તેવા તર્ક કરે, પણ જે
 ખરેખરો મહાકવિજ છે તેના અમત્કાર વ્યારે ત્યારે પણ પ્રકાશિત પાવેજ.

પ્રસ્તુત અંથ જેટલા મોટા પ્રયાસથી હાથ લાગ્યો છે તેટલોજ આનંદ તે સંપૂર્ણ મેળવી રહ્યા પછી અમે પ્રદર્શિત કરીએ છીએ તે કેટલે અંશે યથાર્થ છે તે નીચે સખેલી હકીકતથી જણાશે.

છાપખાનાને અમલે પ્રાચીન વખતમા એકાદ અથવી નકલ મેળવવાને જે મોટો પ્રયાસ પડતો તે સર્વને વિદિતપ્રાયજ છે. હમણા પુસ્તકોની કીમત જે ઘટી ગઇ છે તે તેની છતને લીધેજ. તથાપિ જૂના વિચારના માણસો હજી ઘણાક છે કે જેઓ એકાદ દુર્નીત અથવી નકલ મુર્ખા કરી લેવાનો આવકાશ આપતા નથી. પુસ્તકચોર મનુષ્યો પણ તેવામાં ઘણા હશે ખાટે આ નેમના અવિશ્વાસને આપણે છેકજ હસી કાઢતા નથી તથાપિ પ્રાચીન પુસ્તકોના શોધકર્તે એકાદ દુર્લભ્ય અંથ પ્રાપ્ત કરવાને કેવો પ્રયાસ કરવો પડે છે તે એ કારણથી શ્રેષ્ઠનીય થઇ પડ્યો છે. મહાકવિ શ્રીપ્રેમાનંદના પુત્ર કવિ વલ્લભના દાદા ઇંદ્ર મિત્રની પુત્રી જેની ઉંમર હમણા લગભગ ૫૬-૬૦ વરરાની છે તેની ખાસે પ્રેમાનંદના ઘણા શુદ્ધ અંથો હોવાનું જાણવામાં આવ્યાથી અમે તે વિષે શોધ કર્યો. કેટલોક વિશ્વાસ આપ્યા પછી તે જાહએ તે સખધી કેટલીક હકીકત જણાવી અને પુસ્તકની નકલ કરી લેવા દેવાનું કળૂશ કર્યું. એ બાઈ પોતાના પિતાની પાસેથી પ્રેમાનંદના અંથો સાંભળતી હતી તથા પ્રેમાનંદને પરમ પૂજ્ય માનતી હતી તેથી પ્રેમાનંદની કવિનામાં તેનો મારો પ્રવેશ હતો અને બ્યારે અમે પ્રસ્તુત અંથની દીકા સખવા માંડી ત્યારે અમને અનુભવ થયો કે તે બાઈ કવિના કદિષ્ઠ અંથો પણ મારી રીતે સમજે છે આ અંથમાં ત્યાં ત્યાં અમને મુશ્કેલીઓ નહી ત્યાં એ જાહએ મનપડીજ ખુલાસા કરી આપ્યા હતા. આ બાઈએ આ અંથ ઘેર લેઈ જતા તે નજ આપ્યો તેથી તેની પાસે જઈને તે ઉતારી લાવ્યો પડતો હતો, અને તે પણ એની અનુકૂળતાએ. આવી રીતે પણ યત્નથી એક મુંદર અંથ થોડે થોડે ઉતારી લાવી દીકા અને સંગો-ધનથી ઉપયોગી કરી શ્રીમંત મન્કાર મહારાજ રાયાછગમ માયકવાડ મરકા-રની હદારતાથી અમે તે પ્રવૃત્તિ દગ્ગુર મૂકવાને નમર્ય થયા છીએ તથા આપ-ણા મુન્દરની કવિઓના મુદ્દરમણિની મહાકવિ હાંસલ અંશે પ્રદર્શિત કરી શકીએ છીએ એમ અમને નેમ સાંચક પ્રવૃત્તિ આનંદ અને સતોષ અ-પનાઈ છે.

હવે પ્રખુલ દોષનીદગ્ગુ વિષે અમાગ વિચાર જણાવીએ છીએ. દોષ પદ્મદરણને કવિએ નો કવ્યનું કે આખ્યાનનું કાંઈ નામ આપ્યું નથી. તથાપિ તેના ગુણો તેને કાવ્યનું નામ આપેલે. મૂલરાનીમાં આ કવિએ ધણા કા મ ર-

૫ મથો સપ્તમા પશુ તેણે પોતે જેને કાવ્યનું નામ આપ્યું હોય તેવો હજી એકે પ્રસિદ્ધ નથી. આમ કરવામાં કવિનો અનુકરણીય વિનય માત્ર વધવા યોગ્ય છે. આધુનિક કાળમાં કેટલાક એવા કવિઓ છે કે જેઓ પોતાના અધોને કાવ્ય, મહાકાવ્ય, નાટક, ત્રોટક, આદિક નામથી અક્ષિત કરી કૃતકૃત્યતા માનેછે, તેમને આ મહાકવિનું ઉદાહરણ શિક્ષણ લેવા યોગ્ય છે. અંધનું નામ બહુધા અંધના વિવેચને સ્વયંનાર હોયું જોઈએ, એમ ૧૨૫૨થી મનાતું આવેલું છે. કોઈ કોઈ અંધોમાં તેના નામક નાવિકાના નામ ઉપરથી અથવા અંધના અસરકારક ભાગ પરથી પણ નામ આપવામાં આવેછે. આ અંધને પ્રખ્યાત સતી દ્રૌપદી, જેનું નામ આપણા આર્યવર્તમાં અભિવંદનીય છે તથા જેને પ્રત્યેક મનુષ્ય “અદૈભ્યા તારા ન દ્રૌપદી ઈ” વચનામાં ઉચારે છે, તેનું નામ આદિમાં આવ્યું છે. પાંચાસ દેશના રાજા દ્રુપદની પુત્રીને પાંડવો સ્વયંવરમાં મત્સ્યવેધ કરીને વરી લાવ્યા હતા તથા માતાના વચનથી અને ક્યામના અનુભવોદનથી તે પાંચેની પત્ની થઈ હતી. છૂન પ્રસંગમાં પાંડવો દ્રૌપદીને ઢરી ગયા, તેનાં સખા વચ્ચે કારવોએ વસ્ત્ર ખેંચ્યાં, ભગવાને દ્રૌપદીને નવસેં તથાણું ચીરે આપીને તેની શોભા રાખી, રાજ્યસ વખતે દ્રૌપદીએ દુર્યોધનને “અંધના પુત્ર અંધ” કહીને મર્મલાયુ માર્યું. વનવાસમાં દ્રૌપદી પાંડવોની સાથે રહીને કષ્ટ વેઠીને થણુ આનંદથી સમનાને પોતાના પતિઓની એવા કરતી તથા પાંચે પાંડવોની પ્રીતિનું એક મધ્યખિંદુ રૂપ થઈ રહી હતી, કામ્યક વનમાં તેને દુર્યોધન પશ્ચીય જયદ્રથ હરણુ કરી મોકે હતો, વિરાટ રાજાને ત્યાં શુભ વાસમાં રહેતાં દ્રૌપદી ઉપર દુષ્ટામનને લીધે સો ક્રોધક્રોનો બીએ નારા કર્યો. તથા છેવટે એજ અમર્ય મનમાં ગળીને સૌ કારવોનો પણ મહાભારતના યુદ્ધમાં નાશ કર્યો, એ સર્વ ટર્નાત વ્યાસ મહાત્માએ ભારતમાં લખ્યું છે તે પરથી દિવંદની અનેક ભાષાઓમાં અનેક કવિઓએ અનેક આખ્યાનો લખ્યાં છે. દ્રૌપદી એ સર્વનું વસ્તુ છે. આ મહાકવિએ પણ તેજ ભારતમાંથી પોતાને વર્ણવવાના વીરરમને યોગ્ય દ્રૌપદીના દરણુ સંબંધી પ્રમંજને પમદ કર્યો છે, અને તેજ આ કાવ્ય અંધનું નામ પણ રાખ્યું છે. સમ્પૂર્ણ બ.પા.મા ‘દ્રૌપદી-વસ્ત્રાદરણુ’ નામે એક નાનું પણ સુરસ કાવ્ય છે અને બહુધા પુરાણિકાને તે મોટે હોય છે તેને લીધે તેની ખ્યાતિ વધારે છે. આ કારણથી આ અંધનું નામ સાંભળીને કેટલાક દ્રૌપદીના દરણુને બદલે તેના વસ્ત્રાદરણુનો પ્રસંગ યાદ કરે છે તેમની તે ભ્રાતિ દૂર થવાને માટે આ કાવ્યના વિષયનું સમાર વધારે વિવેચન કરીએ છીએ.

યદ્યપિ આ કાવ્યનું નામ સાંભળવાથીજ વિચારશાળી તથા જાણીતા પુરોહિતો દ્રૌપદીહરણના પ્રસંગને ઝટ માદ કરી શકે છે તથાપિ ઉપર કથું તેમ કેટલાક અભિત પશુ થાય છે, માટે, તેમજ પરમ પવિત્ર સતી દ્રૌપદી ઉપર તેમના પતિઓનો અપ્રતિમ પ્રેમ, તેમનો વન નિવાસ, પાંડવોનું શૌર્ય, અવિનીતને શિક્ષા, ઈલાદિ પ્રસંગના બોધ માટે આ કાવ્યનો વિષય અહીં સંક્ષેપમાં નિરૂપિત કરવો અવશ્યનો છે સિદ્ધદેશનો રાજા જે દુર્યોધનની બેન દુઃશલા સાથે પરણ્યો હતો, તથા જેને દસ સ્ત્રીઓ હતી, તે પોતાના શીર્ષમધ્યી ઉદ્ધત થઈને અગિયારમી સ્ત્રીને પરણવાને શાલ્વ રાજાને ત્યાં સ્વયંવરમાં જતો હતો. માર્ગમાં પાંડવોનો આશ્રમ આવ્યો ત્યાં તેમણે મુકામ કર્યો. તે વખતે પાંડવો મૃત્યુ માટે ગયા હતા તેથી માત્ર દ્રૌપદી અને તેમના પુરોહિત ધૌમ્ય આશ્રમ પર હતા. ધૌમ્ય યજ્ઞશાળામાં કામે લાગેલા હતા તથા દ્રૌપદી એક કદંબની નીચી ડાળ ઝાલીને આશ્રમદ્વારમાં ઉભી હતી તેવામર્તે તેને જયદ્રથે જોઈ, અને તેના રૂપ લાવણ્યથી તે મોહિત થયો. વ્યાસે જેમ આ પ્રસંગનું અદ્ભુત વર્ણન કર્યું છે તેમ આપણા ચુર્જર કવિરાજે પણ કથાસ્તરણી નથી, તે અંથમાં કહ્યું '૭ મું' જેવાથી જણાશે. જયદ્રથે ધૌમ્યને છેતરીને દૂર કાઢ્યા, તથા તે દ્રૌપદીને બળાતકારે રથમાં બેસાડી લેઈને નાઠો. પાંડવો ઘેર આવ્યા ત્યારે આશ્રમસ્થાન શૂન્ય જોઈ તજવીજ કરી જયદ્રથની પાછળ પડ્યા અને તેના સૈન્યનો તથા તેનો પરાજય કરી દ્રૌપદીને ઘેર આણી અને ધર્માત્મા દયાળુ યુધિષ્ઠિરે જયદ્રથને છોડી દીધો. આ પ્રસ્તુત અંથનો વિષય છે. એમાં પ્રત્યેક પ્રસંગનાં વર્ણન કેવી સુંદર છટાથી કરેલાં છે. તથા વિનોદી કવિરાજે પ્રત્યેક પ્રસંગે શ્રોતાઓને કેવા તણ્વીન કરવા તજવીજ કરી છે તે અહીં કહેવા કરતાં કાવ્ય વાંચ્યાથી વધારે ખાત્રી થશે. અંથના વિષયની પસંદગી કરવામાં કવિના અપ્રતિમ નૈપુણ્ય વિશે 'અદ્ભુ શું' બોલવું ? જેના નામને માટે આખો જરતખંડ મગરુદ છે, જેની કથાને આપણે તો શું પણ પાત્રિમાલ્ય લોકો પણ પોતાની બાવામાં બાવાન્તર કરાવીને વાંચે છે, જેમાંના એક મુખ્યને શકકતાઓમાં પ્રથમ માનીને વિદાનો ગાય છે કે "ગુણોત્તેરોત્તિઃ કાશાલિત્રાહનસ્ત્રોત્રુઃ સ્વાદિજગામિતદનઃ" ૬૦, જેના ધર્માચરણને જોડવાને કૃષ્ણ સરખા પણ સમર્થ થયા નથી, જેની શૂરવીરતા ગાંધર્જીને શ્રોતાનાં રૂવાં ઉભાં થાય છે તથા જેનું નામ માત્ર આર્ય પ્રભને ખડી કરી દેવાને સમર્થ છે, જેની યુદ્ધમાં ઉગ્રશક્તિ અને ભોળાપણું અમને એકંકે કામે વિસ્મય તથા હાસ્ય ઉપજવાને સમર્થ થાય છે, તથા જેમની મીઠુણ્ય ઉપરની પરમ પ્રીતિ એ અમને મોક્ષનો માર્ગ બતાવે છે, તે મહાત્મા

પાંડવોનાં ચરિત્ર અને પરાક્રમ સાંભળવાને કયો આર્થ હત્યુક ન હોય ? કદાચ તે ગદ્યમાં જણા, મોઢે કહો, કવિતામાં બાધો કે રાગમાં ગાઓ, તથાપિ તેમનાં પવિત્ર નામો અમને સર્વદા આનંદ અને ઉત્સાહ ઉત્પન્ન કરે છે. શું દ્રૌપદી એ મહાભારતનું બીજ નથી ? મહાભારતમાં એને યુગમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી શક્તિરૂપે વર્ણવે છે. દ્રૌપદીને બુભિનો ભાર ઉતારનારી શક્તિરૂપે વર્ણવે શું બ્યાસ મહાત્મા નથી સૂચવતા કે એજ મહાસતી એ સધળા વિગ્રહનું મૂળ છે અને તેથી શું એમ બોધ નથી મળતો કે સતીની હેઠના કરવી એ વિનાશનું મૂળ છે. ? શું પાંડવના ઇતિહાસને સંબંધે બીજા અનેક તત્કાલીન રાજાઓનાં પરાક્રમ, રીતિ ભાતિ, અને ધર્માચરણ લક્ષ્યમાં નથી આવતાં ? શું તેમની ચરવીરતાનું ગાયન સોલહી રાજાઓના માટ માર્છને તેમને ચર નહોતા અદાવતા ? અને હજી પણ નિર્માલ્ય રજપૂતોની સાથે તેમનો ઉલ્લટ પડછે નથી માલમ પડતો ? શુ ઈલિયડ કૃતોના એકીલીજ સાથે વીર અણનુંનને તદેશીઓ નથી સરખાવતા અને શું સત્વશન્ય રાજાઓ તેમના ચરિત્રની પોતાની કર્મણુક સાથે સખાવટ કરી નથી લખવાતા ? પોતાની પ્રાણપ્રિય દ્રૌપદી પાછી મેળવવા માટે તથા અવિનીત જ્યદ્રષ્ટને શાસન કરવા માટે પાંડવો પ્રેતસાહિત યાદ એ સ્વાભાવિકજ છે, અને તેમ છે તો વીરરસ પ્રકટાવવાને મહાકવિ પ્રેમાનંદે આ ત્રિપથ પસંદ કયો છે એમાં તેની પસદગી ખરેખર પ્રશંસાપાત્ર છે. ઉત્સાહ સ્થાયીનું પોષણ કરવાથી તે વીરરસ રૂપે ફળે છે તે પડિતો જણેજ છે. અને તે ઉત્સાહ અહીં સ્વાભાવિક છે માટે ઉત્તમ વીરરસ પણ જમાવી શકાયો છે. એ સર્વના કરતાં અમે કવિના જે કૌશલ્યને પ્રણામ કરીએ છીએ તે આ અંધની કાવ્ય રચના માટે છે. અને તેથી તેનું કાવ્યરૂપે કાર્ષક બ્યાન આપવા પારીએ છીએ.

સાહિત્યદર્પણમાં લખેછે કે—

“સર્ગંધોમહાકાવ્યંતત્રૈકોનાયકઃમુરઃ
સદ્વંશઃક્ષત્રિયોવાપિધીરોદાત્તગુણાન્વિતઃ
एकवंशभवाभूपाःकुलनामहवोपिवा
शृंगारवीरशांतानामेकोद्गीरसइष्यते

૧ મહાકાવ્ય સર્ગજંધ જોઈએ તેમાં એક નાયક હોય અને તે દેવ, અથવા સારા વંશનો ધીરોદાત્ત ગુણવાળો ક્ષત્રિય હોવો જોઈએ. અથવા એક

अङ्गानि सर्वेऽपिरसाः भवेन्नाटकसंघयः
 इतिहासोद्भवं वृत्तमन्यद्दामज्जनाश्रयम्
 चत्वारस्तम्यवर्गाऽन्युस्नेप्येकंचफलं भवेत्
 आदानमभिक्रियाशीर्वावस्नुनिदेश एव वा
 क्वचिन्निदाग्वलादीनां सतांचगुणकीर्तनम्
 एकवृत्तमयैः पद्यैश्च समानेन्यवृत्तकैः
 नातिस्वल्पानातिदीर्घाः सर्गाभ्युपगमा इह
 नानावृत्तमयः क्वापि सर्गः कश्चन दृश्यते
 सर्गान्ते भावेऽसर्गस्य कथायाः सूचनं भवेत्
 सन्ध्यासूर्येन्दुरजनीप्रदोषध्वान्तवासराः
 प्रातर्मध्याह्नमृगयाशैलार्जुनमागराः
 मंभोगधिमलंभो नमुनिस्वर्गपुराणराः
 रणप्रयाणोपयममन्त्रपुत्रोदयादयः
 वर्गनीयायथागोऽगं मां गोपांगा अमी इह

કયૈવૃત્તસ્યવાનામ્નાનાયકસ્યેતરસ્યવા
નામાસ્યસર્ગોપાદેયકથયાસર્ગનામતુ”
“અપભ્રશનિવધોસ્મિન્સર્ગા કઙ્કવકામિધા
તપાપભ્રશયોગ્યાનિઠ્ઠાસિવિવિધાન્યપિ”

મહાકાવ્ય કેને કહેવું તેવિષે સસ્કૃત સાહિત્યકારોના નિયમે ઉપર
મતોલ્યા છે અને તેમાના ધણા ખગ નિયમેને અનુસરીનેજ આ અથની
રચના કરી હોય એમ સૂક્ષ્મ પરીક્ષક જોઈ શકેછે આ અથ સર્ગબધ નથી
પણુ ઉવટ કણુ છે, તેમ કડવામધ છે પ્રાકૃત કાવ્ય લખનારાઓ સર્ગને ઠેકા-
ણે જે કડવાએવો શબ્દ મૂકેછે, તે શા ઉપરથી મૂકેછે એવી જોને શક્ય અતી
હરી તેનું આથી નિરાકરણ થાયછે

આ અથની નામિકા દ્રાપદી છે અને તેના સબધથી પાડવો નાયક છે
તે ઉત્તમ વરનાળા, ક્ષત્રિય અને ધીરોદાતાદિ ગુણનાળા પણુ વર્ણાય છે,
યુધિષ્ઠિર ધીરોદાતા નાયક પ્રસિદ્ધ છે, જીમ ધીરોદાતા અને અર્જુન ધીરલલિત
જે જુઓ સાહિત્યદર્ષણ કારિકા ૬૬—૬૭—૬૮ —

“અવિકત્યન ક્ષમાવાનતિગમીરોમહાસત્વ ।
સ્થેયાન્નિગૂઢમાનોધીરોદાસોદ્ધવ્રતઃકથિત ।
માયાપર પ્રચડશ્રપલોડેહકારદર્પભૂયિષ્ઠ ।
આત્મશ્લઘાધાનિરતોધીરૈર્ધોરોદ્ધત કથિત* ।
નિશ્ચિન્તોમૃદુરનિશ્કલાપરોધીરલલિત સ્યાત્ ” ।

પુત્રજન્મ, વગેરે વર્ણન સાગ્રોપાગૂ ધટે તેમ વર્ણવવા કાવ્યનું નામ કવિના
નામ પરથી, કાવ્યમા વર્ણુવા વૃતાતના નામ ઉપરથી કે નાયકના નામ પરથી
રાખવું તથા સર્ગમા વર્ણુવી કથા પરથી સર્ગનું નામ રાખવું જો અપભ્રશ
ભાષામા કાવ્ય રચાયું હોય તો તેમાના સર્ગને ‘કડવું’ કહેવું તથા તેમા અપ
ભ્રશને યોગ્ય નાના પ્રકારના જ દો લેવા

૧ પોતાની વડાઈ નહિ જોલનારો, ક્ષમાગુણાળો, અતિ ગભીર, ઉદાર
મનવાળો, સ્થિર બુદ્ધિવાળો, અસત ગૂઢ માનનાળો અને દૃઢ વ્રતવાળો નાયક
તે ધીરોદાતા જાણવો જેમ યુધિષ્ઠિર, રામ ઇં કપટ પ્રપચ કરનારો, પ્રયડ,
અપજ, ધણા અહંકારવાળો તથા ધણા ગર્વનાળો અને પોતાના વખાણુ કડવામા

કડવા ૨૯ મામાં જ્યદ્રથને છોડી મૂકતી વખતે સુધિષ્ઠિગની દામા, ગં-
 બીરતા, ઉદારતા, વગેરે વર્ણવીને તેનું ધીરોદાત્તપણુ બતાવી આપ્યું છે, તેમજ
 કડવા ૨૩ મામાં દ્રૌપદીએ જ્યદ્રથને પાડવો ઓળખાવ્યાના પ્રસંગને બાહાને
 તે તે નાયકના ધીરોદાત્તપણુ કવિએ વ્યક્ત કર્યું છે. 'સારા કુળમાં ઉત્પન્ન
 થયેલા ધણાને પણ નાયક તરિકે વર્ણી શકાય છે' એમ સાહિત્યકારના કથનને
 આ અપના નાયકો સાથે સરખાવવાથી સાદ્ પ્રતીત થાય છે કે આ કાવ્ય
 રચનામાં કવિ સાહિત્યશાસ્ત્રના નિયમથી બહાર નથી જ ગયો. આ કાવ્યમાં
 વીરરસ અગી છે અને હાસ્ય, રૌદ્ર, શૃંગાર રસાભાસ, વગેરે તેના અંગભૂત
 રસો છે, તે કાવ્ય વાચતા રસજ્ઞ જાણી શકે છે. વળી એમાં ભારતીય ઐતિહા-
 સિક કથા છે, પહેલા કડવામાં શુરોદિને નમસ્કાર રૂપ મળળ છે. આખા સર્ગમાં
 એક જ જાતના પદ્ય રીત્ત્યા છે તથા અતમાં અને વળી આદિમાં પણ એક એ-
 ક જ જાત આલુ વૃત્તથી બિન્ન મૂક્યું છે, કડવા ૨૩ મામાં ચિત્રકાવ્યો છે, કડવા
 ૨૭-૨૮ મામાં બિન્ન વૃત્તો લીધેલાં છે, કડવા ૧૯ નો ધણો ભાગ તથા ૨૦ મું
 બધું અંત યમકમય છે, સર્ગને અંતે પછીના સર્ગની કથાનું વલણુમાં બહુધા
 સ્પર્શ કર્યું હોય છે, કડવા ૧૬ મામાં મધ્યાહ્ન, પર્વત, સરોવર, શ્રગધા, વગેરે વ-
 ર્ણન છે. કડવા ત્રીજામાં નગર વર્ણન છે, કડવા ૫ મામાં વન, પક્ષી, પશુ અને
 સૃષ્ટિસૌંદર્યનું વર્ણન છે, તેજ કડવામાં દાવાનળનું વર્ણન છે, કડવા ૫૬ રમા-
 માં મુનિઓનું વર્ણન છે, કડવા ૨૪ મામાં ગણપ્રયાણનું વર્ણન છે, તથા બાકી-
 નાં વર્ણન અમંકારદ્વારા કરેલાં છે. વળી આ અપભ્રંશ ભાષાનું કાવ્ય છે માટે
 તેમાં સર્ગને દામે કડવા લખ્યા છે, અને અપભ્રંશને યોગ્ય દેશીઓ, માત્રામેળ
 છંદો, વગેરે છંદો લીધેલા છે. એવી રીતે બધા મહાકાવ્યના શુભોએ સુક્ત આ
 કાવ્ય છે, તેથી એને જો કે મહાકાવ્ય નામ આપવું ઘટિત છે, તથાપિ કવિએ
 પોતે તે નામ આપ્યું નથી તો આગે પણ સાદું "દ્રૌપદીહરણુ" નામ
 દાયમ ગમ્યું છે, તથાપિ એ એક જનમ કાવ્ય છે એટલે નિસંદેહ છે ઉપર જે
 કાવ્યના શુભો સાથે પ્રસ્તુત થયેને સુઘટિત કથા છે તે મિત્રાય તેમાં જે વિધ
 વિધ માત્રામેળ તથા શુદ્ધ અક્ષરમેળ વૃત્તો લેધને કાવ્યનું દાડપિ જરૂર રચ્યું છે,

પ્રસન્ન એવા નાયકને ધીરોદત્ત કહે છે. જેમ ભીમ, હસ્યાદિ. ચિંતા વિનાનો, નિરં-
 તર કોમળ મનવાળો અને કળાવાળો એવા નાયકને ધીરવક્ત્રિત કહે છે. જેમ,
 અર્જુન, હસ્યાદિ.

તેમાં જે અનેક પ્રસંગો જોઈએ તેટલા છટાથી વર્ણવીને તે હાડપિંજરને આં-
સુસ અને તાલુ બનાવ્યું છે, તેમાં જે અનેક અર્થોક્તાર અને શબ્દોક્તાર
મૂકીને તે કાવ્યાકૃતિને સુશોભિત કરી છે, તેમાં જે રસોત્પત્તિ કરીને તથા
ધ્વનિ મૂકીને તેને સજીવન બનાવી છે તથા તેમાં જે હામ હામ બાવવ્યંજના-
ઓ અને સ્વભાવચરિત્ર પ્રકટ કરીને તે કાવ્ય સુંદરીને યનગન યનગન નચાવી છે,
એ સર્વ ઉપરથી આ અથ રચનાર મહાકવિનું અદ્ભુત કાવ્યકૌશલ અને સં-
પૂર્ણ કાવ્યશાસ્ત્રની માહિતી સમજવામાં નથી આવતી શું ? જો આ અથ
મહાકાવ્યનાં લક્ષણો પડે યુક્ત હોવાથી એક વાસ્તવિક મહાકાવ્યજ છે તો તેનો રચ-
નાર પણ સાહિત્યશાસ્ત્રમાં એક અતિ વ્યુત્પન્ન મહાકવિ છે એમ નિશ્ચિત અનુમાન
થઈ શકે છે. ત્રાચીન ગૂજરાતી કવિઓના યતિકચિત્ મામાન્ય લોકમાં પ્રચલિત
અંથો જોઈને તેના વિષે યદ્વાતદ્વા મત બાધવું એ કેવી રીતે ખોટું પડે છે
તેનો આ કાવ્ય એક સરસ પુરાણ છે. આ કાવ્યને શ્રાવ્ય કાવ્યનું નામ આપ-
વામાં તો અમે આશા રાખીએ છીએ કે કોઈ વિદ્વાનને તેમાં કાંઈ શંકા પડવા-
ની નથી પણ અતિ મૂઢમ દષ્ટિથી શોધ કરનારને જણાઈ આવશે કે એમાં
દૃશ્યકાવ્યનાં અનેક અંગોનો પણ કવિએ પોતાની આંતર સૂક્ષ્મતર યુક્તિઓથી
એવો સમાવેશ કર્યો છે કે એને કાંઈ દૃશ્યકાવ્યનો સામે વ્યુત્પન્ન પરીક્ષક જટ
શોધીને જાણી શકે છે. જુઓ દૃશ્યકાવ્યના અંગ બતાવતાં સાહિત્યદર્પણ કર-
નાર વિશ્વનાથ ભટ્ટ શું કહે છે ? નાટક વિષે લખતા તે કહે છે કે —

નાટકં રુચ્યત્ત્વત્તંમ્યાત્પંચસંધિસમન્વિતમ્ ।

વિલાસદ્વર્ચાદિગુણવદ્યુક્તં નાનાવિભૂતિભિઃ ।

સુલદ્વ. સ્વસમદ્વૃતિના નારસાનિરંતરમ્ ।

પંચાદિકાદશપરાસ્તત્રાંકાપરિકીર્તિતાઃ ॥

પ્રશ્ન્યાતવંશોરાનર્પિર્ધીરોદાત્તપ્રતાપવાન્ ।

૩ નાટકમાં પ્રખ્યાત વૃત્તાંતનું કથન કરવું જોઈએ, તે નાટકના પંચ સં-
ધિઓથી યુક્ત જોઈએ, તે વિલાસ ઋદ્ધિ આદિ ગુણવાળું અને વિવિધ વિ-
ભૂતિઓથી યુક્ત જોઈએ, તેમાં સુખ દુઃખની ઉત્પત્તિ વર્ણવી જોઈએ, અનેક
પ્રકારના રસોનો પ્રવાહ તેમાં વહેવો જોઈએ તેમાં ઓછામાં ઓછા પાંચ અ-
ને ધણામાં ધણા દશ અંગ કરવા જોઈએ પ્રખ્યાત વંશનો ધીરોદાત્ત, પ્રતા

દિવ્યોથદિવ્યાદિવ્યોવાગુણવાનનાયકોમતઃ ॥

एकएवमवेदंगीशृंगारोर्वारएववा ।

अंगमन्येरसांसर्वे ॥ ૧૬૮ ॥

શું એ કાવ્યને વાંચીને આપણે તેમાં જોઈ શકતા નથી કે એ પ્રખ્યાત જણાતનું કથન છે? શું એમાં સુખ દુઃખની ઉત્પત્તિ વર્ણી નથી? શું એમાં જુદા જુદા રસનો પ્રવાહ સંતત વહેતો નથી? શું એના નાયક પ્રખ્યાત વર્ણના રાજાપિ નથી? શું તેમાં કોઈ ધીરોદાત્ત અને પ્રતાપવાળો નથી? શું ધર્મ, ઈંદ્રિય, વાયુ, અશ્વિનીકુમાર નામે વર્ણાતા નાયક દિવ્યાદિવ્ય નથી? શું એમાં વીર અંગીરસ નથી? શું બીજા ગૈદ્ર, દાસ્ય, વગેરે અંગભૂત રસો એમાં નથી? શું એ રસોના સમેલનથી તથા સંચાર, ક્રોધ, વધ, બધન, આદિ વર્ણનથી આરંભી વૃત્તિ એમાં પ્રતીત થતી નથી? શું એમાં પ્રવેશ નિષ્ક્રમણ મુક્તિ પૂર્વક નથી વર્ણ્યા? આ કાવ્યની સક્ષમતર પરીક્ષા કરવાથી એટલે સુધી પણ સ્પષ્ટ વિદિત થાય છે કે મહાકવિ પ્રેમાનંદે પોતાના આ કાવ્યની અનેક કિતમતાઓને આ નણુ બાજતોથી બહુ રૂઢી રીતે વિભૂષિત કરી છે. પ્રથમ તો મહાકવિએ પોતાના વચનોને રસ, અનુપ્રાસ, અને અલંકારાદિકથી પરમ વિચિત્ર કર્યાં છે; બીજું એમાં વિવિધ ભાવો વ્યંજનાથી કે ધ્વનિથી પ્રતીત થાય છે; અને ત્રીજું આ કાવ્યના સઘળાં છંદો પ્રાચીન અથવા નવીન પ્રકારની ગાયનવિધાને અનુસાર ગાઈ પણ શકાય છે. કવિએ પદ્યના આરંભમાં તે તે છંદોનાં નામ લખવાને બદલે તે તે રાગનાં નામ લખ્યાં છે તે ઉપરથી તેની ગાયનશાસ્ત્રમાં પણ ઉત્તમ પ્રવીણતા હોવાનું અનુમાન આપણે નથી કરી શકતા શું? અક્ષરમેળ છંદોની રચનામાં તેનું અપસિતપણું જણાતું નથી તેથી તેના છંદો વિજ્ઞાન માટે તો શંકા કરવી એ જાણે વિદ્વાનોને હસાવવા રૂપજ છે. ગૂજરાતી ભાષામાં હાલ જે કાંઈ અરૂપ કાવ્ય રચનાનો પ્રચાર થવા માંડ્યો છે તથા જે કાંઈ સાહિત્યના અંગે લખાયા છે કે લખાય છે, તે સર્વ સવન ૧૭૪૫ ની સાલ પછીનાજ છે એ તો નિઃસંદેહ છે. ત્યારે એમ કહેવું પ્રાપ્ત થાય છે કે મહાકવિ પ્રેમાનંદને આ કાવ્ય રચનાનો આધાર સંસ્કૃત કાવ્ય એ થો અને

દિવ્ય કે દિવ્યાદિવ્ય, એવો ગુણુવાળો નાયક જોઈએ. એમાં એકજ શૃંગાર કે વીરરસ અંગી હોયછે અને બીજા સર્વ રસો અંગભૂત હોય છે.

સંસ્કૃત સાહિત્ય અંથો ઉપર રાખવો પડ્યો હોયો જોઈએ. જો એમ છે તો તેના સંસ્કૃત ભાષાના પરિચાન માટે આપણે આનંદ પ્રદર્શિત નથી કરી શકતા શું? ખરેખર ! તેણે બસો. ચર્ચ પહેલાં આપણુ ગૂજરાતી-સાહિત્યને ખીલા-બધા માટે કરેલો અથાક શ્રમ જોઈને આજ આપણે તેના અત્યંત આભારી થઈને તેની જે પ્રશંસા કરીએ છીએ તે વાસ્તવિકજ છે. આ કાવ્યનું સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી અવલોકન કરતાથી પ્રેમાનંદની ઉક્તિ, સાહિત્યશાસ્ત્ર વિષયક નિયમ, અને પૌરાણિકકથા આદિકમાં સંસ્કૃત ભાષાના અનેક વિદ્યા અંથોનું તેણે કરેલું અનુકરણ દૃષ્ટિએ નથી પડતું? અમારે કહેવાનો સારાંશ એ છે કે આ કવિના કાવ્યને કિશ્કિત અને પ્રાસાદિકના પ્રયામમાં ગૂંચવાયલું નહિ ઠરાવી દેતાં સાહિત્ય શાસ્ત્રોદિ સંસ્કૃત ભાષાના અનેક અંથોને હાથમાં લેઈને તથા કોઈ પણ કારણથી ઉત્પન્ન થયેલા યત્કિચિત દુરાચરને દૂર કરીને તેની પરીક્ષા કરવાથી આપણને નિઃસંદેહ માલમ પડશે કે જેણે ઓખીહરણ અને નળાખ્યાન જેવાં જગત્પ્રિય કાવ્યો રચેલાં છે તેનીજ આ મધ્યમ વયની કૃતિ છે અને તેણે આપણી ભાષાના સાહિત્ય ભંડારમાં એક અમૂલ્ય રત્ન બક્ષિત કરેલું છે. આ કવિએ ગૂજરાતી ભાષામાં કેવો અમૂલ્ય સાહિત્યભંડાર અર્પણ કરેલો છે તે વિષે હાલ અત્રે કાંઈ સૂચના કરતા નથી, તથાપિ જ્યારે આ મહાકવિએ મહાકાવ્યના નામથી અક્ષિત કરેલાં કાવ્ય તથા નાટક વગેરે આપણે જોઈશું ત્યારે મર્ચ પૂર્વક આ ગૂજરાતી કવિને ધન્યવાદ આપવાને સૌથી અગ્રેસર થઈશું એમાં લેશ પણ શંકા નથી.

આટલા આટલા ગુણોથી યુક્ત આ કાવ્યમાં યત્કિચિત્ સુલક દોષ જો કોઈ હોય તો તે અમારી દૃષ્ટિથી બહાર નથી; પણ તે દોષ કવિની મહાશક્તિ તથા તેના રસપ્રવાહની હીદમાં નજરે ન પડે એટલે દૂર તણાઈ જાય છે. પ્રાસાનુપ્રાસ માટે કરેલી શબ્દવિકૃતિ તેમાં પ્રથમ નજરે પડે છે, જે પ્રાકૃત ભાષાની કવિતામાં સઘળા કવિઓ કરતા આવ્યા છે. હમણાના અર્વાચીન પદ્ધતિ પ્રમાણે કેળવાયલા સુકવિઓમાંથી એકનો એવો કાવ્યઅંથ તો બતાવો કે જેમાં એવી રીતે શબ્દવિકૃતિ ન કરી હોય? અરે! આ કવિએ તો કદાચ લાલિત્ય આણવા માટે તેમ કર્યું હશે, પણ આપણી અનુપ્રાસ વગરની બોડી કવિતા લખનારા કવિઓની કવિતામાં જો તેઓ શબ્દ વિકૃતિ દાખલ થવા દે તો માત્ર ગણદોષ સમાજવા માટેજ; અને તે પણ ક્યારે દૃષ્ટિએ નથી ચઢતી? હિંદીભાષા જે ઘણા સૈકાંથી સાહિત્યને માટે વખણાયેલી છે તેની કવિતા જુઓ. જુઓ પૃથીરાજ રાસો, જુઓ પ્રવીણસાગર, કે જુઓ ગમે તે કાવ્યઅંથ.

શબ્દવિકૃતિ આપણી દૃષ્ટિએ નથી આવતી ? પ્રાકૃત ભાષામાં એવી છૂટ ક્યાં સુધી સેવી તેનું પ્રમાણ પ્રાચીન ગ્રંથોથી મળી શકે, પણ શૈલ્યનીય એ છે કે આ મહાકવિથી વધારે પ્રાચીન કોઈ કવિએ એવો ગ્રંથ રચેલો હોય એમ શોધ સાગ્યે નથી અને તેથી જો છૂટ બધા પ્રાકૃત કવિઓ સેતા આવ્યા છે તે છૂટ મહાકવિ પ્રેમાનંદ સે, તો તેટલા ઉપરથી તેને નિદોષરાગ કલકિત કરી શકે નહિ. કવિએ હિંદી સાહિત્યનું પણ અવનોકન કર્યું હશે તથા તેમા રમાયલા કાવ્ય વાચ્યા હશે તે ઉપરથી કદાચ તેને એવી છૂટ સેવાતો વિચાર પ્રબળ થયો હશે. હિંદી સાહિત્યનું પણ તેણે અનુકરણ કર્યું છે તેનો એક રમુજ પ્રસ્તાવ આ કાવ્યમાંથી મળી શકે છે જુઓ કડવુ ૨૭મું એમા આવતા આમરવૃત્તમા વચ્ચે વચ્ચે એક બે અટકો ભુજગપ્રયાતના મુકીને તે ઉપર અનુસ્વારનો પ્રયોગ કર્યો છે ગણના માપ મેળવવાને આ ચલ નથી એ તો સ્પષ્ટ છે; કેમકે એટલા બે અટકો શિવાય આખા ગ્રંથમા કહીં પણ તેમ નથી, પણ વર્ણનને યોગ્ય ભાષા આણવાના હેતુથી કે પછી માત્ર વિનોદની ખાતર તેણે હિંદી કવિતાઓનું તે અનુકરણ કર્યું હોય. સરખાવો નરહરદાસકૃત અવતારચરિત્ર —

મુજંગી

“મુગંધં વિગંધં ન અસ્તુતિ ગારી,
 વિભેદં ન શત્રુ ન મિત્રં વિચારી;
 ન મહિમા ન માયા ન મદં ન મોહં,
 ન રંગં વિરંગં ન દાયા ન દ્રોહં.
 ન સીતં ન તાપં ન સંગં કુસંગં,
 ન ભાવં ન ખિલ્યા ન અંગં અનંગં;
 સુખં ભૂમિ સજ્યં ન ડાસં ન વાસં,
 યહે વાહં આનો તતૌ પંચ પાસં.
 સમં વિરુદ્ધં ભૂમિ પંથં સહજં,
 વસન્નં દિગં વીતરાગં વિલજ્જં;
 વિમોહ વિદેહં ન ઇન્દ્રિ વિકારં,
 અષાનં રહે નિત્તિવાતં અહારં.” ઈ૦

અથવા હિંદીનું જો અનુકરણ ન હોય તો તે લખે છે તેમ શક્ય. ઇકનું પણ અનુકરણ કાં ન હોય ? જેમ —

“નમાતાપિતાવાનદેવાનલોકા ।
 નવેદાનયજ્ઞાનતીર્થબ્રુવન્તિ ॥
 મુપુષ્પૌનિરસ્તાતિશૂન્યાત્મકત્વાત્ ।
 તદેકોવશિષ્ઠઃશિવઃકેવલોહં ॥
 નસાંસ્ત્યંનશૈવંનતત્પાંચરાત્રં ।
 નજૈનંનમીમાંસકાદર્મતંવા ॥
 વિશિષ્ઠાનુભૂત્યાવિશુદ્ધાત્મકત્વાત્ ।
 તદેકોવશિષ્ઠઃશિવઃકેવલોહં ॥
 નશુક્લંનકૃષ્ણંનરક્તંનપીતં ।
 નપીનંનકુઠ્ઠજંનન્હસ્વંનદીર્ઘં ॥
 અરુપંતયાજ્યોતિરાકારકત્વાત્ ।
 તદેકોવશિષ્ઠઃશિવઃકેવલોહં ॥” ઈ૦.

પ્રેમાનંદ જીવો વિનોદી અને સ્વચ્છંદ કવિ કે જે પોતે હેવટમાં લખે છે કે “દાસપણુ ઉદાસપણુ” ના, રહુ પરમાનંદે થોભી રે” તેને કાવ્યરચનાથી કા-
 ધને પ્રસન્ન કરવાની તો દરકારજ નહોતી; માત્ર પોતાની મોજને અર્થે તે કાવ્ય
 લખે, તેમાં પણ તે પ્રાસાદિત કવિ હોવાથી સાહજિક રસમય લખાય, અને તે
 વળી આખો ત્રીસ કડવાનો અંથ જેમા શબ્દાલકાર, અર્થાલકાર, ચિત્રકાવ્ય, ભા-
 વવ્ય જનાઓ, ધ્વનિઓ, વગેરે ભરપૂર ભરેલા, અને તે પણ હેવટ કવિ જણા-
 વે છે તેમ ફક્ત આઠજ દિવસમાં, એ ક્યા વિદ્વાનને તેના કિંમત તારૂં પ ક્ષુદ્ર દોષ
 તરફ દૃષ્ટિ કરાવે એમ છે? અને ક્યા રસમય પડિતને તે આહ્વાદ નથી ઉત્પન્ન
 કરતું? પાછળ ચરિત્રમાં ખતાબ્યુ છે તેમ, જોનસન પડિતે રાસેલાસ નામનો
 ગદ્ય વાર્તાનો અંથ જ્યારે સાતદિવસમાં કર્યો છે, અને તેની તે શક્તિને અદ્ભુત
 ગણી વિદ્વાનો તેને વખાણી વાજ આવે છે, ત્યારે દ્રૌપદીહરણુ જેવો સાહિત્યનો
 અંથ અને તે પણ અક્ષર મેળ જેવા અઘરાં વૃત્તામાં અલંકારાદિથી યુક્ત કરી-
 ને પ્રેમાનંદે જે ફક્ત આઠજ દિવસમાં લખ્યો છે, તેની મહાશક્તિ આપણને
 કેટલું બધું આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરેછે! એ કવિની કવિતા કરવાની ત્વરા વિષે ધ્યાનમાં
 લેવા જોગ થીજો લખેલો પણ ચરિત્રમાં લખ્યો છે કે તેણે લક્ષમણા-
 હરણુ નામનો સેળ કડવાનો અંથ પોતે માંદા છતા પણ એકજ દિવસમાં લ-
 ખી કાઢ્યો હતો! તથા વૃસિંહ મેહેતાના છોકરાનો વિવાહ જે આ દ્રૌપદીહરણુ

ક્રમતા લગભગ ત્રણ ગણો છે તે ફક્ત એજ દિવસમાં લખી કાઢયો હતો ! એજ પ્રમાણે કવિના નળાખ્યાનાદિ ખીજા અંથો વિષે પણ જાણવામાં આવ્યું છે, જે જાણીને આપણે તેની કિલકટા અને શબ્દ વિકૃતિ ઉપર દરચુજર કરી શકીએ છીએ. આ અંથના ખીજા ભાગપર ચરિત્રમાં જતાવ્યું છે તેમ તેની ભાષા સાહિત્ય વધારવાની ઉત્કંઠા માટે પણ આપણે તેને થોડું માન આપી શકતા નથી. હોબલ કવિતા કરવામાં માત્ર શામળભટ્ટેજ પેહેલ કીધી છે એમ આજ સુધી ઘણી તરફથી મનાતું હતું તે આથી રદ થાયછે; એવી રીતે કે જ્યારે શામળભટ્ટે હોહરા, ચોપાઇ અને હપ્પાજ વિશેષે લખ્યા છે અને ભાગ્યેજ મનહર તથા મૂળણા લખ્યા છે, તથા ખીજા હોદો તેણે લખ્યા હશે તેવું હજી પણ જાણવામાં આવ્યું નથી ત્યારે પ્રેમાનંદે સંસ્કૃતના અક્ષરમેળ તથા માત્રામેળ અધરાં જનોના વગર ચૂકવે કવિતા કરી છે અને દક્ષણી ભાષાના મોરોપતાદિ કવિઓના યમકને પણ હાલે એવા યમક પણ દાખલ કર્યા છે. આ કવિના ખીજા અંથો પ્રકટ થયે એમ પણ જાણવાની આશા રાખીએ છીએ કે મહોબલ અક્ષરકૃત કવિતા જે દમણા માત્ર મરાઠીમાંજ ચઢતી કહેવામાં આવેછે તે ભૂલી જવાશે. કવિનાં નળાખ્યાનની અને ઓખાહરણ વગેરે પુસ્તકોની ભાષા કરતાં આ અંથની ભાષામાં કાંઈક વૈચિત્ર્ય માલમ પડેછે એ વાત જેમ ખરી છે તેમ, તેમ જાણવાનું કારણ પણ સૂક્ષ્મ અવલોકન કરનારને જટ જણાઈ આવે એવું છે. કવિના જે જે અંથો આપણે આજ સુધી જોયા છે તે બધા દેશીબદ્ધ છે એટલે તેમાં કાવ્યરચનાની સરળતાને લીધે શબ્દ વિકૃતિ બહુ ન કરવી પડે; પણ આ અંથમાં તો ઉપર કહ્યું તેમ અનેક બંધનોમાંથી પસાર થવા જેવું હોવાથી ભાષા લગાર વાંકીચૂંકી દૃષ્ટિએ આવેજ. આજની ભાષાસાથે દ્રોપદીહરણની ભાષાને આપણે સરખાવતા નથી પણ તેનાં ખીજા પુસ્તકોની ભાષા સાથે સરખાવીએ છીએ એ માદ રાખવું. વાઈ ત્યારે, ઓખાહરણાદિ શું ભેજક પરંપરાથી સારા કે માદા સંસ્કાર પામેલાં નથી? અને તેથી તેની ભાષા આજથી બસો વરસ પહેલાંના કવિની મૂળ ભાષા કરતાં કાંઈ ફેરફારી નથી પામી, એમ શું કાંઈ સાબીત કરી શકે છે? ઓખાહરણ તો કવિ દયારામે સુધારી ચાલતી ભાષા જેવું તેને રૂપ આપ્યું છે તે સૌ કાંઈ જાણે છે. એ કવિતો વિદ્વાન હતો પણ નહિ કેળવણી લખનારા શું અસહ્ય કવિની જોડણી કે શબ્દો મૂળના રૂપમાં સાચવીજ રાખે છે ? નળાખ્યાનાદિકની ભાષાશું આપણા પરિચયમાં નથી આવી ગઈ? પ્રસ્તુત

અથ પ્રચારમા આનંદ દો, તેના ઉપર પણ ઓખાદરણાદિના જેવા મંરકાવ
વીતવા દો, અને પછી તેની ભાષામાં આજુ ૩૫ કેટલે દરજ્જે રહેછે તે
વિષે બોલો આમ કહીને અમે પ્રેમાનંદના કાષ્ઠ પક્ષકાર થતા નથી, જે દોષ
દોષ પ્રેમાનંદના કાવ્યોમા હશે તો જન્મતમા દોષ વસ્તુ નિર્ગુણ કે નિર્દોષ
પ નથી. એ ન્યાયથી અમે પણ વિરામ પામીશું, તથા અમે પણ તે દો-
ષ માન્ય પામીશું, પરંતુ ગૂજરાતી સાહિત્યમા પ્રેમાનંદે અમૂલ્ય ભેટો દાખલ
કરી છે તથા તે પોતે ગૂજરાતના મધ્ય સ્થળ વડોદરા રાજધાનીનું મહાકવિ-
રૂપ બન હતા, એ વાત અમે ભૂલી જઈશું નહિ.

આ કાવ્ય વિષે સૂક્ષ્મતાથી વિવેચન કરતા ઘણુ બોલવા જેવું છે-ઘણુ
જાણવા જેવું છે-ઘણુ વખાણવા જેવું છે, તથાપિ તે રસત વિદ્વર્ગનેમાટે રહે-
વા જેઈએ છીએ, અમે તો તેના 'રીત આથી પણ ઉત્તમ અથો પ્રજા હજુ
રજુ કરતા પેહેલા આ મહાન કવિ વિષે વિશેષ વચન મુલતની ગામીએ છીએ

॥ श्रीजगदीश्वराय नमः ॥

પ્રેમાનંદકૃતં.

દ્રૌપદીહરણ.

શ્લોક.

ગુરુ લખોદરો એક ધરમધર તે વર્ણિને હુ કહુ છું,
રિદ્ધિ સિદ્ધિ વિપ્રુધે ગ્રહી જ્યમ ત્યમ ગુરુ માર્તિ તો રહુ છું;
સેવાએ તરકરી જે વિધિ ગણપતિ હુ ટ્યા મહાદેવ જેવા,
તે વિધે હુ ગુરુને નમી નમી ધણુ છુ સારી વિધિથી સેવા ૧

ઢાળ.

સારી વિધિ સેવા ઇચ્છી, વાર્યુ છુ મહાદેવા;
સાર નરતુ શુભ અશુભ, એ વિધિ (મન) નહિ લેવા દેવા ૨
પિતા કવણુને પુત્ર કવણુ સ્ત્રી, ભગિની માતા દેવા;
વ્યાપારી તો મોટો માન્યો, પણુ નહિ કોઈના દેવા ૩

૧ શ્લોક—સગ્ધરાટ્ટ આ દ્રૌપદીહરણુ અથ આગમતા અથકાર ગુરુને નમસ્કાર કરવા રૂપ મગળાચરણુ કરેછે લખોદર—ગણપતિ રિદ્ધિ ઇન્—જેમ તે ત્રિપુધે (દેવે—ગણપતિએ) સેનાનડે તરકરીને (તરકર જેવું કર્મ કરીને) મહાદેવ જેવાને પુટયાહે સર્ગ્ય હરણુ કર્યું છે અને તેની પાસેથી રિદ્ધિ સિદ્ધિ મહણુ કરી છે, તે પ્રમાણે હુ (પ્રેમાનંદ) પણુ ગુરુને નમી નમીને સારી વિધિથી તેમની સેના ઇન્ધ્રુ છુ (તરકરવાની વાત પોતાની ખામતમાં કવિએ યુક્તિથી જોડી દીધી છે)

૨ ઢાળ—ચોપાયાની દેવી વિધિ-વિધિથી—રીતે મહાદેવા—મહાદેવને માર નરતુ ઇન્—જેને સાડ નરતુ અને શુભ (મગળ) અશુભ (અમગળ) એ વિધિ (એ પ્રકારે) મનમા લેના દેવા નથી

૩ વ્યાપારી—પોને મોટા વ્યાપારી (વ્યાપાર—કામ કાજ કરનાર) છતાં તેમને કોઈનું દેવુ નથી, અથવા કોઈના દેના (અર્જિયા) મા નથી

- કો કો'શે કો એવો બોજો, અમો ન જગમાં બાજ્યો;
તો ભાઈજેને પુત્રે હુંટ્યો, સાંભળી સંશય ટાળો. ૪
- સ્ત્રીથી હાર્યો સ્ત્રીથી હત્યો, પણ તાંડવથી રીઝ્યો;
મૂંઝકવાહના મૂંઝકસ્વભાવે, લલ્લો તોય નહિ ખીજ્યો. ૫
- અવસર એક સ્થૂંઘોદર આવી, હાવભાવ કરી નાચ્યા;
(અતિ) અગ નમેલું વિચિત્ર વેષે, જોઈ જગત્પતિ રાચ્યા. ૬
- માઝ્ય માઝ્ય માયાધવ કે'છે, અહો પુત્ર ! મુજ પ્યારા;
જે માગે તે આપું અહુણાં, અરે ગણપતિ ! મારા. ૭
- સમય વિચારી મનમાં ધારી, મૂંઝકવાહના યોડ્યો; •
ભોજો શંભુ નખારોખાથી, પુત્રે હુંટી યોડ્યો. ૮
- “રિદ્ધિ આપો” સિદ્ધિ આપો, લક્ષ લાલને આપો;
• સિદ્ધિ જોઈએ પુદ્ધિ જોઈએ, (વળિ) પ્રથમે હુંને થાપો. ૯

૫. સ્ત્રીથી હાર્યો—મોહિની સ્વરૂપથી. હત્યો—હતાયો. હિમાલયમાં તપ કરતી વેળા પાર્વતીથી હતાયો. અથવા સ્ત્રીથી હત્યો—સ્ત્રી (માયા) વડે આખા વિશ્વને હત્યો. આપું જગત્ માયાથી હતાયજી છે એ પ્રસિદ્ધ છે. તાંડવથી—ગણપતિના તાંડવ (એક પ્રકારના નૃત્ય)થી. મૂંઝકવાહનો—મૂંઝકવાહનવાળો—ગણપતિ. ગણપતિને મૂંઝકના સ્વભાવનો (કુદીને કરડી ખાનાર ઉદરની પેઠે રાશ કરીને હરણ કરનાર) જાણ્યા છતાં પણ જોણે તેના ઉપર રીસ કરી નથી.

૬ આટલો ઉપોદ્ધાત કર્યા પછી ગણપતિએ મહાદેવ પાસેથી શી રીતે રિદ્ધિ સિદ્ધિ મહણ કરી તે પ્રકાર બતાવે છે. સ્થૂંઘોદર—મોઠા પેટવાળો (ગણપતિ). અગ નમેલું—તાંડવનૃત્ય કરતાં.

૭ માયાધવ—પાર્વતીપતિ.

૮ બોડ્યો છું—રિદ્ધિઆપો ઈલાદિ વચન બોલ્યો અને તેમ કરીને તેજો ભોગાગંબુને નખથી શિખા લગી હુંટીને દરિદ્રતા રૂપી દરિયામાં બોડ્યો. પરિણામભાવે કાર “કરે ક્રિયા ઉપમાનથી વર્ણનીય પરિણામ ” (બાપામૂપણ).

૯ રિદ્ધિ—દોષત. (આ જગત્ને દોષતની અધિશક્તી દેવી જે પાછળથી ગણપતિની પુત્રી કહેવામાં આવી છે તે). સિદ્ધિ—અણિમાદિ આઠ પ્રકારની—“અગ્નિમા મદિમા ચંદ્ર સર્ગમા ગમિમા તથા પ્રાપ્તિઃ પ્રાજ્ઞામ્યર્મશિત્તં દશિત્તં ચાદ્યનિદ્યઃ ” અમર. [રિદ્ધિ સિદ્ધિ એ ગણપતિની પુત્રીઓ છે. લક્ષ—એકા મના. સામ—પ્રાપ્તિ. લક્ષ—અને જ્ઞાન એ એ ગણપતિના પુત્ર કહેતા છે].

(અહુણાં) શુભ અશુભે આપ વિરાજે, તે પદવી તો દીજે;
 એ માગું હું તાત તું પાસે, (વળી) પોતાનો કરી લીજે. ૧૦
 આપું આપું આપું યોધ્યા, રાંકર જે મહાદેવા;
 કંકર જેવું સર્વ જગત, તેને શું લેવા દેવા. ૧૧
 (જા) રિદ્ધિ સિદ્ધિ પુત્રી તારી, લક્ષ લાભ એ તનુજા;
 (જે) સિદ્ધિ બુદ્ધિ પત્ની રૂપે, રાજકપિની મનુજા. ૧૨
 વળી કંઈ જોઈએ યોદ્ધા લાડીલા, હું સરખો નહિ આપો;
 પારવતીને લાગી પ્રાણી, જ્વાળાએ તનુ તાપ્યો. ૧૩
 (તિનિ) અમિ દષ્ટિએ ઉગારી પ્રભુ, પાર્વતી પાસે આવ્યા;
 અહો પ્રિયા શે સંતાપી તું, અમો [સુ] પુત્ર મનાવ્યા. ૧૪
 પારવતી કે' ભંગી જંગી, વિજ્યા માંહે મસ્તક;
 સર્વસ્વ આપી વળિ આપું કો', પુત્ર કરે નહિ કસ્તાં. ૧૫
 અમો એકલાં બાકી તેને, હવે આપવા ધરિા
 એવો દોભી પુત્ર તમારો, ચિત્ર વિચિત્ર વારો. ૧૬

૧૦ શુભ અશુભે ઈન્-જે શુભ (લભાદિ પ્રસંગમાં) અને અશુભ (પ્રા
 દિ પ્રસંગમાં) હાલ તમે પ્રથમ પૂજાઓછો તે તમારી પદવીઓ મને આપો.

૧૨ તનુજા-તનુએ-પુત્રો. રાજકપિની-વિશ્વકર્માએ પોતાની સિ
 અને બુદ્ધિ રૂપી પુત્રીઓ ગણપતિને પરણાવી છે. તે એ પુત્રીઓ કોઈ રાજ-
 કપિથી મનુજા (મનુ-મંત્રવડે ઉત્પન્ન થએલી) છે. (વિશેષ ખુશાસા માટે જુઓ
 શિવપુરાણ).

૧૩ આપો-આપનાર, દાનેશ્વરી. તનુ તાપ્યો ઈન્-મહાદેવને ભોળવીને
 ગણપતિએ સર્વસ્વ લેઈ લીધું તે જોઈને પાર્વતીને પ્રાણી (ભારે) જ્વાળા લાગી
 (પ્રકટી) અને તે જ્વાળાવડે તનુ (તનય-પુત્ર-ગણપતિ) તાપ્યો (તાપાવ્યો).

૧૪ તિનિ-તેનિ (ગણપતિને) પ્રભુ (મહાદેવે). મનાવ્યા-રાજ કયો.

૧૫ વિજ્યા-ભાંગ ભાંગની લેહેરમાં તમે સદા મસ્ત છો. કસ્તાં-કસીને
 લેતાં.

૧૬ ચિત્ર ઈન્-એવો તમારો પુત્ર ચિત્ર વિચિત્ર (તરેહવાર) છે તેને તમે
 હવે (માગતાં) વારો-અટકાવો

- હર કે' જાઓ! સર્વસ્વ મારૂં, અમો કૈલાસે જાશું;
 (હે) પ્રમોદિનિ! કે' પુત્ર લુપ્તયા, તો હવે યોગી થાશું! ૧૭
 રૂદ્રાક્ષી કહે રૂકું કીધું, થયા વેરાગી જાતે;
 (વળી) વેરાગણુ તો હું ને કીધી, (તો) હવે લિચો સગાતે. ૧૮
 વારૂ વારૂ ચાલો વહાલી, જોગી જોગણુ જઈએ;
 ભોગ ભોગવોએ ભોગી રૂપે, (તો) ભવાબ્ધિમાં દુઃખી થઈએ. ૧૯
 પતિની સાથે યોગાયરવો, તે સુખ શાંતા! મોડું;
 નયન ફરવી ભમર અઢાવી, ગૌરી કે' (કા') કિમ જોડું. ૨૦
 • હું સમાણી લક્ષ્મી સાવિત્રી, યુ જોગણુ થઈ હોડે;
 યોગાયરવે સુખ હોય તો, તે શા દુઃખમાં ભીડે. ૨૧
 હર હસીને આનંદ પામીઆ, વામા! તે મોટરાં;
 • લક્ષ્મીનારાયણુ પ્રભાસાવિત્રી, (તો) મહત્ આપણુ જોટરાં. ૨૨
 નાથ નમેરા એશુ જોલો, કાંઈ અનૃતમાં રૂકું;
 ભવ[ને] ભવાબ્ધિ સમા સુણીને, અમો તજ્યું સૌ કૂકું. ૨૩
 નારદાદિ મુનિઓએ ભાખ્યું, હરથી નહિ કો મોડું;
 ઈમ જાણી અમો લગ્ન લાવિયું, યોગી! તે કિમ (કીન્ને) જોડું. ૨૪

૧૭ જાઓ-ભલે જાઓ! (સર્વસ્વ કર્મનુ ક્રિયાપદ) પ્રમોદિનિ! હવે આપનારી!

- ૧૮ રૂદ્રાક્ષી-ક્રોધયુક્ત નેત્રવાળી
 ૧૯ ભવાબ્ધિ-સંસાર રૂપી દરિઓ
 ૨૦ યોગાયરવો-યોગ (જોગ) આચરવો શાંતા!-શાંત ગુણુવાળી-પાર્વતી.
 ૨૧ ભીડે છું-જો યોગાયરવુમાંજ સુખ હોય તો મારા સરખી લક્ષ્મી અને સાવિત્રી જે જોગી નથી તે શા દુઃખમાં ભીડાયવી છે?
 ૨૨ તે-લક્ષ્મી અને સાવિત્રી. જોટરાં-અર્થાત્ આપણે કાંઈ તેવા મોટાં નથી
 ૨૩ અનૃતમાં-અસત્યમાં. તમે આ (આપણુ મોટાં નથી એવું) અસત્ય જોલો છો તેમાં કાંઈ સાર છે! ભવ-શિવ શિવને સંસાર સાગર જેવડા મોટા સાંભળીને અમે સૌ (સુખ) કૂકું (જોડું ગણીને) તજ્યું.
 ૨૪ લગ્ન લાવિયું-લગ્ન કર્યું. (મરાડી જાયા) એ ધાતુ આણ્યુના અર્થમાં વપરાય છે, જેમ લગ્ન લેવડાવ્યું.

- હું સરખી લક્ષ્મી સાવિત્રી, કરે મારીં કરડાગી;
(તમે) નાગા હીંડો નાથ નમેરા, તે દુઃખમાં હું ભાગી. ૨૫
- મે'ણાં દુણાં ખાઈ અમો, તે કહે નાંગાની નારી;
એ સ્પર્દણો હવે કે' હું ને, (હતી) નાગી થઈ બિખારી. ૨૬
- હવે દુઃખથી (પતિ)! પ્રાણ તબુ, નવ ધૈર્ય શકું હું રાખી;
(તવ) હરે ધારિયું મનાવીં લઈ હું, જ્ઞાનનો કુંચી દાખી. ૨૭
- પરમાનંદનું સુખ કે' શંકર, પ્રિયા સર્વથી મોટું;
મારું તારું હું તું તે એ, હૃદય! સરવે જોડું. ૨૮
- વિજયી પીવી, તપ આચરવું, તે સુખ ઉપમા કેવી!
સંતોષી થઈ પરમાનંદ, રે'વું વા'લી દવી. ૨૯
- ભંગી! ભંગ પીઓને ભટકો, હું સાથે નહિ આવું;
સૂતરદારો શરીર પર નહીં, તેણે કહો કિમ ક્ષણ. ૩૦
- મહાદેવ કે'વારું મહિલા, અમો એકલા જાણું;
તુજ સુખે હું ને સુખ ઉપજશે, (ત્યાં) વધુ આનંદી થાણું. ૩૧
- જાણું જાણું કે'તાં નવ લાગે, નક્ક! એકલી મૂકી;
(એ) ધૂત પુત્ર પાસે દિન ગાણું, અરે! વિધાત્રી ચૂકી. ૩૨
- હર કે' ત્યારે સાથે ચાલો, વા રીંદિયે આ સ્થાને;
પર્વતજ્ઞ આનંદ માનીલે, (જે) થાય તું મન માને. ૩૩
- માનિની કે' મનનું માન્યું, આથી કેવું કરશો !!
ગોસાંઈ થાઓ ગિરિમાં જાઓ, (ત્યાં) મનોર્થ અભરે ભરશો ! ૩૪

૨૫ ભાગી-ભાગીગઈ મતલબ કે નમીગઈ.

૨૬ સ્પર્દણો-સ્પર્દા-જરાગરી કરનારી લક્ષ્મી અને સાવિત્રી. તે હવે મને એમ કહેશે કે નાગી તો હતી અને હવે બીજારી પણ થઈ.

૨૮ હૃદય!—હૃદય રૂપ પ્રિયા! અતિ વાહવાને 'હે મારા પ્રાણ!' એમ કહેવામાં આવેછે, તેવું જ આ રૂપ છે.

૩૩ હર કહે— હર કહેછે કે એમ છે સારે તો સાથે ચાલો, અથવા આ સ્થાનમાં રહો. હે પર્વતજ્ઞ-પર્વતની પુત્રી પાર્વતી. હે પાર્વતી! જે તું મનમાં માનતી હોય તે થાય, માટે આનંદ માની લે.

૩૪ અભરે ભરશો-નહિ ભરાય એવા મનોરથને પણ ભરી નાખશો-પુષ્કળ

- (એ) માયાવચ્ચ હરને કિમં લાગે, જેહ નિરામયકારી;
અનુચરને આજ્ઞા દીધી તવ, સરવ કરો તૈયારી ૩૫
- પાર્ષદે પોઠી સજ્જ કયોં ત્યા, ઉપર કરી અસ્વારી;
ભૂત મધ્યે જોજો શોભે, (જ્યમ) કજ્જળ પય ધારાવાડી. ૩૬
- લગને લાગ્યા ગાયન કરતા, ભૂત ભૈરવશુ આટ્યા;
ઉપા ગણપતિ કાર્તિકસ્વામી, વળાવતા નવ માટ્યાં . ૩૭
- ઉપા કુવરને ખેળે લેઈ, ગિરિજા બહુ વિદ્ય વિલે,
ગજનન સામુ નહીં ભાજે, ગમે તેમ મન જલે ૩૮
- હરે વિનાયક ઉચ્છગ લેઈ, હૃદય સાથે આખ્યો;
જેહ ઉમાનો કોપ હતો તે, શિવ કૃપાએ કાપ્યો. ૩૯
- ધર પરિવાર પુત્ર પુત્રી વળી, કુબેરશા ભકારી;
(મૂકી) પારવતી પરમેશ્વર આલ્યા, સર્વે મુખ વિસારી ૪૦

ભરી નાખવુ તેને અભરે ભરવુ કહેછે (આ સ્ત્રીઓની સ્વાભાવિક વૈકલ્પિક છે).

૩૫ માયાવચ્ચ- પાર્ષતીનુ વચન (માયા-પાર્ષતી) નિરામયકારી [નિમ્ન + આમય (નિકાર) + કારી] નિકાર રહિત કરનાર જે બીજાને માયાવિકારથી મુક્તારનાર છે તેને આ માયાનુ વચન કેમ લાગે?

૩૬ કજ્જળ ઇન્-જેમ કાજ્જળના સમુદાયમા દૂધની ધારાનાડી શોભતી હોય તેમ કાળાં ભૂતના સમુદાયમા ગૌર શુભ શોભેછે પૂર્વરૂપમા “જ્યા ઉપમેય ઉપમાન વળિ, વાચક ધર્મ સુચાર, પૂરણ ઉપમા” (ભાષાભૂષણ)

૩૭ લગને લાગ્યા ઇન્-ગાયન કરતા કરતા તેના લગનમા લાગેલા (તેની) ધૂનમા લાગેના ભૂત ભૈરવની સાથે મહાદેવ આલ્યા ઉપા ઇન્-ઉમા (ઓખા) વગેરે તે રિતને વળાવતા (તેમના જવાબી) મહાલ્યા નહિ (રાજી ન થયા-દિગ્ગીર થયા)

૩૮ કુવર-કાર્તિકેય ગમે તિમ ઇન્-મનમા ગમે તેમ જલે (જોને) એ અન્યથા

૩૯ હરે-મહાદેવે વિનાયક-ગણપતિ ઉચ્છગ-જોજો પાર્ષતીએ ઓખા અને કાર્તિકેયને જોખામા લીધા રિતની કૃપાથી પાર્ષતીના કોપ કાપ્યો-કપીને ઉતરી ગયો કે બીહીના લાગ્યો

- નગ પર જઈને સ્મશાન ખોળ્યું, સંભારી રાખોડી;
જગતમાત કે' તનુને હુંટયા, માટે માયા છોડી. ૪૧
- વાંકાં વેણે વારિણીપતિ, આનંદ આપણી નાચ્યા;
મા'દેવ કે' માયાથી છૂટયા, અમો પ્રિયા અતિ રાચ્યા.- ૪૨
- એવે અનુચર આવી ખોલ્યો, કૃષ્ણ લક્ષ્મીસહ આવે;
ગિરિધર ગરૂડારૂઢ નિહાળી, મુને અવર નવ ભાવે. ૪૩
- સમાચાર મુણી સતીપતિ ત્યાં, ખોંખારી વધુ નાચ્યા;
જાઓ વેગે તેડી લાવો, નિત્ય જેને જાચ્યા. ૪૪
- જાઓ લાવો વચન મુણીને, જગત જનુની કોપી;
નીલકંઠ ! નિર્લજ્જતા આ રી ! લાજ મર્યાદા લોપી !! ૪૫
- દપતી પાસ દિગમ્બર જાઓ, એ શું અન્યા' થોડો;
ખોળુ ખલકમાં ખૂણે ખાંચે, નહિ જોડ તમ જોડો ! ૪૬
- મન વિચારો છો મહાદેવા, નામની લજ્જા રાખો;
ખાળો ટાળો કુઃખ માહરૂં, સૂત્રતાંતણા નાખો. ૪૭
- હર હમી હરિવદનીને કે' શું, દિગમ્બરે ન મળાય?
વારૂં લાવો વસ્ત્ર પે'રીએ, ખોલ્યા બોજોરાય. ૪૮

૪૧ જગતમાત-પાર્વતી. પાર્વતી કહેછે કે પુત્રે હુંટયા માટે શિવે માયા છોડી છે। અર્થાત્ એમના એમતો કાંઈ તને એવા નથી। (વક્રોક્તિ)

૪૨ વારિણીપતિ-ગંગાપતિ (?) રાચ્યા-ખુશ થયા.

૪૪ સતીપતિ-શિવ. જાચ્યા-જેનાં દર્શનની નિત્ય ચાચના કર્યા કરીએ-છીએ તેમને તેડી લાવો.

૪૫ પોતે નમ્ર છતાં વિષ્ણુને બોલાવવાની શિવજીએ આજ્ઞા કરી તે સાંભળીને પાર્વતી કહે છે કે, હે નીલકંઠ (શિવ) ! આ રી નિર્લજ્જતા ! તમે તો હવે છેક જ લાજ મર્યાદા લોપી નાખી ! !

૪૬ જોડો-ખરાખરીનો.

૪૭ ખાળો છં-તેમને આવતાં ખાળો. સૂત્રતાંતણા નાખો-લગાર અંગ હાંકવા જેવું પણ કાંઈ પેહેરો.

૪૮ હરિવદની-ચંદ્રમુખી (હરિ-ચંદ્ર) દિગમ્બર-નગ (દિશ્નઅખર= દિશારૂપી વસ્ત્રવાળો)

ઝટપટ લાવો પ્રાણમિયા !, મુજ સ્વામી ખોટી થાય;
 મા'માયા પટ મઢીમાં શોધે, જગત્તાણી ને માય. ૪૯
 ફોંફોં મારે ભવાખ્ધિતારકે, જડે ન પડેજી તોયે;
 શાળા માંહે માળા શૂં ગી, શૂળ શંખ અતિ જોયે. ૫૦
 એવે એક અનુચરે આણ્યું, ગજનું ચર્મ અતિ મોટું;
 પાર્વતી પ્રસન્ન થઇને બોલ્યાં, તુ થી નહિ કો મોટું. ૫૧
 સાહોં કરવડે કરિચર્મ ત્યાં, મહામાયાજી ભાખે;
 સ્વામિ ચર્મને ધારણ કીજે, તો પ્રભુ લગ્ન શખે. ૫૨
 પ્રકુલ્લિત થઈ પ્રભુએ લીધું, સ્મૃતિ દનાર વખાણ્યો;
 કિંતુ ચર્મ રહે નહિ ચોટયું, તેહ ઉપાય ન બાણ્યો ! ૫૩
 ભસ્મે કરોં બોજો ચાટાડે, તોય ચર્મ નવ ચોટે;
 વળી વળી તે તો પડી જાય તોય, લહે ન પાચે ખોટે. ૫૪
 પૂછે પ્રભુજી પાર્વતી પ્રત્યે, કિમ આ રે'શે બાળી;
 (ત્યાં) વક્રવદન કટાક્ષે ભાળી, થઈ નારી મેઘાળી. ૫૫
 અધર સ્ફુરાવી કર્મને તાડી, ખોલી ગિરિજા કોથે;
 વિણ આધારે ગ્રહ આદિ નહિ, (તો) ઈ સ્વામી કિમ રોથે ! ૫૬
 કંદાર કાને દારોં ખોળું તે, ન જડે બંધ બોળા;
 હું સંતોષણોં રહુ હરિ પાસે, (બીજી) કોણ સહે વરજોળા ! ૫૭
 લો મારું ઉતરાસંગ ફાફું, બાંધેને કંદારે;
 મહદ્ ભાગિણી કે' સૌ મુજને, ઘરમાં ન મજે દારે ! ૫૮

૫૦ ભવાખ્ધિતારક-સંસાર સમુદ્રમાં તારનારી-પાર્વતી. શૂંગી-શીંગ
 (વગાડવાની).

૫૪ પાચે ખોટે-ભસ્મમાં ચિકાશ નથી મારે તેથી ચોટાડવાનું કામ
 થાયજ નહિ. એમ ચોટાડવાનો પાચો ને ભસ્મ તેજ ખોટે (ચિકાશ વગરનો
 દોનાથી) છે એમ લખ્યું (બાણ્ય) નહિ.

૫૫ બાળી-હે સ્ત્રી !

૫૬ ઈ-એ (રાખોટી) આ ગજચર્મને કેમ અઠક્કારી રાકે ?

૫૭ હરિ-શિવ. વરજોળા-ભવાડા.

૫૮ ઉતરાસંગ-ઉત્તરીય, આસોડિયુ.

ઉત્તરૌય કાઠી ચીંદરડી ગાંઠી, તે કંડે નૃપ પો'તી;	
રીસ ચઢી રામાને અતિશે, વાંકી નજરે નેતી	૫૯
એવે બટુકભેરવ બોલ્યો, કરો નાગક દરો;	
માગ્ય માગ્ય માતાજી કહેછે, મહિમા રાખ્યો મોરો	૬૦
હુ જીવુ જગ ઉપર જ્યાં સુધી, ત્યાં સુધી તુ ર' ને,	
સકટ વેળા સભારી વળી, આપુ કો દિન કે' ને.	૬૧
ભૂત ભેરવે ભુજગ ઉખાડ્યા, કંઠ સાથ ને ચોટ્યા,	
તાડતરૂ કરતા તે તમણા, દીસે મોઢા મોઢા ।	૬૨
સો પચાસને સાથે ગાઠ્યા, તોય ખૂંટ્યો ત્યા એક;	
ઘેરખામાથી કાઢી ગાઠ્યો, તરૂણી કહે રહીં ટેક	૬૩
નાગ તણી કંદારો કીધો, ગજચર્મની લગોટી,	
મા'માયા પરસજ થયા, વાધી મન મમતા મોટી	૬૪
હરે હરિને કા'વી મોકલ્યુ, દર્શન આવી દીને,	
રક સેવકને ઘેર પધાર્યા, તેથી મન અતિ રીઝે	૬૫
સુણીં હરિ હરને મળવા આવ્યા,* (વાટ) જૂએ ભેરવ ભૂતો,	
નાએ કૂદ નહે ભરિયા, કરે અન્યોન્યે તૂતો	૬૬
(કો) પિશાચમુખા, ગર્દભમુખા, અવળા ચરણા માયે,	
દામોદર દખી દત દખાડે, (કો) ગુફ દખાડે ત્યાયે !	૬૭
વાનિત્ર વળડે સુસ્વર કા'ડે, દખી કમળા રીઝે,	
વાસુદેવને વિનવે વનિતા, સ્વામી ! એક બે લીને	૬૮
ગોષ્ઠિ કરતા ગોવિંદ આવ્યા, ઉભા જ્યાં મહાદેવા,	
પ્રિયા સહ મણુ સામા આવ્યા, ગરૂડ ભાણી તતખેવા	૬૯
સર્પ ગરૂડ દખી ગભરાયા, કે હરે હસ્તે સા'યા,	
ગભરાયો ને ગરૂડયકોં તો, દખાશે મારીં કાયા	૭૦
રખેં નાસો કોપે તમ માતા, નાઠે ન મળો કુગ્ધ,	

- રાખ્યા મેજ ગરુડથી તમને, (તે) ભૂલ્યા કિમ હે મુગ્ધ ! ૭૧
- એવે ગરુડજી પાસે ભાવ્યા, ખડખડ પાંખો વાગી; ૭૨
- કંદારામાથી તે નાઠા, બીક ઘણેરી લાગી. ૭૨
- નાગ નાઠે ચર્મજ પડિયું, થયા દિગમ્બર જોગી ! ૭૩
- ભૂત ભૈરવ હસિયાં ખડખડ, હસિયા હરજી ભોગી ! ૭૩
- બોળોનાથ ભુજગને ધરતાં, બરકે મધુરે સાદ; ૭૪
- હાથ જોડી હરજી તો ઉભા, (પાણ) પાવંતી ભયા પ્રમાદ. ૭૪
- ત્યાં ગિરિધર ગિરિજાને સ્તવે, મોઢા સૌથી એહ; ૭૫
- હુ પ્રભાદિક દાસ એમના, જાણો નિ.સ દેહ. ૭૫
- ‘મુણી વચન પાવંતીજી રીઝ્યાં, ભરિયાં મન પ્રમાદ; ૭૬
- લક્ષ્મીજી જ્યારે પાગે લાગ્યાં, ત્યારે પ્રકટ્યાં બાધ. ૭૬
- એ વિશ્વભર અને દિગમ્બર, આપો મૂર્તીપ્રા સારી; ૭૭
- ગાઈ ગુણ હું ગાજી ગાજી, કરો નિર્મળ મતિ મારી. ૭૭
- ભારત રૂપી ભર દરિયેથી, આમ ધરું હું ચિત્ત; ૭૮
- સાગરમાંથી ચચ ભરે જ્યમ, ચતુરપક્ષી મિત્તે. ૭૮
- પાંડવને તો વનમાં ઠાઠ્યા, લખ્યું વ્યાસે વનપર્વ; ૭૯
- તેમાં દ્રોપદીહરણ થયુંજે, (તે) શ્રોતા મુણજે સર્વ. ૭૯
- કિર્મિરવધ ને પાત્ર મેળવ્યું, સ્વર્ગે ગયો કિરીટી; ૮૦
- પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા પચે કીધી, ધરી માર્ગમાં નીર્તિ. ૮૦
- ગાંધમાદને ગાંડિવ મળિયા, ભુજગથી ભીમ છોડાવ્યો; ૮૧
- પર્વત મૂકી નીચે આવ્યા, રથ રાખ્યો જોડાવ્યો. ૮૧

૭૧ રાખ્યા ઈન્-મેજ તમને ગરુડથી બચાવ્યા છે તે હે મુગ્ધ (મૂઢ) સર્પો ! તમે કેમ ભૂલી ગયા ?

૭૪ બરકે-બોનાવે. પ્રમાદેભયા - ક્રોધે ભયાં “અકૃત્ય કે ધને વિરે કૃત્ય બુદ્ધિ એજ પ્રમાદ.” મનીશ-બુદ્ધિ. ૭૮ ચતુરપક્ષી-ચતુર-ચક્ષુ.

૮૦ કિર્મિરવધ-કિર્મિર નામે દૈત્યનો વધ. અર્દથી ૮૨ કહિયો મુધી વનપર્વમાં વર્ણવેલી કથાનો અનુક્રમ કહ્યો છે. પાત્ર-અશ્વ પાત્ર. કિરીટી-મુકુટવાળો-જુન. પચે-પાંચેપાંડવોએ.

૮૧ ગાંધમાદને-એ નામના પર્વતમાં (વિધ્યની એક શાખાને ગાંધમા-

ત્યાંથી આવી નિવાસ કીધો, પૂર્વાશ્રમને સ્થાને;
હરણ થયું ત્યાં દ્રૌપદી કેરું, પાંડવ ભૂલ્યા ભાને. ૮૨

વૈશંપાયન ઋષિજી બોલ્યા, સુણ નનમેજય રાય;
સંક્ષેપે તુજને સંભળાવ્યો, દ્રૌપદીહરણ મહિમાય. ૮૩

કરૂણાકર વિસ્તારી કહીએ, સંત શ્રવણ કરું મોટાં;
પૂર્વજ મહિમા ભાષો બ્રાહ્મણ! કેમ પડ્યાં વિષ્ણુનાં. ૮૪

શ્લોક.

ઋષિ મુન સુણાવો પૂરવજ કેરી વિધિ લઘુ,
વિસ્તારી તે ભાષો હરણ મમ માતા તણુ બધું;
જદા દુષ્ટે સાહી દ્રુપદ તણી પુત્રી નરવધૂ,
તદા ત્યાં શું પામ્યો જયદ્રથ તહીં જે કહું મધું. ૮૫

વલણુ.

કહું મધુ દ્રુજ જયદ્રથ પામ્યો, તે વર્ણવી કો' મુન્ય રે;
ભટ પ્રમાનંદ હરિ સ્તવે, જેથી વિદ્ય થાયે શૂન્ય રે. ૮૬

કડવું ૧ લું.

શ્લોક.

ગણપતિ-ગુણ વર્ણિને કથુ છું, વરણન હું અતિશે પવિત્રકારી;
(તે)મધુ ઇધુ ગુડધી ગચ્છું જ લાગે, જીવનથી મોધુ, વળી ન સોંધુ વારિ- ૧.

દન કહેછે). ગાંડિવ-અર્જુન અર્જુનના ધનુષ્યનું નામ ગાંડિવ છે માટે કવિએ
એજ નામથી અર્જુનને પણ ઓળખાવ્યો છે. ભુજગ-સર્પ. નહુપ અગસ્ત્યના
આપથી અન્નગર થઈ પડ્યો હતો. તેના મુખમાં ભીમ સપડાયો હતો. તે અન્ન
ગરના પ્રશ્નાના ઉત્તર કહીને યુધિષ્ઠિરે તેના મુખથી ભીમને છોડાવ્યો. રથ
રાખ્યો ઈન્-પર્વતની નીચે જે રથ રાખ્યો હતો તેને જોડાવ્યો.

૮૪ શ્રવણ કરું મોટાં-કાન મોટાકરું. અર્થાત્ લક્ષપૂર્વક સાંભળું. અથવા
પાંડવ જેવા સત-મહાત્મા પુરુષોનાં મહત્કર્મ હું શ્રવણ કરું.

૮૫ શ્લોક-શિખરિણી-લઘુ-સંક્ષેપમાં કહું મધું-કડવું કે મીઠું દ્રુજ. જ-
યદ્રથે મારી માતા દ્રૌપદીને ગ્રહણ કરીને કડવું કે મીઠું કેવું દ્રુજ મેળવ્યું તે કહ્યો.

કડવું ૧ લું-શ્લોક-પ્રશ્નિતાયા. મધુ-મધ. દક્ષુ-શેરડી. ગુડ-ગોળ.
જીવન-અમૃત. વળી તે વર્ણન અમૃત કરતાં અતિશય મોધું છે પણ વારિ

રાગ મારૂ.

વારિથી મોઢું અતિશૂ; પાંડવ ગુણુનું ગાન;
 સહસ્ર મુખે વર્ણો ન શકે, શેષ સરીખો મહાન.
 તદપિ યદવા તદવા ભાષુ, વૈશ પાયન મુન્ય,
 પાતક તારાં જનમેજય ! સહુ બળી થાશે રાન્ય.
 એક મને (ન) એક ચિત્તે તુ, સુણને આણી ભાવ;
 ગદ્યમાદનથી ગાંઠવ આલ્યા, રૂડો સાધી દાવ.
 કામ્યક વનમાં કામના, પૂર્ણ કરતા મા'ભાગ;
 ઋષિ સહસ્ર અડ્યાશીશું, કરતા રૂડા જાગ.
 કૃણી કૌરવે તે વિધે, મનમાં લાગ્યો ડાઘ;
 પાંડવ જે સુખમાં વસે તો, હું બાંધુ કિમ પાઘ.
 મંત્રી મેલ્યા રાયજી, કર્ણ શકુનિ કૂર;
 દુષ્ટ દુઃશાસન તેડીઓ, જે કા'વે અતિશૂર.
 વિચાર પૂછ્યા વિધે વિધે, કહો કીલ્લે કેમ;
 કામિની સહ પાંડવ વશ્યા, કામ્યક વનમાં ફેમ.
 (હવે) નિકટ સમો આલ્યા તણો, ગુજરે વર્ષે કંઈ ગુપ્ત;
 યદા કાળ ઘોડો રહ્યો, શાણા ગાળે મુપ્ત.
 વિદ્યો વાણી વદા, પાંડવનો જાય ત્રાસ;

(પાણી) જેવું સોંધુ નથી.

૨ રાગમાર—ચોપાયાની દેથી. પાંચમી કડીથી દોહરા છે. ૩ યદવા તદવા—જે અથવા તે—જેવું તેવું. ૪ રૂડો સાધી દાવ—તપસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરીને.
 ૭ મેલ્યા—એકઠા કર્યા કર્યું. શકુનિ અને દુઃશાસન, એ ત્રણ મંત્રીઓ સહિત દુર્યોધનને પકડીને દુષ્ટ્યવુદ્ય કહે છે. અર્થાત્ દુષ્ટ્યવુદ્યની રાણી (ચંગાળ ચોકડી) એકઠી મળી.

૯ નિકટ છં—હવે એમને વનમાંથી પાછા આવવાની અવધી પાસે આવી છે. હવે એ કંઈ (કોઈ જગ્યાએ) એક વર્ષ ગુપ્ત (છાના) ગુજરે—એક વર્ષ છાતું ગાળશે અથવા કંઈક વર્ષ એમનાં એમ ગુપ્ત રીતે ગુજરે છે—વધાં જાય છે. હવે બ્યારે ઘોડો સમય બાકી રવા છે ત્યારે તે શાણા પાંડવો સુપ્તપણે (મુઠ્ઠા રહ્યા રોય તેમ) સાંતપણે—છાનામાના તે કાળ કાઢે છે.

- સ્વર્ગ મધ્યે જઈને કરે, એહ છ જાણુ તો વાસ ૧૦
સુણી વચન બધુ તણાં, દુ શાસન વદે વેણુ;
કટક ચઢાવી કારમુ, જે થાયે દુ ખ દેણુ. ૧૧
વા રાત્રીએ જઈ કરી, વનમાં મૂકો આગ;
કે સુરગ શોધીએ, રૂડો રાખી લાગ. ૧૨
• અથવા સૌ આપણુ મળી, નિદ્રાવશ કરે ધાત;
કે પથ્થર વરસાવીએ, જેથી થાય નિપાત ૧૩
અરણ્યમહિષ કે વ્યાઘ્રથી, લિયો છ જાણુના પ્રાણુ;
શોકારી પાસે મારવા, કો' શુ રૂએ મુજાણુ. ૧૪
શકુનિ કે' એ મૂર્ખ છે, (એથી) પાંડુતનય તિપાત ?
ધણાં કૃત્ય એવાં કર્યા, થઈ ન સ્વાધીન વાત ૧૫
જો રૂએ તુને રાયણ, તો કહું રૂડો દાવ;
મોહની રૂપ દાવન છળ્યા, તેવો કર્ય તુ ભાવ. ૧૬
ભસ્માસુરને કારણે, છળ કીધો ભગવાન;
તેમ કદી અરિને હણો, જો ધારો શુભ સાન. ૧૭
વાળીને વિડરાવિયો, સંત્રીવે જે ટૂંત;
તે રીતે હણ્ય શત્રુને, જો તજવી હોય ભીત. ૧૮
જશસ ધ જે મા'બળી, નવખડ જેનુ નામ;

૧૦ વિદુષો-પડિતો છજાણુ-પાય પાડવ અને છટ્ટી દ્રૌપદી

૧૧ કટક-સેના કારમુ-માયાવી-અદ્ભુત ૧૩ નિપાત-મરણુ-નાશ

૧૪ અરણ્ય મહિષ-વનનો પાડો-જ મવી પાડો

૧૫ એ-દુ શાસન મૂર્ખ છે-એથી (એના ઉપાયથી) શુ પાંડુ તનયનો નિપાત-નાશ થશે ? આપણે એવાને એવાજ ધણા કૃત્ય કરેલા છે, પણ તે વાત સિદ્ધ ધર્મ નથી

૧૬ મોહની રૂપ છં-જેમ વિષ્ણુએ મોહની રૂપ લેઈને દાનવોનો છળ કર્યો હતો તેવો ભાવ-પ્રકાર તુ કર મતલબકે કપટથી શત્રુનો વધ કર

૧૭ ભસ્માસુરને કારણે-ભસ્માસુરને હણવાને કારણે

સત્તરમીવાર છત્રીઓ, જે કેશવ ને રામ.	૧૯
તેને આણી દાવમાં, કૃષ્ણે માર્યો જેમ;	
વેશી વિહારે ભાણુજી, જે રૂચે તો તેમ.	૨૦
મદ્દહાદ પ્રભુ પાસથી, મરાવિયો નિજ બાપ;	
તેમ કરીને કાઢીએ, શત્રુકટક આપ.	૨૧
તુને કોઇ એમ કહે, મૌઢુ થાયે પાપ;	
તો આ વિધિ તેહને, દેને તુ ય જવાપ.	૨૨
• મોટા ને મારગ ગયા, તે માર્ગે કરી ઘાત;	
લાગે દાપ ન તુંજને, ઉલટી ધારે ખ્યાત.	૨૩
કે' કણું કઠોર વાણી વદો, એ વિચાર દુઃખદાઈ;	
• સુકીર્તિને જે ચહો, (જો) ચહો આપ ભક્ષાઈ.	૨૪
તો પરશુ ધરી પાણિમાં, પરશુરામવત ઘાત;	
કરો ડરો નહિ શત્રુથી, મારો મસ્તક લાત.	૨૫
રોજ્યો રાવણુ જે વિધે, દશરથ બાળ કુમાર;	
કેયો કંસને કૃષ્ણજી, એ વિધે અરિને માર.	૨૬
વારાહે વસુધા ધરી, માર્યો હિરણ્યાક્ષ;	
ત્રિપુર તોડ્યું એ બકે, ધર વૃત્ર પુરંદર સાક્ષ.	૨૭
ચંડી કાર્તિકસ્વામીએ, અરિનો વાળ્યો ધાણુ;	
મેઘનાદ માર્યો માતૃતી, પીસી લીધા પ્રાણુ.	૨૮
તેમ મારો જઈ શત્રુને, જો પાણી કંઈ હોય;	

૧૯ રામ-બળગમ. ૨૦ બાણુજી-હે દુર્યોધન । દુર્યોધન શત્રુનિનો બાણેજ યાવડે મારે. ૨૧ શત્રુકટક-શત્રુરૂપી કોરો. ૨૫ પરશુ-દરશી. પાણિ-દાપ. ૨૭ ધર ઈન્-પુરંદર (દંદ્રિ) જેમ વૃત્રને હણ્યો તે સાક્ષ. ૨૮ ધર-તે દાખતો તું લે અર્ધાન પગકમથી શત્રુને માર.

૨૮ ચંડી કાર્તિકસ્વામીએ-ચંડી અને કાર્તિકસ્વામીએ. મેઘનાદ-દંદ્રજીત. પીસી-કચરી.

નહિ તો હસ્ત જોડી જવું, એ ઉત્તમ છે સોય.	૨૯
(વા) એ દય નપુંસક અહિ રહે, હું.કરો આપું નાશ;	
શકુનિ દુઃશાસન કહે, કાંઈ કરોજી ક્યાસ.	૩૦
વનક્રીડાએ સૌ ગયા, આ શૂર હતા પાસ;	
ગંધર્વોના મારથી, થયા પાર્થના દાસ.	૩૧
તે દિન બળ હતું કે નહિ, ભાખોજી આ વાર;	
મુણી રમે રગ પસરી ગઈ, કર્યુંને જાળ કરાળ.	૩૨
ખડ્ગ, ગ્રહી બન્ને તણાં, કાપે જેવે રીરા;	
ધૃતરાષ્ટ્ર ત્યાં આવીઆ, જે કપટીના ઈરા.	૩૩
મુણી વાત સાંત્વન કરી, વિચારો ખોલ્યા રમ;	
તમો ત્રણનું જે ધારવું, ખરોખર સુખદાય.	૩૪
અન્યાન્યે લઈ મારવું, (એ) શાણાની નહિ સાખ;	
દુઃશાસન કર્યું શકુનિ જે, વધા ફેરો ભાખ.	૩૫
તે સત્ય કરી દખાડીએ, વાત ત્રણની રાખ્ય;	
હરણ કરાવો દ્રૌપદી, (જળ) કપટ શૂરપણું દાખ્ય.	૩૬
રૂચિ વાત એ સર્વને, (પાણ) ભીખની મોટી બીક;	
તદપિ દાંડી ફેરવી, મર્મ વચનમાં ઠીક.	૩૭
દ્રૌપદી ફેરું હરણ કરી, લાવે જે કો જન;	

૨૯ પ્રાણી-બળ ૩૦ એ દય નપુંસક-એ બન્ને (દુ.શાસન અને શકુનિ) હીજડા. પ્રાંડવોને કપટથી મારવાના ઉપાય બતાવનારને કર્ણ સરખો શૂરવીર હીજડા કહે એ શ્લોકનું છે. પોતાને હીજડા કહ્યા તે સાંભળીને શકુનિ તથા દુઃશાસન તેને મે'ણું મારે છે કે, “કાંઈ કરોજી ક્યાસ ધ.”

૩૧. આ શૂર-આપ કર્યું શૂર પાસેજ હતા. પાર્થ-અર્જુન.

૩૬. વાત ઈ-દુઃશાસને મારા વગેરે મોકલી અજાણપણે વધ કરવાનું સૂચવી કપટ ઉપાય બતાવ્યો; શકુનિએ તેનાજ જેવો પણ લગાર બિન જળ ઉપાય બતાવ્યો; કર્ણે યુદ્ધ પરાક્રમથી હણવાનો ઉપાય બતાવ્યો દ્રૌપદીનું હરણ દોષની પાસે કરાવવાથી કપટ, જળ, અને યુદ્ધ પરાક્રમ ત્રણે પ્રસંગ બનશે એવો ઉપાય ધૃતરાષ્ટ્ર ડોસાએ બતાવી દુષ્ટ ચતુષ્પત્તનું સમાધાન કર્યું

અર્ધ રાજ્ય અર્ધુ તેહને, વળી અનરગળ ધન.	૩૮
ભીષ્મે ગદ વાર્તા સુણી, ઘણો કર્યો ઉપદેશ;	
પાધાણે પાણી કિમ અડે, તિમ લાગ્યો નહિ લેશ.	૩૯
વિદુર સમો નીતિજ્ઞ જ્યાં, ઉપદેશક મા'ભાગ;	
દ્રોણ ગુરુશા ગુરુ કર્યો, તોય ન સત્યપર રાગ.	૪૦
(નો) હવે ઉદ્યોગ હિમાયતી, કરવો કવણુ ઉપાય;	
કર્મ ખરુ કે'વુ પડે, નિઃસશય મન માંય.	૪૧

શ્લોક.

ઉદ્યોગી સહુ આપ ધારી મનમાં રૂડી રીતે બાણુશો,	
જેવાં કર્મ હશે કરેલ મનુષે તેવાં નીતે માણુશો;	
કર્મોધર્મિ કહો પછી મત કરો બોલો ધમે તાણુશો,	
મૂકો વાદ, સહુ હરિ ભજનથી સારો સમો આણુશો.	૪૨

વલણ.

સમો આણુશો ઉદ્યોગી, અને કર્મવાદી એક રે;	
જન પ્રેમાનંદ હરિ સ્તવે, દ્રૌપદીહરણુનો ધરી ટેક રે.	૪૩

૩૯. ગદ વાર્તા-દાંડી પીટનારે કહેલી વાર્તા અથવા લોકોના મુખથી કહેવા-
તી વાર્તા. (ગદ-બોલવું). અથવા, ગદ = ચોપદાર-(ગદિન-છડીદાર ઉપરથી)
ચોપદારે કહેલી વાર્તા.

૪૦. રાગ-પ્રીતિ. તોય સસકપર દુર્યોધનને પ્રીતિ ન થઈ.

૪૧ તો હવે ઉદ્યોગ જેનો હિમાયતી છે એવો (બહુપ્રીતિ) બીજો કયો
ઉપાય કરવો? અર્થાત્ આ જગોએ કોઈ પણ ઉદ્યોગની હિમાયત આવી શકી
નહિ અને બનવાકાળ તેજ બન્યું જાય છે માટે કર્મ-પ્રારબ્ધનેજ મનમાં ખરુ
(સત્ય) કહેવું પડે છે.

૪૨. શ્લોક-શાદૃલવિક્રીડિત. કવિ કહે છે કે, -માટે સર્વ ઉદ્યોગી ધૃં નીતે
-નિત્યે. માણુશો-ભોગવજો. કર્મોધર્મિ ઈં -જગતનાં સઘળાં કાર્ય કર્મોધર્મિ
બને છે એમ કહો; પછી બોલો, તમે શો મત તાણુશો? માટે સહુ કોઈ વાદ
મૂકો-છોડી દો, અને હરિભજનથી સારો સમય આણુશો.

૪૩. સમો ઈં-હરિ ભજન વિના ઉદ્યોગવાદીનો ઉદ્યોગ અને કર્મવાદીનું
કર્મ, બને જ્યા છે. માટે દ્રૌપદીહરણુ લખવાનો ટેક ધરીને પ્રેમાનંદ કવિ હરિનું
સ્તવન કરે છે. આ જગોએ ઉદ્યોગકર્મનો વાદ કરાવનાર શામળભટ્ટને કાંઈક
ટકોરો માર્યા જેવું કવિએ ક્યું છે.

કડવું ૨ જી

શ્લોક.

દશ વિદશ વિષે સુખધામ ન, કોઈ ખિન્ને પરદેશ સુહાવે;
સિંધુ તાણી ઉપમા શુભ છાજતો, વાજતો નામક કીર્તિ સુભાવે;
સિંધુ-પતિ શયિ-સ્વામિ બીજે શુચ, નામ જ્યદ્રથ આપ ધરાવે;
‘શૂર તણાં સરિતાં વહતી બિચ, જાઈકરી સ્વય માગ મુકાવે. ૧

રાગગોડી.

માગ મુકાવે વીર માંય, કળે યુદ્ધ કે ચઢતો ત્યાંય;
સિંધુ દેશનો એવો રાય, (વણિ) ધૃતરાષ્ટ્રનો જમાઈ થાય. ૨
વૃદ્ધક્ષત્રનો પુત્ર કહેવાય, જેની નેડી જીગ ન પમાય;
દશે દશના રાય જેહ, તેયું સબધ ધારે તેહ. ૩
મજા પ્રોઠ મહાઅભિમાની, અતિ જો’ળી જેની રાજધાની;
એવો ઉન્મત્ત જ્યદ્રથ રાય, તેણે વાણી લહી સુખદાય. ૪
જે કો દ્રૌપદી હરી કે’ય, (તે) અર્ધ રાજ્ય કડવું લેય;
સમાચાર સુણી ચિત્ત અમકયું, પાંચાળી હરવા મન ધમકયું. ૫
મિત્ર મંત્રી જોલાવી કહ્યું, જોઈએ કાર્યમાં સા’ચ થયું;
વારું કહી બેઠા ત્યાં સર્વ, ગદ વારતાનો કરતા ગર્વ. ૬
એવે અનુચર આવ્યો એક, પૂછે જ્યદ્રથ કવાણ વિરોધ;

કડવું ૨ જી. ૧ શ્લોક-ઈદ્રવિજય. દેશ ઈન્-જેના જેવો બીજે કોઈ દેશમાં
અને પરદેશમાં સુખધામ નથી. તેમ બીજે કોઈ પરદેશમાં શોભતો નથી. જેને
સિંધુની-સમુદ્રની શુભ ઉપમા છાજે છે. અને જેની નામક-નામની કીર્તિ સારા
બાવથી વાગી રહી છે. સિંધુપતિ-સિંધ દેશનો ધણી. શયીસ્વામી-શયીનો
સ્વામી-ઈદ્ર. શૂર ઈન્-શૂર પુરોહીની વેહેતી નદી મધ્યે પોતે જઈને માગ મુકાવે.
પારિણામાલંકાર.

૨ રાગગોડી-ત્રીતાળી ચોપાઈ. કળે-જાણે. ૩ પમાય ઈન્-જેની જીગ
(બીજી) નેડી ન પમાય-નમળે. ૪ જો’ળી-વિશાળ.

૫ જોઈ એ ઈન્-આ કાર્યમાં (દ્રૌપદીહરણમાં) તમારે મને મદાય થયું
જોઈએ-તમારે મને મદાય થયું જોઈએ. મદવાતા-દ્રૌપદીહરણ સંબધી
સોકોમાં ગદિત વાતાં. અથવા-ગદે (ચોપદારે) કહેલી વાતો.

- દાસે કરપલ્લવીએ દાખ્યુ, શાલ્વસેવકે જઈ પાસ લાખ્યું. ૭
- મહારાજ ધિરાજ વિરાજ, શાલ્વ નૃપનુ કીજે કાજ;
- નમી પત્રી આશ્ચી કરમાંય, રાયે આપી પુરોહિત જ્યાંય. ૮
- વાંચો વાંચો ઉતાવળુ કે'ય, (માંહિ) શુભાશુભ કે અન્ય છેય;
- પુરોહિત કે' નહિ શુભ મુહૂર્ત, રાય કે' વાંચો વાંચો તુર્ત. ૯
- વારૂ વાંચીએ પણ નહિ ક્ષેમ, તોય કરવુ અમોએ તેમ;
- શુભ પત્રી ધરી ઋષિપાણ, વાંચે સભામધ્યે મુજાણ. ૧૦
- સિધુ દેશના સિધુશા રાય, વીર્યવત દયાળુ કે'વાય;
- કીર્તિવત કુલીન મુખદાઈ, વાંચો આપ રૂડી વધાઈ. ૧૧
- શાલ્વ દેશનો શાલ્વ ભૂપ, લખુ આપને વાત અનુપ;
- મારી પુત્રી મુકન્યા નામ, તેનો સ્વયવર કરૂ આ ઠામ. ૧૨
- મુજ પુરથી ચોજન વીશ, એક દાનવ પાડે ચીસ;
- તેનુ મહપ રહી કરે મણી, તેહ પામે કન્યા મુવણી. ૧૩
- મોટા રાય આવી પજાય, બળ હોય તેહ કન્યા સા'ય;
- કિતુ કર્મનો મોટો વાંક, રાય મળ્યા સહુ દીસે રાંક. ૧૪
- રાખદવેધી અમ્હુન એક, તેણે વનકુળ ધરિયાં ટેક;
- તેથી અર્થ રહ્યો મારો એમ, હીર હોય આવો ધરી નેમ. ૧૫

૭ અનુચર-સેવક (શાલ્વ રાજાનો) પૂછે ઈ-આ બધામાં જયદ્રથ કો-
ણ ? એ રીતે વિશેષે દરીને તે પૂછેછે. દાસે ઈ-જયદ્રથના દાસે કરપલ્લવીએ
(દાપની ઈશારતથી) દાખ્યુ (બતાવ્યું) અને તેથી-શાલ્વના મેવકે તેની પાસે
જઈને કહ્યું કે, મહારાજ ધિરાજ ઈ-સ્પષ્ટ છે

૮ ધિરાજ-અધિરાજ આંધ્ર દુપમર્ગના અ નો લોપ કર્યો છે. અવ દુપમ-
ર્ગના અ નો લોપ એવીજ રીતે કાળિદાસે કુમારસભવમા કર્યો છે “ પૂર્વપરી
તોયનેવીમગાઢ ” કુ ૦ સ ૦ ૨. વિગત-ગોભાવમાન (વિ + રાજ = રોભવું.)

૧૩. મુવણું-સાગનણુંની

૧૫. ટેક-ટેકથી. અર્થાત્ એણે વનકુળ ધાર્યાં માટે તે વાનપ્રસ્થ ધર્મ નથી
તજવાનો અને તેથી તે અયવરમાં આવી શકતો નથી આવી રીતે અમ્હુન
પ્રશ્નમા એ દ્રીપત્રીદગળ ૩૫ આવળન નિભાવની માથે ઉદીપન વિભાવ છે.
૪૨-અન-નોર.

- સુણી નખશિખ લાગી જવાળ, સૈન્ય સજ કરો કઠિન કરાળ;
શું ધનંત્યે રાખી ધણું, શાસ્ત્ર દાનવને કરું શણું. ૧૬
- ધન્ય ધન્ય ધરણીપતિ તુય, મૂર્ખ રક્ષત્વ તેજાણે શુંય;
મિત્ર મત્રી ચારણ ભાટ, કહ્યું તેમણે વારું એ વાટ. ૧૭
- જ્યદ્રથથી પામે ત્રાસ, ઈંદ્ર માટે રહે આકાશ;
મારે શર નહીં કદા કુદ્ર, ત્રાસી સૂર્ય પડે સમુદ્ર. ૧૮
- શુકલ કૃષ્ણ ન ચામિની ભેદ, પ્રતાપ ઉદય કરે વિધુ ખેદ;
અરિ યશના કિરણે દાંતે, અહનિશ ધૂનિ જય ગાને. ૧૯
- ત્યાંહિ પાર્યં પરાક્રમ કર્યું, મણિધર નિકટ મંડૂક જશ્યું;
સુણી આપ વખાણ કુલાય, શાસ્ત્ર દેશે જાવા સજ ધાય. ૨૦
- જેહ મહા ધનુર્ધર ધારી, મત્રી મિત્ર સેનાપતિ ભારી;
તે સર્વને આજ્ઞા દીધ, કીજે સત્વર સન્નહિ સિદ્ધ. ૨૧

૧૬ શાસ્ત્ર દાનવને-શાસ્ત્રને અને દાનવને. ૧૭. ધન્ય ધન્ય ઇ- (ભાટ ચારણો જ્યદ્રથને કહેછે.) વારું એ વાટ-એ રસ્તા સારો છે-શાસ્ત્રને ત્યાં સૈન્ય લેઈને જતું તે ઠીક છે.

૧૮. ઈંદ્ર જ્યદ્રથથી ત્રાસ પામે છે માટે આકાશમાં રહે છે. કુદ્ર ઇ- જ્યદ્રથ કદી કુદ્ર (કલકો) શર (ખાણનો માર) માગતો નથી (અર્થાત્ તે મારશે તો ભારે માર મારશે) તેથી ત્રામીને (માંજે) સૂર્ય સમુદ્રમાં પડે છે. માંજે સૂર્ય સમુદ્રમાં પડે છે એવી પુગણોમાં કથની છે. “પરિપતતિ વયોતિષ્ઠૌ વનગઃ સૂર્ય મમુદ્રમાં પડે છે” (ભોજપ્ર૦) “ઉત્પ્રેક્ષા ઉત્પ્રેક્ષા સભાવના ઇ”.

૧૯. શુકલ ઇ-જ્યદ્રથના રાત્ર્યમાં શુકલ અને કૃષ્ણ એવા રાત્રીના ભેદજ નથી. (અર્થાત્ જ્યદ્રથના પ્રતાપ રૂપી તેજવડે સર્વદા પ્રકાશજ રહે છે.) અને તેથી તે પ્રતાપ વિધુને ખેદ ઉત્પન્ન કરે છે (તાત્પર્ય કે તેને પ્રકાશના વારો આવતો નથી તેથી તે પેતાની મહત્તા ધટી સમજ ખેદ પામે છે) યશનાં-જ્યદ્રથના યશનાં. ધૂનિ-ધ્વનિ-અવાજ.

- દય મુદૂતમા સજ થઈ આવુ, હુને વાર ન થાયે હાવુ;
 એવી આજ્ઞા આપી પળાય, રણવાસ માંહી રાય જાય ૨૨
 રાણી આવી ઉભી, પાસ, ઉભા અન્ય અતિ દાસી દાસ;
 મહારાજ આજ્ઞા શી હોય, એકી ટોસે સૌ સામુ જાય. ૨૩
 પકવ આમ્રદળ પડતુ જેમ, રાય વચનમાં પ્રીતિ તેમ;
 શુ યોલશે એવી આશ, રાજા કરતો મનમાં કયાસ. ૨૪
 પછે યોલ્યો વાણી મધુર, શાલ્વ દેશે હુ જાઉં પૂર;
 ત્યાનો ગર્વિષ્ઠ રાજા જેહ, ઘણો પાર્યને વખાણે તેહ. ૨૫
 રાખેવેધીપણાનુ કામ, નહી અન્ય કહી ઉદામ;
 સુધન્યા પુત્રી તેની મુડપ, પરણી લાવુ તેને તો હુ ભૂપ. ૨૬
 યોગી નારી અતિ આનદી, સ્વસ્વામિના ચરણ વદી;
 વાડે નાથ વહેલા થાય, આવો પરણી કરી મુખલાવ. ૨૭
 પાણુ ધારો ધરણાધર ધ્યાન, કિમ અન્ય લગન કરો બળવાન;
 દશ નારીને દશ મતાન, અન્ય સુરેષા મુઝામાન ૨૮
 તોય તનની તૃપ્તિ ન થાય, શુભ મુદૂત જોઈ વજો રાય;
 મુણી શીખામણની વાત, ખીજો પટરાણી કેરી સાથ. ૨૯
 એમ સને પત્નીશુ ત્યાય, રાય લઢી આવ્યો મડપ માય;
 પુરોહિતને લાગ્યો પાય, મુદૂત આપો જ્યમ શુભ થાય. ૩૦
 આ ઘટિકાએ થાય પ્રયાણ, એવો યોગ જોઈએ મુજાણ;
 'કાંઈરસર કે' સાડે ન આવજ, કાચે પળજે તમે મહારાજ. ૩૧
 રાય કે' નહિ મુદૂતનુ કાજ, અમો આવુ ન વૃથા વાજ;
 મુનિ મનમા ઉપજ્યો ત્રામ, ઉઠી ચાલ્યા વ્યય નિવામ. ૩૨

૨૪. કયામ-તઈ ૨૬ ઉદામ-અપરિમિત

૨૮ કિમ કોન્ટે બળવાન! તમે ખીનુ લમ કેમ કરોહો? મુડપા-
 માગ રપણી મુઝા-મુઝા અર-થાસગી તનની-સગીની કે પુત્રની.
 અર્થાત્ તમારે દશ સ્ત્રીઓ અને દશ મતાન છે, તેમ ખીનુ પજુ માગ રપણી
 મુઝા સ્ત્રીઓ છે, તથાપિ તમાર તનની તૃપ્તિ થતી નથી! બરે ગણ! માર
 મુદૂતને જોને જાઓ! સ્ત્રીઓના આવચન વેદોમિના તથા પગધીનના સુચક છે
 ૩૦ અને ગથા વાજ ન આવુ ન મિથ્યા દેનન નહિ યાગો વ્યય-
 પાને નિવામ-ચર.

નહી મંગળ સ્વસ્તિવાચન, નહિ હોમ કે હૃત્પાઠન;	
તોએ રાજ ચાલ્યો વાટ, મન માંહે નહીં ઉચ્ચાટ.	૩૩
સાથે મિત્ર મત્રી બહુ જાય, નાના વિધનાં આયુધ સા'ય;	
ચાલ્યુ ઉપ્પ કટક અપાર, લાગી પ્રથમે તેની હાર.	૩૪
ઉપર નાખત કડિધિમ વાય, છેલ યની સવારો જાય;	
તેની સાંચે ખચરની લાર, ઉચ્ચકો જોણે ભાર અપાર.	૩૫
રથ બલિવદ્ અતિશે વિશાળ. માંહિ ભરી મોટી પટશાળ;	
તેવા શિબિરવાહક અમાપ, ઠસમેઠે કરી ચાલ્યા આપ.	૩૬
તે પૂઠે તહિ સ્વાર પળાય, જળરેલાની પેઠે જાય;	
પછે ગર્જદળ ત્યાં મદમાતું, રૂડે પ્રકારે ત્યાં થકી જાતું.	૩૭
તે ઉપર અબાડી મૂકી, જાણીએ ગૃહદેવતા ચૂકી;	
નિમ્ન્યાં પર્વત પર પ્રાસાદ, તેમાં ઉઠે ઘણા સુખસાદ.	૩૮
એવા ગૃહગિરિ અનેક, ચાલ્યાં એક પછી ત્યાં એક;	
ચાલ્યુ પાયદળ ઉડતો પવન, દરશે ઇતસ્થિત રતવન.	૩૯
નભ તારા ગણી કે' કોય, કિન્તુ નવ ગણી પાયદળ જાય;	
પછે કચુકી સજ્ય ભાટ, ચાલ્યા ઘણો કરી ઠાઠમાઠ.	૪૦

૩૪. ઉપ્પકટક—ઉટની સેના (સિંધના ઉટનો તથા ખચ્ચરનો વાપર મૂળથી ઘણો હશે એમ સમજાય છે)

૩૫ વાય—વાગે ૩૬ રથ ઈં—બલિવદ્ (બળદ) ના રથ અતિશય વિશાળ હતા પટશાળ—વસ્ત્રની શાળા—તથા શિબિરવાહક—તથા ઉચ્ચકનાર.

૩૮ જાણીએ ઈં—હાથી ઉપરની અબાડી વિશે આ કલ્પના છે. ગૃહદેવતાનો વિચાર જોણે એવો કે હુ પર્વત ઉપર પ્રાસાદ (ધર) બનાવું છું: પણ તે ચૂકી ગઈ અને પર્વતને બદલે હાથી ઉપર ધરને બદલે અબાડી તેણે રચી. તાત્પર્યે હાથી પગની અબાડી તે પર્વત ઉપરના મેહેલ જેવી શોભતી હતી. સુખસાદ—સુખકરસાદ (ગર્જદ).

૩૯ ગૃહગિરિ—ગૃહ (અબાડી) અને ગિરિ (હાથી) ઇતસ્થિત—ઇતસ્તત—અહીં તહીં. રતવન—વિખગાયતું (ગન ગન ને પાન પાન)

૪૦. નભ—આકાશ કિન્તુ—પણ કચુકી—હારપાળ, સ્ત્રીઓના ઓરડાનો નોકર મળ્ય (મુંજ્ય)—ભાટના જેવી એક જાત.

કો વૃદ્ધ ગયાં ડાઘાં મળિ, (તે) રાસ સંભાળતા વળી વળી;
 તેની પુઠે મંત્રી રાય, આલ્યા મન કરી મુખદાય. ૪૧
 એડા રથી થઈ રથ માંધ, દેવપતિશા દરે ત્યાંય;
 પછે મિત્રમડળ વિશાળ, આલ્યુ કઠિન અતિ કરાળ. ૪૨
 તેહ મધ્યમાં રાય બલિષ્ઠ, દરે વૃત્ર અરિથી વરિષ્ઠ;
 પુઠે રક્ષક સૈન્ય અપાર, આલ્યુ તેહ થઈ તારોતાર. ૪૩
 ગણે નમના તારા કોય, કિન્તુ સૈન્ય સામુ નવ જોય;
 એવી સજ થઈ સેના જોય, કોણે વર્ણન કેઈ પરે થાય. ૪૪

શ્લોક.

જ્યાં રોષ હારે વદને વખાણી,
 ત્યાં કીર્તિ તેની કથુ શુ ય જાણી;
 કોઈ કહેછે નહોં પૂર ચાલી,
 સોહી ન બીજી કદોંએ નિહાળી. ૪૫

વલણ.

સોહી નિહાળી નહિ કદી, એવો સૈન્યમમાજ રે;
 શુ ભટ મેમાનદ વર્ણવે, હરિજન કેરે કાજ રે. ૪૬

કડવું ૩ જી.

શ્લોક.

બાળા માળા ઉપર ચડોને પ્રુષ્પ યોતી વધાવે,
 નિર્ખાં હર્ખાં પરખ પરખી માન યોધેડ લાવે;
 જોષ્ટા એષ્ટા કરતો વિનયે જે વિધે આભિ ભાજે,
 જોતી રોતી દગ બિચ પતિને સતી દુઃખ-સાજે. ૧

૪૧. મંત્ર-મહાદ. ૪૩. વૃત્રઅરિ-ઈદ્ર. વરિષ્ઠ-એષ. તારોતાર-દૂડુંદૂડું.
 ૪૪. સામુ નવ જોય-અર્થાત્ સૈન્ય ગણી રાકાય નહિ.

૪૫ શ્લોક-ઈદ્રવજા મોહી-સોઈ. મેમાને જતી જોઈને કોઈ કહેછે કે
 આ પૂર (પૂરી-મરેલી) નદી ચાલી જાયછે; પણ કવિ કહેછે કે એમાં (એ સેનામાં)
 જે મોહ છે તેવી બીજી જગોએ કદી મેં જોઈ નથી.

કડવું ૩ જી ૧ શ્લોક-મહાદંતા વધાવે (જયદ્રથને) પરખ ઈન્-પોતાના
 સ્વામીને યોગ્યીને ઓળખીને મનમાં જલુ માન માનતી હતી. એવો જાન છે.
 દુઃખ માને-આમીના વિયોગ દુઃખના આવથી.

રાગ દેશાખ.

સતી દુ ખધારી ચિત્તમા, એ સ્વામિને નિહાળતી,
કો કુમુદ વરણે પાણિમા લઈ, (કો) મિયોનમિયે ભાળતી. ૨
કો સૌંત ઢાકે ગાલના કો, હૃદયચ્છદ્ર છૂંપાવતી,
કોઈ નબેઢા નારી ટગમગ, જોઈ મન લજાવતી ૩
(તળિ) બારીએ અદારીએ કો, ગોખમા મહિલા ચડી;
છંને ઝરૂંએ જોતી રહી, આકાશિકા પર જઈ અડી ૪
કો પ ચ સમ કે અષ્ટ કેરા, માળ ઉપર રાજતી,
કોઈ મુગ્ધ કેરા અક દરરો, ઘણુ મનમા લાજતી ૫
(કો) બેડી બાળી શ્રેષ્ઠ સ્થાને, તેહ કડી ભાવતી, ,
શુ એક પૂઠે એક દરરો, ચપળો જાતી આવતી * ૬
(ત્યા) આકાશિકા આકાશ બનિયુ, વિધુવદની વિધુ રૂપ છે, ,
તાબૂજ કેરા તરકચા(તે) ત્યા તારિકા અનુપ છે ૭
વળિ વીરના જે વદન કોધી, તેહ સૂર્ય સમાન છે,
અનૌકિક સિધુ જનપદ જે, અહર્નિશ એક માન છે ૮

૨ રાગ દેશાખ-છંદ હરિગીતની ચાલ વરણે-વરસે-વરસાવે પાણિ-
મા-હાથમા

૩ ક્ષત-દશનાક્ષત હૃદયચ્છદ્ર-સ્તન ઉપર નખથી થયેલી ચ્છદ્ર સમાન
આકૃતિ ૪ આકાશિકા-અમાશી ૫ અક-ચિન્હ

૬ ચપળા-વિજળી એક પછી એક દેખાતી શ્રીઓને જોઈને કવિ તર્ક
કરેછે કે શુ એ વિજળી જાય છે આવે છે। ઉત્ત્રેક્ષા.

૭ આમાશિકા છંદ-ઉપર કહેલા ચપળારૂપ તર્કની સમાવનાનો હેતુ
આ રૂપકથી બતાવે છે કે આકાશિકા (અમાશી) એ જાણે આકાશ છે ઈં
તરકચા-છાટા

૮ સિધુ જનપદ-સિધુ દેશ માનછંદ-વીરના જે કોધી વદન તે સૂર્ય સ-
માન છે અને તેથી અનૌકિક સિધુ દેશમા અહર્નિશ (રાત અને દિવસ) એ
માન (સમાન) છે મતનમ કે દિવસે પ્રત્યક્ષ સૂર્ય પ્રકાશે અને રાત્રે વીરના
કોધી વદનોનો પ્રત્યક્ષ છે તેથી સિધુ દેશમા રાત્રી અને દિવસ સમાન છે
નહિ, એજ સિધુ દેશમા અનૌકિકતા છે પરિકરાસકાર. “અલંકાર
કા સામિપ્રાવે વિશેષણ” (અપ્રાપ્ત)

- અસખ્ય વરિા અવનવા એક, માર્ગ મૂકી જીને જાય છે;
 પુર પાર પામે નહિ તોયે, તેથી દિગ્મૂંઢ થાય છે. ૮
- જાણે ન જે આ કથાં મારગ, સર્વ સરખી હારમાં;
 મત્યેક મંદિરે વાડી વારૂ, ઉચ્ચરે દિજ તારમાં. ૧૦
- મેના પોપટ મધુર ભાષે, આસ યુક્તયુક્ત જોલતા;
 ત્યાંહ પારેવા દુ કુ કરે, જણે હલાવી ડોલતા. ૧૧
- મંચૂરના ટોકાર મનહર, કોકિલાના કારમાં;
 પ્રાસાદ મત્યેકે ખીલી રહિ, અઢાર ભારે હારમાં. ૧૨
- સુમન રોપે ખટપટ ભમતો, (અન્ય) ફરે વિહગમ વૃક્ષમાં;
 • દય અસૌહાર્દિણી સૈન્ય જાતુ, (શુ) કીટ ગરૂડની પક્ષમાં! ૧૩
- સવારથી જે સૈન્ય નીકળ્યુ, તે સાંજ સુધી આવિયુ:—
 પુરપોજે પરવડું સહુ, કિટલાએ મન ભાવિયું. ૧૪
- કોટકેરાં કોસિસાં માંય, કાંગરા બહુ વિધ જડ્યા;
 હથિપાર સાહી દશ દશ ડગલે, રક્ષકો બહુ વિધ અડ્યા. ✓ ૧૫
- દરવાજાનાં શિખર લાગ્યાં, વિયત સાથે વાતમાં;
 તે મંદિરના મનહર મંડપે, માનિતો મળી માંતમા. ૧૬
- રાય રાણી મંત્રી-માનિની, મિત્ર-વધુઓ જોખમાં;
 તેણે પુત્ર પરિવાર સાથે, વધાવીઓ (રાય) રોખમાં. ૧૭

૯ પુર પાર પામે નહિઈ—નગરીની વિશાળતા ખતાવે છે.

૧૦ દિગ્-પશી તારમાં-ગ્રીણા સ્વરથી ૧૧ પારેવા-પારાયત-કબૂતર.

૧૨ પ્રાસાદ-મેદેત. અઢાર ભારે-(વનસ્પતિ). ૧૩ સુમન-પુષ્પ. રોપે-
 જોડવે ખટપટ-નમરો વિદગમ-પક્ષી કીટ ઈં-ગ્રેમ ગરૂડની પાંખમાં કીડી
 જતો દોષ તેમ તે નગરમાં જે અસૌહાર્દિણી સૈન્ય જાતુ હતું. અર્થાત્ નગરની
 વિશાળતા આગળ સૈન્ય કાંઈ ગણતીમાં નથી. ૧૫ કોસિસાં-કાંગરા જેવાં
 દેવારખીને માપે દોષ છે.

૧૬ વિયત-આપાત. સંબંધાતિરાયોક્તિ-“સંબંધાતિશયોક્તિ ને
 અત્તેગને કહે જોય.” (બાષા બૃ.). માંતમા-મહામા-ઉત્તમ ગુણ-
 વિશાળ. ૧૭ રોખમાં-ઈચ્છા પ્રમાણે (રત્ન-મમતુ).

કો મૌકિતકે કો કાંચન પુષ્પે, લાજ્યે લાડી વધાવતી;	
કોઇ સ્વઅંગ સ કોચતાં, અર્જુન ચ દન અર્પતી.	૧૮
પ્રતિ એક વાહન બીચ સેવક, જે વધાવા ખેચતા;	
રાય રથમાં ચાર અનુચર, તે વધાવા વેંચતા.	૧૯
ત્યાં રૌપ્ય જાણુનેદ મૌકિતક, મળે દૌન રાજ થયા;	
જ્યાં ભાટ ચારણ ગુણ ગાયે, નહુપાદિ વિસરી ગયા.	૨૦
એવા આડ બર સાથ કીધી, પસાર પુરપોળ એકને;	
તેવા દરવાજા સાત મૂકી, ગઈ સ્વારી ધરી ટેકન.	૨૧
પુર પોળ ઉલ્લઘી કે ત્યાંય, આવી ખાઈઓ સાત રે;	
શીતોખણ વારિ ધૂલિકાદિક, સાગરની વિખ્યાત રે.	૨૨
તે મૂકી પુરપાદરે આવી, ક્યો દેખે પડાવ રે;	
ગરજ નાખત મુણી સરવે, સત્વર થયો ભરાવ રે.	૨૩

શ્લોક.

ફેપવત મહા બળીચોધ ઘણા નવ જેહ ગણે ગણુના રવિશુ,
પુરપાદર તે સહુ આવી પડ્યા વિધિ તેહ તણી વરણે કવિ શુ?
જઈ જેહ કરે ગૃહ ભૂવસવા અવનિપતિશા વર વાન ભલા,
નહિ જંપ જરા મનમધ્ય ધરે ન નિશક થઈ તહિ કોઈ મળ્યા. ૨૪

૧૮ લાજ્ય-અંગરની ધાણી. ૧૯ ખેચતા-વધાવાને એકઠા કરતા-તાણી લેતા.

૨૦ ત્યાં ઇ-રાજના અનુચરોએ વે એવા વધાવામાં રૌપ્ય (રૂપ), જાણુનેદ (સોન), મૌકિતક (મોતી), મળવાથી દીન (ગરીબ) રાજ થયા (ગૃહસ્થ થયા) નહુપાદિ વિસરી ગયા-જ્યદ્રથનુ દાન જોઈને નહુપ આદિ દાનેશ્વરી રાજ્યોને વિસરી ગયા.

૨૨ શીતોખણ ઇ-શીત વારિ (પાણી)ની ખાઈ, ઉખણ વારિની ખાઈ, ધૂલિકા (રેતી)ની ખાઈ ઇત્યાદિ સાગર સરખી વિશાળ સાત ખાઈઓ મૂકીને નગરને પાદર આવ્યા. ૨૩ ભરાવ- (ખાડી રહેલાઓનો)

૨૪ શ્લોક- કુમિયા વૃત્ત જઈ ઇ-અવનિપતિ સરખા વર (ઉત્તમ) વાન (સરીરની કાતિવાળા) જે બવા શરાઓ હતા તેઓ નગરની બાહાર જઈને પોતાને વસવા (અર્થાત્ સહ રહેવા) ભૂમિ ઉપર ગૃહ (અર્થાત્ પથા-

વલણુ.

હળવું મળવું દળ વિષે, એહ ભવિષ્યની વાત રે;
કરવું, ડરવું, મરવું છે, પ્રેમાનંદ પ્રખ્યાતરે.

૨૫

કડવું ૪થું.

શ્લોક.

કરોડવાર શું કયુ અરિયો સેન આ પડયું,
પરોડ તો થયુ ગયુ નિશાતિમિર બાપકુ;
મરોડ મૂકી ચાલી નારી એકલી સુભાવમાં,
ધરોડ છોડી છતવા પડયુ જઈને નાવમાં.

૧

રાગ સિંધુડો.

નાવ પંડિયુ જઈ પાયદળ (જે) રાયનું,
ત્યાં ગજદળ હયદળ પળિયું વાટે;
સિંધુની તીર તે પલકમાં પામિયું,
આવી મળ્યું સર્વ ત્યાં એક ઘાટે.
ફૂચ તો કરી પછી શાલ્વ દશે જવા,
માર્ગમાં બહુ વિદિ ઝેલ કરતાં;
(કો) ફૂદતા નાચતા રાચતા અતિ ઘણા,
વાજતા ઘંટ ગજરાજ ફરતાં.

૨

૩

રી) કરે છે. નહિ જંપ ઈ—(યુદ્ધ કરવાના વિચાર મનમાં હતા માટે.) નિ
શંક—શંકા સહિત. લરકરમાં નિશકપણે રહેવું એ યોગ્ય નથી.

૨૫. હળવું ઈ—દળ વિષે (લરકરમાં) હળવું મળવું એટલે ભવિષ્ય-
ની વાત છે, પણ પ્રેમાનંદ કહે છે કે તેમાં (યુદ્ધ) કરવું, (કાયરોએ) ડરવું,
અને (શૂરાએ) મરવું, એ તો પ્રસિદ્ધ વાત છે.

કડવું ૪ થું. ૧ શ્લોક—નાગચ છંદ સંજય કહે છે. કરોડવાર ઈ—
સ્પષ્ટ છે. અરિયો ઈ—અધિકાર રૂપી અરિયો આ સેન પડ્યું હતું; પણ હવે
પરોડ [પરોડીજ] થયું અને નિશાતિમિર—રાત્રીનો અધિકાર ગયો તથા તે
રાત્રી રૂપી નારી પણ પોતાનો મરોડ મૂકીને સારા ભાવ (લાલિત્યાદિક) સહિત
ચાલી ગઈ, અને આપણું સૈન્ય પણ ધરોડ—ધરોડ—મીલો મૂકીને (શત્રુને છત-
વાના રેતુથી સિંધુનદી ઉતરવા માટે) નાવમાં જઈને પડ્યું.

૨. રાગ સિંધુડો—સૂત્રજ્ઞા છંદની દેગી છે.

ખેલતા રેલતા હેળતા બેળતા,

ને મળે વાટમાં દેશ કેસ;

એ વિષે ચાલિયુ સેન મહુ મા'લિયુ,

નાખિયા કાઈ ધન કાજ વેગ

૪

• આ અરે આવશે હયદળ ગજદળ,

પાયદળનો કયમે ત્રાસ સે'શુ;

એમ વિલપે ઘણા આમનન નગરના,

આવિયુ ભઈ હવે શુચ કહેશુ.

૫

હેવી આવી પડે સોઈ જોઈ સાંત રે',

નહિ જહિ ગોઠવણ ત્યાહિ નડતુ;

ધાન્ય ધન જોઈએ ઘાસ ચઢી વળી,

મનુષ્ય અપાર પાણુ રે'તુ લડતુ

૬

એ વિષે એક પડી એક નગર વણ,

ચાલિયુ કલક સ્વહૃદ છોડી,

કે ગુલેબાં થયા દેશ છુટાઈ ગયો,

નામતા ત્રાસતા ગાડી જોડી

૭

કોક તો નગ્રના લોક સાવેધ થતા,

દેધ પુરપોળ હથિયાર સા'તા;

ત્રેશળા ત્રેશળા પરશુ ધરો પાણિમા,

યુદ્ધ કરવા બની ચોધ જતા.

૮

રાણતૂર વગાડતા ગોફણે મારતા,

પા'ણ્યો હાણુ કરી પ્રાણ લેતા;

૪ રેલતા—રગરેલતા—મતલબ નકે આનંદ કરતા હેળતા—હળાનિળાનિ—માત્ર

તા બેળતા—રત્તામા પોતાના દેશના મળે તેમને પોતાની મઝળીમા બેળવતા

૬ મનુષ્ય ઈજ—રત્તાના ગામના અપાર મનુષ્યો છતા સૈન્યના લોક ધાર

ચઢી વગેરે પૂરી ન પડવાના નિમિત્તથી લડતાજ રહેતા હતા, એવો ભાવ છે

૭ ગુનયા—ગિયો ૮ દેડ—અડધારીને ત્રેશળા—ત્રિશૂળ

કાંઈ સામું થતું કાંઈથી સોંઠતું,
 દળ જોઈ ચેતતા કોક નેતા. ૯
 કો પુરવાસી વેપારી જો હોય તો,
 તેહના ભોગ પૂરાજ મળતા;
 હાલકે હૂલકે ત્રાસી તે તો જતા,
 રે પ્રભુ ! રે પ્રભુ ! રાખ્ય બળતા. ૧૦
 આપિયુ રાજ્ય સુણી ચક્ષને મીચતા,
 પક્ષની ખોળમાં કંઈક જતા;
 દારને લાવતા ભોગજો ભીડતા,
 ડાટી ધન ધરણી કંઈ રાંત થાતા. ૧૧
 (કો) નારને મારતા શિશુને ત્રાડતા,
 હાટ અડકાવતા રોઈ રે'તા;
 હૃદયને કૂટતા કેશને ચૂટતા,
 રાખ્ય વિભુ રાખ્ય વિભુ એજ કે'તા. ૧૨
 વાસિયે વાસિયે પુરપોળ વાસિયે,
 ત્રાસિયે નાસિયે ક્યાંઈ ભાળી;
 હાય રે હાય રે જાય રે જાય રે,
 ગર્થ અતિ કઠથી રાખ્યુ ખાળી. ૧૩
 (જો) ગૃંથ તે વિદ્યતા કાંડ ખુશી થતા,
 કે' ભલે આવિયો આજ વારો;
 માગતુ તાગતુ જાગતુ જે હતું,
 લાગી લાગી થયો તેહ ભારો. ૧૪
 હાવો દળ આવતાં રાખ ગજ્યાં ઘણા,
 નાર નાસી પતિ પાસ પેઠી;

૯ કાંઈ ઈ— કાંઈ જગેએ લોકનુ ટોળુ સામુ થતું અને કાંઈ જગેએથી તે સોંઠતું—તથારી કરી ચાલવા માડતુ. નેતા—આગેવાન લોક

૧૧ ચક્ષ—નેત્ર પક્ષ ઈ—પોતાનો પક્ષ ધરે એવાઓની શોધમા લાવ-
 ૧૧-વાસતા ધરણી-ધરણીમાં ૧૪ જાગતુ—તાબુ-જનુ નહિ થયેતું. લાગી
 લાગી ઈ—તે સર્વ બળીબળીને દગલો થઈ ગયુ.

- છવ રૂંધઇ ગયા દિગ્મૂઠ કંઈ થયા,
વાત મકી તહીં સર્વ ખેડી. ૧૫
- મુધાતુર દળ હંતું જેહ લગ્ને જનું,
તેહ થઈ કોઢી પુરપોળ તોડી;
શૂન્ય ઘર-ખારનાં દ્વારને તોડિયાં,
તે જેહ ત્યાં મડાગાંઠ જોડી. ૧૬
- પત્ની પતિ સુ મળી શિશુ શિશુમાં વળી,
વૃદ્ધમાં વૃદ્ધ સંતાઈ ખેડાં;
અન્ન કાળે મળી ચોધ અતિ ખેચતા,
તોય નીકળે ન જ ચોટી પેડાં. ૧૭
- જોડખાં એ વિધે કંઈકનાં લાવિયા,
કદ ખુશી થઇ લઇ હાટ આવ્યા;
બોજન કરી ચાલિયા મન માંથ મા'લિયા,
અન્ય દેશે ગયા ત્યાં ન ફાવ્યા. ૧૮
- કટક-કટકટ સુણી નગર ઊજડ કરી,
લોક ભાગી ગયા મેન માને;
નિર્ભય પુર લહી તેહ સજગાવિયું,
આવી લાગ્યું પછે વન વેરાને. ૧૯

શ્લોક.

લોકને આણી દુઃખે અતિશે પછે લગ્નને રાય રાણા કદી જાયને,
લોકને તેહ તો ખુરપો ભોગવે જોગવે જુગતી ના કદી ધાયને;

૧૫ વાત ઈ-દળ આવ્યાના ત્રાસથી ખીજ બધી માતો સાંનીસાં
ખેડી મૂકી (રહેવા દીધી). ૧૬. શૂન્ય-બંધ કરેલાં-માહે માલુસ નથી એવા
દેખાવવાળાં.

૧૮. જોડખાં-(મડાગાંઠથી ચોટી બેઠેલા લોકનાં). કંઈ ઈ-કેટલાક
લોક ખુશી થઈને છાવણીમાં દુકાન લેઈને આવ્યા

ફાડ ને ફાડ ધી તે દુખીના દુખી ભુખીના ભુખી ભુડે ભડો તોયજી,
ઘોખને ઘોખ જી દ્રવ્ય તે ધારતો તોય તે ભાધ રે દુખિયો હોયજી. ૨૦

વલણ.

સદા દુ ખ પામે જેહ રાજ, કષ્ટકારી પ્રજાય રે;
ભટ પ્રેમાનંદ સત્ય કે' છે, સુણો શાણા રાય રે. ૨૧

કડવું પ મું.

શ્લોક.

ગિરિ ને ગરાડા ઘણા ઝોટ ઝોટા,
શિયાળો વરુઓ તણા જોટ જોટા;
અતિ વ્યાધ તો ત્યા દિયે દાટ દાટો,
નહિ ફૂર માણા તણી ઝોટ ઝોટો. ૧

રાગ મારની ચાલટુંકડી.

ઝોટ નહિ ફૂર માણી તણી, તે વન વિકાળે સેન ગયુ;
ત્યાંહી વ્યાધ ઘણા વનમાં ભટકે, શૂર શૈકારનુ મેન થયુ. ૨
કો એક કાયર નાશી ને નાશી, ધીચ દળે લપટાઈ રહ્યા;
વશની મધ્યથી શબ્દ ઉઠે જેહ, તેહ ન જાય ક્યમે રે સદ્યા ૩

૨૦ શ્લોક-નૈકુંધામા જદ આણી ધૃ-લોકને દુ ખમા આણીને શોકને ધૃ-તે
પુરુષો-પ્રજાને દુ ખ કરીને લખાદિ પ્રસંગે જનારા પુરુષો [નયદ્રથ જેવા] શો-
કને ભોગવે-પાઠગથી શોક કરે-પસ્તાય જેગવે ધૃ-જો જુગતિ જેગવી
ન જાણે તો અથવા રાગજો જુકિત કરે પણ તે સફળ ન થાય તો ફાડ ને ફાડ
ધી-વાર વાર મિથ્યા બુદ્ધિવાજો ઘોખ-અત્યંત ઢગલા

૨૧ જેહ રાગ પ્રજાને કષ્ટકારી છે તે ધૃ અન્યથા સુણો ધૃ-હે રાગ
તમે સામગો પ્રેમાનંદ ભટે આ કથા ન દુરખારના રાગને કહી સભાજારી છે
માટે 'રાય' એવું મબોધન કર્યું છે ૧ શ્લોક-જુજગી ૨ રાગ મારની ચા-
લટુંકડી-માનામેળ દુખિયા છદની ચાય ૩ ગઝ-શરને ૩ ધીચ-મજડ-ધટ વશની
મધ્યથી ધૃ-વામની ઝાડીમાંથી જે (વાધ આદિ પશુઓના) શબ્દ ઉઠે છે
તે કેમે કરતા પણ મહેતાના નથી

શું અઢાર (તો) ભાર વનમ્પતિ આવી, વશી વનમાં જઈ તે નિરખે;
કાંઈ પકવ ક્ષ્ણો પડતાં ભૂમિમાં, જોઈ ઘણા જન મન હરખે. ૪
આવતી ખીણ વળી ગિરિ દોચ, તલેટી તરથી જરા ન દિસે;
સાગર શું દળ ગાગરમાં જેમ, આવી પડ્યુ મન કેમ હિસે. ૫
કોઈ બિલ મધ્ય ભુજગ જતો જોઈ, પેરી નકુલ જે માણુ હરે;
હરિણી યૂથ રનવન શાં કરતાં, બીચ ઘણા મૃગ શૃંગ ધરે. ૬
તેહ તાણું કેરી ભક્ષ વળે કંઈ, વ્યાધ્ર સિંહાદિક જીવ ઘણા;
વિભુરચના વણસાડ વરૂ કરતા, જેહ અમાપ ગણ્યા ન ગણ્યા. ૭
કોઈ રિછ ઘણાં રણમાં કરતાં, જેહ રંગ ખેરગી અતિ વિલસે;
શુભ્ર ને શ્યામ કુકી કરે અધ, ચઢે દ્રુમ ઉપર ભક્ષ દીસે. ૮
શનીમંજાર ગરૂડની જાત, ભરૂડ ભરૂડ જે માણુ હણે;
કલિંગ કરાળ થઈ સ્થિર સિંહશિરે, મુખનુ ભક્ષ હરે ન ગણે. ૯
શૃગાળની આતુરો જોઈ કરી ચિત, ભીત તણ જઈ મીટધરે;
અમકે અપળાશુ શશુ અતિશે, રૂડી રાતડી આંખ ન પ્રીતિ સરે. ૧૦

૫ તરથી ઈન્-વૃક્ષો (જવાયલા હોવા) થી પર્વતની તલેટી જરા પણ દેખા-
તી નથી. સાગરશુ ઈન્-સાગરનુ પાણી જેમ ગાગરમા માય નહિ તેમ આ દળ
પણ તે વનમાં આવી પડ્યું હતું પણ માત્ર નહોતું, એવા સાંકડા-અર્ધાત
ધીચ વનમાં સૈન્યનું મન કેમ હિમે-હર્ષે-હર્ષ પામે ? મતલબકે હર્ષ નજ પામે.

૬ બિલ-હર નકુલ-નોળ. ધૂથ-ટાણું. શૃંગ-શીંગડુ. મતલબ કે શીંગડા વિનાની
હરિણીઓના ટોળામાં શીંગડાવાળા મૃગ વચમાં શીંગડુ ધરેછે-ધારણ કરેછે.

૭ વિભુરચના-ઈશ્વરની રચના-પરવાદિના શરીર વગેરે. ૮ વિલસે-શોભે.
શુભ્ર ને શ્યામ-(રીછનાં વિશેષણ). કુકી ઈન્-રીછ નાકમાંથી પુષ્કળ પાણી
ઉરાડીને પોતાના બક્ષની આંખો અકળાવી નાખી તેને ગભરાવેછે એ પ્રસિદ્ધ છે.
ચઢે ઈન્-જે ઝાડ ઉપર ભક્ષ દેખાય તો તે ઉપર પણ તે ચઢે.

૯ ભરૂડ ભરૂડ-અનુકરણ વાયક. કલિંગ-એકજાતનું માસાંદારી પક્ષી
જે સિંહના માયાઉપર બેસીને તેના મુખનુ ભક્ષ લેઈ જાયછે પણ તેને (સિંહને)
ગણતું નથી.

૧૦ મીટધરે-એકી નજરે જુએ-(જોનાગ). શશુ-સસહુ તેની ત્વરાયુક્ત ગતિ-
થી તેને અપળા (વિજળી) ની ઉપમા આપીછે. રાતડી-રાતી. ન ઈન્-તેને જોવા-
થી પ્રીતિ સરે નહિ-પ્રીતિ ખસે નહિ (મૃ-ખસવું).

દળના જન એ વિધ ઊપર હેડળ, જોઈ જનાવર મન ધરતા;
 હે વિલુ! રે વિલુ! ધન્ય તું ધન્ય તું શી રચનારે કરી વરતા! ૧૧
 ફૂર પ્રાણી અપાર ન પસી મપાયે, થાય ન સુદરતા કોઈએ!
 શુ આસ મયૂર કે ખુલખુલ પોપટ, કાળપ કાગની શુ જોઈએ! ૧૨
 કોકિલ વાણી મધુરો સુણી કઈ સારસ જોઈ ખુશી થઈએ;
 કપોતનુ કુંજ જે બાજ કરે કાય, રે હરિ! એ શી વિધિ કહીએ! ૧૩
 પારાવાર અપાર સુશોભિત, (જે જન) પાસ વસી જ ગલી પદ છોડે;
 વળિ કઈ ચલુક ભલુંક ભાણુ હું, તેતર ખેતરને જ વખોડે. ૧૪
 સારિકા આદિ મનોહર દિવ્યી, કાનન દર્શતુ ધીચ ધીચે;
 તે વન વાઈ. વિચોડો જયદ્રથ, જોઈ તરવર આંખો મીચે. ૧૫
 રાયણુ આમલી રાય વધાવતી, શી ગ સરગગની શીશ વિધે;
 કર્મદી વર્મદી ધાવડ ને બીલી, વાગ્યે પટોપટ અર્થ સિધે ૧૬
 નાળિકેરી જાણુડી જાવળી આવળી રૂલ વિણુ ગધે આપે;
 રાણી ભાળી, ખારિક ખેતર, નેતરને અહીં કુણુ રાપે! ૧૭
 તાલ તમાલે દિવસર બોલે, કોલે પખી પાખડિયે,
 એ શોભા શી વિધ ઉચ્ચરીએ, મર્તિ મનુષ્યની સાંકડિયે. ૧૮
 કઈ ગુલાબ ભરિયા સુવર્ણુ ચ પા, મોગરડે તો મેક ઘણી;
 જાઈ જુઈને કેતકી ફૂલી, પાડર પુષ્પ ન જાય ગણી. ૧૯

૧૧ રચનારે ઈ—રચનારે (ઈશ્વરે) શી વરતા (ઉત્તમતા) કરી છો!

૧૪ પારાનાર—પારેવો (પારાનત જોઈએ)—કચુતર ચતુક—અન્નાં. બપુક-
 રી ૭(૧). તેતર ઈ—તેતરને ખેતર પ્રિય છે, પણ આ વન તો તેમને એવું સા-
 રું લાગતુ હતુ કે જ્યાં તેઓ ખેતરને પણ આના આગળ વખોડતા હતા

૧૫ દિવ—પક્ષી કાનન—વન. વાડ—મનને અનુકૂળ—સુદર. ૧૬ સરગગની
 —સરગવાની શીશ વીધે—(અણીઆગી રોવાથી) વર્મદી—મેદી (૨) વાગ્યે ઈ—
 બીની વગેરેના ફળ પટોપટ વાગવાથી અર્થ સીધે!—કામળ થઈ જાય!

૧૭ જાનગી—જાનની (૨) ૧૮ પાડર (પાટલ પુષ્પ)—વદવાદિપુ ફૂલ—ગા-
 થા ગાળીનું ફૂલ

નાળી ચમેલી કેતકી મનહર, લબળી બાળી લાજ કરે;
 ચ દન ચડિયા નાગ દીસે શુ, વેલ વિભાતી થલ પર. ૨૦
 લીલી હરિયાળી અતિ વરિયાળી, આવી રોપી કોણ ગયું;
 ત્યાં મધુકર મકરદ લેવા ઉડે, ભૂંગીનું ચિત્ત ચપળ થયું. ૨૧
 ગુણ ગુંણ ગુણ ગુણ કરી ગુલાબે, ચપો છોડી ચપળ જતો;
 સીતાને જેમ રામે છોડિયાં, એ વિધે ભરો ભમતો. ૨૨
 એવી વાટિકા નગર બીચે નહિ, પાણી પાઈ નો પોખે;
 જેમ મર્તિ નહિ ખીલવી ખીલે, રમાપતિ નિર્મી (જે) રાખે. ૨૩
 ત્યાં એવી રૂડી વાડી મૂકી, આલ્યું દળ જ્યદ્રથ તાણું;
 તે સરો નિહાળે વગર ચાણાવ્યાં, વહે ગિરિથી મારિ ઘાણું. ૨૪
 હેર હેર મૂળ સરિતાનાં દરશે, (શુ) કાણો થઈ કુગર વરસે;
 પથ્થર ફોડી પાણી નિસરતુ, પછે ડુણ મરશે તરશે. ૨૫
 છે પાણી સુદર રગબેરગી, નેઈ નેઈ મનકું હીસે;

૨૦ નાળી-નાળીનાં ફૂલ લબળી-વાગુલાડી (સ્પર્શ કરવાથી એનાં પાનાં સંકોચાય છે એ પ્રસિદ્ધ છે) જેમ સ્પર્શ કરવાથી સ્ત્રી લાજતી હોય તેમ આ લાગુલાડી રૂપી બાળી (સ્ત્રી) પણ લાજ કરે છે વિભાતી-શામતી. ચ દન વૃક્ષ ઉપર વીંટાયલા નાગને જોઈને આ ઉત્પ્રેક્ષા કરી છે..

૨૧ હરિયાળી-લીલારંગનું લીલુ ધાસ એજ રંગની વરિયાળી બૂંગી-ભમરી મધુકર (ભમરો). મકરદ લેવાને ઉડે છે તે જોઈને ભમરીનું ચિત્ત ચપળ થયું. (ભાન બ્યજના)

૨૨ ચપો છોડી ઇ- (ચપાના ફૂલનો વામ ભમરો લેતો નથી એ પ્રસિદ્ધ છે) “અપા તુજને તાત્ર ગુન, રુન, ગન, અરુ વાસ, અવગુન હૈ સો દુઃખ હૈ, ભ્રમર ન આત્ર પાસ ” સીતાને ઇ- ચપા મરખા રૂપ રંગાદિવાળી સીતાને જેમ રામે છોડી તેમ રામ સરખા રૂપ રંગાદિવાળા ભમરાએ ચપો છોડ્યો. ભમરાનો અને રામનો વર્ણ સમાન છે, તથા સીતા અને ચપાનો વર્ણ સમાન છે. બન્નેનો તજ્જા રૂપ ધર્મ સમાન છે, માટે પાર્શ્વપમા.

૨૩ રમાપતિ ઇ- પગમેશ્વરે જે શુદ્ધિ ઝાખે (સ્વેચ્છાએ) નિર્મી છે તેના જેવી શુદ્ધિ ખીલાવતા ખીલતી નથી. (ઉપરના ચરણનું દર્શન.)

પાણી ભાઈઓ ! તેહ તીર જશું છે, મરશે જે કો વધુ પીશે. ૨૬
 એવું રમણીય વન મૂકી કઈ, આવ્યુ દળ કામ્યક પાસે;
 સુણી વાત (કે) રે ! હયદળ લાગ્યુ, દવ બળતા માંહે ત્રાસે. ૨૭
 ઓ આવ્યો દવ ઓ આવે છે, નાસો નાસો નાસો રે;
 વિખરાઈ ગયુ દળ રનવન થાતુ, રાય કહે કયાં જશો રે. ૨૮
 ઘણે દૂર (તો) દાવોનળ લાગે, જુઓ આશ્રમો દરો રે;
 બળી ગયા તે ગયા ગયા ભાઈ, (હવે) તરશે મુનિને સ્પર્શે રે. ૨૯
 ત્યાં એમ કરીને મન તો મનવ્યુ, તોય દુઃખ નવ મૂકે રે;
 કોઈના ભાઈ ભાંડુ વૃદ્ધ પિતાઓ, દવે બાળિયા ફૂટે રે. ૩૦
 જૈમ તૈમ મૈન મનાવી આલ્યા, રૂડા કામ્યક વનમાં રે;
 મનહર શોભા નિહાળી કરી, તાજ નિખન્યા તનમાં રે. ૩૧

શ્લોક.

મન હરણ અતિ થાયે મુનિને મઠે તો,
 હય ગજદળ આવ્યું શુય કીધું રાઠે તો;
 વરણવી વિધિ ભાણુ હુંય લીધી હઠે તો,
 કહુ મધુ કૃળ પામ્યો ભૂપ સિધું કઠે તો. ૩૨

વલણ.

સિધુપતિ કયાં મુખ દુઃખ પામ્યો, તેહ વર્ણવે વિમ્બ રે;
 સાડ સાડ ચિતમાં ધારો, વારો ભુંડું ક્ષિપ રે. ૩૩

૨૬ તીર જશું—તીર (બાણુ) જેવું. (પથરના ઝરણનાં પાણી પાલીઓ દ્રાપણે અને તેથી વ્યાધિ થાયછે તે દર્શાવ્યું છે.)

૨૭ સુણી ધૃ—એવામાં વાત. સાંભળી કે રે ! બળતા દવમાં હયદળ સળ-
 ગ્યું અને તે ત્રાસ પામેછે ! ૨૮ રાય કહે ધૃ—વિખરાઈ જતા સિપાઈઓને
 જયદય ધીરજ આપેછે. કયાં જગો ધૃ—સ્પષ્ટ છે. ૩૦ દૂટે—પાસે. કોઈના
 ભાઈ ભાંડુ આદિક દવથી બળી ગયેલા નજીકમાંજ હતા એવો અર્થ છે.

૩૧ તાજ નીખન્યા—તાજ તથા. ૩૨ શ્લોક—માલિની વૃત્ત. શુય ધૃ—
 રાઠે (જયદયે) પછી શું કર્યું તે વિધિ વરણવીને હું ભાણું (કહું છું). હટે—બ-
 ણાકારે. બળાકારે કરીને દ્રાપદીને લીધી—(હરણ કર્યું) તો તે સિધુ ગત્ય કહુ
 મધુ (મધુ બાંડુ) કૃળ કહે (ક્યાં) પામ્યો તે પાણુ કહું છું. (પ્રાસને માટે 'કે'
 મારેલાડી ગજ વાપર્યો જણાયછે). ૩૩ ક્ષિપ—સત્તર.

કષ્ટ ગયુ સહુ નષ્ટ થયુ ત્યા, આપ રાય ખુશી થઈ જાલે,
 મે મનમાં ને આશા મૂકી, તે કર હુ રગની રોજે ૬
 વાર આલો વેગે ભાઈ, નાળત ઝટપટ રૂડી દોને;
 ગરગડી નાળત ધન ગરજે શુ, કટક કટકટી ચાલ્યુ રીઝે ૭
 એવે પડીદાર ત્યા આવ્યો, જોલ્યો રાચે ને ક'યલુ;
 મુણુને શ્રોતા વક્તા સર્વે, ભાખુ છુ હુ સહુ થયલુ ૮

શ્લોક

હે ચાધા ! વન ગિચ ધારી ચિત્ત રાખો,
 આવેછે મુનિમઠ આ વિચારી ભાખો,
 ધ્યાને તો નવ મૂગયા ધરો કહુ છુ,
 બાધો આયુધ બળથી અમો બિહુ છુ.

રાગ ચાલતો.

અમો બિહુ છુ બળિયા સર્વે, મુનિમઠમા તજવુ સર્વે,
 તે વિધે કરીએ ન કદાપિ, કરશે જાશે તન ધન ગર ૧૦
 સુણી પડો ઝટપટ ઝટ કરી, બાધ્યા પટો પટ હથિયાર,
 શાત થયા મન મધ્ય ત્યહા સહુ, મુહૂર્ત એક ન લાગી વાર ૧૧
 વન તરવરનુ પાન ન હાનૈ, અપાર લશ્કર ચાલે છે,
 મૂગકા ત્યા નિ શક ભટકતા, વર પક્ષી ઘણુ મા'લેછે ૧૨

૧ કષ્ટ ધન-રાય આપ (પોને) ખુશી થઈને જોતેછે કે મહુ કષ્ટ ત્યા
 (૧૫ લાગ્યો હતો તે વનમા) ગયુ અને તે (કટ) નટ (પણ) થયુ, એ અન્વય
 ને ધન-મે ને વાતની (વ્યવ વરમા જવાની) આશા મૂકી હતી તે હુ હવે ર-
 ગની રોજે (અર્થાત્ આતિ આનંદથી) કરીશ (મિદ્ કરીશ)

૭ ધનગરને શુ ૨ ઉત્પ્રેક્ષા યાગી-તૈયાર થઈને ૮ પડીદાર પડોન
 માકનાર-દાડીપીટનાર મુણુને ધન-વિનુ વચનુ કે

૯ શ્લોક-પ્રદર્શિણી વ્રત ધ્યાને ૧૦-મનથી પણ મૂગયા (ગિમર)
 કરશે નહિ બાધો ધન-બાધી મૂ-ન મધકને બળથી આયુધ બાધી મૂડે,
 અયના બળથી-અસ્થિના શાપબળથી અને બીટીએ છીએ

૧૦ બળિયા મરે-હે મન બળિયા ! કરશે-ને તેમ કરશે તો-આયુધ
 રાખશે તો તન અને ધનનો ગન વનો નેગે (ને નાગ થનાથી) ૧૧ પડો-
 શંકી-નાદ ૧૨ વગ-ક્રમ

ચકલી ચાંચવડે કરી ચીરે, બાજ પક્ષીની ચાંચૂ ને;
શશાં ખોળે મનુષ્યને પડતાં, શું વિધિ રૂડી વંચૂ તે. ૧૩
ડરતા દળના દાનવશા ફૂર, રે'તા મુનિ મા'ત્મ્ય શરાત્રે;
હે સહુ 'પિત્રે' એ વિધિ વિધા, તે દિન હુતી તાપસ અત્રે. ૧૪

શ્લોક.

ભૂદેવ તે તો બનિયા બિચારા !
હતા સમે એકજ દિન સારા;
નૂઓજ નૂઓ દળ સાથ કપે,
ભૂમિપતિ વાડવથી ન જપે. ૧૫

રાગ ચાલતો.

વસુધાપત વાડવથી ન જપે, કપે તરૂપત્ર ન દંળ કપે;
એ વિધિ આપ ધરી મન માપ [ન], પાયદળાદિ પશુ સપે. ૧૬
રાય તિરાજે હુતી પરે ત્યાં, આમર ચોદિશથીજ ઉડે;
એવે આશ્રમ એકે અલૌકિક, જોઇ વિચારાળિધમાં ઝૂંડે. ૧૭

૧૩ ચકલી ઇ— ચકલી ચાંચવડે કરીને બાજ પક્ષીની ચાંચ ચીરેછે
પણ તે શિકાર કરનાર પક્ષી ચકલીને મારતુ નથી. આશ્રમની સમાનભાવનાની
બંજના. શશાં—સમલાં. વચૂ—વાસુ અર્થાત્ કહુ.

૧૪ શરાત્રે—મુનિના માહાત્મ્ય રૂપી તીરની અણી ઉપર હે મહુ ઇ—
કવિનું વચન છે. તાપસ અત્રે—તાપસ (તપસ્વીઓ) અત્રે [પામે].

૧૫ શ્લોક—ઉપજાતિ ભૂદેવ ઇ— જોઓ એક દિન (દિવસ) સારા
(તપોબળવાળા) હતા તે ભૂદેવ (બ્રાહ્મણો) આજ બિચાર (ગરીબ— બળ વિ-
નાના) બન્યા. તે સમયના બ્રાહ્મણોનું બળ બતાવતાં કવિ કહેછે કે, નૂઓ
ઈ— નૂઓ ભૂમિપતિ (જયદ્રથ) પોતાના દળ માથ (મેના મદિન) વાડવથી
(બ્રાહ્મણથી) કપેછે અને જપતો નથી—જપી શકતો નથી. અર્થાત્ મનમાંથી
તેમનો ત્રાસ દૂર કરી શકતો નથી.

૧૬. વસુધ.પત (પતિ)—રાજા કપે ઇ— વૃક્ષનાં પાંદડાં કપેછે (હ-
લેછે) પણ તેની સેના કપતી (હાલતી) નથી અર્થાત્ સુપસુપ સ્વસ્ત
કરેછે.

નૌતમ નાર તપસ્વિની વેષે, આરસ પૂતળીથી અનુપે;
ચતુરા ચતુરાનને નિપાવી, કે [છ] સ્વયં પરબ્રહ્મ રૂપે. ૧૮

બ્રમભવાબ્ધિમાં પડ્યો ભૂપત ત્યાં, આ કુણુ નારી ઈમિ ઉચરે;
શું જોઈનેત્ર ઘણાં તણ્યા પતિ, ઈંદ્રની પત્ની મેન ધરે. ૧૯

કે ક્ષયરોગી તણ દઈ આવી, વરી વનિતા (કઈ) વિદ્યુ રૂપાળી;
રોહિણી નો'ય, હશેજ વિધાત્રી, કે અબ્ધિજન વિષ્ણુની બાળી. ૨૦

જો સુણ્ય પાવેતી વન ગઈ છે(તો), આ કુણુ ભાઈ રામારસાળી !
ઋષિપત્ની કોય નો'ય કદાપિ, (મુજ) ચક્ષ રહે નહિ ત્યાં ભાળી. ૨૧

રાખિયે દળ આલતુ રાખિયે, આજ દિને (તો) આંહિ મુકામે;
અરે કોઈ હજાર છે કે નહિ, હાંઈ હાંઈ કહી શિર નામે. ૨૨

એક નહિ છે અનેક અડગગજ, શું છે છ શું છે છ ભાષે;
રાય કહે નહિ અન્યનું કામ એ, કોટિકાસ્થને કુણુ દાષે. ૨૩

૧૮ નૌતમ-નવતમ-અતિશય નવીન. અથવા નૌતમ-નૌતમ-સર્વથી શ્રેષ્ઠ. આરસ ઈ-આરસની પૂતળીથી પણ અનુપ. અર્થાત આરસની પૂતળીની ઉપમા એને આપીએ તો તેપણ એનાથી ઓછી સુંદર હોવાથી છાજતી નથી. પ્રતિપાલકાર. "અનઆદર ઉપમેયથી જવ પામે ઉપમાન" (ભાષા ભૂ.) ચતુરા ઈ-આ ચતુરા (સ્ત્રી) ને ચતુરાનને (બ્રહ્મદેવે) નિપાવી (ઉપજાવી) હશે કે સ્વયં (પોતેજ) પરબ્રહ્મ રૂપે ઉત્પન્ન થઈ હશે? બ્રાંત્યલકાર.

૧૯ બ્રમભવાબ્ધિમાં-બ્રાંતિરૂપી સંસાર સાગરમાં. ભૂપત-જયદ્રથ. શું ઈ-શું ઈંદ્રને ઘણાં નેત્રવાળા જોઈને ઈંદ્રની પત્નીએ પોતાના પતિ ઈંદ્રને તણ્યોએ અને તેથી ઈંદ્રાણી તો અહીં આવી નહિ હોય! (ઈંદ્રને હજાર નેત્ર છે એ પુરાણોમાં પ્રસિદ્ધ છે.) મન ધરે-રાગ (કર્તા).

૨૦ અથવા આ ચંદ્રની પત્ની રોહિણી છે એમ રાગ તર્ક કરેછે. ક્ષયરોગી ઈ-સ્પષ્ટ. (અંદ્ર ક્ષયરોગી છે એમ પુરાણોમાં કથા છે.) વરી-(વનમાં). વનિતા કંઈ વિદ્યુ-વિદ્યુ (ચંદ્રની) વનિતા કંઈ (શુ?) અબ્ધિજન-સમુદ્ર તનયા-લક્ષ્મી.

૨૧. ઋષિપત્ની ઈ-ઋષિપત્ની તો એ કદાપિ નજ હોય (કિમકેન્ને તેમ હોય તો) મારાં નેત્ર તેને બાળી રહે નહિ. (રાકુંતલામાં પણ આવેજ પ્રસંગ છે.) ૨૩. કોટિકાસ્થ-જયદ્રથનો પ્રધાન. સુરય નામે રાગનો પુત્ર, દાષે-દહે-ખખર દહે.

આ રહિયો આ રહ્યો રાય હું, શુંય ખોલિયે ધીર સૂરા;
 (શુ) નભ ઉતારું અરિહા ધારું, કે લકું ગ્રહી વિધ્યું પૂરા. ૨૪
 રખે રાયજી મનોર્થ રાખો, કરું અરિના ચૂર ચૂરા;
 રાય ન ખોલ્યો, નેત્ર પલ્લવી કરી ખતાવી પ્રિય મધુરા. ૨૫
 ઘટા મેઘની દુકાળ મધ્યે, વ્યર્થ જાય તિમ સેન અડચું;
 નાખત રેવ ત્યાં કડિધિમ ગાળે, કટક પડાવ કરીજ પડચું. ૨૬
 થયા વિસામા શિખર તાણ્યા, રાય પડ્યા મધલાલ સહી;
 મંત્રીશ્વર આઘો શસ્ત્ર તણ, ભણ ભામિની રાય જહી. ૨૭
 વાટ વિશાળે અરૂપરૂ ભાળે, નાર ન ન્યાળે કો ખાળે;

૨૪ શુંય ઇ—હે ધીર! હે સૂરા રાજા! શો દુઃકમ છે તે દરમખીએ.
 એવો ભાવ છે. શું નભ ઇ—શું આકાશને ઉતારી લાવું અથવા અરિહા
 (સૂર્ય) ને ધારું (પકડું)? બાકીનું રખત છે. ૨૫ મનોર્થ રાખો—મનોરથ મનમાં
 રાખી મૂકો. ચૂરચૂરા—ચૂરે ચૂરા. પ્રિય મધુરા—પ્રિય અને મધુર એવી તે
 (અભિલપિત) સ્ત્રી.

૨૬ ઘટા ઇ—જેમ દુકાળમાં મેઘની ઘટા વ્યર્થ થાયછે—પાણી ન વરસતાં
 અટકી રહેછે તેમ તે સેન પણ આગળ ન ચાલતાં ત્યાંજ અડચું—મુકામ કરી
 રહું. ઉપમા અથવા, જેમ દુકાળમાં મેઘની ઘટા વ્યર્થ (વરસ્યા વિના) વહી
 જાયછે તેમ શાસ્ત્રની કન્યા પ્રાપ્ત કરવા માટે જયદ્રથના સેનનું પ્રયાણ પણ
 વ્યર્થ થયું અને તે અટકી દુકાળમાં મેઘની ઘટા ક્યાંથી સફળ થાય? અને
 જયદ્રથ જેવા દુર્બોગીને શાસ્ત્રની કન્યા ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય? એવી ગૂઢ વ્યંજના
 જણાય છે. ૨૫—૨૭.

૨૭ મધલાલ—ઈન્દ્ર—અભિલાષા સહી—અહણ કરીને. મંત્રીશ્વર ઇ—
 જ્યાં રાયે ભામિની (સ્ત્રીને) ભણ હતી—ઈન્દ્રી હતી—જેમ હતી, ત્યાં તે મંત્રી-
 શ્વર—ક્રોઠિકાસ્ય શસ્ત્ર તણને આઘો. (ઋષિઓના અને દેવના આશ્રમમાં હથિ-
 માર સહિત ન જવાનો સપ્રદાય છે માટે આજ પણ દેવળમાં દરોન કરવા
 જનાર લાકડી હાથમાંથી છોડીને દર્શન કરેછે)

મન વિચારે મળે કોઈ તો, વાત કરું હું વળવાળે. ૨૮
 કોઈ ન મળિયું કે આભળિયું, ખૂંટ સ્વરો લઈ ગાન કરે;
 મનમાં ક'પ્યો ઋષિપત્ની શું, વળિ વળિ સુણવા કાન ધરે. ૨૯
 વેદ ઘોષ જ્ય લહ્યો ખરો તવ, સમાચાર કેંવા ધારું;
 ગયો મલિયાગર ઘસતી નારી, ઉચર્યો ત્યા તે શુ વારું. ૩૦

શ્લોક.

કહો મુનિ હુય લહુ સુખદાત !
 કરો મમ વૃદ્ધ તાણી સહુ વાત;
 શિયાળ કરે કિમ સિ હંતુ ભક્ષ,
 શંચીપતિને હરચો થઇ પક્ષ. ૩૧

વલણ.

શંચીપતિને હરવતાં થઇ, પક્ષ મોટી મુન્ય રે;
 તેવા ઘરમાં કેમ કરી પેઠો, જેહ હૃદયનો શૂન્ય રે ૩૨

૨૮ વાક્ય ૪૦—વિશાળ વાદમાં અરપર (આમ તેમ) તે (મત્રી) બાળે છે, પણ તે સ્ત્રી (દ્રૌપદી) તેને જોતી નથી તેમ તેને જતા આવતાં કોઈ ખાળતું નથી વળવાળે—પક્ષનાગની સાથે મારા વળનો કોઈ મને મળે તો તેની સાથે માત્ર કૃ ૨૯ ખૂંટ ૪૦—ખાહ્યો વેદના સ્વર લેખને ગાન કરતા હતા તે સાબળ્યું. મનમાં ક'પ્યો ૪૦—રખેને ઋષિપત્ની તો આ ન હોય! એમ શાપભયથી તે મનમાં ક'પ્યો

૩૦ વેદઘોષ ૪૦—જ્યારે તેણે બાળ્યું કે જે સાબળાતું હતું તે ખરે-ખરો વેદઘોષ (વેદનોજ આગળ) હતો ત્યારે તેણે 'જયદ્રથ રાજા આવ્યાના સમાચાર કહેવા આ યો છું' એવું બાલાનું કરવાનું વિચાર્યું ઉચર્યો ત્યા તે શું વારું ૨—આ અને આ પત્રીના વચન જનમેજયના છે

૩૧ શ્લોક—મોટીદાગ ૭૬ શંચીપતિ ૪૦—ખાહ્ય વળના દાહ વખતે મારા વૃદ્ધ અર્જુને ધ્રુવને હરાવ્યો હતો તથા પાછળથી તેને તેનો (ધ્રુવનો) પક્ષ મળ્યું માપત થયો હતો, તે મિહનું બક્ષણ શિયાળ કેમ કરે! ખ્યાદિ મુગમ છે.

કડવુ ૭ મુ.

શ્લોક.

જૈમિનિ વાણી વદે મુણે જનમેજય પ્રતિપત્ત,
પાચાળીએ પડઘા મુણી અવલોકિયુ ધરી ધન્ય,
શુ નીલ મેઘ વિષે ધુતા ચપળા ચળે અવિધાર,
તે વિન પાટલ યજ્ઞજ નયને જુએ સવિચાર

૧

રાગ આશાવરી

વિચાર વ્રાળી બાળી ભાળી, અન્ય પુરૂષે ઉભી હૂધ,
સૈભાળી છેડો વાળી ખેડો, વળે ગુરૂ પાદપ તિમ નમૂદ
પાડવની પ્રિય પત્ની પોતે, યગવાળી ભૂ નભ સતાપ,
મનુષ્ય વગરના રણમા ક્ષણમા, ઉભી બાળી ભાળી આપ
આશ્રમ કેરૂ દાર મનોહર, કદબ કેરી પ્રસરી ડાળ,
તે ઉપર એક હસ્ત ધરીને, બીજા કરે સમારતી વાળ
પાદગુણિએ પૃથ્વી ખાણતી, કદા લતી વનકુળ સભાળ,
અંધર સ્ફુરાવતી નખ પપાળતી, ઉભી રામા આતિ રસાળ

૨

૩

૪

૫

૧ શ્લોક—સારસ્વતી છંદ સારસ્વતી નરપ ચતી તબરાસજનમુહો-
ત ' (હીરાચંદ) પ્રતિપત્ત-આવેના-પાસે આવેના ધરી ધન્ય—ધન્ય। એમ ધા
રણ કરી—કરીને ધુતા-કપિત ચપળા બીજળી અવિધાર—નમૂદી જેમ કાળા
મેઘમા કપાયમાન બીજળી આ તી હોય તેની પાળ-ફીફા રાત વર્ણની ચર
જન-દ્રૌપદી સનિચાર-નિચારમા પડીને નયો-નેત્રથી જુએ-જોના લાગી

૨ આશાવરી—એકત્રીસા સરૈયામા મનાયછે નિચાર વાળી છંદ—અ
ન્ય પુરૂષે ભાળી તેથી તે વિચારવાળી બાળી (દ્રૌપદી) ઉભી હૂધ (યદ) એ
અન્યથા સભાળી છંદ—ભૂમજનો છેડો મભાળીને તથા ખેડો-રાળીને-તે છેડો
ખોશીને જેમ ભારે વક્ષ રબે (નમે) તેમ તે નમૂદ-નમી

૩ ભૂ નભ છંદ—ભૂ (પૃથ્વી) અને નભ (આમસ) ના સતાપ (પ્રતા
પ) રૂપ આપ-પોતે (કોટિકારે)

૪ આશ્રમ કેરૂ છંદ—આશ્રમના મનોહર દાગમા મદ્યની પ્રસરેની તથા
ઉપર એક હાથ રાખીને—એક હાથે મનુ ડાગ ઝાનીને ઈલાદિ વર્ણન
વૌક્તિનુ છે આભાવૌક્તિ તે ગદ્યની રે રગજન પ્રતિ સુદાય (૮

તે નારી જોઈધારી સોઈ, વિચાર કરતો કોટિકાસ્ય;
 અલંકાર વિણ અલંકારશી, શોભાએ હુઈ લક્ષ્મી દાસ્ય. ૬
 (જેમ) નીલ મેઘમાં વિદ્યુત ચમકે, ત્યમ રૂપે વન કરતો પ્રકાશ;
 હશે અપ્સરા દેવકન્યકા, કે મા'માયા સ્વયંઉત્તસ. ૭
 વિસ્મય ધરી એવો રાય સેવો, એહ નારીને અહોરાત્ર;
 શું અન્યે મો'શે ધને જોશે, લગ્ને જાય તે કુણ માત્ર ? ૮
 (આ) શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપા નારી કોને, હશે તેહ જોવાનો આશ;
 કદા મનુષ્યની સ્વીકારી નહિ, નૃપતિ મૂકે લગ્નજ ત્રાસ. ૯
 કાંઠાવાળા વનમાં વસતી, (મોહ) હૃદયક ટકા નારી આપ;
 તે જાણું વા વચન સુણું તો, સદૃશ છંદ્યું નહિ તો સંતાપ. ૧૦
 શું ઉત્કૃષ્ટા ગુણવતી દીસે, લોકસુંદરી નેત્ર વિશાળ;
 (શુ) દંત આવળિ મધ્યમાંથી વળી, રામરત્નમાં શોભિત ભાળ. ૧૧
 મનમોહા મહામાયા ધારી, થયો પૂછવા તે તૈયાર;
 હસ્ત દય જોડી ગર્વને છોડી, વદતો વાણી કંપ અપાર. ૧૨

૬ સોઈ—અનુરૂપતા. અલંકાર ઇ—અલંકાર વિના આ સ્ત્રી જાણે
 અલંકાર ધર્યા હોય તેમ શોભેછે, અને તેની શોભાવડે લક્ષ્મી તેની દાસી થઈ
 છે. ૭ સ્વયંઉત્તસ—પોતાની બેળે ઉત્તસ—પ્રકાશવાળી.

૮ વિસ્મય ઇ—કોટિકાસ્ય એવો વિસ્મય ધરીને મનમાં બોલ્યો કે
 રાય (નૃપદ્રથ) આ નારીને અહોરાત્ર સેવો; આ સ્ત્રીને તે જોશે એટલે પછી
 અન્યે (બીજીથી) શું મો'શે ?—શું મોહ પામશે ? અને તે લગ્ને—જેના લ-
 ગ્ન માટે જાય છે તે પણ શી ગણતીમાં છે ?

૯ આ શ્રેષ્ઠ ઇ—આ ઉત્તમ સ્વરૂપવાળી નારી કોને (કોની) હશે તે
 જોવાની (જાણવાની) મને આશા છે; જે કદાપિ તે સ્ત્રી મનુષ્યની સ્વીકારેલી
 નહિ હોય—અર્થાત્ પરજોલી નહિ હોય તો રાજાએ (નૃપદ્રથે) લગ્નનો ત્રાસ
 છોડી દેવો જોઈએ. (સ્વયંવરમાં જવાનું માંડીવાળી આનેજ પરજો એવો ભાવ છે.)

૧૦ કાંઠાવાળા ઇ—આ નારી પોતે કાંઠાવાળા વનમાં વસેછે તે-
 થી તે મોહહૃદય (મોહયુક્ત હૃદય)ને કાંઠા જેવી—કાંઠાની પેઠે ખુચનારી છે.
 કાંઠાવાળા વનમાં વસે તે કાંઠાવાળું હોયજ, એ મર્મ છે

૧૧ શું ઉત્કૃષ્ટા—આ લોકસુંદરી (સર્વે લોકમાં સુંદર એવી સ્ત્રી) અને
 વિશાળ નેત્રવાળી ગુણવતી શું ઉત્કૃષ્ટા—ઉત્તમ દેખાયછે ! દંત આવળી—દંત
 પંક્તિની મધ્યમાંથી. રામરત્નમાં—રામારત્નમાં એવું ભાળ શું શોભિત છે !

(જેમ) પચાનનપત્ની પ્રતિ કોલહો, તેમ પૂછતો કોટિક આપ,
 (હે) શ્રેષ્ઠ ભૂકટે! સ્વ સ્વરૂપ શોભે, વદને વદી ખોદખેતાપ ૧૩
 (રે) પવને હલવી શીખા દીપતી, એવી દીસે દદિધ્યમાન,
 કદબ વૃક્ષની શાખા નમવી, એવી રાજપ્રિયા તુ કાણુ? ૧૪
 (અતિ) રૂપયુક્ત તુ, અરણ્ય મોટું, કિમ કરતી નચી હે નણિનાર;
 (હરિ) લક્ષ્મી સાચવે જળમા પેસી, તારી કાણુ કરે અહીં વા'ર ૧૫
 હે દેવિ! તુ યક્ષણી દાનવી, અપ્સર રાક્ષસી નાગની બાળ? ૧૬
 વરણુ યમની ચદ્ર ધનદની, નારી તુ છે કોની રસાળ? ૧૬
 ખ્રહ્મા ઈંદ્ર સૂર્ય વિષ્ણુ કે, વાસવ વનિતા આપો આપ,
 બોલે બોલે રસાલે બાળે, ટળી જાય મુજ મનનો તાપ ૧૭
 (આ) દળ સહિત નૃપ કાણુ? હુ કાણુ જઈ પૂછે નહિ તુ હૃદય વિશાળ!
 તેમ તારો સ્વામી નવ જાણુ, વદીએ વાગ્યા ચાલ મરાળ! ૧૮
 હે યૌવને કલ્યાણી રૂપા, (અમો) માન ધારી [ને] પૂછુ વાત,
 (તુજ) પિતા કવાણુ છે, પતિ કવાણુ છે, બધુ કુળાદિ કર વિખ્યાત ૧૯
 (વળી) અહી રહી શુ કારણ કરતી, કહે સર્વ તે માડી આજ,
 કદા કહીશ હુ મથમ ન બોલુ, (તો) સુણો અમો સૌ છુ મારાજ ૨૦
 જેને જન કોટિકાસ્ય કે'છે, લે'છે તે હુ સુરથબાળ,
 આ અગુણી સનમુખ જેને, સુવર્ણ રથ દિસે વિકાળ ૨૧

૧૩ ગેરહો—શિયાળ જેમ પચાનનપત્ની (સિદ્ધા) ની સામે શિયાળ પૂછતો હોય તેમ પચાનન (પચ-વિસ્તારવું, તે ઉપરથી વિસ્તારવાળા મુખ વાળો) ૧૪ પવને ઈન્દ્ર—પવને દનાવેલી દીવાની શિખા (શબ્દ) હોય તેવી કા તિવાળી તું કાણુ છે?

૧૫ લક્ષ્મી ઈન્દ્ર—લક્ષ્મીનું સ્થળ જળ (મમુદ્ર) છે માટે તેનો પતિ વિષ્ણુ જળમા પેસીને તેને માચવે છે (વિષ્ણુ જળમા શયન કરે છે તે પુગણો મા પ્રસિદ્ધ છે) ઉત્પ્રેક્ષા ૧૬ ધનદ—કુમેર ૧૭ વાસવ—ઈન્દ્ર રસાલો—હે મનહર! બાળે—હે સ્ત્રી! ૧૮ હૃદય વિશાળ—વિશાળ (હૃદયવાળી) ચાલ મરાળ—હ મના જેવી ચાનનાળી (મરાળ—હ સ)

૨૦ મહારાજ—રાજા ૨૧ જેને ઇન્દ્ર—જેને મોકા કોટિકાસ્ય કહે છે અને તે નામથી વહે છે (ઓળખે છે) તે હુ સુરથ રાજનો પુત્ર છુ વિકાળ—મોટા

(તે) મધ્યે કમળનયન મા'શૂરો, ત્રિગર્ત દર્શી ક્ષેમકર રાય; ૨૨
એ પશ્ચાતે રથાડઠ જે, ધનુવિશાળ મુશોભિત કાય.

પ્રસૂનમાળા પે'રી જોણે, નગઐપદિધી નીસરે વાસ; ૨૩
તેવો વાગિત દહ જેહનો, વીરજન ધર્યે જેનો વાસ.

તેવો કલિ દદેશ પતિનો, જ્યેષ્ઠ પુત્ર આ નરમણિ નામ; ૨૪
વાકી દષ્ટે વિનોકી તે, જોઈ રહ્યો હે સુદરશ્યામ ! •

(હિ) સુદરગાત્રિ ! તલાવડીની, પાસે ઉભો મનહર ભાળ્ય; ૨૫
યુવાન સુકાય ધરે ધરણી પર, સુપ્રપચ ઈક્ષ્વાકુખાળ

શત્રુક્ષયકારી નામ જોહનુ, તુને જુએ તે વારવાર; ૨૬
(વળી) સેના જેની પાલન કરવા, રક્ત અશ્વ પર થઈ સવાર

અગારક, કુજર, ગુપ્તક, સજય, શત્રુજય, સુભયકર, શૂર; ૨૭
સુપ્રવૃદ્ધ, રવિ, ભ્રમર, કેહન, [વળિ] પ્રતાપાદિ દ્વાદશ ભરપૂર.

૨૨. ત્રિગર્ત-આગ્રાની ઉત્તરે અને પંજાબની પૂર્વેના દેશનું નામ પશ્ચાતે
-પાછળ-પછવાડે રથાડઠ-રથમા આડઠ (બેઠેલો) ધનુ વિશાળ-વિશાળ
ધનુધ્વજાલો

૨૩ પ્રસૂન-પુષ્પ નગઐપદિ ઈં-પર્વતમા નીચજેલી ઐપદિમાયી
જેવો મનોહર વામ નીકળે છે તેવો વાસિત-સુવાસ સુકત જેનો દેહ છે વીરજન
ઈં-વીર પુરો જેનો નિરાસ પોતાને લા થયેલો ઈં-જે-તેમા માન સમજે
છે બને ચરણના અત્ય પદ (પાસ) નો અર્થ ભિન્ન દોનાથી પાદાંતયમકા-
લંકાર

૨૪ નરમણિ નામ-જેનું નામ નરોમા મણિ જેવું ક્ષીમતી છે વાકી દષ્ટે
ઈં-દે સુદરશ્યામ ! (સુદ-શ્યામા) તે તાગ તગ્ વાકી દષ્ટે જોઈ રહ્યો છે
-અર્થાત્ તેથી તારાપર તેની પ્રીતિ વ્યન્નિત થાય છે

૨૫ યુવાન, સુકાય (મારી કાયા-સગો), એ ઈક્ષ્વાકુના બાળના ત્રિશેષણ
છે ધરે ઈં-જે પૃથ્વી ઉપર સુપ્રપચ (સાગે વ્યવહાર) ધારણ કરે છે ઈક્ષ્વાકુ-
બાળ-ઈક્ષ્વાકુ નામે આદિ સૂર્યની રાગના વશમા જન્મેલો ૨૬ શત્રુક્ષયકારી
-જયન (જીતેલો) + રથ (રથીઓ) = રથીઓને જીતનાર તે જયદ્રથ રથીઓને
જીતનાર તેજ શત્રુઓનો ટાપ દરનાર

૨૭ અગારક, વગેરે બાર નાવી (મિથુ) ગળના ચગ પુત્રો છે.

સૌવૌર નૃપના પુત્રજ કા'વે, પૂઠે પૂઠે પળે સુરપ;
 વળી છ સહસ્ર રથ જે પાછળ, હસ્તી અશ્વ પદાતિ અનુપ. ૨૮
 એવો મા'ન પ્રતાપી રાજા, જ્યદ્રથ નામ સુણ્યું સુખદાત !
 (તે) સાથ બલાહક અનીક આદિ, વિદારણ જેવા છે બ્રાત. ૨૯
 યુવા ન પામ્યા પામ્યા જેવા, સાથે છે સંખ્યાબિંધ રાય;
 (જેમ) મરૂદગણથી રક્ષા પામી, પુરંદર નિર્ભયે પળાય. ૩૦
 તેમજ જાય જ્યદ્રથ મહિલા ! નિરખ નાર જેથી સુખ થાય;
 (હે) વિશાળકેશી ! વદ વદને તું, કણ કુહિતા કણ પલ્લી કહાય ? ૩૧

શ્લોક.

છે પવિત્ર સરિત ભાગીરથી અતિ ઘણી તોય,
 સંત શુદ્ધ મને કરે ધરતી મને સહુ જોય;
 તેમ તું ધર ચિત્તમાં જ્યદ્રથ પ્રતિ યત્ન,
 યદ્યપિ સુરપા હરિવદની મુકો કંઈ રત્ન. ૩૨

૨૮. પદાતિ-પાવદળ. ૨૯ મા'ન-મહાન. બલાહક, અનીક, વિ-
 દારણ, એ આદિ બાહ્યો તેની સાથે છે.

૩૦ યુવા ૪૦-કેટલાક યુવાવસ્થાને હજી નહિ પામેલા અને કે-
 ટલાક યુવાવસ્થાને પામ્યા જેવા-પામવાની તૈયારીમાં એવા તેની સાથે સં-
 ખ્યાબિંધ (જલધિ સંખ્યાવાળા, અર્થાત્ કેરોડો) રાજાઓ છે. (અબિંધ-જલ-
 ધિ). મરૂદગણથી ૪૦-જેમ મરૂદ (દેવ) ના ગણ (સમૂહ) થી રક્ષા (રક્ષણ)
 પામીને પુરંદર-ઈંદ્ર નિર્ભયપણે પળાય (જાયછે) તેમ જ્યદ્રથ જાયછે ૪૦.

૩૧ મહિલા-હે સ્ત્રી ! નાર !-દ્રૌપદીને સંબોધન. વિશાળકેશી-લાંબા કેશ-
 વાળી ! વદને-મુખે.

૩૨ શ્લોક-૩૫માળ છંદ. “૪૫માઠંદિશાયનીગસત્રાજમાસુવનેત્લ.” (ક-
 વિ હીરાચંદ). છે ૪૦-ભાગીરથી સરિત અતિઘણી પવિત્ર છે; તોપણ તે પો-
 તાના મનથી એમ માને છે કે સંત પુરૂષો મને શુદ્ધ કરેછે. અર્થાત્ પોતે પવિ-
 ત્ર છતાં પણ વિશેષ પવિત્રતા માટે સત પુરૂષોના સમાગમની ઈચ્છા રાખેછે,
 તેમ તું પણ તારા ચિત્તમાં જ્યદ્રથ પ્રતિ યત્ન ધર-તેને મળવાનો યત્ન કર. હે
 હરિવદની (સુંદરતા વ્યંજક સંબોધન) યદ્યપિ(જો કે) તું સુરપા-સુંદર રૂપવાળી
 છે તથાપિ જ્યદ્રથ રૂપી રત્નને કાંઈ મૂકોછો? શમાટે છોડોછો? ઉલ્લાસ અને
 ઇર્ષ્યાંતનો સંકર “તુણ અવગુણ જવ એકથી અવર ધરે ઉલ્લાસ.”
 (ભાષા ભૂવણ).

વલણ.

રત્ન મળશે યત્ન કર વુ, વર સુરૂપા વામ રે;
કોટિકાસ્યની સુણી વાણી, (ત્યાં) વદે શુ મારતુ ધામ રે. ૩૩
કડવું < મું.

શ્લોક.

જનમેજય ભ્રમમાં પડી વદતો સુવેણ રસાળ,
અરજુન ભીમ વસે જહીં તહિ કાળ શુ ય કરાળ !
અજરામરો ક ઈમારિયા તવ કોણ કોટિકાસ્ય,
હરિની સખી વરો પ ચ સ્વામિ તિને પૂછે કિમ દાસ ! ૧

રાગ કેદારો.

મુનિ વદે રાય, સુણો સુખદાય;
પાંડવની સા'ય, હરિ કરે. ૨
ગયા'તા મૃગયા, દુપદ્વતનયા;
વેણ તેથી કહ્યાં, કોટિકાસ્ય. ૩
શું કહ્યું તે કહું, થયું ને ત્યાં સહું;
એક ચિત્તે રહું, તેમ રે'વું. ૪
ક્ષત્રિ વડો ધાય, શિખી કુળરાય;
કોટિકની કાય, દીસે સારી. ૫

૩૩ વર-પમંદકર. માર (કામદેવ)નું ધામ (સ્થાન)—કામતા નિવાસ (સ્થાન) ૩૫.

૧. શ્લોક—સુવના છંદ. “દક્ષે યતી સજ્જામગમલ દ્વરના શર છેદ.” (દીરાયંદ). અરજુન ધ—જ્યાં અર્જુન અને ભીમ વગેરે ત્યાં કરાળ (વિદ્યાળ) કાળ શું કરવાનો છે? હરિની ધ—દ્રૌપદી હરિની (કૃષ્ણની) સખી (મિત્ર) છે અને ને પાંચ સ્વામીને વરો છે તેને દાસ (કોટિકાસ્ય) કેમ પૂછી ગયો.

૨. કેદારો રાગ—અજગની ધાટીએ ગવાય છે. ૩. ગયા'તા ધ—પાંડવો મૃગયા ગયા હતા તેથી કોટિકાસ્યે દ્રૌપદવનયા (દ્રૌપદી)ને વેણ કહ્યાં એ અન્યથા. ૪. એક ચિત્તે ધ—વૈગપાયન કહે છે કે હું જેમ એક ચિત્તે રહું તેમ તારે એક ચિત્તે રહેવું.

દ્રૌપદી કે' રાય, મુણો મહિમાય;	
કેહું દુઃખ જાય, કથા મારી.	૬
પાદપની શાખા, મૂકી દઈ ભાખ્યાં;	
રાજપુત્રી દાખ્યાં, જેહ કથા.	૭
શરીર રક્ષણ, કર્તો બાળપણ;	
ઉત્તરીય મન, ધાર્યું વાળી.	૮
કર ગ્રહી વસ્ત્ર, મૂકી કરી દસ્ત;	
સ્ત્રી કેરું રાસ, ઝાલી બોલી.	૯
સામું જોઈ અલપ, કાંઈએક જલપ;	
વદી તે અનલપ, સુણ રાજ.	૧૦
મુજ મતિ જાણું, તદપિ વખાણું;	
નૃપ મન આણું, હું સમજી.	૧૧
સ્ત્રી મુજ સરખી, વદે તું નરખી;	
પરખે શું પરખી, તેં મનમાં.	૧૨
ભાષણ કરવા, ચિત્તને ચૂરવા;	

૭ પાદપ ઈ—દ્રૌપદીએ જે વૃક્ષની શાખા (ગળ) ઝાલી હતી તે મૂકી દેઈને ઇ—૨૫૪ છે.

૮. શરીર ઇ—ખાજા (દ્રૌપદી) જોકે શરીરનું રક્ષણ તો કરતી હતી તથાપિ આ પ્રસંગે (કોટિકાશ્યને જોઈને) ઉત્તરીય વસ્ત્ર વાળીને ધાર્યું.

૯ દસ્ત—(દસ્ત) કરતા. ૧૦ સામું ઇ—લગારેક સામું જોઈને તે કાંઈએક પણ અનલપ (ઘણું) જલપ (વચન) બોલી.

૧૧ મુજ ઇ—દ્રૌપદી કહેછે કે. હું મારી બુદ્ધિથી જાણું છું (કે મારે પર-પુરુષ સાથે ન જોવાનું જોઈએ) તથાપિ વખાણું છું (બોલું છું). દે ૧૫ । હું સમજીને તે (તારી માથે જોવાવાનું) મનમાં આણું છું.

૧૨. સ્ત્રી ઇ—માગ સરખી આ તને જોઈને જોયે એમાં તેં મનમાં શી પરખ પરખી? અર્થાત્ મારા સરખી આ તને જોઈને જોયે ખરી વાર? તેં એ-માં પરીક્ષા શી કરી? જોયે કે નજોયે તે તુંજ કહેની? એ જાણ છે.

સત્યને હરવા, હું ન બોલું.	૧૩
પાણુ તારી પાસે, વદે કણુ વાગે;	
મુજ વિણ ત્રાસે, કોણુ ભાખે.	૧૪
નવ નર કોઈ, દમી તણી સોઈ;	
માટે તુને જોઈ, સ્વયં વદુ.	૧૫
એકલી છું હું, તેના જેવો તુ ય;	
કારણ છે તુ ય, મુણા કહું.	૧૬

શ્લોક.

કામની ધર્મ કઠિન મનાએ,	
શવ અગ્નિ બળતું દુપિત ગણાયે;	
તો કોટિક તું સ્વયં જણાયે,	
કથા મારી તવ કિંમ ભણાયે.	૧૭

૧૩. ભાવણુ ઈન્- તારી સાથે ભાવણુ કરવાને (અને તેથી) ચિત્તને ચૂરવા (બેદવાને) તેમજ સત્યને હરવાને હું બોલું નહિ અર્થાત તારી સાથે ભાવણુ કરવું તે ચિત્તનો ચૂરો કરવા બરાબર તથા સત્યનું હરણુ કરવા બરાબર છે તેથી મારે તારી સાથે બોલવું ન જોઈએ એ ભાન છે.

૧૪. વાસે-વાસમાં-આશ્રમમાં. ત્રાસે ઇન્-ત્રાસથી પણ મારા વિના ખીજું કોણુ બોલે?

૧૫. કોઈ ન બોલે તેનું કારણ બતાવે છે નવ ઇન્-સ્વયં (પોતે) જાતે મારી પાસે હમણાં કોઈ નર (પુરુષ) નથી તેમ દાસીની પણ મોઈ નથી માટે તને જોઈને હું પોતેજ બોલું છું.

૧૬. તેના જેવો-અર્થાત એકબે કાળુ-હું એકલી કેમ છું તેનું કારણ.

૧૭. શ્લોક-ચરણાકુલ છદ. જવ ઇન્-ચીનું શવ (મરુદ) અગ્નિમાં બળતું હોય ત્યાં સુધી તે દુપિત ગણાય છે, અર્થાત ત્યાં સુધી પણ તેને લોકો દોષ લગાવી શકે. એવો કામનીધર્મ કઠિન મનાય છે, તો પછી હે કોટિક! તુજ સ્વયં (પોતે) અહીં દેખાય છે તો મારી કથા તને શી રીતે કહેવાય? મતલબ કે એકાંતમાં હું તને મારી કથા શી રીતે કહી ગઈ?

રાગ ચાલતો.

કોટિકામ્ય કહે, લોક સહુ લહે;	
જે સુખને, સહે, તું તે નામ.	૧૮
સુરથના પુત્ર, જાણો તમે કન;	
હુ લહુછું સૂત્ર, રે તમને.	૧૯
જદા હુંય જાણું, (તું) સુખ લક્ષ્મી ખાણું;	
તો કહો શું આણું, મન જોહ.	૨૦
તું જોળખ મુને, જેમ હુંય તુંને;	
નં અજાણ્યું કુંને, મારું નામ.	૨૧
તદપિ કહુંછું, (હું) વનમાં રહુંછું;	
સુખને સહુછું, પતિ સાથે.	૨૨
ધરી જન હૃદે, મુને કૃપણ વદ;	
દુપદને મદ, હું જરી છું.	૨૩
ધ્રુષ્ટધુન્ન ભાધ, કૃપણ સખી થાધ;	
કોરવ પિત્રાધ, છે રે મારા.	૨૪
ધૃતરાષ્ટ્ર ભીષ્મ, હારે ઋતુ ગ્રીષ્મ;	
જે થે પડે વિભ, સત્ય સર્ગા.	૨૫

૧૮. કોટિકામ્ય ધૃ-દ્રોપદી કહેછે કે, તને લોકો કોટિકામ્ય કહેછે. અને તું જે સુખને મહેછે (ભોગવેછે) તેને મરવે લોકો લહે (જાણે છે). નામ-માત્ર
 ૧૯. સૂત્ર-સીધી રીતે—મરણતાથી હું તમને જોળખુ છું. જાણો
 ધૃ-તમે ક્યાં જશો? અર્થાત્ જો માગ પ્રતિ અવિનય કરો તો તમે પત્રી ક્યાં જવાના છો?

છે કુંતિજી સાસુ, બોજ કુળ પાસું;	
તું શોક્ય તપાસુ, તો ભડકું.	૨૬
એક જાદવાણી, હણું કરી આણી;	
સુભદ્રા વખાણી, બળે માણી.	૨૭
રાક્ષસી હિડિંબા, પ્રિય ભીમ રંભા;	
છે પુત્રજ ખભા, ઘટોત્કચા(દિ).	૨૮
ત્રણ વગી એવી, મમ શોક્યો દેવી;	
વરણુ હું કેવી, કીર્તિ તેની.	૨૯
મારી રાજ્યધાની, ઈંદ્રમથ માની;	
હું છું ભાઈ ત્યાંની, મોટી રાણી.	૩૦
કુદિષ્ટિર ભીમ, પાર્યં સુખસીમ;	
છે નકુલ નીમ-ધારી મોટો.	૩૧
સહદેવ શાન્ત, યુદ્ધે કૂર કાન્ત;	
છે વડા મહાન્ત, પંચ પતિ.	૩૨
મમ સ્વામિ પંચ, હું છું સતી સંચ;	
વડું ગુણ રંચ, કેમ મુખે.	૩૩

‘શ્લોક.

મુખ કે’વા ગુણ ખોટા,
જાયજ નેને વિધ વિધના ટોટા;

૨૬. છે ઇન્-કુંતિજી મારી સાસુ છે જેને ભોજ કુળનું પાસું (પક્ષ) છે. તું ઇન્-જે મારી શોક્ય તપાસું તો તું ભડકું એમ છે. અર્થાત્ બળવાન જાદવોને પણ હરાવીને તેને આણેલી છે.

૨૮. પ્રિય ઈન્-જે ભીમની પ્રિય રંભા છે. હિડિંબાને રંભાતું ૩૫ આ-પવાથી ૩૫ક. ખંભ-સ્થંભ. સ્થંભ જેવા ઘટોત્કચાદિ જેને પુત્ર છે.

૩૧. સુખસીમ-સુખની સીમા ૩૫. ૩૨. કાન્ત-શત્રુઓનું ઉલ્લંઘન કરે એવો પરાક્રમી.

૩૩ સંચ-છનો ભંગાર. મતલબકે હું સતીઓનો સંચ-ગપ્ત ભંગાર-રૂપ ૩૫ છું. રંચ-જાન પણ.

વાહન તજને, ગોપાળ ભજને,	
વિશ્રામ સજને. વાસ કરો	૪૪
છે અર્જનતગતુ તેથી વન સૂત્ર,	
આતિથ્યે જે પિતૃ, ખુશી થશે.	૪૫
આનંદ ધરશે, આતિથ્ય કરશે;	
પતિજી ધરશે, પાણુ સહી	૪૬
એ વિધિ ખોલીને, વિગત ખોલીને;	
દ્રાપદી ડોલીને, ગઈ ત્યાં	૪૭
આતિથ્યને ઠહિં, પાર્ણુસાળા બીચે;	
પાથરું ત્યાં નીચે, આસ્તરણ.	૪૮
અદ્રમુખી પ્રિય, વાદ વદી ધીય;	
બિરાજીએ નીચ, (વળી) સૌ ભરકો.	૪૯
ચિત્વન આતિથ્યે, પાળવુ તે પથ્ય;	
વિદ્ય જેહ મધ્યે, ટાળો તેને.	૫૦
એવુ વદી જાય, નારી પરી થાય;	
કોણ તેને સા'ય, તે વરણ.	૫૧

શ્લોક.

ગુરુ ધૌમ્ય જેની સહાયે પરિતે, કરે નિશ દિને ત્યહા કોણ ભીતે,
કરે કોટિકાસ્ય પ્રતિષ્ઠા ભાટે, ગયો જ્યા હવુ સેન મૂકીજ વારે;

૪૪ વાહન તજને-૨થ, ઘોડા, વગેરેથી ઉતરીને ૪૫ છે ૪૦-યુધિ-
ધિર અર્જનતગતુ (જેનો શત્રુ કોઈ થયો નથી એવા) છે તેથી આ'વન સૂત્ર-
સેહેલુ-સરળ છે, અને (તમારા જેવાના) આતિથ્યથી જે પિતૃઓ તે ખુશી
થશે ૪૮ આસ્તરણ-બિછાનુ-સાદડી

૪૯ ધીય-મુદ્ધિથી નીચ-ની! (નિશ્ચયાર્થક અગ્રય) ૫૦ ચિત્વન
૪૮-આતિથ્યનુ જે મે ચિતવન કર્યું છે તેને પાળવુ એજ પથ્ય (અનુકૂળ)
છે, (અથવા, તે પથ્યે કરીને-નિયમે કરીને પાળવુ યોગ્ય છે) માટે તેમા જે વિદ્ય
હોય તે દર કરે ૫૧ પરી થાય-દૂર થઈ સા'ય-સહાય-મદદ કરનાર

વદે પાસ રાજા કઈ વિધ તે તો, નહીં અર્થ થાય ચિત્તે આપ ચેતો,
વનિતા વમુધાપતિ પાડવોમા, કરી ખાખ પખી ગતિ ખાડવોમા પર
વલાણ.

ખાડવ વનમા ખગ મૃગ ખાળ્યા, ખાળ્યા ઈંદ્રને પાઈ રે,
કોટિક કે' નારી છે તેની, મેમાનદ મૂકો સ્વાર્થ રે

૫૩

કંડુ ૬ મું.

શ્લોક.

નૃપતિ મુનિ ચરણ, કર પકડિ ગદિત —
વદત વચન વર, કહિય વિગત નિત,
અગરણ શગણિય, નિરાદિન ઈકિમન, '
અવર ન ચિત વિચ, વરણન તન ધન
રાગ દેવગાંધારી.

તન મન ધન વરણન, ભારતનુ લાગે,
'મમ ચિત ત્યા ઠરતુ, મહાપિંછ અતિશે,

પર શ્લોક—દેવ છદ અથના મહા ભુજંગ પ્રપાત (૮ મગણ) પરીતે—
ચારે પાસથી બીને—બીહે પ્રતિષ્ઠા—અટકીવ ખાખ ઈં— જેમણે ખાડવ
વનમા પક્ષીઓની ગતિને ખાખ કરી અર્થાત જેમણે ઉડતા પક્ષી પણ બાળીને
બસમ કર્યા હતા તે ઈંદ્રને જેમણે હરાવ્યો હતો તેમને આપણે શુ કરવાના હ-
તા, એવી રીતે પાડવની મહતાની બજના કરી છે ૫૩ સ્વાર્થ ઈં—તે અ-
મળવાની મતલબ તને, એ ભાવ છે

૧ શ્લોક—અચળધૃતિ છદ “વમુ વમુ લણુ મિલ રહત અચલધૃતિ” (હીરાચ દ)
નૃપતિ ઈં—જનમેજય રાજાએ વૈશ પાપન મુનિના ચરણને હાથે ઝાલીને ગદિત
(કહ્યું) કે, વર (ઉપમ) વચન વદત (બોલો), અને નિત્ય વિગત કહો હે અ-
ચરણ શરણીય મુનિ! નિરાદિન મરે એન્ન (સરખુ) મન છે મારા મનની
વિચ (મધ્યે) બીજી (ભારત સિંચતુ) તન અને ધનનુ વરણન નથી—પ-
સદ કે પ્રિય નથી ૨ રાગ દેવગાંધારી—૪૦ માત્રાનો કોઈ છદ જણાય છે
દશ દશ માત્રાના ચાર વિરામ ૧-૫-૮ માત્રા ઉપર દરેક ચિતિમા તાળ મૂકીને
બોલાશે તન ઈં—જ્યા ભારતનુ વર્ણન એજ તન, મન અને ધન છે એમ મ-
ને લાગે છે ત્યાજ મારે ચિત દરેકે એ ભાવ છે

ભાખોજી ભાખો, કથા કહી દાખો,
કઈ ઉણુમ ન રાખો, દ્રૌપદીહરણુ વિષે.

૨

તવ જૈમિનિ બોધ્યા, સુણિયે જનમેજય,
કોટિકાસ્ય વણિ, જયદ્રથને મળતો;
રાય-સભાનો વિષે, સુરથસુત જધને,
વરણુવીને વડતો, ઘણોજ મન બળતો.

૩

અવનીપતિ વ્યર્યજ, મારો શ્રમ જશે,
ખરોખર કહુ છું, કરી નિશ્ચે મનમાં;
(જે) ઘઇ હતી ત્યાં ગાયા, તે વડતો વણુવી,
વસુધાના પતિને, તપી તપી તનમાં.

૪.

જયદ્રથ જયશાળી, કોટિકને ખાળી,
પૂછતો ત્યાં પછે, વીરપાછું દરશી;
જે મમ મન લાગ્યું, તો કેમ વળિયો,
પાછો ત્યાંહાંધકી, વિના નાર સ્પરશી.

૫

(એ) સ્ત્રી આગળ ભાણુ, હું અન્ય સ્ત્રીઓને,
ન્યગ્રોધ-વાનરી, સત્ય જે કહું છું;
તિતું ઈંકજ કારણ, કે મન તોણીએ,
મારું હરી લીધે, દુ.ખી અતિ રહું છું.

૬

૨. બીણુમ—યુનતા. ૩ સુરથસુત—કોટિકાસ્ય. ઘણોજ મનબળતો—
દ્રૌપદી પ્રાપ્ત થવાની નથી એવી નિરાશાથી.

૫ ખાળી—અટકાવીને. દરશી—દેખાડીને. જે ઈંક—જયદ્રથ કોટિકાસ્ય-
ને કહેછે કે જે મારું મન તે સ્ત્રીમાં લાગ્યું છે (એમ તું જાણે છે) તો તે
સ્ત્રીનો સ્પર્શ કર્યા વિના—તેને પકડીને અહીં આપ્યા વિના તું પાછો કેમ વળ્યો
એવો અર્થ છે.

૬ સ્ત્રી ઈંક—એ સ્ત્રી(દ્રૌપદી)ના આગળ હું બીજી સ્ત્રીઓને ન્યગ્રોધ(વડ)
માં વસનારી વાનરીઓ સરખી દેખું છું. ઈંકજ—એકજ.

બોલી એ મુખથી, શું મનુષ્ય સ્ત્રી છે,
મમ મન હરણા એ, કે વનની દેવા;
તવ કોટિક વદતો, નહિ વનની દેવા,
તેમજ નહિ મેવા, (પણ) છે લેવાદેવા.

૭

અહો સિંધુપતિ છે, મેહદ યશવાળી,
દ્રુપદની બાળી, દ્રૌપદીને નામે;
પંચાનન (શા) પાંચે, પાંડવ છે પાંચે,
તેની એ ઘરણી, દરશે વર વામે.

છે પ્રિય અતિશે, દ્રુપદની બાળે,
મન પંચ પતિને, તેહ હરણ કીજે;
વનફળ ખાઈ વસ્તાં, અતિશે તન કસ્તાં,
નિર્બળતા પામ્યા, તેથી નવ બીજે.

૮

૭. બોલી ઈં—વાર કોટિક! એ સ્ત્રી (પોતાના) મુખથી (કાંઈ) બોલી? એ સ્ત્રી શું વનની દેવા—વનદેવતા છે? અથવા તે મારા મનનું હરણ કરનાર એવી મનુષ્યની સ્ત્રી છે? તેમજ ઈં— કોટિક કહેછે કે એ જેમ વનની દેવતા નથી તેમ તે મેવા રૂપ પણ નથી;—એનો સ્પર્શ કરીને મેમો—મીકું ફળ મળે તેમ નથી; લેવા દેવા ઇં—પણ સંબંધ—સગાઈ છે (જ્યદ્રથ એનો પિત્રાઈ નણદોઈ થતો હતો).

૮. પંચાનન ઈં— પાંચે—પંચે. જેમનો પંચો પંચાનન—સિંહ જેવો છે એવા પાંચે પાંડવ છે તેની એ વર (ઉત્તમ) વામા (સ્ત્રી) ઘરણી (ગૃહિણી—પત્ની) દરશે—દેખાંપછે.

૯. છે ઈં—જે દ્રુપદની બાળા (બાળકી) દ્રૌપદી પાંચે પતિઓને મન અતિ-શય પ્રિય છે; તેનું હરણ કીજે—કરીએ. ‘અતિશય પ્રિય છે’ એમ કહીને કોટિકા-સ્ય પોતાના મનનો ગુપ્ત અભિપ્રાય સૂચવેછે કે તેનું હરણ કરીશ તો તેઓ વેર લીધા વિના રહેનાર નથી. પણ રાજની રૂપ વરતીને તે કહેછે કે, ‘હરણ કરવું’. તેઓ બળવાન છે ત્યારે તેમને કેમ છતી શકશે એ શંકાના નિવારણ-ર્થ કોટિક કહેછે કે, વનફળ ઈં—તેઓ વનફળ ખાઈને વસેછે તેથી તથા પોતાના શરીરને અતિશય કસેછે—શ્રમમાં આવેછે તેથી નિર્બળતા પામ્યા છે માટે તેમનાથી બીહીવું નહિ.

તે બ્રહ્મ કુરૂપતિ, તું શ્રેષ્ઠ સિંધુપતિ,
 તેહ વસે વનમાં, તું છું મહારાજ;
 એક કૃષ્ણત્વી સાથે, તેને જ થાયજ,
 તો તારા સાક્ષક, સમુદ્રશા સાજ.
 સર્વ મળીને રાય, હતું ચારે ભાઈ,
 ધનંતય વિનાજ, કહું છઉં તુજને;
 પછે રહ્યો કિરીટી, તિને મરડી મારો,
 હે અવય રાયજ, એ નિશ્ચે મુજને.
 ધરણીપતિનો ધર્મ, યુદ્ધ વા ધૂત વળિ,
 મનમાં જે ધાયું, તેહ તોજ કરજ;
 ઇભ-ધોટ પદાતિ, વિધ વિધ વર જાતિ,—
 તાણું રૂકું સૈન્યજ, (તો) નરપતિ કિમ કરજ.

૧૦

૧૧

૧૨

શ્લોક.

હે શૂરા પૂરા સિંધૂના સ્વામી જ છે તે જાણું,
 આવા લાગે નાવે પાંકુ પ્રતો સાચું સૌ જાણું;
 મોટા મોટા ગ્રાધે બાનુમનું શા રોજે લાગે,
 તો છિદ્રા ના દષ્ટિ લાધ્યું તુંને મા' મોટા ભાગ્યે.

૧૩

૧૦ વળી ન બીહીવાનું બીજું કરજી અતાવેછે. તે ઈ— તે રાજ્ય
 બધુ થએલા-કુરૂપતિઓ છે અને તું શ્રેષ્ઠ સિંધુપતિ છે; તે વનમાં વસેછે (અ-
 થાત તેથી તેઓ સાધન લીન છે) અને તું મહારાજ (અર્થાત્ માધન યુક્ત) છે.
 એક ઇ—તેને તેને એક કૃષ્ણત્વી મદાય યાગ એમ છે તો તારા સાક્ષક
 (મદાયક) સમુદ્ર જેવા (અર્થાત્ અપાર-મદાન) અને સાત-નિરોગી-સખજ છે.

૧૧ કિરીટી-આનું. તેને તમે પોને મારે. ૧૨ ઇભ-દાયા. ધોટ-
 ધોટ. પદાતિ-પાદજ. વર જાતિ- ઉત્તમ જાતના.

૧૩. શ્લોક-આરંભી છંદ. (આ કડવામાં જેમ છેવટમાં મરં શુર આત-
 રનો છંદ મળે છે તેમ આરંભમાં મરં લઘુ આરંભનો છંદ મળે છે). આવા
 લાગે-આવા લાગમાં. મોટા મોટા ઈ—પાંડવોનાં છિદ્રા મોટા મોટા બાનુમન-
 મરંપુત્ર ઇ— મરંપુત્ર મરં મોને જે નોખા ને જડનાં નથી. અને તને મદામોટા
 આરંભી આ નેમનું છિદ્ર વા-પુ-મરંપુ છે!

દ્રોપદીહરણ.

વલણ.

મોટા ભાગ્યે મળિયું માટે, મા મૂકો લાધ્યુ રત્ન રે;
મીન અકોડી ગળ્યા જેવું નહિ, જળવંતે કરી જતન રે. ૧૪

કડવું ૧૦ મું.

શ્લોક.

નરપતિ સુણી વેણ નિષંગીનાં,
સંજ થયો ધરવા મધુ વ્યંગીના;
નજરમાં ધરી જેહજ વસ્તને,
તપન પાથસ રોધુ સમસ્તને.

રાગ ખાંગવેરાડી.

રૂદ્ર રોધું આવે લડવાને કદો તો પાંડવ શુ મુઠ્ઠ આગે;
મારી કુકે પવનજ ફાટે ફુફડી વાસવ ત્રાસી (તો) ભાગે. ૧
હુ રથી સાંચક મહારથી મારા તો ઊણમ શી સુરથસૂતુ;
સ્વયં જઈહુ બેટું પાંડવ-પત્નીને જોઈ ચાલે કુંતુ. ૨
કોટિકાસ્થ તવ વદતો મન વિચારો વાડવને સ્ત્રી સોંપી;
જે થકો હારે મોટા શૂરા પૂરા દેવ દાનવ રે' કાંપી. ૩
તેના વિચાર કરિચે પછો ડગ ભઠ્ઠિચે તો કાર્ય સથ સીધે;
(તો) વિચારવાળી વાણી સુણીને મન દદ કોધું મત્રને લોધે. ૪

૧૪ મીન ઈ૦— માછળે અકોડી (આકડો) ગળ્યા જેવું આ નથી, મા-
ટે તમે તે જતન કરીને જળવંતે અર્થાત્ માછળે એકવાર ગળના ભોખ-
થી આંકોડી ગળી તો તેથી તેના પ્રાણ જાય, એવું કાઈ આમાં થવાનો
સંભવ નથી; પણ દ્રોપદી રૂપી રત્ન પ્રાપ્ત થયું તેને જતનથી જળવંતે. (નહિતો
મીનના જેવું, પણ ચાપ!)

૧ શ્લોક—દુતવિવખિત નિષંગી—ભાથાવાળો—કોટિકાસ્થ. સજ ઈ૦—
જયદ્રથ મધુ વ્યંગીના—મીડી દ્રોપદીને નજરમાં ઈ૦—જે વસ્તુને મેં નજરમાં
ધરી તે ન લેવા દેવા માટે કદાચ તપન (સૂર્ય) કે પાથસ (જળ-જળદેવતા-
વરણ) આવે તો તે સમસ્તને પણ હુ રોધુ—અટકાવું.

૨ રાગ ખાંગવેરાડી—ખત્રીસ માત્રાનો સવૈયા છદ વાસવ—ઈદ્ર. ૩ હું
ઈ૦—હું સુરથસૂતુ ! જો હું રથી છું અને મહારથીઓ મારા સદાયક છે તો
પછી શી ઊણમ છે એ અવય.

નિશ્ચય કરીને ઠરવ્યું બોજન વિધ વિધ પકવાનાનું રકું;
 સમાચાર ચારે ભાખ્યા ભૂદેવાને રાય તને કૂકું. ૬
 હવ બળતાં ને લાગ્યું તે દૂષણ ત્યાગે જયદ્રથજ ગોદું;
 (તેને) પવિત્ર કીને અન્ન આપીને લીજે ટાળી કબજ બોદું. ૭
 ધૌમ્ય ગુરુ તવ બોલ્યા કાલે આણું પાંડવ સરવર્ણી સાથ;
 મગયાએથી આવે ત્યારે મન ભાવે મોઢક સિંધુનાથ. ૮
 સદેશ થયો અદેશો પુનરપિ મોકલ્યો તેહ અનુચરને;
 તેણે આપી ભાખ્યું મહામુનિ આજ તો કૂચ ઠરી વરને. ૯
 એકેકા વાડવને આપે આને ઈક નિષ્ક નિષ્ક (તો) સોનું;
 કદી આપ મવ સ્વીકારો તો આ લીજે હોય ને હોણું. ૧૦
 સમાચાર મુણી લોલી નિંદ ગુરુને સરવે જઈ ત્યાં કે'તા;
 કો કે'તા નિજ ગુરુને મા મૂકો મા મૂકો લિજે હે નેતા. ૧૧
 સિંધુપતિશો દાતા નવ દીઠા અમો મુણ્યો, નહિ કદિ કાને;
 ના ના ના ઈમ કે'તા રહ્યા કૌશીચર અતિમાં કુણ માને. ૧૨
 જાઓ આણું વે'લા વાર ન લાગે છે આશ્રમ તો સૂના;

૬ ચાર-દૂત. કૂકું-પાપ. વનમા અગ્નિ સજાગ્યો હતો ત્યાં ને પાપ ધકું
 હવું તે રાત્ર તળેછે. (અગ્નિબોજનાદિ કરીને).

૮ સદેશ ઈ-એ સદેશથી અદેશો થયો. પુનરપિ-ફરીને. કૂચ ઈ-
 —તે અનુચર ધૌમ્ય પામે આવીને બોલ્યો કે હે મહામુનિ! આજ તો વરને
 જયદ્રથને (મેક) કૂચ ઠરી-આગળ ચાલવાનું છે, માટે તમારે આજનજ આવડું
 નેઈએ, એ ભાવ.

૧૦ નિષ્ક-મોહાર. કદી ઈ-અનુચર ધૌમ્યને કહેછે કે'નો કદી એ-
 ક એક મોહાર મગવાની છે તે આપ નગ્વીકારતા હોતો આ (હું) લાગ્યો છું તે)
 લીજે (લ્યો) અને પકી ને રોડું (પવાનું) તે રોંપ (યશે).

૧૧ સમાચાર ઈ-એવા સમાચાર માંમળીને સર્વે લોભી (શિષ્યો)
 ગુરુને નિંદવા લાગ્યા અને ત્યાં (ગુરુ પામે) જઈને કહેવા લાગ્યા; મા મૂકો-
 રજાકા ન છોડીદા. નેતા-અથેસર ૧૨ કૌશીચર-ધૌમ્ય. અતિમાં-અતિ
 શિષ્યોમાં.

તડામાર તૈયારી ભોજનની થઈમાંહિ (વિવિધ) લીંઘો કસ જૂનો. ૧૩
 તેકું આબ્યું વે'લું ચાલો જી ચાલો પાક રીંજો થાય;
 ધામ્ય ગુરૂજ તપ જોલ્યા અમો ન અસવું જે જાવું તે જાય. ૧૪
 શૂન્યાશ્રમને મૂકી જાતાં વિદ્વો વિધિવિધનાં હોય;
 તેહ વચન મુનિનું સુણી રૂઢતા લોભી દીનાદિ સૌ કોય. ૧૫
 દ્યાર્દ્ર મન આશાળું વળિ લાકું ભાળી ચાલ્યા મુનિ મોટા;
 દ્રૌપદીને કે' આણું વાર ન લાગે તુજ ગ્રહ નહિ કંઈ ખોટા. ૧૬
 દ્રૌપદીને એક દાસી રહી વન ત્રામી વદ શું વિમની આગે;
 વેરાન યને ગહવર ગુફામાં ચાલ્યા ખાવા મા'ભાગ્યે. ૧૭
 ઋષિ આવ્યા સુણી અર્ધપાથ ગ્રહી નૃપ પૂજનને ચાલ્યો;
 પૂજન વિધિ આટોપી સર્વસ ત્યાં સૌ પી ચાલ્યો મન મા'લ્યો. ૧૮

શ્લોક.

મનમાં નવ દ્વાપ કરો ગણવો,
 વર વિમ તણો યશ તો ભણવો;
 વિધિ ઈંદ્ર મહેન્દ્ર વિધિ જુલવે,
 ગુરૂ ધામ્ય કહો કરી શુ મુલવે.

૧૯

૧૩. કસ જૂનો ઈં— પૃથ્વીનો વિવિધ કસ—અનેક પ્રકારના પૃથ્વીમાંથી

ઉપજેલા રસ કસ આદિ ભોજનમાં લીધા.

૧૫. લોભી અને દીન આદિ— (ઋષિના આશ્રિત શિષ્યો વગેરે). ૧૬-

દ્યાર્દ્ર—દયાથી ભીન્નું ઋષિનું મન દ્યાર્દ્ર હોય એ તો જાણે સ્વાભાવિક છે, પણ તેની સાથે વળી એક નિષ્ક સોનું મળવાની આશાવાળું થયું હતું, વળી તે સાથે લાકુ પણ હતા, તેથી તે ખોટા મુનિ આશ્રમને શૂન્ય મૂકીને ચાલ્યા ગ્રહ ઈં—મુનિ દ્રૌપદીને કહે છે કે હું હમણા આવુ છું, તેમ તને એ-કલી મૂકીને જવામાં કાંઈ બાધ નથી કેમકે તારા ગ્રહ કાંઈ ખોટા નથી.

૧૭ ગન્વર—હંડી ૧૮ સર્વમ ઈં—સર્વમ્ (મુનિઓને જમાડવ વગેરે કાર્ય, પ્રધાનને) સોપીને (દ્રૌપદીહરણ કરવાને) મનમાં માહાશ્યો—મન નમા ખુશ થયેલો જ્યદ્રથ ત્યાથી ચાલ્યો.

૧૯ શ્લોક—તોટક વૃત્ત. વિધિ—અહ્યા અહ્યા આદિકને વિધિ—બનવાકાળ જૂલવે છે તો ધામ્ય ગુરૂ શું કરીને તે વિધિને જૂલવે—ખરીદી લે—ખોતાનો કરી લે-

વલણ.

મુલવતામાં ફલવે મોટા, (તો) ગરીબ ગુરુનું શું ગળુ રે;
મેનાનદ વિધિબળ નિશ્ચે, ધારી ઇમિ હરિ ને બળુ રે. ૨૦

કડવું ૧૧ મું.

શ્લોક.

બાલિશ બાલિહક કપોળ કર્યું વિચારે,
વાહાવડેજ તરવા નિધિ આપ ધારે;
બાણે ન અર્જુન ઇકે હર ઇંદ્ર ચાંપે,
શૌરિ-વિધિ જળ નભે વસતાંજ કાંપે. ૧.

રાગ છતમાન.

સુરાદિ કાંપે અર્જુન એકે, તો પાંચે છે ધનુધારી;
તે ન વિચારી અવિચારી તો, નાહો આવ્યો છળકારી. ૨

૨૦ મુલવતામાં ઈ-વિધિને ખરીદી લેવા જતાં તે મોટા મોટાને પણ ફલવે-ફૂબાડે એવું છે.

કડવું ૧૧ મું ૧ શ્લોક- વસંતતિલકા. બાલિશ-ભૂર્ષ- નાદાન. બાલિહક-કંકુ તે ભૂર્ષ જયદ્રથ પોતાના કપાળમાં કંકુના કરવાને વિચારેતો હતો તથા તે માટે, વાહા ઇ-વાહા (હાથ) વડે નિધિ (જળનિધિ-સમુદ્ર) ને તરવા પોતે (જયદ્રથ) ધારે (ધારેતો હતો) દ્રૌપદીના હરણુ રૂપ મિથ્યા કાર્યની સિદ્ધિને અર્થે બાહુવડે સમુદ્ર તરવારૂપ મિથ્યા અર્થની કલ્પના કરી છે માટે મિથ્યાધ્યવસિતિ અસકાર. “કિંચિન્મિથ્યાત્વસિધ્યર્થમિથ્યાર્થાતરક્ત્વ-નમ્ । મિથ્યાધ્યવસિતિ” (કું કારિકા) અર્જુન ઇ-એકલો અર્જુન હર અને ઇંદ્ર બન્ને ચાંપે-અર્થાત્ હરાવે એવો છે તે એ બાણુતો નથી. શૌરિ-કૃષ્ણ. વિ-ધિ-બ્રહ્મા જેનાથી વિષ્ણુ જળમાં અને બ્રહ્મા આકાશમાં (સન્ય લોકમાં) વસતાં કાંપે છે અયોગમાં યોગ કલ્પના કરી છે માટે સંબંધાતિશયોક્તિ “યોગેષ્યયોગ સ્વયંવિનયોક્તિઃ” (કું કાં)

૨. રાગ છતમાન-ત્રીસ માત્રાનો રચિત અથવા યોગોક્તિ છંદ છે. અવિ-ચારી-જયદ્રથ નાહો આવ્યો-દોડ્યો આવ્યો છળકારી-છળ કરનાર.

તે વિધિ ભાષ્યું સુણ જનમેજય, વાડવ રોધી વેન ગયો;
 સૌવીર સિંધુ દશપતિ જે (હ), લાભ તેહને શોજ થયો. ૩
 જ્યમ પંચાનનકેરે સ્થાને, વૃક પેસે ત્યમ આવી રહ્યો;
 ભય અતિ ધરતો મનમાં ડરતો તદપિ જઈ વિશ્રામ ગ્રહ્યો. ૪
 આવીં જોલ્યો દ્રૌપદીશુ ત્યાં, હે શ્રેષ્ઠ વદને તું કુશળી ?
 તુજ સ્વામી જે પાંડવ પાંચે, ગયા મૃગયાએ ભાળ મળી. ૫
 છે તે કુશળા મુનિજન સારા, ભાજો ભમિનો વિધુવદની;
 અહો કૃશાંગિ ! વરવદને વદ, તું સુખી કેવી સુહૃદમદની ? ૬
 પાંચાળી મન મધ્ય વિચારી, વદવું ન ઘટે તવ વદતી;
 સુણો નણદાઈ સમાચાર તો, નનું કર્યાથી કહું રૂદતી. ૭
 કિંતુ ધર્મ નવ ધરાણીપતિના, અકોવિદ આવું કદિ જોલે ?
 તદપિ ધારી અધિકાર તમ, કહૂ ઉત્તર હૃદયાછોલે. ૮
 મધમ પૃથ્વીપતિ સ્વય કુશળા, કો' રાષ્ટ્ર કોશ તો સુખમાં;
 નૃપાંગમાં સેનાદિ કુશળી, નનંદાદિ નહિ રે દુઃખમાં ? ૯
 શિખી સિંધુ સૌવીરાદિક, (અન્ય) પરાક્રમ કરી સ્વય લીધા;
 તે દેશ ધર્મે કરી પાજોછો ? અજ પીડતો નવ સિધ્યા. ૧૦

૩. વાડવ રોધી—બ્રાહ્મણોને પોતાના મુકામમાં અટકાવીને. ૪. વૃક—
 ૧૩. વર જેમ સિંહના સ્થાનમાં પેસે તેમજ જ્યમ પાંડવના સ્થાનમાં પેડો.
 વિશ્રામ, મલો—ત્યાં જઈ વિસામો કર્યો. અર્થાત્ પાંડવના આશ્રમમાં જઈને બેઠો.

૬. કૃશાંગિ—ખાતળા શરીરવાળી. વરવદને ! હે શ્રેષ્ઠ મુખવાળી. સુ-
 હૃદમદની—સુહૃદ (વાહાલાં)ને મદ ઉપજાવનારી.

૭. નનું—પ્રશ્નાર્થક અવ્યય. તમે પ્રશ્નાર્થક વચન જોડ્યા માટે ન જોલ-
 વું ઘટે તેમ છતાં રડતી રડતી (દલગીર થઈને) પણ કહું છું.

૮. અકોવિદ—અજાન-મૂર્ખ. હૃદયાછોલે—હૃદયને છોલે એવો. ૯. રા-
 ષ્ટ્ર—દેશ. કોશ—બંડાર. નૃપાંગ—રાજા, અમાન્ય. ગપ્ત, કોશ, સેના, આચા-
 ર્ય, વૈદ્ય, કવિ, એ આદિ ગાન્યનાં અંગ ગણાયછે. નનંદાદિ—નણદ વગેરે.

૧૦. શિખિ—આમાની પશ્ચિમમાં દશાણુ દેગ છે તેની પશ્ચિમમાંના દે-
 શને ગિખિ દેશ કહેછે. સૌવીર—સિંધની પામેનો દેશ જ્યાં મુરમો પાયછે.

હે બંધુજી ! કુરૂપંશાત્મક, કુરાળા સ્વામી હું કુરાળી;

(જે) ધર્મથી ચાહું દુઃખ ન ભાળું, પડે અજવાળું સત્ય બળી. ૧૧

નારાયણમિત્ર નાકથી આવ્યા, સધ નિવાતકવચ મારી;

સાક્ષાત ધનદ-સેવક હરવ્યા, ભીમે સુર સકળ વારી. ૧૨

અસુર મારી હરી મૂકાવી, મુજને ભીષણ ભીમ પતિ;

(તે) આદિ રાજ તાજ સાજ, અરિમર્દના મહત્ મતિ. ૧૩

પ્રાધુર્ણ્ય પધાર્યા વાર કીધું, ખેસો આવે મમ સ્વામી;

ઇમ બોલી બાળી કપતી કાળી, અંગ નમાવી નૃપ નામી. ૧૪

હે રાયપુત્ર ! હું તુજને અર્પું, અર્ધપાથ આસન પ્રીતે;

(વળી) માતર બોજન માટે તો, મૃગ પંચાશજ અદ્ય અમિતે. ૧૫

૧૧. કુરાળા—મારા સ્વામી કુરાળ છે. જે ધર્મથી છું—જે ધર્મથી ચાહું તો દુઃખ ભાળું નહિ, અને સત્ય બળી—બળવાન છે, તેનું અજવાળું—પ્રકાશ પડે. મતલબ કે હું ધર્મથી ચાલનારી છું માટે મને તું છળ કરી શકવાનો નથી એ વ્યંગ્ય છે.

૧૨. નારાયણમિત્ર—અર્જુન. નાકથી—સ્વર્ગથી. નિવાતકવચ—એ નામના દૈત્યોને હણવાને ઈંદ્રે અર્જુનને આજ્ઞા કરી હતી. (ભારત વન ૦ અ. ૧૫૯-૧૭૦) ધનદસેવક—કુબેરના સેવક-યક્ષો. (ભારત વનપર્વ). અર્જુન નારાયણનો મિત્ર છે તથા તેણે નિવાતકવચોને માર્યા, ઇલાદિ કહીને અર્જુનનું પરાક્રમ જણાવ્યું છે, તથા અર્જુન એવો બળિયો છે માટે તું જે મને સ્પર્શ કરીશ તો તને પણ તે મારશે એ વ્યંગ્ય છે. એજ પ્રમાણે ભીમનું પરાક્રમ કહેવામાં પણ ધ્વનિ રહેલો છે.

૧૩. હરી—મને અસુર હરી ગયા હતા તેમને મારીને મને ભીમે છાંડાવી. (ભારત વનપર્વ.) ભીષણ-બયાનક. તે ઈં—તે ભીમ આદિ રાજ (પાંડવો) સાજ તાજ છે, શત્રુઓનું મર્દન કરનાર છે અને મોટી બુદ્ધિવાળા છે.

૧૪. પ્રાધુર્ણ્ય—પરોણા. કાળી—કૃષ્ણા-દ્રૌપદી. ૧૫. અદ્ય અમિતે—યોગ, ધણા અથવા યોગ થયાસ મૃગ આપુ છું તે અમિત—ધણા માનજો.

એ યથાશક્તિ હું અર્પું તુજને, અજાતરાત્રુ વૈધુ આપે;
 (તુજ) સૈન્ય સકળતું કષ્ટ કારમું, દયાળુ કાપે સંતાપે. ૧૬
 વદ જ્યદ્રથ હે રંભોર ! મારું કરાળપણું સારું;
 તે જે પ્રભાત બોજન માટે, તે ચિત્ત હું આર ધારું. ૧૭
 અહોં પ્રિયા ! વરાનની ! હૃદયા ! તું સત્વર મમ રથ બેસે;
 મોહકારણી ! મન્મથધામા ! (હું) ઇચ્છું સુખમાં તું પેસે. ૧૮
 હે વરવેણી ! વાસુકિરિણિ ! સમૃદ્ધિ હીણા તુજ સ્વામી;
 ધનુભૃકટે ! (હે) ભાળવિશાળે ! રાજ્ય વિહોણા નરનામી. ૧૯
 અહો મૃગાક્ષિ ! હંસકપોલે ! કૃપણ ધવે કિમ ચિત્ત ધારે;
 કીરનાસિકે ! અધરપ્રવાલે ! શે નવ અસ્થિર ચિત્ત વારે. ૨૦
 (હે) કંબુકટે ! વિશાળકુચે ! વન વસતા શે મન લાવે !
 અહો ત્રિવલે ! પોપાણુહરે ! સેવ્ય સ્વામી કેવો લાવે ! ૨૧

૧૬. અજાતરાત્રુ—મુધિષ્ટિર. તુજ ઈ—તારા સકળ સૈન્યતું કારમું
 કષ્ટ તે દયાળુ (મુધિષ્ટિર) કાપે અને સંતાપે (સંતાપ પણુ) કાપે.

૧૭. રંભોર—રંભા (કેળ) સમાન હર (જવા) વાળી ! તે જે ઈ—
 કણુ (અધ્યાહાર). આર—સુંદર. ૧૮. સુખમાં પેસે—સુખી થાય.

૧૯ વરવેણિ—ઉત્તમ વેણી (ચોટલાની) વાળી. વાસુકીરિણી—વાસુકી
 નાગની ફેણ જેવી વેણીવાળી. સમૃદ્ધિ હીણા—સમૃદ્ધિ—(દોહત) વિનાના.
 ધનુભૃકટે—ધનુષ્યના જેવી ધ્રુવરવાળી. નરનામી—નરના નામવાળા—અર્થાત્
 નામ મારે નર છે, બાકી પુરુષાર્થ વિનાના છે.

૨૦ હંસકપોલે—જેના કપોલ (ગાલ ઉપર) હંસનાં ચિત્ર પાડેલાં છે એવી.
 કૃપણ—દીન—બિચારા. ધવ—સ્વામી. કીરનાસિકે—પોપટની આંચ જેવી નાસિ-
 કાવાળી. અધરપ્રવાલે—પ્રવાલ (કુપજો) ના રંગ જેવા અધર (હોઠ) વાળી. અ-
 સ્થિર ઈ—તારું ચિત્ત મારે વિષે અસ્થિર છે તેને અટકાવતી કેમ નથી ?

૨૧ કંબુકટે—કંબુ (શંખ) ના જેવા કંઠવાળી. વન વસતા—વનમાં વસના-
 રા પાંડવોને તું કા માટે મનમાં લાવે છે ? ત્રિવલે—જેના પેટ ઉપર ત્રણ વલિ-
 (કરચલીઓ) પડી છે એવી. સેવ્ય ઈ—તને આ સેવ્ય (સેવાકરવા યોગ્ય) સ્વા-
 મી કેવો બાવેલે—કેવી રીતે ગમેલે ?

કૃશ કટિબાણે ! નિતંબભારે ! પ્રમા પ્રેમદા ! ધર ચિત્તે;
હે મદનસરે ! જઘારબે ! તજતી સ્ત્રીમતિ દીનપતે ! ૨૨

(૨) વરાંગુલે ! પદકરકુમુદે ! રામા રીઝે પતિ ધન દીને;
હે વરરૂપા ! આહો અનુપા ! રાજ્ય બ્રહ્મ વર કિમ કીને ! ૨૩

હે હૃદયાહ્લાદિનિ ! વરે ! હવિ પાંડવ ભક્તિ પરહરિયે;
આહો લવજે ! વાસિતઅજે ! સૌવીર સિંધુ મન ધરિયે. ૨૪

વૈશ પાયન વદતા મુનિવર, તનુ પરીક્ષિત સાંભળિયે;
હૃદયકંપિતા જ્યદ્રથ વાણી, કહે દ્રૌપદી મુણી બળિયે. ૨૫

ભૂકટિ અઢાવી વદતી બાળી, લાજ લાજ રે મૂઢમતે;
તિરસ્કાર કરી, દૂર ખરી કઈ, રક્તાક્ષિ કરી વદતી મતે. ૨૬

મન હિંચા જે સ્વામી આવે, તેથી મનહર વાક્ય ભણે;
મોહાંધ જ્યદ્રથ તે શબ્દો(ને), મુક્તાકૃણા માની ગણે. ૨૭

શ્લોક.

મોતીકણો કે મણીઓ કસુંમો, પરીવી કરી ચુંચ માળા વધારે;
હિંચું મધું ગુંડ પીયૂષ દાખે, રથાંગો જ્યમે રાત્રિ દિને વિચારે;

૨૨ કૃશ-પાતળી. પ્રમા-પ્રુદ્ધિ. મદનસરે-કામદેવના સરેવર રૂપ. જંધાર-રંભા (કેળના સ્થંભ) જેવી જંધાવાળી. તજતી ઈ-હે દીનપતે । (દીન પતિવાળી) સ્ત્રીપ્રુદ્ધિ છોડી દે.

૨૩ વરાંગુલે-ઉત્તમ આંગળીઓવાળી. પદકરકુમુદે-જેના હાથ અને પગ કુમુદ (કમળ) જેવા છે એવી. 'વરવેણી'થી આરંભીને 'વરાંગુલે' સુધી અનુક્રમે માયાથી પગ લગીનાં અંગ વર્ણનમાં બધી ઉપમાઓ છે. રામા ઇ-જે પતિ ધન આપે તો સ્ત્રી રીઝે (પણ પાંડવો તો તને ધન આપી શકે તેમ નથી) માટે તું મારા જેવા ધનવાળાને ઘેર આવ્ય, એ વ્યંગ્ય છે).

૨૪ હૃદયાહ્લાદિની-હૃદયને આહ્લાદ (આનંદ) આપનારી. લવજે-લવ-ગની પેઠે સુવાસ આપનારી. વાસિનઅજે-સુવાસિત શરીરવાળી.

૨૫ હૃદય ઈ-આમાં વચન સાંભળીને હૃદયમાં કંપિતા (કંપી ઉઠેલી) દ્રૌપદી કહે છે કે, જ્યદ્રથની વાણી માંભળીને હું મળી જઈ છું. ૨૬ મતે-પોતાના મનથી ઓવતી. ૨૭ તે શબ્દોને-તિરસ્કાર શબ્દોને.

એવા વરાંગી વરં શબ્દ ભાષે, અતીશે અનાદિની પ્રીતિ પ્રણાદ;
રે મોહનજે ધરી કાળ કાઢે, ન ભાવે સતીને અતિ વાદ વાદ. ૨૮

વલણુ.

વાદ અતિશે નવ રૂએ, દુષદન દિની જાણુ રે;
ભટ મેમાન દ વરણુવે, નૃપાગ્રહ ધરી મમાણુ રે. ૨૯

કંઠુ ૧૨ મું.

શ્લોક.

જનમેજય મુણિયે કથા, સતી રાયે અનલત્વિયા યથા;
નયન દુણુ વકં તો કરી, વદતી વામ અર્તિ પદુ ભરી,
શરેરે થઈ રક્ત તે સમે, મતિમદા ધર ચિત્તમાં ક્યમે;
નકિ આપ મુને કહી ધરો, યમપુરી વનિતાજને વરો. ૧

૨૮ શ્લોક—અર્ધગામી અથવા અગ્ર છદ (સાત તમણુ અને બે ગુરૂ). મોતી
૪૦—દ્રૌપદીના શબ્દોને જ્યદ્રથ મોતીના કણુ. અથવા મણિ, અથવા પુષ્પ રોય
તેમ માનીને તેમને પોતાના હૃદયમાં પરીનીને જાણે તેની ગોટી ગાળા કરતો
હોય. ઈશુ ઈ૦—તે શબ્દોને તે ઈશુ (ગેરડી), મધુ (મધ), ગુડ (ગોળ) કે પીપ્પ
(અમૃત) સરખા દાખે (અર્થાત્ માનતો હતો). *સ્થાગો ૪૦—ગ્રામ (અકવાક પક્ષી)
જેમ રાત્રીએ દિવસને વિચારે છે તેમ તે દ્રૌપદીના શબ્દોની રાહ જોતો હતો એ
ભાવ છે. વરાંગી ઉત્તમ અંગ વાળી વરં—શ્રેષ્ઠ. અતીશે ઈ૦—તમારે અને પાંડવને
અતિરો અનાદિની—જૂના વખતની જાણે ધણી પ્રીતિ રોય એમ પ્રણાદે—કહેતી
હતી અર્થાત્ જણાવતી હતી (પ્ર + ન્ શબ્દ કરવો). રે ૪૦—એવી રીતે
મોહ રૂપી જાળમાં ધરીને (પકડીને) તે (દ્રૌપદી) કાળ કાઢતી હતી; પણ
તે જાણીને તેની સાથે અતિ વાદ કરવો ગમતો નહોતો. ૨૯ દુષદન દિની—દુષ-
દન દિનીને.

૧ શ્લોક—વૈતાલિય છદ જનમેજય ઈ૦—વૈશ પાપન કહેછે કે, હે જનમે-
જય ! કથા માબળિયે. જ્યદ્રથનું વચન સાંભળીને સતી (દ્રૌપદી) રાયે (દાધે-
કરીને) અનલત્વિયા, (અગ્નિની કાતિ) જેવી રોય તેની (લાલચોળ થઈ ગઈ)
(ધર્મહુતો પમમ). નયનનુ ભરર રૂપી દુણુ (ધનુષ્ય) વકં (વાંકું) કરીને અતિ
પદુ (તીક્ષ્ણતા) ભરી (ભરેલી) તે વામ (સ્ત્રી) વદતી હતી. (બોલવા સાગરી).

રાગ ગાંધાર.

ક્રોધથી ઉત્પન્ન થઈ, અતિ લાલસ જાણિયે;

મ્હાન મોહકર નેત્ર, (શુ) સુંદર વખાણિયે.

રક્ત નયનને માઠ, ભૂકટી ચડ ઊતર કરે;

એવે મુખ નિશ્વાસ, મૂકી માનની ઉચરે.

સૌથીર પાલક રાય, કડી ગતિ કાપિયે;

ચતુઃશ્રવાશા ક્રોધી, યશસ્વી ન માપિયે.

અહીં જ્યદ્રથ પ્રત્યે ક્રોધના આવેશથી દ્રૌપદીનો વર્ણુ લાલ થયો, બમર ચક્રાવતી વગેરે વર્ણુઓ છે તે રૌદ્રરસના અનુભાવ છે. આલંબન જ્યદ્રથ છે. જ્યદ્રથે પાછલા કડવામાં કહેલાં વચન ઉદ્દીપન છે. અને એ સૌથી રૌદ્રરસ દ્વિત યાવ છે. " રૌદ્રઃ ક્રોધસ્યાયિમાગેરક્તોરુદ્રાધૈયતઃ દત્સાદિન્"—(સા. દ.) મતિમંદા ઈન્-તું તારા ચિત્તમાં મદા મતિ (મંદ બુદ્ધિ) કેમ ધરે છે ? અથવા હે મતિમંદા ! (મંદ બુદ્ધિવાળા !) તું યમને કરીને પણ તારા ચિત્તમાં ધર-સમજી રાખ કે, જો આપ (તમે) મને કદી ધરો (અલશે) તો નહીં યમપુરી રૂગી સ્ત્રીને વરશે. અર્થાત્ હું તો નહિ મળું પણ યમપુરી મળશે. (ઇષ્ટ અર્થનો ઉદ્દેશ કરતાં અનિષ્ટ ફળની પ્રાપ્તિ વર્ણવી છે માટે વિષમાલંકાર). "અનિષ્ટસ્યાવ્ય-વાસિથતાદિદાર્પણમુદ્યમાત્"—(કું. કા.)

૨. રાગ ગાંધાર—જ્યગમ છંદની ચાલ. લાલસ-લાલારા. મ્હાન ઇન્-એનું મોહ ઉત્પન્ન કરે એનું નેત્ર કરમાઈ મુખ છે તેને શુ સુંદર વખાણિયે ! અર્થાત્ એની સુંદરતા કોઈ નવીનજ છે ! (રૌદ્રના અનુભાવ).

૩ રક્ત ઈન્-તેના રક્ત (રાત્રા-પ્રીતિવળા) નયનને માટે ભૂકટી ચડ ઊતર કરે છે. (પોતાની તરફ પ્રીતિવળા નયનને મળવા માટે જાણે ભૂકટી ચડ ઊતર કરતી હોય, અથવા રાત્રા નયનને માંસ ગાનીને તેને લેવાને ભૂકટી રૂપી રાખ ન ચડઊતર કરતી હોય એવી કલ્પના છે.) એવે ઈન્-નેત્ર રાત્રાં થયાં છે અને બમર વાંકી થઈ છે એવી નિયતિમાં સ્ત્રી મોટે નિશ્વાસ મૂકીને બોલી. (આ કડીમાં વચમાં બે બે ગાત્રાઓ વધવાથી 'સેરસો' થઈ ગયો જણાય છે.)

૪ સૌથીર પાલકરાધ-સૌથીર દેશને પાલનારા રાજા જ્યદ્રથ! કાપીએ-છો-રી દેવી જોઈએ. ચતુઃશ્રવા-સર્પ. યશસ્વી પાંડવો સર્પના જેવા ક્રોધી છે, તેમનું મન કરવું-અર્થાત્ તેમનું પાણી કેટલું છે તે જાણવાનો યત્ન કરવો ન જોઈએ. . .

વાસવ વન્હિ ત્રાસ, મહારથિ આપતા;

ધર્મ ક્ષત્રિય ધ્યાન, અસુર સંતાપતા. ૫

યક્ષ સમૂહ કુણુ માત્ર, યુદ્ધ કરવા ઊભતાં;

તેવા પતિની લાજ, કરે નહીં કુભતાં. ૬

(હિ) સુવીર ! પુરૂષ શ્રેષ્ઠ, પ્રશંસનીય વદે

જે ઘર વનમાં હોય, કયે વચ નવ મદ. ૭

‘પાપ રૂપ શુંય વેણુ, કદા કોવિદ કયે ?

શું તુજ સરખા શ્યાન, હશે સર્વે જયે. ૮

સારા ન્યાસ હોય, દુઃખીને નવ દમે;

માને તપસ્વી પૂર્ણ, ભસે નવ, જઈ નમે. ૯

રે આ ઉભા રાય, બૃહત્ ગતે તું પડે;

વાહા કોઈ ન સા’ય, કરી જાહા તડે. ૧૦

૫ વાસવ ઈ—તે મહારથીઓ—વાસવને (ઈંદ્રને) વન્હિથી ત્રાસ આપતા—અર્થાત્ ઈંદ્રના વનને તેમણે બાળી નાખ્યું હતું. ધર્મ ઈ— તેઓ ક્ષત્રિય ધર્મ ઉપર ધ્યાન રાખીને અસુરોને સંતાપતા હતા—સંતાપેછે.

૬ યક્ષ ઈ—જ્યારે તેઓ યુદ્ધ કરવા ઉભા રહેતા ત્યારે યક્ષોનો સમુહ તેમની પાસે શી ગણતીમાં છે ? (ભીમનું) ધગકમ સૂચવે છે). તેવા ઈ— મને દુઃખતાં મારા એવા પતિઓની લાજ કરતો નથી—શરમાતો નથી ?

૭. હે સુવીર ઈ— હે સૌવીર દેશના રાજા ? શ્રેષ્ઠ પુરૂષ તો પ્રશંસા કરવા યોગ્ય વંચનજ બોલેછે; જે તેમનું ઘર વનમાં હોય (અને તેથી કોઈની દરકાર ન હોય તોપણ) તેઓ મદે (મદથી) વચ (વચન) કયે નહિ.

૮ કોવિદ—પડિત. જયે—સમુદાયમાં. બધા સમુદાયમાં તારા સરખા શ્યાન (કૃતરાજ) શું હશે ? (કે વગર વિચાર્યું ગમે તેમ ભમે !)

૯ ન્યાસ—જૂદા માને ઈ— તે તપસ્વીઓને પૂર્ણ રીતે માને—માન આપે, ભમે નહિ, પણ તેમને જઈને નમે.

૧૦ રે ઈ— રાય (પાંડવો) આ જિભા એમ તું જણા. બૃહત્—મોટો. ગર્ત—ખાડો. વાહા—હાય. કરી ઈ—પણ તારા ઉપર જાહા—જાસા કરી નડશે. ૧૨ પ્રેત્ર પથ—મોટો (નીતિ ધર્મનો) માર્ગ.

અધ બચાવે કોણુ, નેહિકા નવ મળે;	
મોહ અગ્નિની માય, નૃપ તુ નિશ્ચે જાળે	૧૧
હગારે રે કોણુ, મૌઢ પથ દાખવી,	
પચ સિહ સિંહી એક, સિંહુપતિ ભાખવી	૧૨
રાખવી કીર્તિ પ્રાણુ, (મોહ) મદિરા ન ચાખવી,	
નેહિકાન કર હોય, હવ દારી નાખવી.	૧૩
એ / આયુધે પ્રાણુ, હશે આપના,	
હિંમદ્રી અટનાર, મહત્તર માપના	૧૪
બેદે કુલસ્થળ ધ્રુવ, મદ અરતો દોય રે;	
ધર્મ પુત્ર વિદ્યાળ, એહ કોણુ જોય રે	૧૫
શુ આકર્ષી હુય, તમો મુખિયા ધરો;	
જાણો ખાતે હવ, માર્ગ જમપુરો જશે;	૧૬
આકર્ષણ કરે મૂઢ, પતિસમૂહથીં મુને,	
રે રે! બાવિશ તુય, કે' કહિશ જઈ કુને	૧૭
પચાનન બગવાન, જૂંતો જગાડી પગે,	
મમ્તક મારે લાત, આવી જશે રમે	૧૮

૧૩ ગાખની ઈ—કાર્તિ અને પ્રાપ્ત બનેને રાખવા દોય તો, મોહ ઈ
સ્પષ્ટ છે નેહિકા ઈ—જો તેમના દાખમા નેહિકા ગાન દધિયાર દોય તોપણ
તારે તારી જગમગ દારી નાખી દેની—અચાત્ત જનનાની આશાજ દોડીદેની,
(ખીન આયુધ જો પામે હશે તો તે શુ નહિ કરે? એ બાવજો)

૧૪ એજ આયુધ—નેહિકાનકે મહત્તર માપના—મોગ માપના અને હિં
માદ્રિના પ્રદેશમા કુગનાસ મુધિગિર એજ આયુધથી તારા પ્રાપ્ત લેશે

૧૫ બેદે ઇ—મદ અરતા ઈ (હાથી) ના કુલસ્થળને બેદે એવા
(મિહ) જેવો નિઝાગ ધર્મપુત્ર છે (ધર્માદિ પાત્ર પાલેને દૌપદીએ અનુક્રમે
સિહ, મગ, વ્યાધ શૂર અને દાથી જેવા નહીં થા છે તે હરે પછી આપશે)

૧૬ આર્તિ—ખેચીને ૧૦ રેરે! ઇ—રેરે! (ધિ ગરવામઝ
અચય) બાવિશ (મૂર્ખ) તુ પછી અને જઈને પીસ? (મને તારશે જઈશ?
એવો બાવ છે)

૧૮ પચાનન—સિહ એ ઇ—તે મિહ તારી રમેએ આવી જશે—
આની વગમશે અથવા તે આવેશમા આવી જશે.

રે કરતો તું કેર, (તેવા) કરિઆરિ કેરને;	
મુખે છેદતાં તુંય, દીલ ડર રેશને.	૧૯
ભીષણ શો ભીમ સીમ, રોપની નવ મળે;	
ક્રોધ યુક્ત નિરખીશ, ભાગીશ તું બળે.	૨૦
અહો મૂઠ બળપૂર, સભોગી શેષને;	
છછેડી તું શુંય, પામીશ શેષને.	૨૧
નત વકરાયો વાધ, પાર્યં ઉભો આગળે;	
વક્રદંત વિક્રાળ, મૂઠ આપો ગળે.	૨૨
શ્રીપ્રભુએ અવતાર, શૂકર ધરી આપિયું;	
મોટું બળ તે માંય, નકુળ ન ઉઘાપિયું.	૨૩
તેવો દંતધર એ, ઉઢારી દે તુને;	
હાડ ચર્મને માંસ, કહીશ ચીરિ કુને.	૨૪,
મત્તમદો માતંગ, પુરંદરનો સુહૃદો;	
એવો સહદેવ શૂર, ભૂર જઈશ લૂંચો.	૨૫

૧૯ કરિઆરિ કેશને—કરિ (હાથી) + આરિ + કેશ (વાળ)—સિંહ-ના કેશને સિંહના વાળને મુખવડે કાપતાં (અર્થાત્ મોઢે ભમતાં) વુ દિલમાં રેશ (લગાર) ડર.

૨૦. ભીષણ—ભયાનક ભીમ શો (કટલો) ભયાનક છે કે જેના રોપની સીમ (સીમા) નથી.

૨૧. સભોગી ધૃ—શેષ [અર્થાત્ મોટા સર્પ] અને તે વળી પૂરો બળ-વાન ને સભોગી તેને છછેડી ને તું શેષ [બાકી] શું પામીશ? એમાં તું શું ફળ મેળવીશ?

૨૨. વક્રદંત—વાંકા દાંતવાળો ૨૩. હવે એમા પાંડવ નકુળ વિશે કહેછે. શ્રીપ્રભુએ ધૃ—શ્રીપ્રભુએ શૂકર અવતાર ધરીને નકુળમા મોટું બળ આપેલું છે, અને તે તેણે ઉઘાપ્યું નથી—અર્થાત્ સીકાણું છે. [સંખ્યાતિ-શયોક્તિ].

૨૪. દંતધર—શૂકરના જેવા દાંતવાળો ઉઢારી દે—મારી નાખે. હાડ ધૃ—એ નકુળ તારા શરીરનાં હાડ, માંસ અને ચર્મ ચીરી નાખશે તો તું કાને કહીશ.

૨૫ મત્તમદો—મત્ત અને મદ્યગો. માતંગ—હાથી. પુરંદર—ઈંદ્ર. ભૂર

ચાર દંતની માંય, ઘાલો ઘચરડો હણે;	
દુઃશલા જેહ બેન, નહિ વૈધવ્યે ગણે.	૨૬
તુ પ્રયત કરિયે મમ, શે જાઊં જીવતા;	
રૂડી પેરે રાજ્ય, ભોગ પામી શિવતા.	૨૭
વેણુ કદળી જેમ, ફલિત થાય નારાને;	
તેમ હરણ મુજ ધાર, વળી તેવી આશને.	૨૮
કાકડશિંગી ફળભાર, જેમ મરડાઈ પડે;	
તેમ મરડાશો પૂર, હરણ હું નિશે નડે.	૨૯

શ્લોક.

નગરમાં રહી ભોગ માણુવા,	
વગર વીર્યને છતી આણુવા;	
ભગર ભાગશે તેહ જાણુવા,	
મગર ચૂડ તો પાર્ય નાણુવા.	૩૦.

૪૦-તુ ભૂર [ખૂબ] લૂ-યો જાળ-કપાયો જાળશ (લૂ કાપવું. દુનાતિ કાપે છે).

૨૬. દુઃશલા—દુર્વૈધનની બેન—જયદ્રથની સ્ત્રી. તે [સહદેવ] પોતાની બેન [કાકડાની છોડી] દુઃશલાના વૈધવ્યને પણ ગણકારશે નહિ.

૨૭. તુ—[વિતર્કદર્શક અવ્યય—વાર] પ્રયત—કળને રાખેલું. વાર, હું ઘેર શી રીતે જીવતો જાઊં એમ [વિચાર કરીને] મન કળને રાખ અને શિવતા [કમ્પાણ] પામીને રૂડી પેરે ગળ્ય ભોગ-ભોગવ.

૨૮. વેણુ ઈં-વેણુ (વાંસ) અને કદળી (કદા) જેમ ફલિત થયા પછી નાશ થાયછે તેમ મારા હરણ વિશે ધાર. અર્થાત્ મારું હરણ થયું એટલે તારો નાશ મગજવો.

૨૯. કાકડશિંગી ૪૦-કાકડાસીંગ જેમ ફળનો ભાર થવાથી મરડાઈ પડે છે તેમ મારા હરણ રૂપ ફળના ભારથી તું પૂરેપૂરો મરડાઈશ.

૩૦. શ્લોક—લલિત છંદ નગર ઈં-પાર્યને નાણુવા અર્થુનનું પારખું બેવું તે નગરમાં રહીને ભોગ માણવાના નથી, એવો ભાવ છે. વગર ૪૦-તેહ (વીર્ય વગરના) તો ભગર (ભગુર) હોઈને ભાગી જશે એવા જાણુવા એવા વગર વીર્યનાને છતી આણુવા તે અહીં નથી. મગર ૪૦-આ તો મગરની ચૂડ સરખા પાર્યને નાણુવા છે. (નિરેધનો અનુવાદ છે, માટે પ્રતિષેધાસંકાર).

લવણ.

નાણવા છે પાર્ય નિશ્ચે, માણવા નહિ ભોગ રે,
મમાનંદ પ્રણમી દ્રૌપદી, જાણવા મોટા રોગ રે

૩૧

કડવુ ૧૩ મુ.

શ્લોક.

અંધાળ પે તો નવદ ક જાણવો,
મકુટ પાદોર અંધેર આણવો,
પહિત પાણી વળિ શેર તે શિરે,
સવાજ શેર યજ્ઞ આદિ હે ભિરે.

૪

રાગ સારગની દેશી

અહો દ્રુપદનયે, મન નવગ હિયે, નક્ષત્રિય વસુધા હોશે,
એક ઉપર એક, હોય નહિ છેક, કો શેર સવાશેર જશે ૨
પાકુના એ જાળ, ઇ અય સભાળ, (શુ) હોય રાર તો વન રોશે;
સા'ય મોટી હતી, મધ્યાન વરમતિ, જોળ તુ ખર્ચી તક જોશે ૩

૩૧ પ્રણમી ઇ— દ્રૌપદી પ્રણમીને કહે છે કે, તેમને મોટા રોગ
જેવા જાણના

૧ શ્લોક—૧ રાજ્ય વૃત્ત જયન્ત્ય કહે છે કે,—અંધાળ ૬૦—૨૫૬ છે મકુ-
ટ ઇ—તેને માથે પાદોર એ મકુટ (મુગટ) છે, અને તેને મારે અંધેર જાણ-
વો પહિત—હવે સવાજ ૬૦—હે ભિરે [ભીર-બંદીપણ સ્ત્રી] તેને માથે
સવાશેર છે અને એ આદિ યજ્ઞ (જયા) એ એને માથે હોય છે એ ભાવ
છે “શેરને માથે સવાશેર એના હો ના તુ અનુકરણ છે માટે લોકો ક્રિયા-
લકાર. ૨ રાગ સારગની દેશી—૫૬૫૫ની છદ્દની ચાન

૩ પાકુના ઇ—એ પાકુના જાળમાં જે એ અર્થને છુ સભાળ શુ તેઓ
શરૂ હોય તો વનમાં ચાલીને રહે. મતવનમે પાકુના રા'ય દોવાથી તેમના
પુત્રોનો રાજ્ય ઉપર પ્રથમ દક છે એમ દતા તેઓને રાજ્ય ન મળ્યું એ તે
નામા શાપણ નહિ તેથીજ મહાય-કૃષ્ણાદિની વરમતિ—મોગી ખ
જોળ ઇ—વિચાર કરજો (નહિ તો) તક જોશે

સુચોધને દાસી, ગણી કરી હાસી, તો ભરિયા ન તેહ રોષે;
 એવા તજ મૂઢને, મન ધરી ગૂઢને, રે પ્રિયા શું એજ પોપે. ૪
 રોષે નવ નિપજ્યું, દીનત્વ તો બન્યુ, કરે શું કે' રોષે તોપે;
 પિતા વિના ધારી, ઘા કરે કારી, કો નવ એહને દીન કોશે. ૫
 તું હુને ડારતી, વિધ વિધ વાસ્તી, ભય ધરે એમ અન્ય રાજ;
 હે કૃષ્ણ ! સુણો, ન મનમાં ધુણો, ભડાર વધી ધાય તાજાં—૬
 તેવા કૃષિ ઘણા, વણિકમાં મણા નથિ નાર મમ રાજ્ય મીથે;
 માર્ગ વસમા અતિ, કહુ કિલ્લા કથી, શુ કહુ ગણું, ગણું ચૂક યાયે ૭
 હસ્તિતુ બધન, પાજ રૂપી ધન, ખણાવું ધાતુ ખાણ મોટી;
 મળની પાસે કર, લેઈ ઘર ઘર, જોખર ઉરવો ટાણું ખોટી. ૮
 ખેડાં માંય મળ, વાસુ કરી કળ, એ અઘટ ધર્મને ધારું;
 પટે કો' ભય કરો, વનવાસી જરો, રાજ્ય બળી હું શું મન વિચારૂ. ૯

૪ ગૂઢને ઇ—એવી ગૂઢ વાતો મનમાં ધરીને. પોષે ઇ—એ પાડવો તારે”
 પોપણ શું કરવાના હતા, એવો ભાવ છે.

૫. રોષે ઇ—એમના રોપથી કાંઈ નીપજ્યું નહિ અને દીનત્વ તો બન્યુ;
 તું કહે કે, એ [પાડવો] રોષે [રીસથી] કે તોયે [સતોપથી—રાજ્ય યદને]
 શું કરો ? પિતા ઇ—એમને પિતા વિનાના ધારીને [કોરવો] કારી ઘા કરે
 છે. [તેપણુ તેઓ કાંઈ પ્રત્યક્ષ કરી શકતા નથી માટે] એમને દીન કોણ
 નહિ કોશે—કરે (કૃષ્ણ—મોખાવવું, શોક કરવો). અર્થાત્ એમને દીન કહીને
 કોણ નહિ જોરે અથવા શોક કરે ? એ ભાવ.

૬—૭. ભય ઇ—એમ ખીજા રાજ શું ભય ધરે ? અથવા એમ ભય ધરે
 તે રાજ ખીજ, હુ એમ કહ એવો નથી. ભડાર ઇ—પોતાતું કોશ બળ
 વગેરે બળાશાં જ્યદ્રથ કહેલે કે, જેમના ભડાર વધવાથી તાજા, આખાદ,
 યામટે એમ કૃષિ (કૃષિકાર—ખેડુ) મારા રાજ્યમાં ધણા છે હે નાર !
 મારા રાજ્યમાં વણિકમાં મણા નથી.

૮ પાજ રૂપી ધન—સેતુ રૂપી ધન ખેતીને માટે પાણી ગરવાને બાધેથી
 પાગા અથવા નદીપર જવાના પૂવ અહીં મમજવા ઉપર—ખારવાળી ઉરવી—
 પૂરી. ખારવાળી જમિ ને ખોટી છે તેને ટાણું—સુધારું. ૯ ખેડાં—ગામડાં.
 ઇમ—કળા. અઘટધર્મ—ઉપર બતાવ્યા તે — ૧ ખેતી અને વેપારની આખાદી.

છે પ્રભુની શક્તિ, મંત્રની શક્તિ, ઉત્સાહ શક્તિ પ્રભુ સિદ્ધિ;
 વળિ મંત્રની સિદ્ધિ, ઉત્સાહ સિદ્ધિ, મબૂદય મત્રોદય રિદ્ધિ. ૧૦
 ઉત્સાહઉદયાદિ નવ, શક્તિના કુળધવ, વળિ શૌર્ય તેજ ધૃતિ દાન;
 ઐશ્વર્યતા દાક્ષિણ્યે, ધટ્ટ ગુણ અધિકે, અમો માનિયે વરવાને. ૧૧
 એ ધટ્ટ ગુણ રહિતો, અમો છુ સહિતો, માટે નવ ડરીએ બાજે;
 કરિ ઉપર ખેસો, કે રથ પેસો, વૃથા ડરાવીએ મા વા'લે. ૧૨
 હે પાંચાળિ, હૃદયા મા'લી, (તુજ) વાણી માંએ કિમ ત્રાસ ધરું;
 અધુના વા ખછી, વિલપીશ અચ્છી, કૃપણ વચે પ્રાર્થના કરૂ. ૧૩
 કર પ્રાસાદ, પ્રાર્થના વાદ, વા હરી તુ તેમ કરશે;
 દ્રૌપદી ત્યાં બોલી, તોલને તોલી, રે પાંડવો તુર્થી ડરશે ? ૧૪

૨ વસમા માર્ગ, ૩ ગિલ્લા, ૪ હાથી, ૫ સેતુબધ, ૬ ધાતુની ખાણો, ૭ પ્રજા
 પાસે કર લેવા, ૮ ભૂમિ સુધારી ત્યા ગામ વસાવવા, ૯ મેળવવાના એ આઠ
 માર્ગ હુ ધારણુ કરે છુ. શ્રુઓ કામ દકીયનીતિસાર “ કૃષિર્વનિક્ષપયોદુર્ગતેતુઃ
 કુજરપથનમ્ । યન્યાનરપનાદાનશૂન્યાનાચાનિવેશનમ્ । અષ્ટવર્ગમિમસાપુત્રચ્છવૃત્તો
 વિવદ્દયેત્ ” પછે ઈ૦—પછે મારે વનવાસી જશે (જેવો) શો બય છે તે કહો;
 હુ મનમાં શુ વિચાર ? મારે રાજ્ય બળી (બળવાન) છે.

૧૦-૧૧ છે ઈ૦- (પ્રભુશક્તિ આદિ નવ શક્તિઓ પોતાનામાં છે એમ
 બતાવેછે) ૧ પ્રભુશક્તિ, રાજ્યના સ્વામિત્વરૂપશક્તિ, ૨ મંત્રશક્તિ—ગ્રામ સલા-
 હ કરવા રૂપ શક્તિ, ૩ ઉત્સાહશક્તિ; ૪ પ્રભુસિદ્ધિ, ૫ મંત્રસિદ્ધિ (મંત્ર-વિચાર
 સિદ્ધ થવે તે), ૬ ઉત્સાહસિદ્ધિ; ૭ પ્રભૂદય; ૮ મત્રોદય—મંત્રસિદ્ધ થયા પછી
 બાહાર પડવો તે; ૯ ઉત્સાહોદય એ નવ શક્તિઓના અમે કુલધવ—કુળસ્વામી
 છીએ. પ્રથમ પ્રભુશક્તિ આદિક ત્રણ શક્તિઓ હોવી જોઈએ. હોના પછી તે
 સ્તંધતા આવડવી જોઈએ અને સિદ્ધ થયા પછી તેનો ઉદય થાયછે એ ઉપર વિ-
 ચાર કરવો મતલબ કે અમારામાં તે છે. શૌર્ય ઈ૦—(વળી શૌર્યાદિ ૭ ગુણ પણ
 અમારામાં છે જેવા કે,) શૌર્ય, તેજ, ધૃતિ, દાન, ઐશ્વર્યતા અને દાક્ષિણ્ય

૧૨ એ—પાંડવો. કરિ—હાથી વા'લે—હે વહાલી! ૧૩ હૃદયા મા'લી—હૃ-
 દયમાં માહાલી રહેલી! અચ્છી—સારી રીતે [અચ્છ (સ. નિર્મળ) ઉપરથી]. કૃપણ
 વચે—દીન વચને.

૧૪ કર ઈ૦—મારો પ્રાર્થનાનો વાદ સાંભળીને પ્રાસાદ (પ્રસાદ—મેહેરબાની)

અરે હું બગવાન મૂઠ વિણુ સાન, શે જ્યદ્રથ નિર્બંજ માને ?
 કૌરવી સલામાં, વડા વલામાં, વસ્ર પૂરિયાં ભગવાને. ૧૧
 એવી પ્રખ્યાતા, પતિ વિખ્યાતા, જ્યદ્રથાકર્ણુ દીન હોશે;
 નર ને નારાયણુ, ભટકી રણુ રણુ, ઈક રથારૂઠ થઈહું જોશે. ૧૨
 એવીને વાસવ, પીને આસવ, સામું જોવા સમર્થ નહીં;
 તો કુણુ છે માનવ, અથવા દાનવ, હરણુ કરી તું રહીશ કહાં. ૧૩
 અરે જ્યદ્રથ તું, વસ કરીને હું, જોજે પરાક્રમ કાયકારી;
 અર્જુન રથ બેઠો, દેવી મન પેઠો, કરશે કેર તે રથિ ધારી. ૧૪
 રે અગ્નિ વનુ વીટે, સેના ધીટે, છે તારી તે સર છારો;
 અંધક વૃષિણુ કુળ, હરિ જોનું મૂળ, (તે) આવે શોધે કુણુ વા'શે. ૧૫

કર, અથવા તને હરી (તારું હરણુ કહું) તે પછી તો તું તેમ કરશેજ-મેહુરખાની કરીશજ.

૧૫ અરે ઈ૦- હેમુદા વિણુ સાન-સાન વગરના જ્યદ્રથ ! હું બગવાન છું તેને તું નિર્બંજ શે (સાથી) માનેછે! વબો-જયો-સત્તાધીશપણું.

૧૬ એવી ઈ૦-એવી પ્રખ્યાત અને પતિવિખ્યાતા (વિખ્યાત પતિવાળી સ્ત્રી) જ્યદ્રથાકર્ણુ (જ્યદ્રથના આકર્ણુથી) દીન હોશે (દીન થશે શું) ? નર ઈ૦- નર (અર્જુન) અને નારાયણુ (કૃષ્ણ) એક રથારૂઠ થઈને-એક રથ ઉપર બેસીને રણુ રણુમાં ભટકીને હું જોશે-મને શોધશે.

૧૭ એવીને ઈ૦-એવીને-મને ઈંદ્ર આસવ (મધ) પીને પણ સામું જોવા સમર્થ નથી. મતલબ કે ઈંદ્ર માગ સામું જોઈ ન શકે તો માનવાદિ કેમ જોઈ શકે ? એવી રીતે કૈમુતિક ન્યાયે કરીને અર્થ સિદ્ધિ બનાવી છે માટે કૌ-પ્યાયોપત્તિ અલંકાર. “કૈમુતેર્ગર્થમસિદ્ધિઃતત્ત્વજ્ઞાનાંસિદ્ધિરિત્યને” (કુ. ૬૧).

૧૮ વસ કરીને હું-મને વગ કરીને. પરાક્રમ-(પાંડવોનાં). દેવી ઈ૦-તેજે રૂપયુક્ત મનમાં પ્રવેશ દેવો એટલે તે કેર કરશે, એ અન્વય.

૧૯ રે અગ્નિ ઈ૦-જોમ અગ્નિ વનને વીટે છે તેમ, તારી ધીટ-પટ-સ જડ-અધાન પછી સેના છે તેને તે સર (બાણ) પડે છારો-ઢાંચી નાખશે. અંધક અને વૃષ્ણિકુળ-માદવોનાં એ કુળ આવે. ઈ૦-તે શોધમાં આવશે તો તેમને કુળ વહાશે-કોણુ હેનરશે ?

મહાધનુષધારી, કરશે મારી, કેકયાદિક તો શોધ ઘણી;
 ગાંડિવરવ મુણુશો, રથ વિચ ધુણુશો, મેઘગર્જના જેની ભણી. ૨૦
 અહો અરે મૂઠ, વિચાર ગતિ મૂઠ, શર પાર્થગતિ દિજ હારે;
 જદા સમય તેવો, (તું) ગાળીશ કેવો, નક્કી આતુર મતિ મારે. ૨૧
 રાંખનાંદ કરનાર, ધનુ ધરનાર, પ્રત્યંચા ખેંચી હૃદય ચીરે;
 તદા તારૂં તનમન, જશે સૌ ધન, ભૂલોશ ભણુવું મુખ ભરિ. ૨૨
 હે અધમ જદા તું, હરણ કરી હું, મુણુ ગદા લઈ ભીમ ઉભે;
 તુજ કેશ ગ્રહીને, પૃથ્વીપર તે, પાડી પીસે કોણુ હુભે ? ૨૩
 મમ હરણુ મુણીને, મન ધૂણીને, ક્રોધ વિષને દમન કરશે;
 માદ્રીના જે પુત્ર, ન થાયે સૂત્ર, જેથી તું આદિ સહુ ડરશે. ૨૪
 રે દ્રોણુ નિપાત, ભીષ્મના પાત, કર્યા મમ જ્ઞાત જગ ગાને;
 મુજ પુત્રો પાંચ, અભિમન્યુ આંચ, ઘટોત્કચાદિ શિર રાજે. ૨૫
 રે કેમ તું મોંચ, શું મુજમાં જ્ઞેય, છું પંચ પુત્રવર્તી નારી;

૨૦ કેકય—કેકય દેશનો ધૃષ્ટકેતુ રાજા (પાંડવનો એક સંબંધી). ૨૧-
 શબ્દ. ૨૧ શર ઇન્-પાર્થ (અશ્વત્થામા)ના શર (બાણ) ની ગતિ આગળ દિ-
 જ (પક્ષી) હારે. પ્રતીપાલકાર. ગાળીશ (સમય). આતુર ઇન્-તારી
 આતુર બુદ્ધિ નક્કી તને મારશે.

૨૨. પ્રત્યંચા—પણુછ. તદા ઇન્-ત્યારે તારૂં તન, મન, અને સૌ ધન.
 જશે—નાશ પામશે. અને મુખવડે “ હે ભરિ ” એવું બોલવાતું બૂલી જઈશ.

૨૪. ક્રોધ ઇન્-ક્રોધ રૂપી વિષને દમન કરશે—આંધશે. અર્થાત્-ક્રોધને ગ્ર-
 હણુ કરી ક્રોધી થશે. સૂત્ર ઇન્-સૂત્ર—પાંધરા કે સેહેલા. તેઓ પાંધરા થાય એ-
 વા નથી.

૨૫ દ્રોણુ ઇન્-દ્રોણનો નિપાત (મરણુ) તથા ભીષ્મનો પાત (પડવું-
 મરણુ) કરનારા મારા ભાઈ (અનુક્રમે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અને શિખંડી) જગતમાં
 ગાજે છે. મુજ ઇન્-મારા પાંચ પુત્રો, અભિમન્યુ (સુભદ્રાનો પુત્ર) આંચ
 (અંજિ ૩૫) અને ઘટોત્કચ (હિડિબાનો), એ મારે માથે (રક્ષણ કરનાર),
 શામે છે.

અરે છું મગલ્લા, મન ધર મુઘ્ધા, છોડી લુબ્ધા વસ્ય સારી. ૨૬
 જો તું નવ માને, શાપું શાને, ધર ચિત્તમાં હું સતી નામી;
 (જો) પાતિવ્રત ધાર્યું, સત્ય વિચાર્યું, (તો) નજરે જોશે તું કામી. ૨૭
 કદા તુ ય લેશે, મુજને ત્રે'શે, તદા હર નહીં મન મધ્યે;
 કુરુકુળ શિગિમણિ, સત્રી સિર ધણી, વાજે પાછી તુંજ વધ્યે. ૨૮
 કામ્યકમાં આપુ, તુને લગ્નવુ, સિંહિ યદ સહુ મૃગ મોટા;
 મૃગગણથી હારે, ઈકે મિહ ક્યારે, તો પચ સિંહના જોટા. ૨૯
 તો હરે છે શાનો, મૂઠમતિ માનો, તજ દઈ પાનો, પંથ પજો;
 પરનારી કુડી, વાત ન રૂડી, સમજ સજ્જન માંહી ભજો. ૩૦

રેલોક.

પરનારી પાળી સર્મી ધારી મને,
 પરશે ન ઘાવ કરશેજ તને;
 મરશે વૃષા મન તણાઈ વને,
 કરશે બહુ કુઃખ તનેજ ધને.

૩૧

૨૬. પચ પુત્રવતી ઇ— (માટે મોહોવાનું કારણ નથી એમ બતાવ્યું છે). પ્રગલ્ભા—મૈત્ર વયની મનધર ઇ—મારા બપરની લુબ્ધા છોડીને દાર્દ સારી મુઘ્ધા (મુઘ્ધ અવસ્થાવાળી) માં મન ધર અને તેને પરણુ.

૨૭ શાપું—શાને શાપું ? અર્થાત્ શાપ દેવાને સમર્થ તો છું પણ શું ચિત્તમાં ધર કે હું નામી (પ્રખ્યાત) સતી છું. (માટે શાપ દેતી નથી). નજરે ઇ—કામી એવો તું તે (મારું સત્ય અને પાતિવ્રત) નજરે જોશે. ૨૮. વધ્યે—તારો વધ કરીને.

૨૯. કામ્યકમાં ઇ—હુ કામ્યકમાં પાછી આવુ અને તને લગ્નવું. તથા સિંહી-સિંહણ યદને (તારા જેવા) મોટા મૃગ (પશુ) ને સાહુ (પકડ) મૃગ-ણુ ઇ—મૃગના ગણ (મમ્બ) થી એક સિંહ ક્યારે હારે છે? (નથી હારતો), તો આ તો પાંચ સિંહના જોટા (જોડ) છે.

૩૦. તો હરે છે ઇ—તો મારે શાનો હર છે? માટે હે મૂઠમતિ! માનો-મારું કરેલું માનો તજ દઈ પાનો (પાણી) તજદેઈને પંથ પજો. (પાડે તારે માંજ જ)

૩૧. રેલોક—પ્રમિનાશુરા-૨૧ (મત્રસમ) પરનારી ઇ—મને પરનારી ..

વલણ.

તન ધન મનનું દુઃખતો, પરનારી સ્પર્શે થાય રે; }
જન પ્રેમાનંદ વર્ણવે, જ્યદ્રથનો મહિમાય રે. } ૩૨

કડવું ૧૪ મું.

શ્લોક.

હે પ્રિય-આપજ અન્ય ન દખું વદા મન માન્યું ભલે ભિરૂ રે,
જો કદિ કોઇક તું સમ જોલત સુણી જરૂર ન જીવ ધીરૂ રે;
શું કરવું નવ સૂઝતું મુજ મને તુજને વર વનાવતી,
(શુ) પાંડવ પંચથકી ડરવે તુંય જો જઇ સેન વિચે ભરતી. ૧

રાગ કાલિંગડો.

સેન ભરતી જોઇ તુજ ભૂલે, પછે નહીં મનમાંહીજ કૂલે;
અર્જુન ભીમ દરશે અધુરા, વીર શિરોમણિ ભાળી પૂરા. ૨
કૂપકમડવતુ છે મતિ તારી, ખસાંડ કૂપ (એ) કૂપનુ વારી;
કિરીટી કિરીટી કરતાં નીશે, જજાળ જીવ જાય વીશવીશે. ૩

અને પાળી સમી ધારીને તું પરશે ન-અડકીશ નહિ; કેમકે તે તને ધાવ કરશે.
મરશે ઈન્-તું મનમાં તણાધને વનમાં વૃથા મરશે. તથા તે પરનારી તને, તને
તનનું તથા ધને-ધનનું દુઃખ કરશે. અર્થાત્ તાર તન અને ધન નાશ થશે.

૧ શ્લોક:—મદિરા છંદ. (સાતમ્ એક ગુર). હે પ્રિય ઈન્-જ્યદ્રથ ક-
હેછે,—હે પ્રિય (દ્રોપદીનું સંજોધન) આ આપજ (જોલોડો) ખીજું કોઈ
જોલનાર હું દેખતો નથી, માટે હે બીર ! તમે મનમાં આવે તેમ જોલો.
જીવ ઈન્-જીવ ધીર નહિ—જીવતદાન આપુ નહિ અર્થાત્ મારી ના તું. વરવાન-
વતી !—ઉત્તમ આકૃતિવાળી ! તને શુ કરવું તે મુજ મને (માન મનમાં)
સૂઝતું નથી. ડરવે—ડરાવે

આવો ચઢીએ મારી વહારે, કીજે દુષ્ટ સર્વ સંહારે;
એમ આરત નાદે પોકારી, રહતી ગુરુજન સભારી. ૧૨

દાસી ધકિ તે વિલપે અપારા, કે'તી પ્રાણ શે ન જાય મારા;
ફૂટે કર્મને ચૂટે કેશો, થાય કેર કેરાવ! રે એ-શો!! ૧૩

એવો સર્મથ વિચારી રાજા, ધાયો સતીપર તજી કુરમાજા;
બ્રહ્મ ઉત્તરીય દ્રૌપદાં કેરું, કપે કદલીવત સતી દેરું. ૧૪

તદપિ સાવધ થઇ ગઈ શાણી, કરી મહદક્ષેપે વદી વાણી;
તિ વેણ કાળ આળ શાં લાગ્યાં, તીર કરતાં વમાણાં મન વાગ્યાં. ૧૫

તે આક્ષેપે પડિયો ભોમે, કંપી ઉઠ્યો ત્યાં રામ રામે;
જેમ મૂળ છેદે પડે આડ, સુરંગ ઉરાડે પડે પા'ડ. ૧૬

તેમ પડિયો કુમતી અધો, વેણ જ્વાળે સળગ્યો સંધો;
વળી ઉઠી ગ્રહેવા જાય, તવ ખર્શી નારી આઘી થાય. ૧૭

તેથી પડો પૃથ્વી ભટકાચો, જેમ ઘટ રજજી તૂટે ફૂટાચો;
જેમ નાવ ખડકને લાગ્યું, તેમજ અંજ અકર્મી વાગ્યું. ૧૮

મદિરાંધ પડે જેમ મોહો, મોહ મદિરાંધ પડિયો મોહો;
ટેકા સ્તંભ પડે જે વિધે, પડિયો પાપી ચતુરતા લીધે. ૧૯

અનાયાસ પડવ ફૂટે ફૂટે, તેમ લ પટનું શિર ફૂટે;
(શુ) નાળિકેરીનું ફળ ફીડ્યું, કે વારિ ઘટ જગતી જોડ્યું. ૨૦

૧૨ કીજે ઈ—સર્વ દુષ્ટો સહાર કરીએ. આરત—આર્ત—દુઃખ ભરેલો.

૧૪. કુરમાજા—કુરકુળની મર્માદા. કપે ઇ—સતી રૂપી દેર (દ્રૌપદીનું શરીર) કેળતી પેઠે કાંપવા લાગ્યું. (રૂપક અને ઉપમા.) ૧૫. મહદક્ષેપે—મોટા આક્ષેપ. (નિંદા) થી.

૧૮ રજજી—દોરડી. ૧૯. મદિરાંધ ઇ—જેમ મદિરા પીને મોહથી અધ થયેલો પૃથ્વીપર પડે તેની પેઠે મોહ રૂપી મદિરાથી આંધળો થયેલો તે પૃથ્વીપર પડીને (ધૂળ વગેરે મોંમાં ભરાઇ જઇને) મોહો—મોહો—મોહવા લાગ્યો. ટેકા ઇ—જેમ ટેકાનો થાંભલો પડે તેમ તે પાપી દ્રૌપદીની ચતુરતાને લીધે પડ્યો.

૨૦ ફૂટે—એક જાતનું પાકેલું ચીમડું. ફૂટે—ફૂટાય. નાલિકેરી—નાળિયેરી. વારિ ઇ—કે ધડાનું વારિ (પાણી) જગતી—પૃથ્વી ઉપર જોડ્યું—અર્થાત્ પાણી

સત્ય કહું મૂકો હઠ જાળા, ધરો જ્યદ્રથ નામની માળા;
 હવે કરૂં નવ કાલાવાલા, સત્વર ખેસો મોહની શાળા. ૪
 (તુજ) વેણુ રૂચે મુને અતિ રસાળાં, ભ્રમ ચિત્ત કરે તે મોહવાળાં;
 વેરા પાયન કે' સુણુ રાજા, (એમ) પદી મૂકવા માંડી માળા. ૫
 તેથી કોણે ભરાણી રાણી, ગાળ દેતી કરી વફ વાંણી;
 તે સુણી જ્યદ્રથ કેરા સાથી, પાંચાળી પકડતા માંભાથી. ૬
 તેહ ભાળીને નયન વિરાળા, અડકો અડકો ન હે કરાળા !
 તોય નિવૃત્ત થયા નવ તે તો, નારી બોલી રે મૂંઠ ચેતો. ૭
 આવ્યો કાળ કરાજ તો માથે, મરતાં નવ આવે કો સાથે;
 સ્વામી સેવક રે'ગો સર્વે, ધનંબ્યના ધનુશર ગર્વે. ૮
 (એ) વેણુ લાગ્યો વનિહ દૂણો, રાય બરકયો ધરો શું સુણો;
 કે'તામાં જઈ વળગ્યા મોટા, ચક્કાજીએ કર્યા નાદ ખોટા. ૯
 સભય શબ્દ બોલાવ્યા નૃપિ, આવો આવો થઈ અમો દુઃખી;
 ગુરૂ! તમને સોંપી ગયા સ્વામી, બોજનભટપણું નાખો વામી. ૧૦
 ગયા કે'તા "ગ્રહ તુજ સારા", તો આવ્યા શેણુ આ વારા !
 જદા ભૂદેવ જૂઠા થાઓ, મહદ્બાણાથો નિએ જાઓ. ૧૧

ખલાંડ તે તારે મન કૂવો છે અને એ (પાંડવો)એ કૂવાનું જળ છે. (અર્થાત્ત
 તેથી તું એમના વિના ખીજનું જળ સમજતી નથી.) કિરીટી-અર્જુન.
 નીશે-નિશ્ચય. જગન્ન-દ્રૌપદી-વીશવીશે (વશે)-વીશવશા.

૪ મોહની શાળા-મોહના સ્થાન રૂપ ૬ વફ વાણી-વાંકી વાણી. ૭.
 કરાળા-વિકાળા (સબોધન). ૮ રે'ગો-હારીને રેગો ધનુશર ગર્વે-ધનુષ્ય
 રૂપને ખાણના ગર્વથી

ધુ છે દૂણો-ખમણો ધરો-પકડો. ખોટા-મિથ્યા અર્થાત્ત નાદ કર્યા પણ તે નિ-
 તો આ ના જાની વારે કાઈ ધાય એવું તે વખતે નરોત્તું

૩૦. તો આમને-ભોજનભટપણું-લાડભટપણું. ૧૧ વાગ ૬૦-તો
 માર કહેડું મારે આઓ જાઓ ૬૦-જો ભૂદેવ! (વિપ્ર!) તમે જુદા થગો તો
 રે મારો જા). જગો-તમાર મદન્યું નામ પામગે
 ૩૧. રોડ-

આવો ચઢોએ મારી વહારે, કીજે દુષ્ટ સર્વ સંહારે;
એમ આરત નાદે પોકારી, રડતી ગુરુજને સભારી. ૧૨

દાસી ઇંકિ તે વિલપે અપારા, કે'તી પ્રાણુ શે ન જાય મારા;
કૂટે કર્મને ચૂટે કેશો, થાય કેર કેશવ! રે એશો !! ૧૩

એવો સમય વિચારી રાજા, ધ્રુવો સતીપર તણ કુરમાજા;
અહ્યુ ઉત્તરીય દ્રૌપદાં કેરું, કંપે કદલીવત સત્તાં દેરું. ૧૪

તદપિ સાવધ થઈ ગઈ શાણી, કરી મહદક્ષેપે વદી વાણી;
તિ વેણુ કાળ આળ શાં લાગ્યાં, તીર કરતાં તમણ્યાં મન વાગ્યાં. ૧૫

તે આક્ષેપે પડિયો ભોમે, કંપી ઉઠ્યો ત્યાં રોમ રોમે;
જેમ મૂળ છેદે પડે જાડ, સુરંગ ઉરાડે પડે પા'ડ. ૧૬

તેમ પડિયો કુમતી અંધો, વેણુ જ્વાળે સળગ્યો સંધો;
વળી ઉઠી ગ્રહેવા જાય, તવ ખરી નારી આઘી થાય. ૧૭

તેથી પડો પૃથ્વી ભટકાયો, જેમ ઘટ રજ્જુ તૂટે કૂટાયો;
જેમ નાવ ખડકને લાગ્યું, તેમજ અંગ અકર્મી વાગ્યું. ૧૮

મદિરાંધ પડે જેમ મોહો, મોહ મદિરાંધ પડિયો મોહો;
ટેકા સ્તાંભ પડે જે વિધે, પડિયો પાપી ચતુરતા લીધે. ૧૯

અનાયાસ પડવ કૂટે કૂટે, તેમ લંપટનું શિર કૂટે;
(શું) નાળિકેરીનું ફળ ફેડ્યું, કે વારિ ઘટ જગતી જોડ્યું. ૨૦

૧૨ કીજે ઈં-સર્વ દુષ્ટો સહાર કરીએ. આરત-અર્ત-દુઃખ ભરેલો.

૧૪. કુરમાજા-કુરુકુળની મવાદા. કંપે ઇં-સતી રૂપી દેર (દ્રૌપદીનું શરીર) કેળતી પેઠે કાંપના લાગ્યું. (રૂપક અને ઉપમા.) ૧૫. મહદક્ષેપે-મોટા આક્ષેપ. (નિંદા) થી.

૧૮ રજ્જુ-દોરડી. ૧૯. મદિરાંધ ઇં-જેમ મદિરા પીને મોહથી અંધ થયેલો પૃથ્વીપર પડે તેની પેઠે મોહ રૂપી મદિરાથી આંધળો થયેલો તે પૃથ્વીપર પડીને (ધૂળ વગેરે મોંમાં ભરાઈ જઈને) મોહ-મોહ-મોહવા લાગ્યો. ટેકા ઇં-જેમ ટેકાનો ચાંબલો પડે તેમ તે પાપી દ્રૌપદીની ચતુરતાને લીધે પડ્યો.

૨૦ કૂટે-એક જાતનું પાકેલું ચીમડું. કૂટે-કૂટાય. નાલિકેરી-નાળિયેરી. વારિ ઇં-કે ધડાનું વારિ (પાણી) જગતી-પૃથ્વી ઉપર જોડ્યું-અર્થાત પાણી

શૌંશ અદ્વિજાતાં રોષ ભરાણો, વદન વિકાશી પડ્યો રાણો;
 મુખ નાસિકાથી રૂધિર જાતું, સૂજને સહુ વરણુ ધાતું. ૨૧
 પછડાચો દય વાર બળિયો, તેથી સર્વ સમૂહ છળિયો;
 નાઠા ચોધા સાથે હૂતા, સતી ભય મન વિચ હુઈ સજ્જતા. ૨૨
 અરે! નૃપમણિ ચાર ખાધો, દ્રૌપદી સુસતીએજ ખાધો;
 આવો આવો બહારે ધાઓ, પૃથ્વીપતિના રાવને સ્ત્રીઓ. ૨૩
 નવ સ્પર્શે નવ અસ્ત્રે હણિયો, નજર માત્રે મૃતવત્ ગણિયો;
 નહિ પતિ એના નહિ દઈ રાખે, આમ ત્યમે જઈ માર્યો આપે. ૨૪
 ધન્ય ધન્ય જે સતીઓ જૂમાં, રંક રોજતી રંગણુપતિ ક્રમાં;
 આવુ ગુણયુ ગરજ્યુ ન્યાંયે, સામત આવ્યા રાજા ન્યાંયે. ૨૫
 કો કે' વારસ છું હું પૂઠે, પ્રિય ઘણાં ત્યાં કર્મજ કૂટે;
 શે મતિ આવી રાચે કીધી, પચાનન-પત્ની માની સિદ્ધિ. ૨૬

ભરેલો ઘડો ફૂવાથી પાણી પૃથ્વી ઉપર ઢળ્યું ! મતલબ કે જેમ ઘડામાથી પા-
 ણી પૃથ્વીપર ઢળે તેમ તેનું માથું પૃથ્વીપર અદ્વિજાતને લોહી નીકળ્યું.

૨૧. રાણો—રાજા. વરણુ—કદરૂપ. ૨૨ સતી ઈ—સતીના ભય-
 વડે મનમાં સજ્જતા—(સજ્જતા) હાઈને અથવા મનમાં સતીનો ભય તેથી બધા
 સજ્જતા (એકતા) થઈ નાહા.

૨૩ ચાર—સુંદર. સુસતીએ—સારી મતીએ ખાધો—નૃપમણિનું વિશે-
 ષણુ શવ—મડકું. અરે! દ્રૌપદી નામની સારી સતીએ સુંદર નૃપમણિને બધો-
 જ ખાધો!!

૨૪ નજર માત્રે ઈ—સતીની નજર માત્રેથી તે મૃતવત્ ગણાયો. કોઈ
 કહેશે કે એના પતિએ માર્યો હશે તો નહિ પતિ ઈ—સ્પષ્ટ છે. નહિ ઈ—રાખ
 દેખે પણ માર્યો નથી. આમ તેમ ઈ—આમ તેમ જઈનેજ માર્યો !

૨૫ રંક ઈ—સતીઓ રંક છતાં તે રંગણુપતિને—અગ્નિને (રંગણુનો
 દેવતા અગ્નિ છે એ છંદ શાસ્ત્રમાં લખેલું છે.) રમાં રોજતી. અર્થાત્ અગ્નિ-
 થી જેમ ર બને છે તેમ તે શત્રુઓનો નાશ કરે છે અથવા, રંગણુપતિ
 (અગ્નિ)ને પણ રમાં—શબ્દમાત્રમાં (ર—શબ્દ) રોજતી—નાશ કરતી. મતલબ કે
 ગરીમ સરખી સતી દેવને પણ એક બોલમાં નાશ કરે છે! મુવયુ—ખોટી બૂમ.

૨૬ પ્રિય ઈ—ગાંધને મરી મએલો જાને તેના પણ પ્રિય (મેદર-

કો કે' ચાલો શુવને સહીએ, રાય ધરી મેન બેગી દહીએ;
આવ્યું કટકેન ચારે વાટે, બેઈ ધનધોરણ સુરભિ ઉચ્ચાટે. ૨૭
(શુ)વારિદબિંદુ કે શરનાં લાગે, થર થર થર ગો કંપી ભાગે;
તે તો જઈ કરતી નિજ ઠામે, પણ પાંચાળી દુઃખ ક્યાં શામે? ૨૮
એવે સાવધ રાજ થાતો, હરણી મૃગપતિ શો જઈ સા'તો;
કેમ ન બેસે રથમાં કાળી, કે છવતી દહિં તુજને બાળી. ૨૯
કદળીપત્રવત્ ક પે નારી, સખળી સાયક મન વિચારી;
એવે રાજ ઉભો ભાળી, અતિશે સેના આવી કરાળી. ૩૦
બોલે બાળી રથમાં નાખો, તાપ અર્તિ તરૂણીને દાખો;
રાજ મદતો એમજ કીને, રામા નવ માનેછ રીએ. ૩૧
સો પંચાશજ દોડી આવ્યાં, માનનીંના મનમાં નવ ભાવ્યા;
વદી વેદને વરાનનીં બાળી, અમોજ આવું સહુ દા બાળી. ૩૨

બાળી વાળા) પોતાનું કમ કૂટવા લાગ્યા. (મતલબ કે અમારું ધાર્યું મનમાં રહી ગયું!) પંચાનનપત્ની-સિંહની પત્ની. સિદ્ધ-સિદ્ધિ રૂપ.

૨૭ રાય ઈં-રાજાએ જેને મનમાં ધરી છે-ઈચ્છી છે તેને પણ તેના બેગી દહીએ-બાળીએ. બે ઈં-તે કટકને ધન સરખુ ધોર બેઈત સુરભિ (ગાય) ઉચ્ચાટે-ત્રાસે છે.

૨૮ શુ' ઈં-કટકમાંથી તેને બાણ વાગે છે તે ઉપરથી કવિ કહેછે કે, શુ' મેધના જળનાં બિંદુ લાગે-વાગે છે! કે શરનાં (તીરનાં) બિંદુ (અણીઓ) વાગે છે! ભ્રાંતિ ગો-ગાય. આ પ્રમાણે ગાયનું વર્ણન કરીને કવિ કહેછે કે, ગાય તો પોતાના હામમાં નાશી જઈને પણ તે કટક રૂપી મેધથી બચે છે, પણ પાંચાળી (દ્રૌપદી) રૂપી ગાયનું દુઃખ ક્યાં-ક્યાં જગ્યાએ શામે-સમાય. મેધબિંદુથી ગાયનો કંપવા રૂપ સ્વભાવ વર્ણવે છે માટે સ્વભાવોક્તિ. કટક સાથે મેધનું સ્પર્શેદપણું વર્ણન કર્યું છે માટે રૂપક. અને ઉપમેય (પાંચાળી) નાં દુઃખનો, ઉપમાન (ગાય) નાં દુઃખ કરતાં ઉત્કર્ષ જતાવવામાં આવ્યો, માટે વ્યતિરેક.

૩૦ સખળી ઈં-જયદ્રથને સખળી (સેના) સાયક-સહાય કરનાર છે એમ વિચારીને. અથવા, અને સાયક (પકડનારી) સેના સખળી છે, એમ વિચારીને.

૩૧ રીઝ-રીઝથી. ૩૨ સહુ ઈં-તે વરાનન (વર-ઉત્તમ + આનન

નૃપ કે' નવ સ્પર્શો કોઈએ, જો રામા રથ બેસે સોઈએ;
 નિરૂપાએ નારી ચાલી, (તોહ) કસાઈવાડે ધેતુ બાળી ૩૩
 વ્યાઘ્ર ધરે જેમ મૃગલી કોઈ, (તેમ) રાજપુત્રી નિ શ્વાસે હોઈ,
 ઉરગ કુકવતો હોયે જેમે, વાર વાર નિ શ્વાસે તેમે ૩૪
 તદપિ વિવેક સમરો બાળી, પાદુકા ધૌમ્યની ભાળી,
 રાત્રી કરી થઈ રથારૂઢ, સમયા એકજ ગરૂડારૂઢ ૩૫
 નેન કટતા કે'તી ભીમ, વહાર વળજે નવ બળ સીમ,
 ચૂટી કેશ વદે મુખ વામા, પાયાં પરાક્રમી આવો રામા ૩૬
 હૃદય તોડી અજાતશત્રુ ! કે'તી જો જો થાતા ભીત્રુ,
 ઉદર ચૂટી કરી સતાપ, પધારીએ નકુવ ! કહે આપ ૩૭
 પાદજ આકળી રથને ખજે, સહદેવ ! સમરતી દેવી અખે,
 નિશ્વાસ નાખતી વિવપતી બાળા, દુ ખી દરણીને પંચતી માળા ૩૮
 તાલ તરૂને કે'તી તરણી, ભાઈ કરજે વિગતે તુજ વરણી,
 કે'તા ઇમિ એકેકે ચાલી, જે મહિલા મનમા નવ મા'લી ૩૯
 વરૂથિની વળતા રહતા ઝાડ, વળી મોટ મોટા જે પા'ડ;
 એમ કુસાહલ થાતો જતો, રાજ મનમા અતિ મલખતો ૪૦

—મુખ) ગાળી બાળી (સ્ત્રી) વદને (મુખથી) વદી (બોલી) — અમો આતુ (હુ) મા-
 ટે સહુ (સેન) ને બાળી દો—અટકાવો મતનખ કે મને ગેર સ્પર્શ કરે નહિ
 ૩૩ સોઈએ—સોઈખધ—તબરીમથી ૩૪ ઉરગ સર્પ ૩૬ કમે કૂટતા
 —કપાળે હાથ મારતા નન ઇ— જેનાબાળની સીમા નની એના પાચ પાડવાને
 સભારીને ટ્રાપદી પાચ અગનું તાડન કરેછે તે અનુક્રમે જતા મુ છે .

૩૮ દુ ખી ઈ—દુ ખી ટ્રાપદી પાતાના કદની માળા હરખોએને અર્પ-
 તી હતી, (નિશાની તરીકે)

૩૯ તાન—તાડ તાડકને તે સ્ત્રી કહેતી હતી કે હે ભાઈ તુ વિગતથી
 વરણી (પસંદગી) કરજે અર્થાત્ આરી સ્થિતિ બાળીને (તુ ઉભો છે માટે)
 મારા સ્વામી જે તરફ દોષ તે તરફ તુ તેમને ખબર કહેજે, ૪૦ વરૂથિની
 —સેના સેના વળતા આવવા માડતા

શ્લોક.

એક મનમા હરખ એક મન કષ્ટ રે,
એક ધનમા ગરક એક ધન નષ્ટ રે,
એક જન છેકધર એક તન ખખટ રે,
શોકજ અશોકધર મગન મન સ્તબ્ધ રે

૪૧

વલણ.

• સૃષ્ટિ મન વિવાહ ધરે, પણ અશોક ને શોક રે;
કૃષ્ણસુત જયદ્રથ દ્રૌપદી, એ વિષે આલોક રે.

૪૨

કડવુ ૧૫ મુ.

શ્લોક.

ભીજતી તન અશ્રુપાતથી સીજતી ચિત્તમા વ્યગી રે,
રૂદતી વનની વનસ્પતિ કૂદતી મ્હાન કુરગી રે,
મોદકા જમતા મુણી મુનિ રોદકા અતરે યાય રે,
• મોધકા તહિ દાડતા કહિરોધકા ચોદિગે જાયરે

૧

૪૧ શ્લોક—નિશિપાન છંદ [અ, જ, સ, ન, ર] એક ધૃ—જયદ્રથ—
ને આનંદનાગે તથા દ્રૌપદીને મોખા જોઈને નિ લોચકિતથી તેનું વર્ણન ક-
રે છે કે, એકના મનમા હરખ અને એકના મનમા કષ્ટ છે, ધૃ—સ્તબ્ધ છે ખટ
—વીરો—ખીમીઆણે શોક—ધૃ—અરોડ [આમોપાનન] ને ધૃ શોક અને
સૃષ્ટિનું મન મગન હોય છે (વિનાશમા આમોપાનનના પાદન લોડા તોડી લાવે
છે તે ઉપગ્રંથી એ કહેનવ થઈ છે કે, સૃષ્ટિને મન વિવાહ અને અમોક્ષને ઘેર
શોક ’

૪૨ નૃષ્ણસુત—પ્રેમાનંદ પ્રેમાનંદ કહે છે કે જયદ્રથ અને દ્રૌપદીનો એવી
રીતનો આરોક (દેખાવ) છે લોકપ્રવાદનું અનુકરણ છે માટે લોકલોકિતિઅ
લક્ષર.

કડવુ ૧૫ મુ ૧ શ્લોક—શકલદ (ર, સ, જ, જ, ત, ત, મ) સીજતી—
દાઝતી વ્યગી—દ્રૌપદી મ્હાન—દુ ખથી કુમાઈ ગયેલી કુરગી—હરખી મોદકા
ધૃ—મોદકા (લાડુ) જમતા મુનિઓ દ્રૌપદીને હરણુ થયેલી મુણીને રોદકા
(રડવા જેવા) યાય—યયા મોધકા—મોધ કુના ૧ આલણો મોધકા—જયદ્રથને
અટકાવનારા આલણો

રાગ મહારની ચાલ દુંડડી.

જાણ્યુ મુનિ મનમાં ધુણી, સુણી સમાચાર રે;	
દ્રોપદી હરી હું ન ગણી, જ્યદ્રથ આ વાર રે.	૨
આસો આસો એને, [શું] જય અધુનાય રે;	
વાડવમંડળ ઉઠ્યુ, બળ ધનુ શુ થાય રે.	૩
ઘોડક તો રોડક શા, આજ ભાઈ એહ રે;	
કો થાળી દ્રોણુ ઝાલી, યુદ્ધ ધ્રુવે તેહ રે !	૪
કો જમી હસ્ત ધોતાં, અતિ લગાડે વાર રે;	
કો માળા જટાવાળી, થાય સજ્જ સાર રે.	૫
કો કે'તા નથી રે'તા, ઉદરપોષક ધિક રે;	
પાંડવપત્ની હરાઈ ગઇ, તે ધરો મન બિંક રે.	૬
મિષ્ટાન્ન મળિયું વાસર, [માત્ર] આજ અવિધાર રે;	
જેનું અન્ન ઉદર વશ્યું, લહો તિના પાર રે.	૭
એવો રવ સુણી ઉઠ્યા, દ્વય સહસ્ર દિન રે;	
પીત વર્ણી જટા કોની, હાલતી શું વિન રે.	૮

૨ રાગ મહારની ચાલ દુંડડી—હીર છંદની ચાલ. સુણી ધૃ—સમાચાર સુણીને મુનિએ મનમાં ધૂણીને ‘દ્રોપદીનું’ હરણુ જાણ્યું. ધૂણ્યું—કંપનું (કોધના આવેશથી). હું ન ગણી—મને ન ગણ્યારીને.

૩ અધુનાય-હમણા. વાડવ ધૃ—વાડવમંડળ (બાહ્ય મંડળ) ઉઠ્યું (અને બોલ્યું કે) એનું (જ્યદ્રથનું) બળ શું થાય છે?—શું છે?

૪ રોડક શા—રઝવનારા સરખા. દ્રોણુ—પડિયો—દડિયો. ૫ માળા ધૃ—માળા અને જટાને વાળીને. સાર—સારા, તૈયારીવાળા.

૬ કે'તા ધૃ—કહેતાં રહેતા નથી (અટકતા નથી) કે હે ઉદરપોષક (પેટભરા) આહારો (તમને ધિક છે કે તમે આવે વખતે વારલગારો છો !!

૭ મિષ્ટાન્ન ધૃ—(જ્યદ્રથ તરફથી તો) આજ એકજ વાસર (દિવસ) માત્ર મિષ્ટાન્ન મળ્યું એ અવિધાર (નિશ્ચય) છે, પણ જેનું (જે પાંડવોનું) અન્ન ઉદરમાં વશ્યું છે તેનો પાર—સોધ લેતો-લેતો.

૮ રવ-સપ્ત. પીત વર્ણી—પીળા રંગની. ‘એવો રવ સુણી જાણ્યા’ દત્તાદિથી કવિએ આહારોનો ઉત્સાહ નામે બાવ વર્ણ્યો છે.

જટાન્તુટ શ્યામળા કો, માંહિ ઉડે ખેહ રે;	
શું ધન પડતો ગગનથી, વર તો નર દહ રે.	૯
તેમાં વળિ વિશેષ ઈ, (કે) ત્રિપુંડ્ર વિધુ મ્હાન રે;	
ભાસ્કર શાં મુખ અનુપમ, મુદ્રા તારા કાન રે.	૧૦
તેવા વર દરે અતિ, નભમંડળ ભોમ રે;	
ઉભો રહે કે'તા સહિ, ગુર મોઢા ધૌમ્ય રે.	૧૧
એકે કાળે દિશિ, પ્રાચીથી પૂર્ણ રે;	
જગતિ પર જળધર કશેા, સહિત તરણિ તૂર્ણ રે.	૧૨
ગભરાયામનમાં અતિ, શું પાંડવ આપ રે;	
માયાવી ઘટોત્કચે, કિંધ માયા તાપ રે.	૧૩
એવે દિજ જઈ પાટ રૂંધિ, પડ્યા ચીલા માંય રે;	
ધાતા ધૌમ્યજ આવે, દિજ ભાષે કાંય રે.	૧૪
પ્રજાળિયેજી મારિએ, જયદ્રથ એ જય રે;	
મુખ શ્વાસ પડતા આપ, દયાર્દ્ર નિરખી કાય રે.	૧૫

૯ જટાન્તુટ ઈ—કોઈ જટાન્તુ જૂટવાળા અને શ્યામળા (શ્યામ વર્ણના) તથા તે જટામાં ખેહ (રાખ) ઉડે છે. શું ઈ—શું આ ગગનમાંથી ધન પડે છે? વર ઈ—એવા ઉત્તમ આ નરદેહ છે (વક્તોક્તિ).

૧૦ ત્રિપુંડ્ર ઈ—તેમના કપાળમાં કરેલાં ત્રિપુંડ્ર તિલક તે અંદ્ર સમાન છે. મુદ્રા ઈ—કાને છાપાં મારેલાં (કે અલંકાર પેહેરેલા) તે આકાશમાં તારા હોય તેવા દેખાય છે.

૧૧ તેવા ઈ—તેવા અતિ વર (ઉત્તમ) ઋષિઓ, જાણે નભમંડળ (આકાશમંડળ) ભોમ (પૃથ્વીપર) હોય તેવા દરશે-દેખાય છે. રૂપક, ઉપમા અને ઉત્પ્રેક્ષા.

૧૨ એકે કાળે ઈ—ઋષિઓને આવતા જોઈને જયદ્રથ તર્ક કરેછે કે, એકે કાળે પ્રાચી (પૂર્વ) દિશાથી જગતી (પૃથ્વી) પર તરણિ (સૂર્ય) સહિત આ પૂર્ણ જળધર તૂર્ણ (ત્વરાથી) ક્યાંથી? ઋષિઓની મેઘરૂપે સંભાવના કરી છે માટે ઉત્પ્રેક્ષા.

૧૩ માયાવી ઈ—માયા જાણનાર ઘટોત્કચે શું માયાનો તાપ (પ્રતાપ) ક્યાં છે? ૧૪ કાંય રે—કાંઈ કાંઈ-ગમેતેમ. ૧૫ પ્રજાળિએ—આળીયે (જય-

એવે એક મુનિ બોલ્યા, દિવો દિવો શાપ રે;	
ધૌમ્યગુરુ ! સૂષો મારગ, શાપો એ આપ રે.	૧૬
ગુરુ કે'શુ ખડ્ગ સા'થુ, તેણે મારૂં સર્પ રે,	
દ્રૌપદી શાપ્યો નહિ ને, તે શાપુ ગર્વ રે	૧૭
પાડવનો પ્રતાપ વળિ, ગુરુ થઇ હણુ હુય રે;	
પાડવ વનિતા છોડવી, ક્ષત્ર તેજ હણુ શુય રે.	૧૮
એવે રાજા યજ્ઞાન્ત, દીડા રથારૂં રે,	
દુષ્ટી ધૌમ્યજ દ્રૌપદી, વિલપી થતી મૂઠ રે.	૧૯
શીશ કૂટે થભમા, મૂટે બે કરે કેશ રે,	
મૂકાવીએ મુનિ મુજને, દેહ રહે શેષ રે	૨૦
પૂર પાટે રથ બાંધે, મુનિ ન મૂડે પૂઠ રે,	
દાડે દડબડ દામણા, વાળી કર મૂઠ રે.	૨૧
રેરે મુઠ ! મુચ મુચ, કંડે શાપે દગ્ધ રે;	
શાણો થઈ શે થાયે, મદમતિ મુગ્ધ રે	૨૨

દ્યતે) મુખ ઇન્-તે ઋષિઓને મોટે શ્વાસ ચડતો હતો, પેતે (દોડતા) પડી જતા હતા, અને તેમની કાયા દ્વાદ્ર (દ્વાથી બીજે-ની) જણાતી હતી

૧૬ ધૌમ્ય ઇન્-હે ધૌમ્ય ગુરુ! આપ તેને શાપો-શાપ દો એ સુધો માર્ગ છે ૧૭ ગુરુ ઇન્-ગુરુ કહે છે કે શુ (ગાપ રૂપી) ખડ્ગ સા'થુ મારે તેમડે સૌને હું મારૂં એ યોગ્ય છે? દ્રૌપદી ઇન્-જેને દ્રૌપદીએ શાપ્યો નહિ તેને ગાપુ તો મારો ગર્વ દરે

૧૮ પાડવનો ઇન્-(ગાપ ન દેવાનું ત્રીજું ધરણુ બતાવે છે કે) હું યજ્ઞ-ર થઈને પાડવનો પ્રતાપ હણુ? (પ્રતાપ હલાવાનું કારણ કહે છે કે) બાહ્યણે વનિતાને છોડવી, એ પ્રમરે ક્ષત્રનેજ શું હણુ? તાત્પર્ય કે માન બગાડી હું દ્રૌપદીને છોડતુ તો પાડવની નિર્મળતા ગણાય

૨૦ દેહ ઇન્-તે મુનિ! અને મુચારિયે કે નેથી-દેહ શેષ (બાકી) રહે-હું છતી રહું

૨૧ દામણા-દવામણા (બાહ્યોનું પિંગાણ) ૨૨ મુચ મુચ-મુક મુક

- મહારથી પાંડવો, હજી ન જીત્યા તુંય રે;
ચૂંક હરતાં લાજ રે, ચૈર કર્મમાં ચુંચ રે. ૨૩
- તું ને પરંપરા ક્ષત્રિ, ધર્મ ધ્યાને ધારરે;
ક્ષુદ્ર હરણ કરે અધુના, (શે) પાપ પામિ પાર રે. ૨૪
- ને ભીમાદિક ભડ ભડી, પામે પૂરું લાણ રે!
સૌવીર સિંધુ સમેત, જાશે તુજ માણ રે. ૨૫
- મૌન માન અજ્ઞાન તું, કહું સાચી વાણ રે;
પામીશ અતિશે કડવી, લાણ મધ્યે હાણ રે. ૨૬
- ગણ્યું નગણ્યું કરી આલ્યો, રૂઢી અતિ નાર રે;
ધૌમ્ય કહે ધીર ધરજો, વાળું પૈ વહાર રે. ૨૭

શ્લોક.

તાર ચિંતા તરો પાર આ વારકી, રાજહંસા રસજા રસાળી,
પાંચુલા પામું પાંચાળિ ના શે ભયે, ચેટકો ચેતના હોય આહી;

૨૩ મહારથી ઈ—હજી તે મહારથી પાંડવોને જીત્યા નથી। ચુંચ રે
—ચુંછે ? (શું પરાક્રમ છે) ?

૨૪ પરંપરા ઈ—તું પરંપરા (પાછળથી આલ્યો આવતો રિવાજ) ને,
અને ક્ષત્રિયનો ધર્મ ધ્યાનમાં ધર—ક્ષુદ્ર ઈ—હે ક્ષુદ્ર ! (અધમ !) તું અધુના
(હમણા) તો હરણ કરે છે પણ હે પાપ ! (પાપી !) તું પાર શી રીતે પામીશ ?
—એ અર્થ તારો સિદ્ધ કેમ થશે ? અથવા, તુ એ પાપની પાર શી રીતે પામીશ—
જઈશ.

૨૫ ને, ઈ—તું ભીમાદિક ભડ (ભટ્ટ—વીર) સાથે ભડી (ભીડી) ને,
એટલે તું પૂરું લાણ પામીશ ! એવું લાણ પામીશ કે જેથી સૌવીર અને સિં-
ધુ સમેત (તારા સમજા સગવડ સુઠાં) તારા ધાણ જશે—વહેંચિત્ત અલંકાર.

“વક્તોક્ત : ક્ષેપકાકુમ્યામપગર્વપ્રકલ્પનમ્” (કુંડાન)

૨૬ કડવી—(લાણતું વિશેષણ). આ દ્રૌપદીહરણ ૩૫ લાણમાંથી તું
અતિશય કડવી લાણ-પામીશ—એ અન્યથા. ૨૭ ધૌમ્ય ઈ—ધૌમ્ય દ્રૌપદીને
કહે છે કે ધીર ધરજો; હું પૈ (નિશ્ચય) વાર (મદદ) વાળું (વાળી લાણું છું).

સ્વાતમાં ધૈર્ય તો રાખવું વાતમાં, મીન ને હીન હોયે જળે રે,
તેજિતા તારણી દુષ્ટ તાને તડયો, હુંકુ ડારે ભુજંગો છળે રે. ૨૮

વલણ.

હુંકુ ડરથી ભુજંગ ભાગે, એવું થાય ન બાળ રે;
પ્રેમાનંદ પ્રોઢા પાંચે, પાંડવ લેશે ભાળ રે.

૨૯

૨૮ શ્લોક-સર્ગભી છદ (સાત રગણુ એક ગુરુ). તાર ઇન્દ્રે તાર !

(હે ઉત્તમ સ્ત્રી !) હે રાજહ સા ! હે રસયા ! હે રશ્મીલી ! આ વારકી ચિંતાને
પાર તરો. અર્થાત્ તે ચિ તાને આ વખતે તરીને પાર જાઓ. (તાર excellent—વિલસન) તરવાનું કર્મ છે અને રાજહ સા વિશેષણ છે માટે
'તું' રાજહ સા છે તેથી તરીશન' એ ધ્વનિ છે. પરિકરણકાર. " અલ્પકાર્ણઃ
પરિચ્છિન્નપ્રાયેવિશેષણે " (કું ૬૧) પાશુલા (પાંશુલાપણું)—અસતીપણું.
હે પાશુલા તું પાંશુલાપણું ના (નહિ) પાશુ. શે ભયે ઈન્દ્રે-શો ભય છે ?
એવો અર્થ છે. અથવા, ' શે ભયે ' એમ હોય તો, શાને બીલે છે ? એવો અર્થ
ધૈર્ય થાય એટલે-દાસ (જયદ્રથાદિ). (ચેટક ઇ ક્લારે-વિલસન.) તે એટલે
ની એતના (સાન-સમજણ) છે ચાલી (જતી) અર્થાત્ તેઓ ભલે અણુ-
સમજણા ધધને તને લેઈ જતા ! તારે બીલીવાનું કારણ નથી. સ્વાતમાં ઈન્દ્રે-
સ્વાતમાં (સ્વાંતમાં-પોતાના મનમાં) વાતમાં-આ બાબતમાં (અથવા વાત
કરતાં) ધૈર્ય રાખવું. દૃષ્ટાંત બતાવે છે કે, મીન ઈન્દ્રે-મીન હોય તે જળથી હીન
પણ થાય છે તે તું જો. અર્થાત્ મીન જેમ જળથી હીન [રહિત] થાય તેમ તું
પણ તારા પતિઓથી હીન થયેલી છે તથાપિ તારે તે વાતમાં-તે બાબત મન-
બધે સ્વાતમાં-સ્વાંતમાં ધૈર્ય રાખવું. દૃષ્ટાંતકાર. ચૈદ્વિપ્રતિનિવદ્યદ્વાનસ્ત-
દલક્રાંતિઃ " (કું ૬૧) તેજિતા ઇન્દ્રે- (તેજિતા excited). હે ઉન્દ્રેશયથી
તારણી ! તે દુષ્ટ (જયદ્રથ) તાને તડયો-તાનથી તડયો છે; પણ હુંકુ (હેનુંકુ)
ડારે તેથી ભુજંગ (મોટા નાગ) શું છળે-બીલે છે ? અર્થાત્ નથીજ બીલીતો.
આ શ્લોકમાં દરેક ચરણનો પહેલો તથા તેરમો અક્ષર લેઈ વાંચતાં " તારા
પાંચે સ્વામી તેડું " એવો અંતર્યાપિકા નીકળે છે.

૬ જે બાઈ પામેથી આ પુસ્તક મળ્યું છે તે આ મંથ ચોનાના પિતા પાસે
બનેલી છે તેનું શ્લોક એમ છે કે 'તાર' રાખ્દનો અર્થ અહીં 'સ્ત્રી' એવો થાય છે.
એવા ઉપરથી અને પણ એજ અર્થ કાયમ રાખ્યો છે

કંઠુ ૧૬ મું.

૨લોક.

ભારતોદયતણે પરણુવું છું,
રાય સૂણુ મુનિ કે' વરણુવું છું;
દ્રોપદી વિશ્વપતી મન ધવને,
મૂકિ શું ન મૃગયા વન કવને.

રાગ મેવાડો.

મુનિ વદે સુણુ તું જનમેજય, દ્રોપદી રૂઢતી લેઈ ગચોછે;
પાંડવતું પછિ શુંય થયું તહીં, રોષ અતિ વિકરાળ થયોછે. ૨
તેહ સુણાવું ધરો ધરણીપત ! ધ્યાન મને દૃઢતા અતિ ધારી;
જેહ ગયા મૃગયા વનમાં તવ, કૌતુક એક હવું બળપારી. ૩
આર દિશા દરશી તહીં આરજ વાહન વાળી થયા સહુ જૂદા;
બાણ કુરંગ પરે ધરો સુકત, સુકત ના કદી અંતથી મુદા. ૪
પ્રાણાણ કાળ કરે મૃગયા, નહિ સ્વાદ કસે મન વાદ વદીને;
(વર્ણી)ધર્મ ધરાપતિનો ઇક ધારિજ, જે હરણીપતિ પ્રાણ મૃદીને. ૫
પૂરવ આપ ગયા હર તાપજ, જેહ યુધિષ્ઠિર રાય કહાવે;
ગિરિ ગુફા વિચ તુરિ તડી તડી; કાંઈ જઈ રથ મૂળ ભરાવે. ૬

૧ શ્લોક—અંદ્રવર્ત્તે છંદ (ર, ન, મ, સ.) ભારતોદય ઈ—ભારતોદય તણે (ભારતના ઊદય કરનાર અથવા ભારતના કલ્પ રૂપ વ્યાસ) ચરણે—(અધ્યાહાર) પરણુવું—પરણુમું (નમું) છું. ધવ—સ્વામી. એમ વિશ્વપે છે કે, હજીમુધી પણ વનમાં અને કવનમાં (ગિરિ ગરાડ અને ખાડ ખાખોચિયાં—વાળું વન) શું મૃગયા કરવી નથી મૂકી—છોડી !

૨ રાગ મેવાડો—ઈંદ્રવિજય છંદ. ૩ ધરો ઈ—હે ધરણીપત ! ધ્યાન ધરો. બળપારી—અર્થાત્ અપાર બળવાળું. ૪ દરશી—જોઈ. કુરંગ—હરણ. મુદા—મુદાની વસ્તુ (કાચિયાર).

૫ નહિ ઈ—સ્વાદના કસથી નહિ. ધર્મ ઈ—હરણીપતિ—મૃગનો પ્રાણ મૃદીને (નાશ કરીને) તેઓ જે મૃગયા કરતા હતા તે ધરાપતિનો (રાખનો) એક ધર્મ છે એમ ધારીનેજ (દક્ષ ખોરાકને ખાટે દિંસા કરવાના હેતુથી નહિ).

૬ હર તાપજ—તાપને હરણ કરે એવા. તુરિ—થોડો. મૂળ ઈ—મૂળ સાથે રથ ભરાવે.

વારિવહે રથ તો જઈ ઝીકત, માત્ર ન એક નિશાન ચૂકાવે,
 લોક લહી નપ મત્તગયદજ, હે હરિ ! આ કરિ પાર મૂકાવે ! ૭
 કપટ કરે સભરે ભર, આગસ હે પૃથિવીપતિ ! આપ નિવારો,
 વાડવ કાજ શિકાર કરો તિમ, લોકનુ દુખ હૃદય વિચારો ૮
 વાડે કહી વળિયા નરનાથજ, મત્તગયદ પુઠે મદમાતા;
 શુર અડગ મહા બળિયો ગજ, આવો પડ્યો રથ ઉપર જાતા. ૯
 લાઘવતા કરો સારથિયે તવ, ફેરવો કૂદડો રાય સજ્જતા;
 હસ્તિની પૂઠ પડી નજરે નૃપ, બાણ ભરી ભટ તીર વગૂતાં ૧૦
 પૂછ પડ્યુ પૃથિવો પટ પીલુજ, કે વિકરાળ હવે ગિરિ મોઢો,
 આવો કરિવર શુઠ ધરી રથ, દતવડે જવ વાળત ગોગે ૧૧
 હેવિ ભરી શર બાણ વિચે કટ, ધારો ધારાપતિ મારો મરોડ્યો,
 શુઠ શઠાપ કરિતાણી કાપિય, પચ શરે ગજરાજજ તોડ્યો ૧૨

૭ વારિવહે-વાળીનો મોહ-વેટેગો લોક ૪૦-નૃપને અને મત્તગયદ
 (દાથી) ને લહી (જોઈને) તેને કથુ કે હે હરિ ! (હે નાન !) આ ઠરી
 (દાથી) અમારો પાર મૂકાવે ઠે નાશ કરે ઠે ! (વનમા માછ દાથી 'લો' ને
 નડો હો તેનો નાશ કરનાની પ્રાર્થના ગજને લો 'એ કરી) અથવા નૃપ-
 પી મત્તગયદ (દાથી) ને જોઈને પોતાને ન-નારા દાથીની વેગને અમૃતિ થઈ
 આની તેથી તેમજો ગજની પ્રાર્થના કરી એમ અથ વેદ એ તો અમૃત્યલ'કા
 મત્તગયદ એ દંદ્રિનિજયદનુ બીજુ નામ છે તે આર્ત મ પુ છે માગે મુદ્રા.

૮ કપટ છં-આ દાથી અમને મભરે ભગ-અત્યત ક'ટ રેછ, માટે હે
 પૃથ્વીપતિ ! એ દાથીનુ આગસ (પાપ-અપરાધ) તમે નિસરો

૧૦ લાઘવતા-અપગતા રાય મજ્જુતા-રાજ મહિત નૂતા-આનતા
 કયાં (થઈ to go, to begin moving)

૧૨ પીન-દાથી દાથીનુ પછ પટ લેકને પૃથ્વી ઉપર પડ્યુ કે તે મોઢો
 વિદગ ગિરિ સરખો થયો ! ક'ટ નર-મોગે દાથી

૧૨ દેવિ ૪૦-જેસમા દાતરડે તે ગોગે મગેડે-રથના અને રથી-
 ના ચરેચર ઠરી નામેડે તેસના ધરાપતિ સુવિગ્ન તે દાથીને મ-પાય બાણ
 બ-નને (મનુષ્યમા જોઈને) ૭ (ગ-યજને) ધારીને-વદના તેઈને મારીને
 મરોડ્યો-વાં. વા અથાત પાવ માલે કે નિ દા-સીના ગજગ્રામા પ્રદાર ક-
 પા અને એ સી ને ને ને મારીને મન-સો (ના । ઝો) અથાત વદના થયથી તે ધ

સ્વસ્તિ ભણે પુરવાસી પળેપળ, પાર્ય પછે મૃગયા મિષ જતો;
 પશ્ચિમ દિશ વૃકોદર તો જઈ, વાઘ ધરે મુખ સારંગ ખાતો ૧૩
 પ્રાણ હરે નવ બાણ મુકી વન, હાથથકી હરણા જઈ જાલે,
 કાલિયરો પકડી પછી ભાજત, જયજ જીવ ધરે ભક્ત વા'રે ૧૪
 એમ અનેક ધરે મૃગના ગણ, શસ્ત્ર વિના ક્ષત માર ચલાવે,
 ક્ષેત્ર ભર્યા વિચ જો મૃગ જયજ, વાડ વઢાવી ન આપજ જવે ૧૫
 હોય ભરે શત ચોજન ઉચ્ચપણે, તદપિ કુદિ જાય જરૂરે,
 ખેતરમા મૃગ જો દૂંપી પેસતું, તો અતિ કરે કરે વુ શુરે ૧૬
 વૃક્ષસમૂહ વિષે કદિ તે મૃગ, ગાઢ ગુફા ધરી વાઈ લપે છે,
 તોડી તરૂવર મોડી મહાવન, ધીચ ભલે પાણુ હસ ખપે છે ૧૭

ગાર પાઠો હાંચો શુ ૩ ઈ૦— અને પછી તે મજરાજને પાચશર—માણુનડે તો,
 હાંચો (માણુ) તથા તેની શુ ૩ શરણ લેઈને કાપી નાખી

૧૩ પુરવાસી—નનના મામના મોઝે સ્વસ્તિ ભણે—તમાર કથ્યાણુ થાઓ
 એમ બોલે પાર્ય—મુધિદિર પછી મુધિદિર મૃગયાને મિરે (ખાદાને) સાધી
 ગયો પશ્ચિમ ઈ૦—(ભીમના પરાક્રમ નાંખે છે) દમર (ભીમ) પશ્ચિમ દિશા
 મા જઈને મુખનડે સારંગ (દરણ) ને ખાતા વાવને ધર (પકડે)

૧૪ પ્રાણુ ઈ૦— તે નનમા જઈને બાણુ મૂ ને પગુના પ્રાણુ ઢળે તો ન-
 દોનો પણુ હાથનડે હરણા જાનતો હતો કાલિયર—મળિયા જયજ ઈ૦— ને
 બને વા'રે—વાહાનથી ધરતો—પક તો હોય તથાપિ તેમનો જીવે જીવે

૧૫ શસ્ત્ર વિના ક્ષત—શસ્ત્રથી ક્ષત [ધા] કર્યાનિના ક્ષત ભર્યા ઈ૦—જો
 ભરેના ક્ષેત્ર [ખેતર] ની નેચ [વચ્ચે] મૃગ [હરણુ] જાન તો વાડ વઢાવીને
 પોતે જાય નહિ સારે વુ કરે તો,—

૧૬ હોય ઈ૦— બને ને શત ચોજન ઉચ્ચપણે—કોઈયો હોય તદપિ તે
 કુદી જાય મો ચોજન કુદતુ એ અયોગ કે ત્યા કુદનાના યોગનું નર્ણુન કુદુ છે માટે
 સબધાનિશયોમિ ' સત્યાતત્ત્વજ્ઞાત્ત્વ ન્યાદયાગમન પનમ્ ' (૬૦૬) [ગિમરા
 ના કાણુથી ડી ની—જોએ દાન જે રવતને પોત આપનામા આનેજ તે અમનના
 રાગ આપતા નહોતા તેથી દાનના ગમ્બઓએ પણ રવતે તે કારણમર પીડ
 આપી ન જોઈએ એમ આ ઉપગથી માનમ પડે છે]

૧૭ વૃક્ષસમૂહ—વૃક્ષો જયો તે મૃગ—તે જો મૃગ ગાઢ ઈ૦—જો તે
 મૃગ ગાઢ (અતિ મજા) ગુફા [ઝાંતી ગુફા] ને ધરી (આન નેઈને)

ને અભવિધ્ય ચડયુ મૃગ કુગર, તો દુમ ખેચી સમૂળગુ તાડે;
 તાલ તમાલ અશોક અપાર, ભયે સહકારજ રાયણ પાડે. ૧૮
 પાદપ પાણિ કદી નવ આવતુ તો કરસાણુ જુડી ભરી ભારે;
 ને નવ તેહ વસે વૃક નિકટ, તોજ તલાવડો પથ્થર મારે. ૧૯
 ને નવ તેહ જડે તવ વારિની, પોર ભરી ભટ આંપ ઉરાડે;
 એકજ પોશ વિષે જળ પૂરાણુ શુ ય અગમ્ય મુનિ નિધિ રાડે ૨૦
 શોષી કરી જ્યમ સાદુ કરે ત્યમ, એક કુરગ વિષે મન ધારે;
 કાઢ કદી કર પાસ ન આવત, તો ગરજ ઈક જૂમજ મારે ૨૧
 તે થકો યોજન આ. સુધી જન, વૈનપશુ મલમૂત્ર કરીદે;
 થાય અપાર બિગાડ વને પણ, બોલી શકે નહિ ચતજ છીદ. ૨૨
 યુક્તિ કરી પછી એક મને થઈ, લોક અશોક વસે પુરમાં બે;

છે [મતાઇ રહેછે] તો, તોડિ ઈ—ભીમ તે તરાર (મોટા વૃક્ષો) ને તોડીને
 અને મહાવનને મોડી [ભાગી]ને, બને તે ધીચ [સજડ] હોય તથાપિ
 [તે પ્રાણીઓના] દસ [પ્રાણ] અપે છે [અપાવે છે]

૧૮ અભરિધ્ય—ન બનના કાળ [તેમ ને કદાપિ ચડયુ] અર્થાત ભીમ
 ના કાયમાથી છટખીને મૃગ કુગરપર જઈ તો નાકે, પણ કદાચ અભરિધ્યે ચ-
 ઢયુ તો દુમ ઇ—દુમ [વૃક્ષ] સમૂળગુ ખેચીને [ઉપાડીને] તાડે [મારે]
 તાન ઇ—બને જે અપા તાન [તાન] તમાનદ્ય, અગોડ [આસોપાનન]
 સહકાર [આગો] કે ગરજ હોય તો પણ તેમને પાડે.

૧૯ પા પ દક્ષ પાણિ—હાથ[મા] ડગાણ—કાંચ જુડી—ભાગે વૃક-
 વૃક્ષો [ભીમ] તનાનીપથર—તનાનીની પાગના પથ્થર.

૨૦ બ—નદી [અથવા બ—રીગ] ગડે ઇ—શુચ [જાલો] અ-
 ગમ્ય મુનિ ગડે—[ગડે] રીસરી નિધિ [મયુદ્ધ]ને ગોરી કમીને સાદુ કરે
 તેમ ભીમ પણ એકજ પોશમા તનાનીનું પર્ણ નજ લેદને તેને ગોપી તે સાદુ
 કરે અને એ રીતે તે એ મૃગને માગાની મનમાધા-શુ કરે

૨૨ ચત ઈ—ને નેનો બિગાડ થાય તે રી તેમના ચત—ચિત—હૃદય
 ઈ—તેના તથાપિ તેઓ [બીગના બાળી] મો પ ગડે નહિ

મત મહિષ વકારોં કથું મન સાલ સમૂળ ાજે શૂંઘા તે ૨૩
 એમ વિચારોં વકારો મહિષજ, ભીમ ભાણી લલકાર લુલાયા,
 ક્રોધકરી વિકરામ બનીજઈ, નાદ ભાણી મહિષાઈ પધાર્યા. ૨૪
 ઘોર અઘોર રવે કરોં રાડજ, પા'ડ કરાડ અપાર હલાવ્યા;
 શૂંગ પછે ભોમ ઉપગ માડિય. બેઠો ભરી ભભકાર ભભવ્યા ૨૫
 મ્હાન ભણે ગજરાજ ડરે કંઈ કાલુ રવે મૃગનો પતિ કપે,
 મહૂક શબ્દથોં મેઘ છળે કદોં, મૃગબિલ ગિરિ મન અપે ૨૬
 શદ્ર ભણેશત યોજન જોટલુ, ના ભણિયો વિજ તે થકી હારે,
 લેખુ વણિલુક કરે વસતુ, જદપિ ધનપાળો ન કાઈજ સારે ૨૭

૨૩ યુક્તિ ઇ-પુરમા (વનની પામેના પુરમા) જે લોક વમતા હતા તે,
 અગ્રેય (સમગ્ર) એક મને એક મતે થઈને પત્રી તેમણે યુક્તિ કરી અને મન
 (તોફાની) મહિષ (પાડ)ને વગીને તેમણે મન કરું (મનમા ધાર્યું) કે શર-
 મા આ (પાડ) અથવા પાડના શૂંગમા આ રાજરાજ અથવા બનેતુ) સાથ
 સુમૂળ ટળે! (ટાકે પાણીએ ખસ જાય)

૨૪ એમ ઈ-યોગએ એમ વિચારીને મહિષ (પાડને) વકારોં અને
 તે પુનાન (પાડને) ભીમ ભાણી લલકાર (લંકારોં અથવા લલકાર કર્યો) નાદ
 ભાણી-મગડો પાડીને મહિષાઈ-પાડાઈ

૨૫ ઘોર ઇ-અઘોર (ભયંકર) રવે કરી (ગમ્મે કરી) રોગ (બિહામ-
 ણી) રાડ (ચીસ) કરી અને અપાર પદાડ તથા કાડ હલાવ્યા (હુલવ્યા) પ-
 છે નૃગ ઇ-પત્રી ભીમ ઉપગ (ભીમ સાગા) શૂંગ (શીંગડા) માડિય (માડીને)
 અને બેગી ભરીને (ઝોથગીને) ભભકાર ભભવ્યા-ભભકા માયા-કોપાવેશ બ-
 તાવ્યો

૨૬ મૃગનો પતિ-મિહ મૂવક ઈ-હંદગના મિન (દર) થી ગિરિ
 (પર્વત)નું મન શુ અપે (દમાય)? અર્થાત્ આ દર દર ખોદે છે માટે મને
 પણ ખોદી નાખને એમ શુ પર્વત કદી ધારે છે?

૨૭ શત યોજન જોટલુ-(મત-નમડે) વણુ લેખુ ઈ-લેખુ તો વણિ-
 કના કર (હાથ) માન વમતુ (રહેતુ છે), જદપિ-જે કે ધનપાળી રેખિયો હોય
 તથાપિ તે કાષ્ટ મારે નહિ! (નદ બણવાના એક પ્રકારને નપાપ કરે છે) •

ક્ષત્રિય એકવિશે સમયે કરી, નક્ષત્રિ વાડવમાં પરચુયે;
 તોપણ સમયી લાઈ ગયા જવ, ક્ષત્રિપણે રઘુનંદન રૂયે. ૨૮
 તો વીર ભીમ હરે મહિષે શુચ, જેહ ખરું ક્ષત્રિ નામજ ધારે;
 જોઈ મહિષ મહા મદમતજ, ભીમ પછે મન માંહિ વિચારે. ૨૯
 પાંખ સમીરવડે ગરડ દિજ, જેમ ફણીધર છવ તંભવે;
 તેમ કરી રવ ભીમ મહાભડ, આપ મહિષજ નાક-સજાવે. ૩૦
 એ વિધિ શૂળનું મૂળ સમૂળગુ, બાંજિય ભીમ ભજે મૃગયાએ;
 પાર્થ પરાક્રમ સાર્ય સમીપ હું, આજ સકાજ કથું ગુરૂ સા'ચે. ૩૧
 ઉત્તર ઉત્તમ દિશે વિજોદિય. અર્જુન આપજ આપ ધરીને;
 વાસવ શો વસતો વિવધે વીર, રે રથવેગ વહું શું ધરીને. ૩૨

૨૮ ક્ષત્રિય ઈ૦—વાડવ [બ્રાહ્મણ] માં ક્ષત્રિય [ક્ષત્રિય રૂપ પરશુરામે]
 એકવિશે સમયે [એકવીજ વાર] નક્ષત્રિ (નક્ષત્રિય પૃથ્વી) કરી; તોપણ ઈ૦—
 રપછે. રૂયે—રોધ કરે. રઘુનંદને બ્યારે રોધ રૂયો ભારે. (ચુ to be angry)
 ૨૯ મહા મદમત—મહા + મદમત [મદથી મત—ગોડા થયેશો].

૩૦ પાંખ ઈ૦—પાંખના સમીર [વાયુ] વડે જેમ ગરડ દિજ [પક્ષી] ફ-
 ણીધર [સર્પ] તો છવ તંભવેછે, તેમ મહા ભડ [ભટ-વીર] ભીમ પણ આપ
 [પોતે] ભીમ [ભયાનક] રવ [શબ્દ-ગર્જના] કરીને મહિષ [પાડાને] નાક [સ્વ-
 ઝં] સગવેછે—સ્વઝંમાં મોકલી દેછે અથવા કરીરવ [લાથીના જેવો શબ્દ કર-
 નારો] ભીમ એમ પણ અર્થ થાય. એજ પ્રમાણે ભીમ [ભીમ યોધો—ભયા-
 નક] શબ્દ પણ ક્ષિપ્ત રોવાથી એકજ વાક્યમાં બે અર્થે વપરાયો છે.

૩૧ એ ઈ૦— એ વિધિ (એ પ્રમાણે) શૂળનું (પાડા કપી દુઃખકારક
 પ્રાણીનું) મૂળ સમૂળગુ બાંજીને ભીમ મૃગયાએ (નિહાર કરવામાં) ભજે (પા-
 છે સામેલ થાયછે). માર્ય સમીપ—સધના સમુદાયની પાસે. સકાજ—હેતુ સંદિ-
 ત. વૃત્યનુપ્રાસાસકાર.

૩૨ દિગિ—દિગામાં. કતમ એની કનાર દિગામાં વિજોદિય (જોઈએ) તો
 વીર અર્જુન પોતે આપ (ધનુષ્ય) ધરીને વાસવશો (ઈદ્ર જેવો) વિવધે (ગજ
 માર્ગમાં) (વિષય High way—વિવસન) વમતો (અપાદ તે માર્ગમાં ગયે).
 રે! (અનિ આશ્રયના બતાવે છે.) હું તેના રથનોવેગ શુધનીને (મનમાં શુધાર-
 ખ કરીને—કરપીને) 'હું' અર્જુન એ વેગનું વર્ણન કરવાને બીજું ઉપમાનજ

વાયુ વિમાન વિજગ્રજ વેગજ, ક્ષાણુન કીકટ ક્ષદ ક્ષસાવે;
 તોયનું પૂર ન શૂર રથે કદિ, મે વદિ જાય બળેક પસાવે. ૩૩
 ગાહિવ ગર્વથી હસ્ત ધરે હરિ, દેવ દનુજ મનુજ ન જ પે;
 રૂદ્ર રમાપતિ ગઢ તજે ઝટ, બાણ સુવેગ ગરુડ ન ઝપે. ૩૪
 તો મૃગ માત્ર રવે તતડી જઈ, શુભ વને વનહી થુ ભજેછે;
 વીર તણા વિકરાળ તીરે મૃગ, માણ તણ ઝટ કૃપણ ભજેછે. ૩૫

નથી અથવા ઈર્ષ કલ્પનાજ નથી ! અથવા -રથનાવેગને તથા તેની ધરીને (પૈ-
 કાની ધરીને) હુ શુ વદુ ! -શાની ઉપમા આપુ ! અથવા શુ કહું ! ! અહીં રથ-
 નો વેગ લોક પ્રસિદ્ધ વેગ કરતા અધિક ન છતા તેનું લોચરપણે નહુન ક્યું
 માટે લેલકાતિશયોક્તિ અલક કાર “મદસ્તાતિશયોક્તિસ્તુતસ્યૈવાયત્વગ્નમ્”
 (કુંકા) વૃત્યનુપ્રાસ

૩૩ વાયુ ઈ-વાયુ, વિમાન. વીજગ્રજ (વીજળીનો સમુદાય, અથવા
 (વજ્ર-ગમન) વીજળીનું ગમન, અથવા જ (પક્ષી) નોજ સમુદાય અથવા ગ
 મન, એ સરના વેગને કાણુન (અણુન) કીકટ ક્ષદમા ક્ષસાવેછે ! અર્થાત્
 અણુના રથના વેગ આગળ એ મધજાનો વેગ જરાબરી કરી શકતો નથી-
 હાગી જાયછે તેમજ તોયનું (જળનું) પૂર પણ ગર (અણુન) ના રથે (ગય-
 ની સાથે) ‘બરામગ થાય’ એમ મે વદી જીવ નહિ-મારાથી કશું જાય નહિ
 પ્રતીપ અલક કાર બળે ઈ-તેના અનો વેગ બળે (પોતાના બળારડે) ક
 (મન) અને પ (વનન) ને પણ સાવે-પકડે (ઋ-the mind પ-ward
 નિલસન) પ્રતીપ વૃત્યનુપ્રાસ તથા પાદાંત ચમક.

૩૪ ગાહિન ઈ-હરિ (અણુન) બ્યારે ગર્વથી ગાહિન હસ્ત ધરે (હાથ-
 મા લે) ત્યારે દેવ દનુજ (દાનન) મનુજ (માનન) જ પે નહિ-શાંતિ ન પા-
 મે-અર્થાત્ ત્રાસી રહે તેમજ રૂદ્ર અને રમાપતિ (નિપજ) પણ તેણે હાથમા
 ધમ્પ્ય લીધુ તે જોઈને ઝટ ગઢ (યુદ્ધ) તજે-છોડે દેવે તેના બાણના વે-
 ગનું વર્ણન કરેછે બાણ ઈ-તેના બાણના સુવેગ (અલત વેગ) આગળ
 ગરુડ પણ ઝપે-ટૂટી પડે નહિ ! અર્થાત્ ગરુડના વેગ કરતા પણ તેના બાણ-
 નો વેગ વધારેછે !

૩૫ તો ઈ-ગરુડ પણ એ બાણના વેગ આગળ ઝપનારા મમયં થતો ન-
 થી તો બ્યારે તે બાણ તે શુક [અમ] વને (નામા) વનહી (નહિ-અગ્નિ
 શુ (મરણ) ભજેછે (પ્રક્રમેછે અથવા રૂપ ધારણ કરેછે) ત્યારે મૃગ માત્ર (પ)

એમ મહાવત મધ્ય ગયો પણ જાડ ન પા'ડ કથુંજ લહેછે;

આતપ આ તપ નો'ય તથાપિય, કાયજ કાય વિનાની લહેછે. ૩૬

શુભાત્ર) તતડી જઈને (કૂડી જઈને અથવા ગેકાઈ જઈને) રવે (છે) (to sound) ચીમો નાખેછે. અથવા (to go, to move) નાસેછે. કૃષ્ણ બનેછે-હરિ રાગુ થાયછે-મની જાયછે લોકોકાંક્ષિ.

૩૬ જાડ ઈ૦-રથના વેગને લીધે અથવા મૃગને પકડવાં રૂપ તારાકમ કરવાના જુગ્મસાને લીધે અર્જુનની દ્રષ્ટિએ જાડ કે પહાડ કથું આવતું નથી. આતપ ઈ૦-આતપ (તડકો) છે તથાપિ આતપ (તડકો) નો'ય. અર્થાત્ તપ છે તથાપિ શિકારના ધ્યાનમાં તે તપ જણાતો નથી અને કાયજ ઈ૦-માર્ગમાં જે પ્રાણી આદિકની કાયાઓ (દેહ) આવેછે તેમને તે કાય વિનાની લહેછે-જણેછે. અર્થાત્ તેમને તે દેહ જાણતો નથી. મતલબકે ટાડ તાપને ગણવા શિવાય અને ખીજું કાંઈ જોયા શિવાય ધારેલા મૃગની પાછળ તે વેગથી વલો જાયછે. રથમાં બેસીને વેગથી ગતિ કરનારને તાપ ન લાગે તથા તે ના જોવામાં ખીજું સ્પષ્ટ ન આવે એ સંભવિત છે. જુઓ અભિજાન શાકુંતલમાં દુષ્યંતના રથનો વેગ વર્ણવતાં કાલિદાસ લખેછે કે, “યદાલોકેતકમન-જાતિમહસાતદ્વિપુલતામદધેવિચ્છિન્નમવતિકૃતસવાનમિવતતાપ્રકૃત્યાયદ્વન્નતદપિસમરેન્દ્રમનયનયોર્નમેદૂરેન્નિચિત્ક્ષણમપિનપાર્શ્વગજવાત્” અર્થ-દુષ્યંત કહેછે કે “રથના વેગને લીધે, પ્રથમ જે નાતુ જોવામાં આવતુ હોય તે એકાએક મોડું થઈ જાયછે, જે વચમાંથી કપાયતું જોવામાં આવતુ હોય તે સધાઈ ગયું હોય તેવું (આખું) જોવામાં આવેછે, જે સ્વભાવથી વાંકું હોયછે તે આંખે સીધું જણાયછે, અને રથના વેગને લીધે મને કાંઈ દૂર કે બાજુપર ભાસતું નથી.” એજ વાક્યનો ખીજો અર્થ એમ પણ થઈ શકે છે કે, આતપ ઈ૦-આતપ (તડકો) છે તથાપિ આ તપ (કાયકલેશ) ન હોય. (તડકો તો વેડે છે પણ તે શિકારને અર્થે હોવાથી તપતું જણ તેથી મળવાનું નથી એ સિદ્ધ છે). કાય જ ઈ૦-પાછળ પ્રમાણે અર્થ કરવો. ત્રીજો અર્થ-આતપ (તડકો) છે તથાપિ આ તપ (તપયોક) ન હોય કે જ્યાં કાયા (દેહ), તે કાયવિનાની (સાધારણ પંચમૂલના અનેકા દેહવિનાની-અર્થાત્ દિવ્ય) લહેછે.

સા'યક સાથ ન સાયક એકજ, સા'ય શુ સાયજ ધાય કદાજે,
વાયજ વાય અપાર વિશાળ ખ, સુરજ સુરજ એક કદાજે. ૩૭
એ વિપ્રિ તે વન પારથ આપી પડ્યો, મૃગ એક ખૂટ અતિ આધો,
ક્રોધ કરી ધનુ બાણ ભરી પછો, મિહજ નાદ વદી ફરી પાછો ૩૮
તાણી બજો ઇક બાણ મુક્યો અટ, કે મૃગ નારી ગુફા વિચ પેઠા,
ઝાલધી નીકળિ ચૂલ પડે તિમ, તે મૃગને દોઢા હરિ બેઠા ૩૯
જા ગુન ચિત્ત વિચાર પડ્યો મૃગ, સાયકથીજ શકે બચિયો રે,
વાહનથી ઉડી ખડ્ગ ધરી કર, આપ ગુફા વિચ તે પચિયો રે ૪૦
સાનક હેવિ પડ્યો મૃગ ઉપર, પીડથી પેટ ચીરી હરિ વિધ્યો,
સિહ તદા વકરાઈગયો અતિ, સાયક સાથ ફૂંદી સ્વર કીધો ૪૧

૩૭ સા ૫-૪૦-તેની માથે એ (મધ્યપણ) મા વક (મદદગાર) નથી,
માત્ર તેના માથ (બાણ) એજ સહાયક છે, જો મદાયિત સાય (સાયકાગ)
જ ધાય તોપણ મા વ શુ ? તેને સહાય શુ કરી હતી ? અથાત્ રાત્રે પણ એ-
વા નનમ્મા તે ડરે એવો નથી (આ જગોએ રાત્રે ના ડરવા રૂપ કમથી વ્યન્નિત
ચરેનો ધૈર્ય નામે ભાવ અર્જુનના શિમર સબધી ઉત્સાહથી વ્યન્નિત થતા
વીરમનુ અગ છે માટે 'પ્રેધાવ કાઠ' વાયજ ૪૦-વિશાળ ખ (આકાશ)
મા અપાર વાથ (સાય)જ વાયજે અને તેથી સુરજ (સૂર્ય) અને સુરજ
(આત્મત ધૂળ) જદા (કોઈ વખત) એ (એક રૂપ ધર્મ જાયછે) તે તુ અહીં
જો અર્ધાત્ પ્રાઈ વખત જે ભારે વરોણિયો ધર્મ આવેછે તેવુ અહીં થયુ છે !
અતિશયોક્તિ

૩૮ ધનુ ૪૦-ધનુષ્યમા બાણ ભરીને-ભરાનીને ફરી ૪૦-ફરીને પાછો
મિહનાદ કરીને ૩૯ તાણિ-પણ ૦ તાણીને ઓ ૧ ૪૦-જેમ ઓનામાથી
નીમ્ણાને ચૂનામા પડે તેમ તે મૃગને તે ગુફામા હરિ (સિહ) બેઠેલો જોયો !
ઓનામાથી ચૂનામા પડના રૂપ ચોકની મ્હેનતનો અનુવાદ કર્યો છે માટે લોકો
કિંત અવ કાઠ

૪૦ જા-ગુન ૪૦-જા-ગુન (અર્જુન) ચિત્ત (મનમા) વિચારમા પ-પા
કે મે ધારેનો મગ શકે (રખેને) માયકથી (બાણથી) બચી ગયો રોય ! જેમ
ધારીને વાહનથી ઉડી-રથથી ઉતરીને કરમા (દાથમા) ખડ્ગ ધરીને આપ
(પોતે-અર્જુન) ગુફાવિચ (ગુફાની મધ્યે) પચિયો (પચ્યો-ગયો)

૪૧ પોતે ગુફામા ગયો દેરી (એવામા) મૃગના ઉપર માયક (બાણ)

અર્જુન આપ અડગ મહામતિ, તે હરિથી અરિથી કંઈ કપે;
 ખડ્ગ અપાટ કરી હરિને ઝટ, ચૂકી શિરે પગમાં જઈ અપે ૪૨
 તેથી કરિઅરિ કૂદિ પડ્યો પટ, પાણિતણી લપડાક લગાવી,
 વાગી ઉરે બડભાગી મહારૂર, ધાર રૂઢિરની અગ ફગાવી ૪૩
 ધૂ કરી ગર્જન મારીજ થાપટ, તોય શક્યો નહિ સૂર ડગાવી,
 સારથિ ઘોટ થયા તહિ કિ પચ, (શે) પાચતાણી દૃઢતાજ ભગાવી ૪૪
 સારથિ મા'રથી રક્ષણને ઝટ, ધર્મ ધરી કરી પાસજ આંચો;
 રે મમ ફાટગુન ધીર ધરો મન, કામુક બાણુ ગ્રહો હું યલાવ્યો ૪૫
 અર્જુન કે'નહિ કાઢજ કારજ, આ ખડગે હરિ જય વિહોયો;
 એમ કહી હરિગ્રીવ ગ્રહી ઝટ, હા ! કહિ હાય અસિંકટિ માર્યો ૪૬

પડ્યું અને તે બાણુ તેનું પેટ ચીરીને તે ગુફામાં સૂતેલા હરિ (સિ હને) વી
 ઢ્યો ! સ્વર કીચો—ગર્જના કરી અહીં બાણુ પડ્યા ૩૫ કાર્ય અને અર્જુનને,
 ગુફામાં જવા ૩૫ હેતુ સાથેજ વર્ણવ્યો છે માટે અક્રમાતિશયોક્તિ “અન્મા
 તિશયોક્તિ સ્યાત્સહત્વેદેતુકાર્યયો ” (કુ. ૬૦)

૪૨ હરિથી ઈ—તે હરિ (સિ હ) ૩૫ અરિથી (શત્રુથી) કંઈ કપે
 (ધુળે) ! ખડ્ગ ઇ—તેણે સિ હને ઝટ ખડ્ગની અપાટ કરી-અપાટ લગાવી,
 પણ તે અપાટ શિરે (માથે) ચૂકી જઈને પગમાં જઈને અપે-અપવાવે અ-
 થાત્ ખડ્ગનો અપાટો સિ હના માથામાં વાગવાને બદલે તેના પગમાં વાગ્યો

૪૩ કરિઅરિ-સિ હ પાણિ-હાય (પડ્યો) વાગી ઈ—તે બડભાગી
 (મોટા ભાગ્યનાળા) અને મહારૂર અર્જુનના ઉરે (છાતીમાં) વાગી અને
 તેથી તેના અગમાંથી રૂઢિરની ધાર ફગાવી-ફગાવગ નીકળી

૪૪ ઘોટ-ઘોડા કિ પચ-કપણ (અર્થાત્ દીન) સિ હનું આતુ કૃત્ય
 જોઈને સાગથી અને ઘોડાદીન થઈ ગયા તેઓએ ધાણું કે સિંહ અર્જુનની દૃ-
 ઢતા શે ભગાવી ! !

૪૫ સારથિ ઈ—સારથિ (પ્રથમ તો સિંહથી ભય પામ્યો પણ પછી
 પોતાનો ધર્મ ધારી કરીને મહારથીના રક્ષણને કાજ ઝટ તેની પાસે આવ્યો
 (એમ અન્યમ) રે મમ ! ઇ—સારથિ અર્જુનને હિમ્મત આપેછે ફા'ગુન-
 અર્જુન કામુક-ધનુષ્ય

૪૬ હરિગ્રીવ-સિ હની ડોક ગ્રહી-ગ્રાહી હાય ઇ—અસિ (તરનાર)
 નો હાય (અર્થાત્ દાવ) સિ હની કટિમાં માર્યો

ભાગ વિભાગ થયો તહિ સિ હજ, સિ હ જશો સ્વય નાદજ દીધો;
 સિ હ અને મૃગ મારી પછે ગ્રહી, બેય સહિત પ્રયાણજ કીધો. ૪૭
 દક્ષિણ દિશ ગયા ભદ્ર બે જાણુ, નામ નકુલ અને સહદેવ;
 શ્રોત્રિય શૂદ્ર વણિક સુણો નૃપ, હાલજ તેહ નાણુ તહિ કેવા. ૪૮
 વસિત તણ વનમાહિ ગયા જવ, પક અગાધની વિચે પડયા તે;
 ખાણી અપાર અમાપ વહેજહિ, ત્યા મૃગ એક લિધેજ તડયા તે ૪૯
 રે, મૃગ જય અરે મૃગ જય શુ, હાથથી આજ તપી ઇમિ બોલે,
 હક્ષ્યં કરે હય બધુ મળી જવ, ઇંદ્ર કદી નવ તેહજ ડોલે. ૫૦.
 ક્રોધ કરી ઇમિ અગ્નિનુ અસજ, નામ નકુલ તિણે ધરી માર્યુ, ,
 તોય અને સહુ પક મટાડિય, મારગ માહિયો વિમ્બજ વાધ્યુ. ૫૧
 સારથિને વદિયા હરિ પ્રોડવ, છોડવ નાહિ નિશાન ધ્યુ બે;
 તે મૃગ સુમન વાડિ વિષે જઈ, કપિત કપિત કાય ઇચું તે. ૫૨
 છૂપિ ગયુ ફેલ ઝાડ વિચે ઝટ, મારથી તેહનો પૂઠ પળાયા,
 અદન કેતકિ માલતિ મોગર, વેલ ચમેલી અપાર સુથાયા ૫૩

૪૭ ભાગ ઈ૦-સિ હ ભાગ વિભાગ થયો-દુકડે દુકડા થયો અને પછી
 સ્વય (પોતે-અનુને) સિ હ જશો-સિ હ જશે નાદ કીધો પ્રયાણ કીધો-
 પ્રયાણ કર્યુ-આત્મા

૪૮ શ્રોત્રિય-વેદપાત્રી બ્રાહ્મણ હે શ્રોત્રિય ! હે શૂદ્ર ! હે વણિક ! હે નૃપ !
 (ચારે વણેને સબોધન કરી પ્રેમાનંદ કરેછે) ૪૯ પક-કાદન, ત્યા ઈ૦-ત્યા
 એક મૃગને કીધેજ તેઓ તડયા-પાળજ દોડયા

૫૦ ઇંદ્ર ઈ૦- ભયે કદાપિ ઇંદ્ર શે હોય નહિ તે પણ ડોલે-કપે અથવા
 કદી ઇંદ્ર હોય તે તે પણ ડોલે-હાથી ચાલી શકે નહિ

૫૧ તોય-પાણી નકુલ સહદેવને કાદ-પાણી-નાણુ વન આન્યુ હતુ,
 યુધિષ્ઠિરને પાહાડપર્વતનાણુ નન આન્યુ હતુ, એમ ચારે દિશાએ ચારે જાણુ-
 ને ચાર જૂદા જૂદા પ્રકારના નનમા મોડવીને, હર મર્છ પ્રકારના દેશમા તેઓ
 પરાક્રમી છે એ સૂચન્યુ છે તેમજ અનુક્રમે હાથી, પાડો, સિ હ અને વરાહ
 એના જુદી જુદી પ્રકૃતિના પિઠાગ નન પશુઓનો નિમગ્ન કરવાના પ્રસંગ પણ
 તેમને આપ્યા છે તે તેમનુ ધૈર્ય અને નાર્ય વ્યગ્નિત કરના માટે છે

૫૨ હરિ-ધોડો સુમન-ફૂલ કપિત-મૃગતી ૫૩ મારથી-મદારથી-
 નકુળ અને સહદેવ

માળીજ ભાળી રહ્યો નવ બોલત, બીક ઘણી મનમાંહોં વસેછે;
 જાઠર જૂઠું કરેણું કપાઈ સહી, તદપિ તનુ બીક ધસેછે. ૫૪
 તે વન મૂકોં ગયું મૃગ આગળ, જ્યાં ઇક પાર્શ્વ સૂકર રે'છે;
 આવી પડ્યો રથ તે વન મધ્યજ, જ્યાં ભય લોક અમાપય કે'છે. ૫૫
 હેવિ સુણ્યો રથનો ભણકાર ભણો, ભટ કે ઝટ સાવધ દંતો;
 સન્મુખ આવી વરાહ વશ્યો રથ, દત દબાવી કુલક્ષણવંતો: ૫૬
 ચત વિધે અતિ ચાનક જે મૃગ, જાય ન ધારણ જે મન મધ્યે;
 શૂકર સન્મુખ તે ન મૂકાયજ, છે દય ધારણ તો ખરી વધ્યે. ૫૭
 એક નકુલ હવો રથ આડે, તેહ ગયો મૃગજાતાણો પૂઠે;
 જે સહદેવ રહ્યો અસિ ધારિય, શૂકર ઉપર તેહજ રૂઠે. ૫૮
 હસ્ત કયોં અસિ હાણુ વિચારી, થશે પાણુ તેહ વૃથા અવલોક્યો;
 ભૂંડપતિ ખીંજવાઈ ગયો અતિ, સત્વર શૂરપર જઈ પોક્યો. ૫૯

૫૪ તનુ ઈ—તોપણ શરીરમાં ગિકારીઓની બીક લાગે છે. ૫૫ પાર્શ્વ (પરિવર) —કોર. સૂકર—સુવર. જ્યાં ઇ—જ્યાં લોકો અમાપય (ધણુંજ) ભય છે એમ કહેછે.

૫૬ દતો—દાંતવાળો (સુવર). સન્મુખ ઈ—તે કુલક્ષણવંતો વરાહ રથની સન્મુખ આવી (જમીનમાં) દત દબાવી વશ્યો (ઉભો રહ્યો).

૫૭ ચંત ઈ—નકુલ સહદેવના ચંત (ચિત્ત) વિધે અતિ ચાનક (કાળજી) હતી કે જે મૃગ મન મધ્યે ધારણ છે—જેને મનમાં ધાર્યો છે, તે જાય નહિ (મૂકાવીને છટકી જાય નહિ). શૂકર ઈ—સામે શૂકર — ભૂંડ આગ્યો તને પણ મૂકાય નહિ—જીવતો છોડાય નહિ: (શત્રુ સન્મુખ આગ્યો તોને પડ્યો મૂકીને ક્ષત્રિય કેમ જાય!) એ દય (જાને) ના વધ્યે (વધ કરવામાં) ધારણ (ધારણ) તો ખરી છે અર્થાત્ મૃગને મારવો અને આ સૂકરને પણ મારવો.

૫૮ અસિ ધારિય—તરવાર ધારણ કરીને, નકુલ રથમાં બેસીને મૃગની પછવાડે ગયો તથા સહદેવ સુવર માથે યુદ્ધ કરવા રહ્યો, એ ભાવ છે

૫૯ હસ્ત ઇ—તેણે સૂકરની હાણુ વિચારીને (મારવાના હેતુથી) અસિ (તરવારનો) હસ્ત (હાથ) કયો, પણ તે [ભૂંડના શરીર પર] વૃથા થશે એમ અવલોક્યો (જોયો) શર (સહદેવ) પોક્યો—પોકાવ્યો

રાડ કરાડ વિડાર બરાડજ, પાડીં કર્યો સનમુખ મડાડો;
 તેથીં હરે સહદેવ મહાભડ ! એક કોંધો તીરનાં તડાડો ૬૦
 તોય પોંડા નવ હૂધ વગહજ પાડવઅગ ઉમગ મરોડયુ,
 પાડવ તેથીં થયો ભયઆતુડ, નાગોં શરીર નજે જઘ જોડય ૬૧
 કુગર કુરુર દત ખણે શુય, તે વિધ યોદ્ધુ ખાતથીં માડયું,
 હિવિ સમે નકુવે મૃગ મારિય, બધુ તણુ દુખ તો સહુ છાડયુ ૬૨
 રે ભલીં આપ ધરો મન ધીરજ, વીરજ ! આપ ચઢાપીં વધેરો,
 ના કર ના કર ના હર ના હર, નારકે નાર ગયેજ ઉમેગ ૬૩
 ભાઈ ! નિહાળોં ગયો ભય ભાગિય, કામુંકમા ગગ સતનજ સાધ્યો,
 એકે શરે કરો દત ઉખેડિય, અન્ય શરે કરોં કોપીજ માધ્યો ૬૪,

૬૦ રાડ ઈન્-રાડ [રાડ-ભડાડ] -રના મારે પરતના કગાને નિજારે

૬૧ એવી બરાડ પાડીને બૂડે મહદેવની મનુષ્ય [સામે] મનમે [ધસારો-ઝપા
 રો] કર્યા

વીર બની પછી ધીર ધરી મન, તીર કરે ગ્રહો હીર બતાવ્યો;
શુકરને મગ મારી પછે પથ, રે રથ બેસી રથીજ ચલાવ્યો. ૬૫
ભીમ યુધિષ્ઠિર અર્જુન આદિક, આવી મળ્યા સહુ એક જગાએ,
ત્યાંહોં બન્યુ શુચ તેહજ વર્ણવુ, જેહ કર્યું મળીં સર્વ સગાએ. ૬૬

૨લોક.

પાંડવ પાંચ મળી ભજતા મન, દ્રૌપદી એક ચિતે તન ધ્યાની બની,
શે ગમશે પતિ પાપ્પ સતી રતિ, રે મતિવંત ન ચિંતન જાયે ગણી;
જેહ વિયોગથી પાંડવ દુઃખીય, તેહ વિયોગથી સિંધુપતિ છે સુખી.
જે નજરે શિવ માર મરોડિય, તે નજરેજ વધારતો વિદ્યુમુખી. ૬૭

૬૫ હીર-મગ (પરાક્રમ). પથ-માર્ગ. રથ ધન-રથમાં બેસીને રથીએ (નકુલ સહદેવે) રથ પોતાના આગ્રમને મારે ચલાવ્યો. અહી વીર, ધીર, તીર, હીર, ઈત્યાદિ સ્વરૂપજનની આદૃતિ છે માટે પદાંતાનુપ્રાસ.

૬૭ શ્લોક ગુણુમાળધરાઈંદ (મ, મ, મ, મ, મ, મ, મ, ૧ તત્કાળ).
પાંડવ ઈ-પાંચ પાંડવ મળીને એક દ્રૌપદીને ચિંતે તથા તન (થી) ધ્યાની બની-
ને મનમાં ભજતા હતા. અથવા એક ચિંતે તેના તનના [શરીરના] ધ્યાની બ-
નીને પાંચ પાંડવો (એકત્ર) મળીને દ્રૌપદીને મનથી ભજતા હતા એ અન્વ-
ય. શે ઈ-પતિ વિના તે સતીને રતિ (લગાર પણ) શે ગમશે? (શી રીતે
ગમશે?) શી [ખેદ વાચક અવ્યય] તે મતિવંત [યુદ્ધિમાન] પાંડવોતું ચિંત-
ન [ચિંતા] ન ગણી જાયે [ગણ્યું જાય એમ નથી]. જેહ ઈ-જેના વિયોગ-
થી પાંડવ દુઃખી છે? તેનાજ વિયોગથી [વિ-વધારે + યોગથી અર્થાત્ સંયોગ-
થી] સિંધુપતિ [જયદ્રથ] સુખી છે. એકત્ર 'વિયોગ' શબ્દથી વિરહ કાર્ય કથન
કર્યું છે, માટે વિરોધાભાસ અસંકાર "આમાત્લોવંતોપસ્થારિરોપમાર્મદણ્યે"
[કું ૬૦] "જે ઈ-જે નજર [નેત્ર] થી શિવે માર (કામ) ને મરોડયે
(નાશ કર્યો) તેજ નજર (નેત્ર) થી આ વિદ્યુમુખી (ચંદ્રમુખી) કામને વ-
ધારતી હતી. 'વિદ્યુમુખી' ગજદથી એના નેત્રની શીતળતા વ્યવ્ય છે. અને
શીતળતા છે માટે કામ નાશ ન પામતાં વૃદ્ધિ પામે એ સભવિત છે. એ પ્રમાણે
'કામ વધારે છે' એ મૂલવવાના અભિપ્રાયથી 'વિદ્યુમુખી' ગજદ મૂક્યો છે મા-
ટે પરિકરંકુરસંકાર "સામગ્ર્યોવેદોષેતુમેસ્થારિરંગોનુઃ" (કું ૬૦) વળી
એકત્ર નજરથી મારતું અને વધારતું એ વિપરીત કાર્ય બનતું વર્ણવ્યું છે
માટે વ્યાધાન. "સ્વાસ્થ્યસામ્યવાસાંચારાસંધિતેષુ" (કું ૬૧)

વલણુ.

હૂર નજરે કામ બાળિયો, સૌમ્ય દૃષ્ટિ રાખિયો રે;
પ્રેમાનંદ ન દોષ કોઈન, વિધિ બજે કમ દાખિયો રે.

૬૮

કડવું ૧૭ મું.

૨ શ્લોક.

હિ આ ચં ઝાં ડ. હુ ટ રે, થ વૈ ન છી ખ હૈ વ રે;
અ જો ડ હી જા બ્યાણુ રે, વ મા વિ વૈ ડ ની ઉ રે.

૧

૧૮. હૂર ઈં—શિવે હૂર દૃષ્ટિથી કામ બાળ્યો, અને દ્રૌપદીએ સૌમ્ય દૃષ્ટિથી તેને રાખ્યો—અચાખ્યો. અહીં શિવે જે નજરને કામનો નાશ કરવા રૂપ કાર્યના સાધન રૂપે વાપરી તે નજરને દ્રૌપદીએ કામને વધારવા રૂપ કાર્યના સાધન રૂપે વાપરી માટે વ્યાધાતાલંકાર. “સ્વાસ્થાઘાતોન્ય માર્ગતિથામર્ગીનિયેનયે” (કુ. કાં) કામને અચાવતું સંભવિત થાય, એ અભિપ્રાયથી ‘સૌમ્ય’ વિશેષણ મૂક્યું છે માટે પરિકરણલંકાર. અલંકાર. પરિસ્થાપિતપ્રાપ્તિરૂપે (કુ. કાં) પ્રેમાનંદ ઈં—પ્રેમાનંદ કવિ કહે છે કે, એમાં કોઈને (શિવને કે દ્રૌપદીને) દોષ આપવા જેવું નથી, વિધિબળથીજ એવો કમ દાખ્યો છે. આર્થાત્ દ્રૌપદી નમ્રથનો કામ વધે એમ આચરે એવી નથી, માટે તેમાં એનો શો દોષ છે?

કડવું ૧૭ મું. ૧ શ્લોક.—નગસ્વરપિણી અથવા પ્રમાણિકાછદ. (જા. લા) (પ્રિયધ્વિર કહે છે.) ટ ઈં—ટ (મોગન્દ ખાઈ) હિ (નિશ્ચય) હું—(તઈં કરી કડવું કે) વ (ચોરની) ઢ (કામવામનાથી) આ (પીડા) એમ્ (અંગીકાર કરવી પડશે) હૈ ઈં—હૈ (સંબોધન કરીને ચારે બાઈઓને કહે છે કે) વ (નિશ્ચય) થ (કલ્યાણ) ન (નથી), હિ (પ્રશ્ન કરીને બીજા બાઈને કહે છે કે) ખ (ધ્વનિ સંબધી) વ (સમય દુઃખ) છે. (બીજા બાઈ કહે છે કે નં) ડા (પરચોકનો) ઢ (મર્તિમાન) અ (વિપ્લ) જા (પુષ) જુ (દુષ્ટ) વ (વદન) મા (દેવી) વિ (ગરુડ) ઢ (સર્પ) ની (નક્ષત્ર) હિ (કોષે દરી) વૈ (નિશ્ચય) હી (દુઃખ દેવા આવશે તો) બ્યા (ધનુષ્યની દોરીથીજ માત્ર નેનું. નં. કં. દુ. ૨) સધને દેકણે રે ખેદવાચક છે. *

રાગ પંચમ કાનડો.

ચિન્તાતરુ ચિતે પાડવ અતિશય સુણી યુધિષ્ઠિર વાણી,
 કાર્યાર્થે જો ગયા'તા તદપિ મન ધણુ લાગતુ કુખ જાણી,
 ભૂલ્યા પાચે તને કષ્ટ ખમિયુ, મનના કુખને કોણુ લેખે,
 બોલ્યા બધુ પછે ચાર કર્યોજ રોતથી જોઈ ! તુ કષ્ટ પેખે ૨
 જો જો રે આ પશુ ત્રાડયકિ ઉચરોને દાખવે છે દિશાઓ,
 થાયે બધુ ! માઠા અપશુકન અતિશે જાણાયે વિશાઓ,
 આ જો પ્રાચી જાણાયે તરણિ, તપતી દિશા બની રક્ત ઝાઝી,
 મોટો ઉદોગ ધારો રવકરો સૂચવે પક્ષી તો ભાઈ બાઝી ૩
 શત્રુઓએ કરેલુ પરણકુટિ વિષે નિશ્ચયે આજ કૂકુ,
 છે શત્રુ દિવના મદ મમ મન વિષે વૃદ્ધ લાગે ન રૂકુ ;

૨ રાગ પંચમ કાનડો—અગ્વરાટ્ત (મ, ર, મ, ટ, ય, ય, ય) ચિન્તા
 તુરા ઈ—(તેઓ બધા વનમાં એક સ્થળમાં મળ્યા ત્યાં આગળ) યુધિષ્ઠિરની
 વાણી સાંભળીને મનમાં અતિશય ચિન્તાતુર બની ગયા (ચિન્તાતુર બનનાનું
 કારણ કહે છે) કાર્યાર્થે ઈ—જે કે આજ્ઞાઓના કાવને અર્થે ગયા હતા (અને
 તે કામ પશુ તેથી મનમાં આનંદ થવો જોઈએ) તદપિ—તથાપિ યુધિષ્ઠિરના
 મનમાં ધણુ કુખ લાગતુ હતુ તે જાણીને (ચિન્તાતુર બની ગયા) ભૂલ્યા
 ઈ—પાચે પાડવ તને (શરીરે) જે કષ્ટ ખમિયુ હતુ તે ભૂલ્યા અને મનના
 કષ્ટને તો કોણુ લેખવે છે?—અર્થાત્ મનનું કષ્ટ પણ ભૂલ્યા ચાર—યુધિષ્ઠિર
 નિના ॥ ચાર—બીમાદિ

૩ ત્રાડ—મીમ (યુધિષ્ઠિર કહે છે) થાયે છે ઈ—હે બધુઓ ! અતિશય
 મામ અપશુકન થાયે છે એમ મારી નિશાઓ (નિશાઓ—યુધિષ્ઠિર—યુધિની
 વૃત્તિઓ) જાણાવે છે આ ઈ—જે આ પ્રાચી (પૂર્વમાં) તરણિ (સૂર્ય) જા-
 ણાય છે ! તે મમને મનાર નહોતુ તથાપિ પૂર્વમાં સૂર્ય જાણીને દનો તે પ્રતિમ
 ય જે અપશુકન જાણાયે તે હોવો જોઈએ (જુઓ જુદામતિના) તપતી
 ઈ—નિશાઓ ધામી રમ્મ (રાત્રી) બનીને તપે છે ! બાઝી—વૃક્ષાદિકો બાઝીને
 અર્થમાં પરપર વાતો બાઝીને અર્થમાં આમલ કરીને ૨૪—શત્રુ

કાનૂને ફૂર કે'છે કવરવ ઉઘરી ચૂર વે'લા પધારો,
 ને ને માર્યા વણહો તિ ઝટપટ સહજો રૂખે એ વધારો ૪
 વિભયુના વાહને સર્પ સરગડો લિધા શ્રી પછે સામ્યકે છે :
 વા લક્ષ્મી હીણુ રાજા ઉપવન નગરે તેમ તો ક્રમ્યકે છે,
 વારિનો કુંભ માથે ભરી જતો વનિતા હાર્યો શુ કે કરીને,
 પાણી સાણી ધડાણુ કરિ કર પિવડવે શુ નેચે ફરીને ૫

૪ દ્વિજ-પક્ષી પક્ષીઓના રાન્દ માગ મનમા મદ લાગેઁ અને મને
 તેમનુ ટદ (ટાણુ) રહુ લાગતુ નથી અથવા દ્વિજ-પ્રાણીઓના રાન્દ મારુ
 મામા મદ (સીમા) લાગે ઁ તથા તેમનુ વદ કીક વાગતુ નથી કાનૂને
 ઈ- ('કાનેને' એમ હોયતો) પક્ષીઓ કલરવ (અસ્પષ્ટ ધ્વનિ) ઉઘરીને કાનને
 ફૂર (રાન્દ) કહેઁ-સભળાવેછે! (એવા કે,) રે શૂર! (ધેર) વેટેલા પધારો!
 અથવા કાનૂન (કાનન-વન) મા ઈ-અપદ છે તિ (તે) રખે એ વધારો-ર-
 ખે એના વધારો કરના રહી, વાલગાડો!

૫ વિભયુના ઈ-વિભયુના વાહને(ગરડે) સરોવરમાથી સર્પ લીધા પછી
 (સરોવરની) મી (લક્ષ્મી) નેથી સામ્યકે (સમ્યક્પણામા-રડી) છે, અર્થાત્
 રડી નથી, (માછનો જેમ સરોવરની શોભા છે તેમ સર્પ પણ સરોવરની શો
 બા છે) અથવા, વિભયુના વાહને સરોવરમાથી સર્પ લીધા પછી વિભયુની સાથે
 ચરડ ઉપર બેઠે રી શ્રી તેને મઈ સામ્યક (રહુ) કહેછે? અથવા-પછી થી
 (શોભા-સ્થિતિ) જે સામ્ય (સમાનતા) કહેછે-ગતાવેછે તે સામ્ય હમણા
 ક્રમ્યકમા છે અર્થાત્ ક્રમ્યક પણ સર્પ વિનાના સરોવર જેવુ શોભા રહિત
 થયુ છે! વા (અથવા) લક્ષ્મી હીણુ રાજા નગરના ઉપવનમા (અથવા ઉપવનમા
 અને નગરમા) જેવો શોભે છે (અધ્યાહાર) તેમ ક્રમ્યકમા છે-તેના આપણે
 ક્રમ્યકમા શોભીએ છીએ અર્થાત્, સર્પ વગરનુ સરોવર જેમ લક્ષ્મી હીન
 થઈ જાયછે અને ધન હીન રાજા જેવો ઉપવન નગરમા લક્ષ્મી હીન થયેતો
 છે, તેમ આપણે લક્ષ્મી હીન થયાછીએ વારિનો ઈ-વારિનો (પાણીનો)
 કુંભ (ધડો) વનિતા (સ્ત્રી) માથે બરીને જતો હોય, અને (તેની પાઝાથી
 આવીને) તે સાણી સ્ત્રીના ધડાણુ પાણી કર કરીને (દક ઇ એમ કહીને),
 અથવા કર કરીને (દાગે કરીને) અથવા (ઈમાન કરીને) દાવીના શુ

રાગ પંચમ કાનડો.

ચિન્તાતેરા ચિતે, પાંડવ અતિશય સુણી યુધિષ્ઠિર વાણી,
 કાર્યાર્થે જો ગયા'તા તદપિ મન ઘણુ લાગતું દુઃખ જાણી;
 ભૂલ્યા પાચે તને કષ્ટ ખમિયુ, મનના દુ ખને કોણુ લેખે,
 યોલ્યા બધું પછે ચાર કર્યોજ રોતથી જોઈ! તુ કષ્ટ પેખે. ૨
 જો જો રે આ પશુ ત્રાડયકિ ઉચરોને દાખવે છે દિશાઓ,
 યાચેહે બધુ! માહા અપશુકન અતિશે જાણાચે વિશાઓ;
 આ જો ભાગી જાણાચે તરણિ, તપતી દિશા બની રક્ત ઝાઝી,
 મોટો ઉદ્યાગ ધારો રવકરો સૂચવે પક્ષી તો ભાઈ બાઝી. ૩
 શત્રુઓએ કરેલુ પરણકુટિ વિષે નિશ્ચયે આજ કૂડું,
 છે શખ્દો દિવના મદ મમ મન વિષે વૃદ્ધ લાગે ન રૂડું;

૨. રાગ પંચમ કાનડો—સંધરાટ્ટ (મ, ર, મ, ન, ય, ય, ય.) ચિન્તા
 તુગ ઈ—(તેઓ બધા વનમાં એક સ્થળમાં મળ્યા ત્યાં આગળ) યુધિષ્ઠિરની
 વાણી સાંભળીને મનમાં અનિશય ચિન્તાતુર બની ગયા (ચિન્તાતુર બનવાનું
 કાણુ કહેછે) કાર્યાર્થે ઈ—જો કે પ્રાહ્મણોના કાર્યને અર્થે ગયા હતા (અને
 તે કાર્ય થયું તેથી મનમાં આનંદ થવો જોઈએ) તદપિ—તથાપિ યુધિષ્ઠિરના
 મનમાં ઘણું દુઃખ લાગતુ હતુ તે જાણીને (ચિન્તાતુર બની ગયા). ભૂલ્યા
 ઈ—પાચે પાંડવ તને (શરીરે) જે કષ્ટ ખમ્યું હતું તે ભૂલ્યા અને મનના
 કષ્ટને તો કોણુ લેખવે છે?—અર્થાત્ મનનું કષ્ટ પણ ભૂલ્યા ચાર—યુધિષ્ઠિર
 વિનાના ચાર—બીમાદિ

૩. ત્રાડ—મીમ (યુધિષ્ઠિર કહેછે) યાચેહે ઈ—દે બધુઓ! અતિશય
 મામ અપશુકન યાચેહે એમ મારી વિશાઓ (વિષાઓ—બુદ્ધિઓ—બુદ્ધિની
 શક્તિઓ) જાણાવે છે આ ઈ—જો આ પ્રાચી (પૂર્વમાં) તરણિ (સૂર્ય) જા-
 ણાય છે! તે મમયે સનાર નરોણ તથાપિ પૂર્વમાં સૂર્ય જાણાવો હતો તે પ્રતિસ-
 ર્થ, જે અપશુકન ગણાયતે તે હોવો જોઈએ (જુઓ બૃહત્મરિતા) તપતી
 છે—દિશાઓ ઘણી રક્ત (ગતી) બનીને તપે છે! બાઝી—દશાદિકને બાઝીને
 અથવા પરસ્પર લડતાં બાઝીને અથવા આમલ કરીને રવ—શખ્દ

કાનૂને કૂર કે'છે કલરવ ઉચરી ચૂર વે'લા પધારો,
 ને ને માર્યાં વરાહો તિ ઝટપટ સહ્યો રૂખે એ વધારો. ૪
 વિષ્ણુના વાહને સર્પ સરયકો લિધા શ્રી પછે સામ્યકે છે !
 વા લક્ષ્મી હીણ રાજા ઉપવન નગરે તેમ તો કામ્યકે છે;
 વારિનો કુંભ મ્મયે ભરી જતી વનિતા હાર્યો શુકે કરીને,
 પાણી શાણી ઘડાવુ કરિ કર પિવડવે શું જોયે કરીને. ૫

૪ દિન-પક્ષી. પક્ષીઓના રાજા મારા મનમાં મ'દ લાગેછે અને મને તેમનું ટંદ (ટોણું) રકું લાગતું નથી; અથવા દિન-આહારોના રાજા મારા મનમાં મ'દ (ધીમા) લાગે છે તથા તેમનું ટંદ કીક લાગતું નથી. કાનૂને ઈન્-('કાનોને'એમ હોય તો) પક્ષીઓ કલરવ (અસ્પષ્ટ ધ્વનિ) ઉચરીને કાનને કૂર (રાજા) કહેછે-સંભળાવેછે! (એવા કે,) રે શૂર! (ધેર) વેહલા પધારો! અથવા, કાનૂન (કાનન-વન) માં ઈન્-સ્પષ્ટ છે. તિ (તે). રૂખે એ વધારો-રૂખે એમાં વધારો કરવા રહી, વાલગાડો!

૫ વિષ્ણુના ઈન્-વિષ્ણુના વાહને(ગરડે) સરોવરમાંથી સર્પ લીધા પછી (સરોવરની) શ્રી (લક્ષ્મી) જેથી સામ્યકે (સમ્યક્પણમાં-રડી) છે, અર્થાત્ રડી નથી, (માછલાં જેમ સરોવરની શોભા છે તેમ સર્પ પણ સરોવરની શોભા છે). અથવા, વિષ્ણુના વાહને સરોવરમાંથી સર્પ લીધા પછી વિષ્ણુની સાથે ગરડ ઉપર ખેડેલી શ્રી તેને કાંઈ સામ્યક (રકું) કહેછે? અથવા-પછી શ્રી (શોભા-સ્થિતિ) જે સામ્ય (સમતતા) કહેછે-ખતાવેછે તે સામ્ય હમણાં કામ્યકમાં છે. અર્થાત્ કામ્યક પણ સર્પ વિનાના સરોવર જેવું શોભા રહિત થયું છે! વા (અથવા) લક્ષ્મી હીણ રાજા નગરના ઉપવનમાં (અથવા ઉપવનમાં અને નગરમાં) જેવો શોભે છે, (અધ્યાહાર), તેમ કામ્યકમાં છે-તેવા આપણે કામ્યકમાં શોભીએ છીએ. અર્થાત્, સર્પ વગરનું સરોવર જેમ લક્ષ્મી દીન થઈ જાયછે અને ધન દીન રાજા જેવો ઉપવન નગરમાં લક્ષ્મી દીન થયેરો છે, તેમ આપણે લક્ષ્મી દીન થયાછીએ. વારિનો ઈન્-વારિનો (પાણીનો) કુંભ (ધડો) વનિતા (સ્ત્રી) માથે ભરીને જતી હોય, અને (તેની પાછળથી આવીને) તે શાણી સ્ત્રીના ધડાવું પાણી કર કરીને (દક છે એમ કહીને), અથવા કર કરીને (દામે કરીને) અથવા (ઈશ્વારન કરીને) દામીની શુકે

ને વિધે શોચતી વારિ વળી વળી મને તે વિધે દુઃખ નીતા,
 તે રીતે સ્ત્રીરૂપી જ્ઞાપતિ હરણુ થઈએ દુઃખે ભેય ભીતા;
 એની વાણી સુણીને હયવર ચલવ્યા નેહ સિધૂજ કાવ્યા,
 શૂરા પૂરા ગતિ-ઉત્તર ધરો મન વિચે અશ્વ આલ્યા, ન કાવ્યા. ૬
 એવે તેઓની ડાબી ભાણી વળી સમીપે ખેરીને એક માણી,
 ને નામે તો શશો તે વિપુલ વિપિનમા ખોલિયે ફૂર પ્રાણી;
 રે રે! નિવૃત્તિ પામે કુચ કરો કરીને શે વૃથા ધાઈ જાઓ,
 વાણી તેની સુણીને ધરમશૂનુ વદે ભીમ કિરીટો! સાઓ:— ૭
 શશો ને છે તમારાં વિધિવત પકડો રે! શશો એમ ખોલે,
 સાન્નિધ્યે ડાબી ખાણુ શશ જવ ઉચરે નો અર્ધિ અંગ છોલે;
 ને ને ખંધુ! વળી વાછ ગતિ અતિ ધીંમી સારથી જ્ઞેય તાડે,
 રે રે! તેઓ કરેછે મળ ગુતર અતિશે, વૃથા ચીસ પાડે. ૮

કરીને પીવડાવે, તો તે સ્ત્રી ફરીને ધડામાં શું જુએ?—કાઈ નહિ. (તેવીજ
 ગતિ આપણી છે,) એમ યુધિષ્ઠિર અપશુકન જોઈને સૂચન કરેછે.

૬ ને ઈ—ને વિધે (રીતે) પાછળ કહેલી સ્ત્રી વળી વળીને પોતાના
 ધડાના વારિ (વાણી) ને મને (મનથી) શોચતી (શોચ કરેછે) તે વિધે
 (આપણને દુઃખે) દુઃખ નીતા (દુઃખમાં આણેલા છે) અથવા, વિધે (વિધિએ)
 દુઃખ નીતા (દુઃખમાં આણેલી) તે ને વિધે (ને રીતે) મને (મનમાં) વળી
 વળી (ફરી ફરીને) વારિ (વાણી) શોચતી (શોચ કરેછે). તે મને ઈ—
 તે રીતે આપણી સ્ત્રી રૂપી ઈ—સ્પષ્ટ છે ભેય ભીતા — ભયભીત થયેલા.
 સિધૂજ — સિધ દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા. નકાવ્યા — અશ્વ આપતાં ન કાવ્યા
 (ઉનાવળા દોડી સક્યા નહિ), અથવા પાંડવો કિતાવળે ઘેર જવામાં ન કાવ્યા—
 અશ્વની મંદ ગતિને લીધે.

૭ શશો ઈ— ને પ્રાણી નામે શશો (સસલો) તે વિપુલ — મોટું
 — વિશાળ વિપિન — વન સસલો શુ બોલ્યો તે કહેછે : રે રે ઈ—
 સ્પષ્ટ છે કુચ કરીને — આગળ માંડીને. ધરમશૂનુ — યુધિષ્ઠિર કિરીટી ! —
 હે અશૂન!

૮ સાન્નિધ્યે — પડોશમાં — પામે પામેજ ડાબી ખાણુએ ને સસ-

રે બ્રાતાઓ ! ઉત્તુકો દિન કદો નવ જોના અધુના કુધી છે,
રાત્રીના ને દિને ચીખડી વિ વગરનાં તે હજુ રે સુધી છે;
રે જો ! આ ગીધ આવી અપશુકન વહેજે રથારૂઠ પેખી,
કુરગો જાય કૂડાં, ઇમ અગણિત પખી પશુનેજ દેખી — ૯
થાયે છે મેન મારૂ અતિ બળી બળી લાજા સુવાળા ! શું ભાષુ !
પરચે ! પરચે ! પણે તો નકલ ઉરગને ચીરી નાખેજ દાષુ !!
• ઉલ્કા તો ભાઈ મોટો ઘડિ ઘડિ પડિન શુ દહે કાય મારી !
વે'લા ચાલો, વિહ બે નવ શુભ લલિયે, કે' મર્તિ એમ વારી. ૧૦
આવ્યા ઘોટો ઘરાડે તન મન પિહપે તેહ આવ્યા તડાગે,
છે પાસે આશ્રમ, ક્ષિપ્રણુ તદપિ નવ થાતુ કહોંએ સડાગે;
આવ્યા આવ્યા પછે તો પરણુકડો સુધી જોઈ જ્ઞાની કુરગી,
પાયે બધુ પછે ત્યા ઉતરી પડોં અટે શોધતા જોહ વ્યગી ૧૧

• શેઠોને તો શત્રુઓ અગછોને — તાડન કરે એમ જાણવુ બીજા અપશુકન બ-
તાવે છે જો જોઈ — જો કે સારથી તાડે છે તથાપિ વાન (ધોનઓ)ની ગતિ
ધીમી છે।

૯ રે ઈ — હે બ્રાતાઓ ! (ભાઈઓ) ઉત્તુકો (ધૂડપક્ષીઓ) દિનસે
કદી (આપણે) જોતા (દિખતા) નહિ તે કુધી (નંદરી મુદિના પક્ષી) અધુના (હમણાં
-દિનસે) છે (દિખાયછે) રાત્રીના ઈ — વિનિન વગરના ચીખડી [વગેરે] ને દિને
[પક્ષીઓ] રાત્રીના છે તે હજુ સુધી છે [દિવસે પણ છે] રથારૂઠ પેખી —
રથ ઉપર બેઠેના જોઈને કુરગો ઈ — કુરગો [હરણ] કૂડા [અવગાં
- અપશુકન થાય તેમ] જાયછે

૧૦ લાજા — મેયના સુવાળા ! — હે કોમળ ભાઈઓ ! પરચે ! પરચે !
[પરચ ! પરચ ! — જો ! જો !] પણે પેની જગ્યાએ નકુન — નોળ ઉરગ —
સર્પ દાષુ — દેખાડુ ઉમ — બગતો પદાર્થ વેવા ઈ — તમે વેહેના
ચાલો, વિન બે [વાર કરવાથી] શુભ નહિ લલિયે, એમ મતિ વારી [વાર-
વારે] કહેજે

૧૧ યોગ — યો ! ધનડે — ચીને તનમન ઈ — તેમનુ તન
[શરીર] અને મન વિનપે છે [એમ કરતા] તેહ [તેઓ] તડાગે (તળાવના
કાકા કાંર) આના છે ઈ — ક્ષિપ્રણુ (નિરાકર) કનાવનારો — જુઓ

ક્યા છે ક્યાં છે કરતા મુનિ સખિ મહિલા શેન કોઈજિ દશે,
રે ઝુઝ ધોમ્ય ! બોલો, સતી મતિવતી તુ શે ન આવીજ સ્પર્શે;
એ વિધે પાંડવો જામ્ય રવ કરી કરીને વદે દ્રૌપદીને,

બોલો બાળા ! ન રૂએ વન વિચ કદો સતાઈ જવુ મદીને ૧૨

ખૂણે ખાંચેજ બોલે મદો મઠ પટમાં જ્યાં ન જોવુ તહી તો,

ના બાળા ના મુનિ કાઈ નજર ચઢતાં તોય જલપે, સહી તો;

જ્યાં ત્યાં પખી પથુ ને વળી જડ છંવવાળાં ભવે હોય હીણાં,

તોએ આકાર તેના દીન અતિ દરશે મ્હાન તેજેજ કીણા. ૧૩

(એમ) આદ્યા આલ્યા, રથો રાખી ભવન નિકડે, તેહ ભાગી ન મા'લ્યા,

આલ્યા ઘોડા ઘણું તે હણુ હણુ કરીને ભૂ પડ્યા રે' ન આલ્યા;

પાડ્યા પ પાણિયા તોય ન અતિ કરતા રે ર કે પ્રાણુ ટાળ્યા !

હાલ્યા પાણી ન સિ એ અતિ અતિ ઉપચારે ઘણુ પાય વાળ્યા ! ૧૪

અમર) આશ્રમ પામે છે તથાપિ ત્યા કાંઈએ સડાજો (સદાકા ઉપરથી) આજ
પણ પતો નહોતો આની ઈં — કુરગી — હરણી (આશ્રમની) આની
(કરમાઈ ગયેલી) જોઈ જેહ ઈં — જે વ્યગી (દ્રૌપદી) તેને શોધતા

૧૨ મુનિ-ધોમ્ય સખિ — દાસી મહિલા — સ્ત્રી — દ્રૌપદી દશે —
દેખાય સતી ઈં — હે મતિવતી — (બુદ્ધિવાળી) સતી ! તુ આવીને કેમ
સ્પર્શ કરતી નથી રન કરી કરીને — જૂમ પાડી પાડીને ન રૂએ ઈં — તારે
મદીને (ગાડા થઈને) — ગર ધરીને — ખુશી થઈને) વનમા સતાઈ જવુ ન
રૂએ — પસદ કરના યોગ્ય નથી

૧૩ મા — આશ્રમની અદરતા બાળમા (પટ — પડદો — આતરો)
જ્યાં ઈં — જ્યાં ન જોવુ ધો ત્યાં પણ જોવુ, તોય ઈં — તોય તે જલપે
(બોલે) સહી-નિશ્ચય કીણા ઈં — કીણા — નાના બસે હોય, તથાપિ
તેમનો આકાર અતિ દીન દેખાતો હતો અને તેઓ મ્હાન તથા કીણુ તેજના
બાળા દેખાતા હતા, એ બાન છે

૧૪ રથો ઈં — રથને પોતાના ભવન (આશ્રમ) પામે રાખીને તેહ
(આશ્રમને) બાળીને તેઓ મા'લ્યા — ખુશી થયા નહિ પ્રાણુ ટાળ્યા — (ધોડા-
ઓએ પ્રાણુ તન્યા શુ ?) તેમને અતિ અતિ પાણી નીચસાથી પણ તે દા'વા

મૂકી વાણ ગયા કુરુકુળશિરમણિ આશ્રમે આપ દૂકી,
 ચૂકી બાળા કયમે આજ પૂજન કરવું આવતી શે ન. દૂકી ;
 ગૂકી પેઠા મદીમાં ગટપટ પતિ પાંચે વદે વા'લી રૂકી,
 મુકી ભારે હૃદયમાં મનહરણ મહિલા ! અરે ! ધૂળખૂકી ! ૧૫
 બાળા બોલો હવે તો વર સતિ ! સમ છે ! દ્રૌપદી ! મિય કાલા !
 માળા મોટી ગ્રહીને જપ જપું ધવ પાંચે વદા હો મરાલા !
 * કાલાવાલા કરાવો વદન વિકસિતે ! તે ગમે ? મોહરાલા !'
 કાળા ! વા'લા તને તો તન મનં ધન આપું, મુખે મૂકું લાલા. ૧૬

નહિ; પછી મણા ઉપચારે તેમના પગ વાળ્યા. અથવા, પાણી સીંચવાથી, અત્રિ
 અતિ ઉપચાર કરવાથી અથવા ઘણા ઘણા પગ વાળવાથી પણ તે દાસ્યા નહિ-
 આદ્યંત અનુભાસ.

૧૫ કુરુકુળશિરમણિ ઈ૦— કુરુકુળના શિરમણિ એવા પાંડવો
 ઘોડાઓને પડયા મૂકીને આશ્રમમાં ગયા અને ત્યાં આપ (પોતે) દૂકી
 (જેઈને) બોલ્યા કે (અધ્યાદાર,) ચૂકી ઇ૦—આજ બાળા (દ્રૌપદી) પૂજન
 કરવું 'અમારું નિત્યની પેઠે પૂજન કરવું' કેમ ચૂકી ? અને દૂકી (પાસે) કેમ
 આવતી નથી ? (દૂકી શબ્દની આવૃત્તિ છે માટે પાદાંત યમક) રૂકી-કદા
 બાદાર કે બીજે ઢેકાણે રેકાષ રહી અથવા રૂકી-પીડાવાળી થઈ ? (જુ પીડા).
 ધૂળખૂકી ઈ૦—તું નથી માલમ પડતી તો અમે ધૂળખૂકી અમારું બગડવું ! આ-
 દ્યંત અનુભાસ.

શ્લોક.

સતી ન પતિ જવ તો નિરખી, તવ તો વસિ છે મન વામવસુ,
વપું ન પડે લપુ તું વનિતા, વદ ધામ યથો વિણ વામવસુ;
હુ ખી દિન તો મુજ જાય પ્રિયા, સુખી થાય તુ આપજ વામવસુ,
વકીજ નકી વિધુમુખો લણુ, ભક્ષી ભામિની રે વદ, વામવસુ ૧૭

વલણુ.

ભવ વિભાવસુ શી ભામિની, વદા વદા હુ ખ જાય રે;
જન પ્રેમાનંદ વરણુવે, વળી પાએ હુ ખી થાય રે.

૧૮

અને ધન તે અર્થ આપીશ (અર્થાત્ તન વગેરેનો વ્યર્થ થતા પણ હું તમારો શોધ કરીશ) હું મુખથી લાના (લાવ અર્થાત્ નિશ્વાસ) મૂકું ? અથવા, જે તમે અમને તને તો અમારા મુખમા લાળા (અગારા) મૂકીએ ?

૧૭ શ્લોક—મરિચકાછદ (સાત જગણુ લગ) સતી ઇ—તે પતિઓએ બ્યારે સતી (દ્રૌપદી) ને ન નિરખી (જોઈ) ત્યારે તેમના મનમાં તે વામવસુ (વસુ—મીઠી વામ—સ્ત્રી)—મધુર દ્રૌપદી વસી છે અર્થાત્ તેઓ વધારે ઉત્કટિત થયા અથવા, તે વસુ (રત્નરૂપી દ્રૌપદી) વામ (ઉવગી) થઈ છે, એમ તેમના મનમાં વસ્યું. વપુ ઈ—હે વનિતા ! વામવસુ (વામ—ઉત્તર દિશાનો વસુ—સૂર્ય)—ઉત્તગવણુના સૂર્ય નિણુ (વગર) પણ અમને (તારા વિયોગ રૂપ પરિતાપથી—જ) જે ધામ યાયછે તો, તુ જે લણુ (સતાર્થ રહે) તો પછી અમાર શરીર કેમ ન પડે ! તે તુ વદ—મોવ હુ ખી ઇ—હે પ્રિયા ! મારો દિવસ હુ ખી (હુ—ખુશ્કા) જાયછે, પણ હે વામ ! (હે સ્ત્રી !) તુ વસુ (પ્રકાશનું કિરણ) આપ, એટલે તે સુખી (સુખનાણો) થશે અથવા, હે વામ તું આપ (પોતે) જે અમારી પાસે વસુ (હમણા આનીને રહું) તો સુખી થાય અથવા, વામવસુ (વામ—કામ + વસુ—અગ્નિ)—કામ અને અગ્નિ જેવી (પ્રકાશિત), અથવા, વામવસુ—(નામ—ગૌરી, લક્ષ્મી કે સરસ્વતી + વસુ—રત્ન) ગૌરી આદિક જેવી અને રત્ન જેવી કદાચ (સતાર્થ રહેનારી) તુ સુખી થતી હશે તોપણ હે પ્રિયા ! મારો દિવસ તો હુ ખમા જાયછે ! વકી ઈ—હે વિધુમુખ ! (અદ્રમુખ !) હવે હું તને નક્કી વકી (વકી અથવા વકી)—વાકી કહું છું, (વ્રુ to be crooked—વિલસન) (કેમકે તુ બોલતી નથી) માટે હે ભલી ભામિની !—હે ભની સ્ત્રી ! હે વામવસુ (વામ—મહાદેવ અને વસુ—સૂર્ય) મહાદેવ અને સૂર્ય જેડી ! તું બોલ અથવા, હે વામવસુ જેવી ભલી ભામિની ! વદ, અને તેથી હે વિધુમુખ ! તુ આપ સુખી થાય અને અમારો હુ ખી દિવસ જાય એની નક્કી વકી છે (‘વા-

- ક્રડવું ૧૮. મું.

૨લોક.

વેળા મૂકો હે વા'લી, વેળા જાએ છે જાળી;
વેળા મહિલા દિન કાલી, વેળા નાજો તે દાળી. ૧

૨લોક.

ધર્મરાય, શૌકિત થાય, મુઠ્ઠિા સરવ, મૂકી ગરવ. ૨

રાગ મહિમ્નનો.

ન જોઈ જ્યારે દ્રુપદની તનયા આશ્રમ વિધી,
તદા શોચતો ત્યા ધરમૂનુ સાચો જગ નિશી;
જદા શૂન્યે ભાજ્યો ઉજડ ખખ રેઠાણુ ભૂપતિ,
સદા આન દેહો ઉદવિગન હુઝી વરમતિ. ૩

પછે આહોં ત્યાહોં પરાણુકટોં ભાળી કર પિસે,
ગછે ખોલાયેછે જીવન જીવ જાએ પ્રિય પ્રિયે;
સજે સાદે સારે સુવદની અહોં તો લપી નથી!
ભજેછે ચોમેરે ભટકોં ભટકોં ભામિની કથી. ૪

મવમું' શબ્દની આદતિ છે માટે પાદાંતર્યમક.) ૧૮ ભવ-મહાદેવ વિભા-
વસુ-સૂર્ય.

૧ ૨લોક-દાકળી છંદ ("જુગ જુગ જુગ કળ ગુર અ તે, દાકળી છંદ
કલો સૈતે" -દયપતરામ વેળા છં-હે વાહાળી! હવે તમે વેળા (વાહી
વેળા Speech-વિવસન) મૂકે અર્થાત્ તમે જોશો (કેમકે) વેળા(વખત)
આવી જાયછે હે મહિલા! હે દાળી (કૃષ્ણા)! (તમે નહિ જોતો તો આ)
વેળા દિન(અકસ્માત મૃત્યુનો દિવસ છે) (વેળા Sudden death-વિવમ-
ન. માટે તે વેળા(વિષનિ)દાળીનાજો ૨. જમાત્રાનો છંદછે ૧, ૪ માત્રાએતાળ.

૩. રાગ મહિમ્નનો-ગિજરિણી રિપી-વિને તદા છં-સારે ત્યા જગ
(જગતમા) નિશી (નિગ્રય) સાચો ધર્મસૂનુ (યુધિષ્ઠિર) શોચતો (શોક કર-
તો હવે) સદા છં-જે મદૈવ આનદમા મહેનારો હતો તે-યુધિષ્ઠિર ઉદવિ-
ગન-હુઝી-ઉદાસ વરમતિ-કૃતમ જુદિવાળો

૪. કર પિમે-હાય ધસે ગછે-જાયછે જીવન છં-પ્રિય (વાહાળી) દ્રોપદી-

અરે હેમંતે શું કમલિનીનો શોભા જતો રહી !

અરે પર્ણશાળા યઈ ! ગઈ હવે દ્રૌપદી સહી !!

ધરે વૃક્ષો ધ્યાને પવન થકો કંપી રવ કરી,

ભરે આંખે પાણી મુમુમનસ રૂં રૂં ધ્વનિ ધરી. ૫

પરુ પક્ષી પ્રુપો કરમઈ ગયાં કાનન કને,

અમુ નિઃસત્વે શું હરણુ શશ આદિ સહુ વને;

વસુ વિના વન્દિ વર મરણુ પામી પડિ રહ્યાં,

વસુ હું શે વાસે, પ્રિય મન ધરી, એ (વું) હવિ કંઠ્યાં. ૬

નાનિમિત્તથી માઈ જીવન અને જીવ બન્ને જાયછે. [અહીં, જાયછે, બોલાવેછે વગેરે અનેક ક્રિયાઓનું એકજ સમયમાં કપન કર્યું છે માટે સમુચ્ચયાસંકાર, ૧ વહ્નાયુગપદ્માવમાજાંગુલઃ સમયયઃ" (કું કાં) સત્તે ઇં-સારા સાદથી સત્તે [બોલે] કે સુવદની (સારા વદન વાળી-દ્રૌપદી) અહીં તો લપી (સંતાઈ) નથી ! બનેછે ઇં-આરે એમ બટકો બટકીને "હે ભાગિનિ !" એમ કહી તેને બનેછે [જપેછે].

૫ અરે ઈં-અરે ! હેમંત કાળમાં જેમ કમલિની (કમળ સુક્ત તલાવડી) ની શોભા જતી રહે છે તેમ શું આ થયુંછે !! (દ્રૌપદી વિના) હવે પર્ણ-શાળા તે અરે પર્ણશાળા (પાંદડાંની, પર્ણ) જ યઈ છે ! હવે દ્રૌપદી નક્કી ગઈ ! મતલબ કે દ્રૌપદી રૂપી શોભા જવાથી આ પર્ણશાળા શોભા રહિત યઈ છે ! ધરે ઇં-(આ માઈ બોલવું) વૃક્ષો પણ પવનથી કંપી ધ્વનિ કરીને ધ્યાનમાં ધરે છે તથા મુમુમનસ (સારાં પ્રુપ) પણ (તેમાંના જમર દારા) રૂં રૂં એ-વો ધ્વનિ કરીને (મકરંદ મિષે) આંખે પાણી ભરે છે !

૬ કાનન-વન. અમુ ઈં-વનમાં હરણુ, શશ (સસલા) આદિ સર્વ નિઃસત્વ થયાં છે તો તેમનામાં અમુ (પ્રાણ) શું ?-ક્યાંથી હોય; વસુ ઈં-વસુ (સૂર્ય) અને વન્દિ (અગ્નિ) વિના (પણ) વર (ઉત્તમ) મરણુ પામીને પડી રહ્યાં છે ! અથવા વસુ (સૂર્ય) અને અગ્નિ વિના પણ વર (મક્ષાં વા ૧ sparrow-વિલસન.) મરણુ પામીને પડી રહ્યાં છે. અથવા, અગ્નિ વિના પણ વર (ઉત્તમ) વસુ (વૃક્ષો. વસુ a tree in general-વિલસન) મરણુ પામીને પડી રહ્યાં-હાલતાં આલતાં નથી વસુ હું ઇં-પ્રિય (દ્રૌપદીને) મનમાં ધારીને હું હવે શે (શા માટે) વાસે (વાસમાં) વસુ ? એવું હવિ (હવે) કલાં (ક્યાં ?) અર્થાત્ દ્રૌપદી સુક્ત સ્થાન હવે ક્યાં છે ? અથવા પ્રિયાને મનમાં ધરીને હું શે-રોંસથી, હું વાસમાં વસું એવું હવે ક્યાં છે !

અહો સ્યામા મારી, ભગ ભગવતે તુ થકિ મળ્યા,
કહો વાડીદેવા ભગ ભગવતી ક્યાહિક કળ્યા;
લહો કષ્ટે સેવા ભગભગ, ભગે તો અમિ છળ્યા.
વહો સસારાબ્ધિ, ભગ ભગવતે ભામિની ભળ્યા.

૭

જુઓ આ સૌ બહુ! મૃગચરમ વેરાઈ પડિયાં,
હુઓ નેત્રે વારી, મુનિ દરબ જોજોજ ખરિયા;
ખુઓ ખોતે વે'ઓ, રાયન તણી તો સાદડી દિસે,
હુઓ હુ તો ઘે'લો, તન મન કચવાએ ભરી રિસે ।
હવે ભેટે ધ્યારે હરણ કરી કોઈ લઈ ગયુ ।
કવે કામિનીને મરણપણુ આવીજ વળગયુ !!
નવે રૂપે નારી નવતમ કુસુમો જઈ વીણે,
જવે ના તે દીસે ભક્ષણ કરી કોઈકિજ હોણે !!

૮

૯

૭ અહો ઈ—હે મારી સ્યામા! હે ભગવતે (ભાગ્યવાની સ્ત્રી)! તારા-
થી અમને સૌ ભગ (આનાદી) મળ્યા—પ્રાપ્ત થયા છે અથવા ભગ મોટાઈ
અને ભગવતે (ભગવાન પણ) તારાથી મળ્યા છે કહો ઈ—હે વાડીદેવા!
(વનદેવો!) તમે ક્યાહિક (કહીપણ) અમારા ભગ (કીર્તિ) રૂપ ભગવતી
(દેવી-દ્રૌપદી) કળ્યા—જોયા? લહો ઇ—અપણે હવે કષ્ટ કરીને ભગ (સૂર્ય)
કે ભગ (શિવ) ની સેવા લહો (અર્થાત્ કરો) કેમકે ભગે (નક્ષત્રે) તો અમિ
(અમને) છળ્યા (છેલ્યા) છે! હવે સસારાબ્ધિ (સમાર રૂપી અમુદ્રમા) વ-
હો (વહા જાઓ) મતનન કે કુનિયામા રખડો કેમકે, ભગ ઈ—ભામિની
(દ્રૌપદી) તો ભગ (મુક્તિ) રૂપ ભગવત્ય (ભગવાનપણુ—ભગવાનના મદિમા)
મા ભળ્યા છે!—અર્થાત્ તેનો નાશ થયો છે।

૮ (દ્રૌપદીનુ હરણ થયુ છે તેના અનુમાનના સાદિત્ય બતાવેછે) જુ
ઓ ઈ—અપે છે હુઓ ઇ—હુ તો આ સમણુ જોઈને ઘેરોજ યદ્યગયો છું.
અને રીમથી બરાછને તન તથા મન કચવાય છે (આ લીટીમા સાતથી તે
બાર સુધી જે લઘુ અક્ષરા છે તેમા એક વધારે પડતો છે)

૯ કવે—(મુધિષ્ટિર) કહે છે કે, કામિનીને ઇ—સ્પષ્ટ છે નવે રૂપે ઇ—
તે સ્ત્રી નવે રૂપે—નીન રૂપ મારણુ કરીને (અર્થાત્ મનહર રૂપે) નવતમ (નવા
ખીરેના) કુસુમો (ફૂલો) જઈને નીચે (વીણની હોમ) પણ જવે—(જવ—જ્યા
ર) તે ના દીમે (નથી દેખાતી) ત્યારે કોઈ લીણા (અધમ) પ્રાણીએ તેને ભક્ષ-
કરી હોય!!

વદી વા'લે રાજા ક્રૂપદતનયા શોધો પળિયો,
મદી મુખે ભાખે ગઈ ગઈ સુનારી હું પળિયો !
નદી મૂકી બાળા તદપિ નવ વા'લી મળી મને !!
ખદો ખુદી ખાતે વધભિવ તળવ્યા ભીરૂ તને !!

૧૦

મડયા શોકાગ્નિના કરદમ વિષે તો નૃપમણિ,
વડયા છે સુખેથી વિવર્ષો વિલપીને દોન બાણી,
ચડયા છે કેકાણે કુખ કુખજ સે'વા કુઠધણી,
ખડયા ગતે માટે સુખ સુખજ એવુ નહિ શાણી,
યુધિષ્ઠિરે પૂજ્યુ ઉત્તમ યદિમાય ધરીને,
અરે જાણાછો પાદપ ! અતિ સતી પચવરીને,
અહો હે કાદ ખે નિરખી મમ હસ્ય મતિવરે,
પ્રિયે કાદ ખો છે અતિ મન તને તો રતિવરે !

૧૧

૧૨

૧૦ વદી ઈ૦-રાજા એ પ્રમાણે વા લે (નાહાનથી) વદી (બેલીને) ક્રૂપ દતનયાને શોધી વચ્ચે (અને તે ન જડી ત્યારે) મદી (મદ પામીને-ગારો યર્ષ ને) તે મુખથી ભાખે છે કે સુનારી (સારી સ્ત્રી) ગઈ ગઈ (અને તેથી) કુ પણુ પળિયો ! (સ સાર તજીને આ યો જાઉં છું) નદી ઈ૦-મે (આશ્રમ નજીકની) નદી (પણુ પછાડે) મૂકી 'અર્ધાત-નદી મુખી કુ શોધી વચ્ચે) તથા પિ તે વાલાલી બાળા મને મળી નહિ ! ખદી ઈ૦-ટે ભીરૂ ! મે ખાતે ખદી ખુદીને (જહાત કરીને) તને વૈમન તળવ્યો છે !! (ગુગાર રમીને સભ્ય તળ વ્યુ તે)

૧૧ કરદમ (કર્દમ)-11૬૧ વડયા છે ઈ૦-સુખની માથે વર્ધ્યા છે કેકાણુ-ધોડો. કુરના ધણી પાડન માત્ર કુખ મહેમનેજ ધોડે ચડયા છે (કુખને ધોડે સ્વાર થયા છે) ગતિ-ખાડો શણી (મુણી)-સાલળીને.

૧૨ પ્રાય ધરીને-(પ્રાય-સ સારિક સ જ કમ તજીને મરવાને માટે ઉપ વાસ કરવા રૂપ ધર્મ) દ્રૌપદી ન મળે તો ઉપવાસ કરીને પ્રાણુ ત્યાગ કરવા રૂપ ધર્મ ધરીને પાત્યા-હે વૃદ્ધો ! સતી પચવરીને-પાય ભર્તાર વરેલી સતીને હે કાદ મો-હે મ્દળ વૃદ્ધો ! હસ્ય-દ્રૌપદી મતિવરે-ઉત્તમ મતિનાળી, પ્રિયે ઈ૦-હે રતિવરે ! તો મનમા ક્દળ વૃદ્ધો તો અતિ પ્રિય છે ! અર્ધાત ક્દળ તેને પ્રિય છે માટે મ્દળ ક્દલ્ય એની ખમર અતર જાણુતા હોય એવા હેતુથી રા જ્ઞ ક્દલ્યને પૂછે છે

અહો બીલી બાઈ! તુજ કુળ સમાં કુચં ધરતી—
નિહાળી છે તે ક્યાં ? મમ મનસમોહા શુભ રતિ;
નવાંકુરો તારાં નહિજ સુકુમારી છંતો શકે,
ધર્યુ ને છે કૌશીય પીતવરણું પ્યારીં સુતકે.

૧૩

વદો રક્તા રંગે નહિ ભૂલું કરેણી તુજ ગુણો,
ભરાયે ને કોધે નયનરથ તો તું સમ સુણો;
અરે જાણે જંબીર ઉરચળ તારાજ સરખું,
લતા પત્રો એવાં વર્ણો કુસુમ આદિક પરખું.

૧૪

અરે જંબીરા તું સરસ સહુ વૃક્ષે નહોં યથા,
ઘટા તારી મધ્યે ભમર ભમતો સુસુખ સંચા;

૧૩ બીલી બાઈ!—હે બીલીના વૃક્ષ! કુચ ધરતી—તારા કુળ સરખાં સ્તન-
વાળી (દ્રૌપદી). નિહાળી ઈં—તે બેઠ છે તે ક્યાં છે? મનસમોહા—મનને
મોહ પમાડનારી. શુભરતિ—શુભ પ્રીતિવાળી. નવાંકુરો ઈં—હે બીલી! ને
મારી સુકુમારી (અતિ કોમળ) અને પ્યારીએ સુતકે (સારે સમયે) પીત-
વરણું (પીળા રંગનું) કૌશીય (હીંગમળ વસ્ત્ર) ધર્યુ છે તો તેને તારાં નવાંકુરો
(નવા અને તેથી પીળા તથા કોમળ અકુર) જીતી શકે નહિ. નવાંકુર અને
સુકુમારી એ બે સામિપ્રાય વિશેષ અને વિશેષણ છે માટે પરિકરોંકુર અને
પરિકરોંકુર છે.

૧૪ વદો ઈં—હે રંગે રક્તા (રાતી) કરેણી (કરેણવૃક્ષ) ! તમે વદો
(બોલો—દ્રૌપદીની બાળ બતાવો); હું તારા ગુણ નહિ બૂલું અહીં ' વદો '
ક્રિયાપદ બહુવચનમાં મૂકીને પછી ' તારા ગુણ ' એકવચન વાપર્યું છે તે સુધિ-
ધરની મદ અવસ્થાનું સૂચન કરવા માટે છે, માટે દોષ નથી. ભરાયે ઈં—તે ને
કોધે ભરાય તો તેનાં નેત્રગચ—નેત્ર અંગ (રચ—અંગ). તારા સમ (રક્ત) થાય
છે, તે તમે સાંભળો. જંબીર—એ નામનો છોડ. ઉરચળ (ઉરચળ—છાતી).
કંચળી પેહેરેલી છાતીને જંબીર છોડ સાથે સરખાવે છે. તાગજ ઈં—પદ
છે. લતા ઈં—જેમ તારામાં લતા (વેત્ર), પત્ર અને કુસુમ છે તેમ તે કંચ-
ળી ઉપર પણ છે, એવો શ્વાસ છે.

જદા બોલ્યો ના તે તવ કમળનેત્રા કુરુકુળી,
 વિચારે અન્ય દુઃખ મન ભરમે રાયજ ભૂલી. ૧૫
 લહો દુઃખો સારા પલ તિલક પ્રિયા મમ સતી,
 જદા તે ના બોલ્યાં તવ વન વખ્યા શ્રેષ્ઠજ મતિ;
 પછે પૂછે શોકે, નહિ કદો વધા દીન બનીને,
 કહે લોકો તુને ફૂલો વિણ અશોક દુઃખલિને. ૧૬
 તદા કીજે પ્રાતા તું સમ ગુણ નામે સન મરી,
 અહો તાલ દુઃખો ગજન સુધી ઉચ્ચાજ પસરી;
 લહો મારી પ્રિયા તમ કૃણ સમી દુઃખજવતી,
 કહો જાણુકાઓ વન-વરાણ જાણુનદવતી. ૧૭
 અરે પારિગા-પાદપ ! વદ સુપુષ્પે ધોય થયો,
 અતિ છે પારિગા પ્રિય વરમતિને (હુ) દુઃખ સંધો;

૧૫ ધટા ધ૦-તારી ધટા મધ્યે સુસુખ સહો (અત્યંત સુખ સહેનરો-
 અર્થાત્ અત્યંત સુખી) ભમરો ભમતો (ભમેઝે) દ્રૌપદીની કાયળીની ધટામા
 રહેલા સ્તનના કાળા અગ્રભાગ (ડીટડીઓ) તુ સૂચન કરનારી આ કલ્પના
 છે. જદા ઈ૦-જદા (બ્યારે) તે ના બોલ્યો ત્યારે રાય મન ભરમે (મનના
 ભરમાઈ જવાથી) કુરુકુળી કમળનેત્રા (કુરુકુળની કમળ સમાન નેત્રવાળી
 દ્રૌપદી) વિષે તે અન્ય દુઃખ. (બીજા વક્ષને) વિચારે છે (પૂછી બુઝે છે).
 અથવા, કુરુકુળી કમળનેત્રા અન્ય દુઃખ પાળી હરો એમ વિચારે છે

૧૬ તથ તિલક-હે તવ અને તિલક વક્ષો! (તિલક-એક જ્વર્તનું વક્ષ)
 અથવા, હે તનના સારા વક્ષો! તિલક પ્રિયા (તિલક-આલો ઈલાદિ) જેને
 પ્રિય છે એવી મમ મતી (મારી સ્ત્રી) તમો લહો (જાણુહો) શ્રેષ્ઠ મતિ-શ્રે-
 ષ્ઠ બુદ્ધિનાળા-બુધિશિર પછે ઈ૦-જે કદી દીન બનીને વધા નથી તે બુધિશિર
 પત્રી ગોક (શોકથી) પૂછે છે કે હે અગોક વક્ષ! તુ કૃળી વિણ (કૃળનાળો
 ન છતાં પણ) લોકો તુને અગોક દુઃખલિ (અશોક નામે વક્ષમા મણિ૩૫)
 કહે છે

૧૭ તુ સમ ગુણ ઈ૦- તાર નામ મત્ય (માયુ) મરીને (કરીને) મ-
 ને તારા સમાન ગુણનાળો-અર્થાત્ અશોક કઠ. વનવરાણ-શરીરનો વર્ણ
 જાણુનદી-મોનાના જેવી

પછે આંખા સાલો કુરર બકુલો ચંદન જહીં,
પૂછ્યું સર્વેને તો નવ વધું તહીં કોઈક કહીં.

૧૮

જવારે નિહાવો ન વધાં વનકેશં મથોમુખા,
તવારે પૂછે છે સજીવ પશુઓ ને કુખીં હુઆં;
હશે મારી પ્રિયા મૃગનયનીં બાળા હરિણીમાં,
જઈ જોઈ ત્યાંહીં સુખી મન થશે તે હરિણીમાં.

૧૯

• પૂછે તેને જોઈ દરશીં મમ વા'લી સમગુણી ?
ધમો બાળી ઉમો નૃપમણિ તહીં તો સુખઋણી;
અરે શુંડાં-દંડા સમ જનન વાળી મમ પ્રિયા,
દોઢી છે રે વા'લા ! સુમુનિગજ નાળી કર ક્રિયા.

૨૦

૧૮ પારિગા પાદપ ।—હે પારિ'ગા નામે વૃક્ષ ! તું સુપુષ્પે (સારા પુષ્પથી) ધીમ્ય (સજડ) થયો છે ; મારી વરમતિને (દ્રૌપદીને) પણ પારિગાં બહુ પ્રિય છે. (અને તેના વિના) હું કુઃખ સહો છું—મેં કુઃખ વેદ્ય છે—કુ.ખ સહુ છું. તાત્પર્ય કે પારિગા એને પ્રિય છે અને તું પારિ'ગો છે તથા સર્જડ ફૂલની ઘટાવાળો છે માટે તારી ઘટામાં દ્રૌપદી સંતોષ રહેવાનું અનુમાન થાય છે. પણ તેના વિના હું કુઃખી છું માટે તે મને વદ (કહે—બતાવ). સાલો—સાલ વૃક્ષ. કુરર (કુરવ?)—એક જાતનું ઝાડ. બકુલ—ખોરસરી કહી—કઈ પણ.

૧૯ જવારે ઈ—જવારે (જે વારે) મુધિષ્ઠિર મધિ મુખા (પાન કરી કરીને ધાકી ગયા) તથાપિ વન કેશ નિહાવો (જીવ રહિત વૃક્ષ વગેરે) ન વધા (ન ખોલ્યાં) તવારે (તેવારે—સારે) દ્રૌપદીના વિયોગથી 'જે કુઃખી થયાં હતાં તે સજીવ પશુઓને મુધિષ્ઠિર પૂછે છે. હરિણીમાં—હરિણીના ટોળામાં (સાં હોવાનું કારણ કહે છે કે) તે મારી પ્રિયા મૃગનયની છે. સુખી ઈ—તે હરિણીમાં (ચિત્રિણી જાતની સ્ત્રીમાં—સ્ત્રીને જોઈને) માફ મન સુખી થશે. (પશ્ચિની, હસ્તિની, ચિત્રિણી, શખિની, એરી ચાર જાતો વાત્સ્યાયને સ્ત્રીઓની કહી છે તેમાંની "ચિત્રિણી" નો પર્વાય "હરિણી" શબ્દ છે. જુઓ વિક્રમન કોશ.) ખીજ લીટીનો નવમો અક્ષર લઘુ જોઈએ.

૨૦ દરશી—જોઈ. સમગુણી—તારા સરખા નેત્રવાળી, અથવા તારા સરખી મરીખ. ધમો—હાથીઓ. સુખઋણી—સુખનું જોને દેવું છે—અર્થાત્ સુખ રહિત. શુંડા દંડા—શુંડ ૩૫ દંડ. જનન—જન્મ. સુમુનિ ઈ—કર (શુંડ) વડે નોળીક્રિયા કરનાર હે મજરૂખી સુમુનિ—સારા મુનિ (નાકવડે પાણી પીવાની ક્રિયાને નોળીક્રિયા કહે છે અને તે યોગીઓ કરે છે માટે મજને મુનિનું, ૩૫ આપ્યું છે).

વદા વ્યાધો ! પચાનન સમ કટિ વાળી સુસતી,
કદા ભક્ષી હોયે, ન ભય મન લાવો મૃગપતિ !
જદા તે ના યોધ્યા મન ભરમ વાધ્યો વણિ વળી,
ફરે આહી ત્યાહી પ્રિય વિરહ આતુર સુખળી.

૨૧

પ્રિયે શુ દોડે છે કમળ સરખા નેત્રથી લહી !
અરે મે દીગી છે ! લપો ગઈ ગુણાળી અહીં તહી !!

વસે વૃક્ષો વાસે કિમ નવ વદ રે જઈ ખૂંપી ?
ગુણગા રે' ઉભી મન વિચ દયા કાઠક ખૂંપી !

૨૨

નથી નારી શુ તુ શિયળધર હાથે અતિશયે ?
તને છે શા માટે તુજ પતિ શુ પાચે સુખ ભયે ?
વદી રાજ ભૂમિ ઉપર પડી તો ત્યાહિજ ગયો,
ઉઘડ્યો બધુંએ તદપિ સુખો જાતે નવ થયો

૨૩

શ્લોક.

વન્તા ભાષે, શ્રોતા ! દાષે, ભીમ શ્રેષ્ઠા, કલેશો નેષ્ટા.

૨૪

૨૧ પચાનન-સિ ૬ સુમળી-સારી સતી-દ્રૌપદી મૃગપતિ-સિ ૬ પ્રિય-
વિરહ આતુર-પ્રિયાના વિરહથી આતુર (પીડાયેલો) સુમળી-અતિ બળવાન
(યુધિષ્ઠિર)

૨૨ પ્રિયે ઇં હે પ્રિયે ! તારા કમળ સરખા નેત્રરડે અમને જોઈને શુ
દોડે છે ! ગુણગા-ગુણને બળવાનારી મન ઈં- તારા મનમાં કઈ દુષ્ટાને ખૂંપી
(ખૂંપાવી) ને અર્થાત્ મનમાં દયા ધારણ કરીને

૨૩ નથી ઈં-હે નારી શુ તુ અતિશય હાથે (હાથ કરવામાં) શિય
ળધર (શીત્રત પાગનારી-નિયમિત) નથી ? અર્થાત્ છે તો તારે હાથ ન ક-
રવું જોઈએ એ અભિપ્રાય છે તને છે ઈં-તુ તાગ પાચે પતિને શા માટે
તને છે ? શુ સુખ ભયે ? (સુખ નથી એ બયથી ?) વદી ઈં-રાજ એવું વ-
દીને તે ત્યા આગમજ ભૂમિ ઉપર પડી ગયો

૨૪ કયા છદ (માઝા કયા) વન્તા ઈં-આ કા-વનો વન્તા ભાષે છે
કે હે શ્રોતા ! હવે જ્ઞેશો નેગ-કલેશો જ્ઞેને ઈટ (સાજના) નથી આવે શ્રેષ્ઠ
(શ્રેષ્ઠ) ભીમ (આ નીચેના સમય) દાષે છે

રાગ નભદાષ્ટકનો.

અહો પ્રિયાજ ભીમ ભાળ, કષ્ટ ટાળ રે ભૌરે,
કરો ક્રિયા ન આમ વામ કામ ફૂકુ રે હિરે,
યશે બિયાજ બારૂ ધારૂ, વારૂ વા'લી રે ધીરે,
હસે હિયાં વિશે વસે યશે સુખીજ રે વૌરે

૨૫

સુદ્રૌપદી વદી કદી, મદી ન બોલી બાળ રે,
જદા તદા સદા વસો કદા ન કષ્ટ કાળ રે,
હસો તમે જુ ખી અમે, સહો ક્યમેજ સાલ રે,
અમે લહો રહો ધ્યમે કહો ન કાર્જ ભાળ રે

૨૬

૨૫ રાગ નભદાષ્ટકનો—નારાય છઠ (જર જર જગ એ માપ) રે બી-
રે।—હે બીર (બીહીકણુ સ્ત્રી)। આમ ઇં—હે વામ। (હે સ્ત્રી) આમ (આની)
ક્રિયા ન કરો, હે હિરે। (હિરા—લક્ષ્મી)—હે લક્ષ્મી। આ કામ ફૂકુ છે। અથવા,
હે હિરે। આમ વામ (ઉત્તમ) ક્રિયા આ ફૂકુ કામ ન કરો। (એમ કરવાથી
શુ યશો તો કહેછે કે) યશે ઈં બીયા બારૂ (બે બાર નો યોગ) યશે એમ
હુ ધારૂ છુ અને તેથી હે ધીરે। (ધીર સ્ત્રી)। હે વાહલી! હુ તને એમ કરતા
—કરતા છૂપાઈ રહેતા વારૂ છુ ના હુલ્લુ—અટકાવુ છુ (નામની રાશિ
ની ગણતરી ઉપરથી ગણુ કોની પામે ષ્ટલા વશા માગેછે તે ટીપણુ। જ્ઞેનારા
કહેછે, એ પ્રમિદ છે તેમા એક જણુ બે વશા માગે અને બીજો બાર વશા
માગે એવો યોગ હોતો તે બેને બો નહિ એમ કહેછે) હસે ઈં—તુ હિયા
(દેવામા) હસે છે તો રે વીરે। (હે પુત્રવતી! વીર—પુત્રવતી સ્ત્રી) તેથી
શુ તુ વીશે વેશે (વીશ વશા—અર્થાત્ સપૂર્ણ) સુખી થઈશ? અથવા—તુ
હિયા (હિયા—અહિયા) હસે (હજે) ધ્વિતામા શ સ નો બેદ ગણા તો નથી
તો રે વીરે। તુ વીશે વશા સુખી યશે

૨૬ સુદ્રૌપદી ઈં—સારી દ્રૌપદી જ્ઞે કદી વદી (બોલી હરો) તો તે
બાળ (બાળા) મદી (મદ—ગર્વ ધરીને તો) નથીજ બોલી જદા ઈં—તમે
જદા તદા (જ્યારે સારે) સદા વસો (સુખમા વસો છો) અને તમને કદા
(કોઈ વખત) કષ્ટ માળ (દુ ખનો વખત) અમે આણ્યો નથી અથવા—તમે
જ્યારે સારે હમેશા અમારી સાથે રહેાડો તેથી અમને દુ ખનો સમય કોઈ વ
ખત આ યો નથી અચાત્ તમે નિરતર સુખમા અને આનંદમા છો તો ત
મારે આમ સત્તાનાં કે દુભાનાં કારણ નથી, અથવા,—તમારાથી અમને

દુખી અમે સુખી તમે । વિદ્યુસુખી મરાળ રે,
જુઓ જુઓ હુએ જુઓ અહીંન ધર્મબાળ રે,
હુ બીમ દુ ખસીમ હડ હીમ શો તું ભાળ રે,
વહુ શુ વાર વાર નાર । પાર પામ્ય બાળ રે

૨૭

અરે ખરેજ જીવ જાય, શિવ ચિત્ત ધાર રે,
તન્ને ભન્ને સન્ને હઠો, પતિ ગુણોજ નાર રે,
લપે છપે ખપે સતી ન, છુદ્ધિ ઉર્ધ્વ વાર રે,
યયુ બહુ સહુ કહુ હવે મને વિચાર રે

૨૮

હસે અરિ ખસે ધરીજ ધીર વીર જેહ રે,
સુંવાળો વા'લી ! કાગો બાળો ! મા'લીએ ન ખેહ રે,

મઠ વખત કદ ઉપજ્યુ નથી તો આ વખતે આમ સ તાઈને અમને કદ આ-
પત્ર ઉચિત નથી હસો ઈં— તમે સ તાઈને હસોજો પણ અમે તમારા અદ-
શનથી દુ ખી છીએ અમારું એ સાન (દુ ખ રૂપી સાન) તમે કેમ સહન
કરી શકો ? અમે ઈં— તમે મ તાયા છતાં અમોને લહોજો—દેખોજો તો
તમે કેમ રહી શકો ?— અમારુ દુ ખ જોઈને તમારાથી કેમ રહેવાયછે ?
અને તમારી મઠ બાગ અમને કેમ કહેતા નથી ?

૨૭ દુખી ઈં— હે વિદ્યુસુખિ ! હે મરાળ ! (હસ— હસગમની ।)
અમે દુ ખી છીએ તો તેથી તમે સુખી છો શુ ? જુઓ ઈં— જુઓ જુઓ—
અહીંઆ ધર્મબાળ (યુધિષ્ઠિર) જુઓ (જુદો—દેહથી જુદો) થયો । । અને
હુ પણ તેનોજ થયો છુ કુ ઈં—પદ છે દુ ખમીમ—દુ ખનો અત આણુ-
નાર પાર પામ્ય—અમારા દુ ખનો અ ત પામ્ય અથાત અમને મળ્ય એટલે
અમારુ દુ ખ નાશ પામશે

૨૮ શિવ ઈં—તારા ચિત્તમા અમારુ શિવ (રહુ) ધાર તન્ને ઈં હઠો
તન્ને પતિ ભન્ને અને ગુણો સન્ને અહીં હર, પતિ અને ગુણને અનુક્રમે ત-
ન્ને ભન્ને અને મન્ને એમ અનુક્રમે કયન મ્યું છે માટે યથા રાખ્યા લ કાર
લપે ઈં—લપ વર્ત સ તાઈ જાય તે સતીમા ખપે નહિ અથવા જે સતી રોય તે
ખપે (જરૂર રોય તારે) લપે છપે નહિ માટે તારી આ સ તાના રૂપ ઉર્ધ્વ શુ
દ્ધિને વાર (અટકવ) થયુ ઈં—જે માટે કહેનાનુ હવુ તે સદુ હુ કદુ હુ કે
હવે મને (મન વડે) વિચાર કર

કુકંટકે ભમે ગમે ન તું દમે શું દહ રે,
વરાંગના ! વપુ સુરગ ભંગ થાય તેહ રે. ૧૯

શશિરૂપા ! અનૂપ ભૂપ કૂપ નાખી માર રે,
વરી હરિ કરી પરા ધરી હૃદય સાર રે;
મુગ્ધ શૈલ્ય ધૈર્ય પર્ણ વર્ણ પુષ્પી નાર રે,
સભા વિપેજ રાય કાય સા'ય મૂર્છા વા'ર રે. ૨૦

ભીખારી વેષ શેષ મેષ જો ગણ્યા મુધામ રે,
તજો તવે'ન તારૂણી તમાલ તાલ (તાર) ધામ (કામ) રે;
કહું શું વાર વાર, જોલ્ય, તોલ્ય તોલ રયામ રે !
સહુ અપાર દુઃખ ધાર, માળ જાણ નામ રે. ૨૧

૨૯ આરિ-રાત્ર. ખસે ૬૦- અમે પીર પુરોએ જો ધીર આપાર મુધી' ધરીએ તે હવે ખસે છે-હવે અમારી ધીરજ રહેતી નથી. માલી એ ૬૦-એહ (મૂળ) માં ન માહાતીએ ! કુકંટકે ૬૦-તું કુકંટકે નદારા કાંઠામાં (ઝેરી, વાંકા, લીંબ કાંઠામાં) જમોએ તે અમને ન ગમે. તું દેહને શુ દમે છે ? (શું કરવા દમે છે ? વરાંગના-ઉપમ સ્ત્રી ! વપુ-શરીર. સુરગ-સારા રંગવાળું. ભગ ૬૦-તે જાગે છે)

૩૦ શશિ રૂપા ૬૦-અદ્રસમાન રૂપવાળી ! તું અનુપમ ભૂપોને મારકૂપમાં નાખીને (કામ રૂપી કૂરામા-મોહકૂપમા નાખીને), અથવા, -અનુપ ભૂપોને તથા માર (કામદેવ) ને પણ કૂપમા નાખીને (તેમની અવગણના કરીને) તેમજ હરિ(કૃષ્ણ) ને પણ પગ (દૂર) કરીને હૃદયમા સાર ધરીને અમને વરી. મુગ્ધ ૬૦-હે નાર ! તે તારા સ્વયંવર વખતે કહુંને તેની વર્ણ (જાત) પૂષ્પીને વર્ણ શૈલ્ય (પૃથ્વીને શરણુ-ભોવમા મુખ પાલેયું એવો) અને વર્ણ (પાંદડાતુલ્ય-હલકો) કૌંસ સભા ૬૦-સભા (સ્વયંવર સભા) વિષે રામજોની (સુંદર) દાયાઓ તજીને, તેમની સદાય તજીને અને તેમની વા'ર તજીને અથવા તેમની દાય અને સદાયને વાર (જળ) માં વેહેતી મૂકીને, 'અમને વરી'. એમ પાછાની ખીજ લીટી સાથે અન્વય કરવો.

૩૧ ભીખારી ૬૦-જો અમને. ભીખારી જેવા વેધવાળા અને મેષ (મે. ૬૧) જેમના ઉપર શેષ (બાકીએ) એવાને સારા ધામ (તેજ) વાળા ગણ્યા, અ-અથવા જેમનો ભીખારી જેવો વેધ માત્ર શેષ રહેલો છે એવાને મેરા (લક્ષ્મીના

કુધાન માન્ય તે કયું સુવાન ! ખાનપાન રે,
 ન માત તાત બ્રાત કેરી વાત ધારી ધ્યાન રે,
 ખરેજ હાથ સાથ ખ્યાત વાત રાખી માથ રે,
 હવી જવી નવીન ગાય કેમ સાહ્ય બાથ રે ૩૨

પછે સ્વભુજ ઉચ્ચ તો ધરી કરી પ્રકાર રે,
 નકુલ હા ! સંદેવ હા ! કરે ઇમે ઉચાર રે,
 વિશાળવેણી ! સુખદેણી ! ગ્યા ગઈ સુનાર રે !
 અરે મૃગો રમે તુ સાથ વાત વે'મ વાર રે — ૩૩

રડે તુ વિગ્ન તોહ આજ સાજ સુખતાજ રે !
 જશે હવે અસુજ પચના મમાગુ આજ રે,
 ધરો સુનાકે માહિ હાસિ ચૌદ વર્ષ માટ રે,
 સુસોગનો ધરી ફરી ગયાજ સાચ સાટ રે — ૩૪

ધણી-ધનનાન,) અને સુધામ (સારા તેજરાળા) ગપના તવે (ત્યારે તો) ત
 મામ અને તાન વૃક્ષના જેવા ધામ(તેજ) વાગી-અર્થે તથા મામ વલુની હે તા
 રણી ! અમને તજો નહિ સ્થામરે !-હે સ્થામા ! સકુ ઈં હુ અપાર દુ ખ સકુ
 હુ એમ તુ ધાર અથના કુ અપાર દુ ખ (રૂપી સસ્તની) ધાર સકુહુ અને
 તારા નામની માળા જમુહુ

૩૨ કુધાન ઇં-હે સુનાન ! (સારા વાન-વર્ણનાગી) ખાનપાનને
 અપ તે કુધાન (નકુ બોજન) માન્ય કયું અને તા ! માત તાત બ્રાત, એ
 મની (અમારી માથે લગ્ન ન કરવા રૂપ) વાત તે ધ્યાનમા ધારી મહિ ખરેજ
 તે તાગે હાથ (અમને આપવાની) માથે (સૌમદી માથ પા-રેને વરી) એ પ્ર
 ખ્યાત (પ્રસિદ્ધ) વાત પણ માથે રાખી-પાચને ૪૨ના રૂપ અપનાં પણ માથે
 અહણુ કયો દરી જવી (એમ છતા પણ હવે જ્યારે) આ નરી ! ગાય
 (અમો તજના રૂપી નરીન વાત છે) ત્યારે તે તુ બાથમા કેમ સદાય છે ?
 અપાત આપુ કરીને અમને વર્ષા પગી-ખ્યાત વાતને તજને નરીન વાત
 (એરી કે દ્રૌપદીએ પાડેને તજ્યા) શુ કરના જીવી કયે છે !

૩૩ ભુજ-હાથ ઉચ્ચ ઉચો વાન વે મ વાર રે-એવાતમા વેદમ ન
 રાખીરા.

૩૪ રડે ઈં-એ મૃગો તાગી સાથે રમના હતા તે આજે સુખનો સાજ

તિ પાળતા પળ્યા નહીં, થયા અમેજ નબરે,
વિદ્યુસુખી ! કિધા તમે અતોતતોજ બ્રહ્મ રે,
ગુણગૌ ગૌરો વિનશાવતા થયા તુ બાળરે,
કળો છળો વિષે નિમોધરા તિ નીમ પાળરે
સુકીર્તિ જેમ ત્યાગતી પુરૂષને કુકાળ રે,—
તને વો પરાગના કંમે વટેજ બાળ રે !
વદી ધમ સુવ ન ધન શોપતો સ્વલીમ રે,
તિ દીસતો કુપકમા કરિ કળ્યો સુલીમ રે

૩૫

૩૬

તાજ (સાગ) કરીને તારા જગથી રડેછે અથવા સાજ ઇન્દ્રે સુખના સ્થાન
અને તાજ રૂપ દ્રૌપદી (અગી મુખ શબ્દરૂપે પાડવોતુ પણ સુવન થાય છે
માટે ગુદોક્તિ, અસુ-પ્રાણ થરો ઇન્દ્ર-અમારા પાવના પ્રાણુ જશે તેની તે,
અમને દ્વિર નહી પણ અમારી સુનાવ (સાર રંગ) મા દારી થરો તેની,
દ્વિર છે-તેની હારી થશે તે કહે છે આઈ-વાદ વર (નનરામ) માટે મુસોગ
નો ધરી સાચો સાગે (બદને) ફરી ગયા ! અસત્ય વાદી થયા ! અર્થાત્ ચૈદ
વર્ષ નામા પૂરા ન કરવા માટે પ્રાણુ તજનો ગાહો મુલ્યનેક તજો અગંભા
ગયા !

૩૫ નિ તે (સોગનો) અનોતોજ બ્રહ્મ રે- (અતોતતોતોતત) આ
સોકમાથી આ પરનો માની બ્રહ્મ કરાં ! લોકોક્તિ અનન્દાગ. ગુણ-ગુણ
બાણના ગૌરી-ગૌ-પદી વિનશાવતા-વિનશ (પરસ્વાધીન)-પરસ્વાધીન
ચિત વાળા (૨) અથવા નશા-વગમા રે ॥ ગૌરી વશાવતા નશમા રહેના
રી રીરાગા વિનશાવતા- નશમા ગૌરી સ્ત્રી વિનાના કળો ઇન્દ્ર-અ
ને છગદનુ) નશા વિનશાવતા ॥ (નિયમ ધારણ કરનારી સ્ત્રી) તુ હને તે
નીમ (નિયમ) પામ મતન ॥ ૩ સતાષ રહેવુ એ હમ છે માટે તેમ કરવાથી
તારા નિયમનો ભગ થાય છે માટે તે ન થયા દેહ પ્રકટ થા

૩૬ મુકીર્તિ ઇન્દ્ર-જેમ હુ ॥ ગમા (હુશામા) પુરૂષને રૂકાનિ રહેનેલ
ય તેમ હે વાગ્યા ! (બ્રહ્મ સ્ત્રી ! હુ બાળા ! તમે અમને વન મા રહેનેલ-
એ છે તે કેમજ ઘટે ? સુવન (સુવન)-સાર-માદુ વન ધન (ધન,—સ
જડ-ધીય સ્વ-પેને તિ ઇન્દ્ર-તે (ભીમ) જે કુપકમા (પૃથ્વીના કાલવમા અ-
થવા નદાના કા વમા) સુલીમ-દિમગિરિ જેનો મોટો અથવા અત્યંત ઠંડો
(નિ ૧૨૧ી દડો) થઈ ગયેયો) અથવા જગદ્દેવો ઉજ્જો અથવા હેમત
જગત ॥ ૩ નિ (દારી) મનો દોષ તેમ દેખાનો હને (આ જગેએ ધાણુ

કુધાન માન્ય તેં કર્યું સુવાન ! ખાનપાન રે,
 ન માત તાત બ્રાત કેરી વાત ધારી ધ્યાન રે ;
 ખરેજ હાથ સાથ ખ્યાત વાત રાખી માથ રે,
 હવી નવી નવીન ગાય કેમ સાહ્ય બાથ રે. ૩૨

પછે સ્વભુજ ઉચ્ચ તો ધરી કરી પુકાર રે,
 નકુલ હા ! સંદેવ હા ! કરે ઇમે ઉચ્ચાર રે ;
 વિશાળવેણી ! સુખદેણી ! ય્યા ગઈ સુનાર રે !
 અરે મૃગો રમે તુ સાથ વાત વેંમ વાર રે .— ૩૩

રહે તુ વિણુ તેહ આજ સાજ સુખતાજ રે !
 જશે હવે અશુભ પચના પ્રમાણુ આજ રે ;
 થશે સુનાક માહિ હાસિ ચૌદ વર્ષ માટ રે,
 મુસોગનો ધરી ફરી ગયાજ સાચ સાટ રે.— ૩૪

ધણી-ધનવાન, અને સુધામ (સારા તેજવાળા) ગણ્યા, તવે (ત્યારે તો) ત-
 માસ અને તાપ વૃક્ષના જેવા ધામ(તેજ) વાળી-અર્થે તુ સ્યામ વણુતી હે તા-
 રણી ! અમને તજી નહિ શ્યામરે !-હે શ્યામા ! સહુ ઈન્-હું અપાર હુ ખ સહુ-
 છુ એમ તુ ધાર, અથવા, હું અપાર હુ ખ (રૂપી રાજની) ધાર સહુ છુ અને
 તારા નામની માળા જપુછું.

૩૨ કુધાન ઇન્-હે સુવાન ! (સારા વાન-વર્ણુવાળી) ખાનપાનને
 અર્થે તે કુધાન (હવકુ ભોજન) માન્ય કર્યું અને તાન માત, તાત, બ્રાત, એ-
 મની (અમારી સાથે લગ્ન ન કરવા રૂપ) વાત તે ધ્યાનમાં ધારી મહિ ખરેજ
 તે તારો હાથ (અમને આપવાની) માથે (દ્રૌપદી પાત્ર પાડવોને વરી) એ પ્ર-
 ખ્યાત (પ્રસિદ્ધ) વાત પણ માથે રાખી-પાત્રને વરવા રૂપ અપરાધ પણ માથે
 ગ્રહણ કર્યા હવી જવી (એમ છતા પણ હવે જ્યારે) ય્યા નવીન ગાય
 (અમને તજવા રૂપી નવીન વાત છે) ત્યારે તે તુ બાથમાં કેમ સદાપ છે
 અર્થાત આટલું કરીને અમને વર્ષો પછી-ખ્યાત વાતને તજીને નવીન વાત
 (એવી કે દ્રૌપદીએ પાડવોને તજ્યા) શુ કયા ઉબી કરે છે !

૩૩ ભુજ-હાથ ઉચ્ચ-ઉચ્ચો વાન વેંમ વાર રે-એવાતમાં વેહેમ ન
 રાખીશ

૩૪ રહે ઈન્-એ મૃગો તારી સાથે રમવા હતા તે આજે મુખનો સજ

તિ પાળતાં પળ્યા નહીં, યયા અમેજ નબરે,
વિધુસુખી ! કિધા તમે અતોતતોજ બ્રહ્મરે;
ગુણુસ ગૌરી વિવસાવતા થયા તુ ભાળરે,
કળો છળો વિષે નિમોધરા તિ નીમ પાળરે.
સુકીર્તિ જેમ ત્યાગની પુરૂષને કુકાળરે,—
તજે વને વસાંગના કપમે ઘટેજ બાળરે !

૩૫

વહી ઇમે સુવન ધન શોધતો સ્વભીમરે,
તિ દીસતો કુપકમાં કરિ કળ્યો સુહીમરે.

૩૬

તાજ (સાગ) કરીને તારા જવાથી રહે છે અથવા સાજ ઇન્-હે સુખના સ્ત્રાજ
અને તાજ ૩૫ દ્રોપદી (અહી મૃગ સન્ધ્યકે પાડવોનું) પશુ સૂચન થાય છે
માટે ગૃદાકાંતિ, અમુ-પ્રાપ્ત પરો ઇન્-અમારા પાચના પ્રાણુ જશે તેની તે,
અમને ફિકર નથી પણ, અમારી સુનાક (સારું સ્વર્ગ) મા હાસી ધમે તેની,
ફિકર છે-કેવી હાસી ધમે તે કહે છે. ચાદધન્-ચાદ વર્ષ (વનવાસ) માટે સુસોગ-
નો ધરોને સાચને સાટે (બદલે) ફરી ગયા ! અસત્ય વાદી થયા ! અર્થાત્ ચાદ
વર્ષ-વનમાં પૂરા ન કર્યા માટે પ્રાણુ તજવાને જાહાને મૃત્યુસ્રોક તજને સ્વર્ગમાં
ગયા !

૩૫ તિ-તે (સોગનો) અનોનતોજ બ્રહ્મરે- (અનોબ્રહ્મસ્તતોબ્રહ્મઃ) આ
સોકમાંથી અને પરચોકમાંથી બ્રહ્મ ક્યાં ! ભ્રુકોક્તિ અસંકાર. ગુણુસ-ગુણુ
જાણુનારી ગૌરી-ગૌરી-૧૫દી વિવસાવતા-વિવસા (પરસ્વાધીન)-પરસ્વાધીન
ચિત્ત વાળા (૧) અથવા વજા-વશમા રહેનારી સ્ત્રી વસાવતા વશમાં રહેના-
રી સ્ત્રીનાગા વિવસાવતા-વશમા રહેનારી સ્ત્રી વિનાના. કળો ઇન્-કળ અ-
ને છળ (ન) કરવા વિષે નિમોધતાં (નિયમ ધાગણુ કરનારી સ્ત્રી) તુ હવે તે
નીમ (નિયમ) પાળ મતલબ કે સત્તાઈ રહેવું એ છળ છે માટે તેમ કરવાથી
તારા નિયમનો ભંગ થાય છે માટે તે ન થયા દેહ પ્રકટ થા.

૩૬ સુકીર્તિ ઇન્-જેમ કુકાળમાં (દુર્દશામાં) પુરૂષને રુકાંતિ રહેને જા-
વ તેમ હે વનવાસ ! (બ્રહ્મ સ્ત્રી !) તે જાણા ! તમે અમને વનમાં લઈને જા-
ઓ છે ! તે કેમજ ઘટે ? સુવન (સુવન)-સાર-મોટું વન ધન (ધન,—સ-
વ્ય-ધીય. સ્વ-જાને. તિ ઇન્-તે (ભીમ) જે કુપકમાં (પૃથ્વીના કાદવમાં અ-
થવા નદારા કાદવમાં) સુહીમ-હિમગિરિ જેવો મોટો અથવા અત્યંત ઠંડો
(નિરાશાથી ઠંડો થઈ ગયેલો) અથવા બગ્દ જેવો ઉગલો અથવા હેમત
અતુમાં] કરિ (હાથી) કળ્યો હોય તેવો દેખાનો હતો (આ જગોએ ધાડું વન-

કુધાન માન્ય તે કંઈ સુવાન ! ખાનપાન રે,
ન માત તાત બ્રાત કેરી વાત ધારી ધ્યાન રે ;
ખરેજ હાથ સાથ ખ્યાત વાત રાખી માથ રે,
હવી જવી નવીન ગાય કેમ સાહ્ય બાથ રે.

૭૨

પછે સ્વભુજ ઉચ્ચ તો ધરી કરી પુકાર રે,
નકુલ હા ! સંદેવ હા ! કરે ધ્રુવે ઉચ્ચાર રે ;
વિશાળવેણી ! સુખદેણી ! આં ગઈ સુનાર રે !
અરે મૂળે રમે તુ સાથ વાત વેંમ વાર રે :-

૭૩

રડે તું વિણુ તેહ આજ સાજ સુખતાજ રે !
જશે હવે અસુજ પંચના પ્રમાણુ આજ રે ;
થશે સુનાકે માંહિ હાંસિ ચૌદ વર્ષ માટ રે,
સુસોગનો ધરી ફરી ગયાજ સાચ સાટ રે.—

૭૪

ધણી-ધનવાન,) અને મુધામ (સાગ તેજવાળા) ગણ્યા, તરે (ત્યારે તો) ત-
મામ અને તારા વૃક્ષના જેવા ધામ(તેજ) વાળી-અર્થે તુ સ્થામ વણુંની હે તા-
રણી ! અમને તજો નહિ. સ્થામરે !-હે સ્થામા ! સહુ ઈન્-હું અપાર દુઃખ સહુ-
હું એમ તું ધાર. અથવા, હું અપાર દુઃખ (રૂપી શસ્ત્રની) ધાર સહુહું; અને
તારા નામની માળા જપુંહું.

૭૨ કુધાન ઇન્-હે સુવાન ! (સારા વાન-વર્ણુવાળી !) ખાનપાનને
અર્થે તે કુધાન (હલકું જોજન) માન્ય કંઈ અને તારાં માત, તાત, આત, એ-
મની (અમારી સાથે લમ ન કરવા રૂપ) વાત તે ધ્યાનમાં ધારી નહિ. ખરેજ
તે તારો હાથ (અમને આપવાની) માથે (દ્રોપદી પાંચ પાંડવોને વરી) એ પ્ર-
ખ્યાત (પ્રસિદ્ધ) વાત પણ માથે રાખી-પાંચને વરવા રૂપ અપવાદ પણ માથે
અદણુ ક્યો. હવી જવી (એમ છતાં પણ હવે ન્યારે) આ નવીન ગાય
(અમને તજવા રૂપી નવીન વાત છે) ત્યારે તે તું બાથમાં કેમ સદાય છે?
અર્થાત આટલું કરીને અમને વર્ષા પછી-ખ્યાત વાતને તજીને નવીન વાત
(એવી કે દ્રોપદીએ પાંડવોને નન્યા) શું ક'વા ઉમી કરે છે !!

૭૩ બુજ-હાથ ઉચ્ચ-ઉચો વાત વેંમ વાર રે-એવાનમાં વેદમ ન
રાખીશ.

૭૪ રડે ઈન્-એ મૂળે તારી માથે રમતા હતા તે આજ સુખનો સાજ

અરે તિ ભટ્ટ જટશોભ જટ જટ રોય રે,
નકટ કાળ ! કટ તું ઘટ પટ સોય રે;
કવિ કયે ઉચારી એમ ભટ્ટ ભીમ, કટ રે—
પડે, તડે, ચડે અરિથી તેહ ત્યાંહી ભટ્ટ રે.

૪૦

શ્લોક.

પાર્ય આપ, પાણિઆપ, દુઃખોં જેમ, ભાણું તેમ.

૪૧

રાગ રામવિરહાટકનો.

અરર ! શું પ્રિયા માહરી નથી ! અરર ! ચિત્ત તો લાગશે કથી,
ખરર ! ખાખ તો હું થઈ ગયો, અરર ! આટકો છાતીમાં સ'ચો. ૪૨
હરર ! ફાટતું રો નથી હરે, અરર ! આટકો શું ખતું મુદે !
હરર ! હો હરિ લાજ રાખરે, ધરર ! ધારકો વા'લી પાખ રે ! ૪૩.

૪૦ ભટ્ટ—વીર જટશો—જટ જેવો કટણ લક્ષ્મણ. ઘટ પટ સોય રે—
પડામાં અને પટ (વસ્ત્ર)માં તું રોળે છે. અર્થાત્ [નાના મોટાનો કે સારા
માહાને વિચાર કર્યા શિષ્ટાચ) ઘટ, પટ, આદિ સર્વમાં એક સરખી રીતે લાગુ
પડનારા નકટ કાળ ! તને કટ છે ! ! (કેમકે ભીમ સરખો વીર જે જટમટ રૂએ
તે તાજે જ બળ છે !) કવિ ઈ—નકટ ઈલાહિ શબ્દો બોલીને પછી કવિ કહે છે
કે, ભટ્ટ ભીમ કટ (તરતજ—કટ દેઈને) પડે—પડ્યો. તડે ઈ—જે ભીમ ભટ્ટ
શત્રુઓની સામે તડે અને ચડે તેહ (તેજ) લાહિ (લાં આગળ) પડ્યો !

૪૧. શ્લોક—પાર છંદ. (વાર રાત્ર.) પાર્ય—અર્જુન (પૃથા—કુંતીનો—
પુત્ર). પાણિ આપ—જેના પાણિ (હાથ) માં આપ (ધનુષ્ય) છે તે— દુઃખી
ઈ—તે જેમ [જેવી રીતે] દુખી થયો તેમ [તે રીત] ભાણું હું.

૪૨ રાગ રામવિરહાટકનો—લક્ષ્મણ છંદ (ગમ્તળ) નથી !—આ સ્થળ-
માં શું નથી ! કથી ઈ—‘મારી પ્રિયા અહીં નથી’ એ વચન કથીને—કહીને
બોલીને ચિત્ત અરર ! લાગશે—સળગશે. (‘અરર !’ પ કે સધળા અનુકરણ
વાચક શબ્દો છે. જે ક્રિયા બને છે તેની કૃતિ, રીતિ કે સ્થિતિ, એ શબ્દો અચરે
છે. ધણું કરીને વેહેલા મોઝ બધાજ વ્યવહારો એમાં ઉપયોગ કર્યા જણાય
છે !)

૪૩ આટકો—ચટકો. મુદે—હર્યથી. હરરર—હરહર ! વા'લી પાખરે—
વાદાની વિના.

ઇવિંધ તો થયો તથાપિ શોધી જાગ સર્વ રે,
 વિકાસિતા તટ્ટાવહી નગે ભમી સગર્વ રે;
 કુકંદરા ઝરા ઘણા મણા ન રાખી કાંઈ રે,
 તથાપિ તારૂણી મળી ન જોઈ આંહિ ત્યાંહિ રે. ૩૭
 પછે યયાજ કષિતાય દીન શોકધાર રે,
 મુદૂત કાંઈ વિવહુળાજ જ્ઞાનશૂન્ય સાર રે;
 ન કાંતિ શાંતિ, ભ્રાંતિ એક ક્યાં વસે સુવામ રે? .
 શિથિલ રહ સૂરજેહ તેહ ભીમ આમ રે. ૩૮
 અમુર સુર ભૂર ભૂરિ માપિયા અમાપ રે,
 ન રાજ અજ દસ દાટી કાપિગળ તાપ રે;
 ન કાંઈ કીધ સાદ દીધ લીધ છવ કુન રે,
 મુહસ્ત મસ્ત અસ્ત કીધ વસ્ત લીધ સુત રે. ૩૯

એ કાલ્પ, અને ગારવર્ણનો ભીમ એ સુદિમ કરિ, અને તેનો વનમાં પ્રવેશ એ કાલ્પમાં કળકું, એમ સંબંધ ધરાવેલો.

૩૭ ઈ વિંધ ઇ—એ વિધિ (પ્રમાણ) દુષ્ટી તો થયો ઇ—સ્પષ્ટ છે. જાગ—જાગા. વિકાસિતા (વિકસિતા)—કમળનાં ફૂલથી ખીંગેલી. નગે—પર્વત-માં. કુકંદરા—પૃથ્વીની શુદ્ધઓ.

૩૮ કષિતા—દુઃખના દીન ઇ—શોકની ધારથી દીન. મુદૂત ઇ—કાંઈ (કેટલાક) મુદૂત લગી તે ગિહવૃળ અને સાર (સારી રીતે) જાનશૂન્ય રહ્યો. ન શાંતિ ઇ—તેના શરીર પર ક્ષતિ—નેજ નહોતું તેમ તેજ મનમાં શાંતિ પણ નહોતી; માન સુવામ (સારી સ્ત્રી) ક્યાં વસે છે તેજ એક ભ્રાંતિ (ભ્રમણ) તેના મનમાં લાગેલી હતી. શિથિલ ઇ—શૂન્ય જેહ (ધામ) એવી ભીમ તે આમ ગિધિમ (નરમ) દેહવાળો થયો છે.

૩૯ ભૂર—જગૃશ—નિર્મળ માણુગોનો સમુદાય. જરિ—ધણા. અમાપ—(અમુર વગેરે) વિગેવનું) માપિયા—તેમનું જળ આટલું છે એમ નાખી લીધું—દગળ્યા. ન રાજ ઇ—રાજા કે અજ વિના ખાણ (તેમના) દસ (ગર્) દાટીને (પેલાના અથવા પ્રવનના) તાપ કાપ્યા ન કાંઈ ઇ—કુન (અંધક તો) કાંઈ (પ્રદાર વગેરે) પણ કું નહિ અને કક્ત અદા દીનો (મ-રેલા કરી) અને રાજ્યના છવ લીધા. મુદન ઇ—જેતાના મુદનવડે મસ્ત પ્રવેશેને અન કીધા અને (પેલાને જોઈતી) વસ્ત (વસ્તુ) સુત (સેઠે. ૧થી) લીધી

અરે તિ ભટ્ટ જઈશોજ અટ્ટ અટ્ટ સોય રે,
નફટ કાળ । ફટ્ટ તુજ ઘટ્ટ પટ્ટ સોય રે,
કવિ કથે ઉચારી એમ ભટ્ટ ભીમ, કટ્ટ રે —
પડે, તડે, ચડે અરિથીં તેહ ત્યાહીં ભટ્ટ રે

૪૦

શ્લોક.

પાથ આપ, પાણિઆપ, કુ ખીં જેમ, બાણુ તેમ

૪૧

રાગ રામવિરહાટકનો.

અરર ! શુ પ્રિયા માહરી નથી ! અરર ! ચિત્ત તો લાગશે કંધી,
ખરર ! ખાખ તો હુ યઈ ગયો, ઝરર ! ઝાટકો છાતીમા સંચો ૪૨
ફરર ! ફાટતુ શે નથી હ્રદે, અરર ! ચાટકો શુ ખમુ મુદે !
હરર ! હો હરિ લાજ રાખરે, ધરર ! ધારકો વાલી પાખરે ! ૪૩.

૪૦ ભટ્ટ—વીર જઈશો—જટ્ટ જેવો કટણુ હ્રદયનો ઘટ્ટ પટ્ટ સોય રે—
ધગમા અને પટ (વસ્ત્ર) મા તુ રોભે છે અર્થાત્ [નાના મોટાનો કે સારા
માહાને વિચાર કર્યા શિખાય) ઘટ, પટ આદિ સર્વમા એક સરખી રીતે લાગુ
પડનારા નફટ કાળ । તને ફટ છે । (કેમકે ભીમ સગળો વીર જે અટાટ રૂએ
તે તાર જ બળ છે) કવિ ઈ—નફટ ઈલાદિ શબ્દો બોલીને પત્રી કવિ કહે છે
કે ભટ્ટ ભીમ કટ (તરતજ—કટ્ટ દેઈને) પડે—પડયો તડે ઈ—જે ભીમ ભટ્ટ
શત્રુઓની સામે તડે અને ચડે તેહ (તેજ) લાહિ (લા આગળ) પડ્યો !

૪૧ શ્લોક—નાર છદ (સાગ રાજ) પાર—અર્જુન (પૃથા—કુતીનો
પુત્ર) પાણિ આપ—જેના પાણિ (હાથ) મા આપ (વનુખ્ય) છે તે— કુ ખી
ઈ—તે જેમ [જેવી રીતે] કુ ખી થયો તેમ [તે રીત] બાણુ હુ

૪૨ રાગ રામવિરહાટકનો—નનિન છદ (તારલ) નથી !—આ સ્થળ
મા તુ નથી ! કંધી ઈ—મારી પ્રિયા અહીં નથી એ વચન કંધી—કહીને
એનીને નિત્ય અરર ! સખરો—સખરો (અરર ! તુ રે સદશ આતુ રહ્યું
વાચક શબ્દો છે જે ક્રિયા બને છે તેની કૃતિ, રીતિ કે સ્થિતિ એ રબ્દો સૂચવે
છે ધણુ દરીને વેહેના મોઝ બધાજ વ્યવનોનો જેમા ઉપયોગ કરો જણાય
છે !)

૪૩ ચાટકો—ચટકો મુદે—હરથી હરર—હરહર ! વાલી પાખરે !—
વાહાતી વિના

- કરર ! કાપશે હણું તાહરું, ગરર ! ગોથું તો ખાધને મરું; ૪૪
 ઘરર ! ઘંટશો ચેડકો પડે, છરર ! છાતી તો છુંદવા તડે.
 જરર ! જાપડે જીવને! ઝરો, ડરર ! ડૂમડો જામિયો ખરો;
 ઢરર ! ઢાંકણું કાંઈ ના મળે, તરર ! તર્ફડી પ્રાણુ તો પળે. ૪૫
 થરર ! થાય છે અગ તો સહુ, દરર ! દાદી જે વાત શું કહું !
 નરર ! નામ શું માહરૂં જશે, ભરર ! ભાગો તો વીરતા જશે. ૪૬
 બરર ! બાંય કો આની ઝાલશે, મરર ! મોત તો શોકમાં વસે;
 યરર ! યાતના આવિયો વૃથા, રરર ! રોષ તો ગૂમની વ્યથા. ૪૭
 લરર ! લીઠ જે ધાન્ય હું જમ્યો, વરર ! વંધ્ય રે સૂનુ તો ભમ્યો;
 શરર ! શૂલ રે શૂરનાં અડે. પરર ! પંઠમાં છાપ તો પડે. ૪૮

૪૪ કરર ! ઇ—તાર હરણુ મને 'કરર !' એવા અવાજ સહિત કાપ-
 શો. ગોથું ખાધને—ગુલાંટો ખાઈને—પૃથ્વી ઉપર આજોડીને—તરફડીને. ઘંટ-
 શો—ઘડીના અવાજ જેવો. ચેડકો—ફાળ. તડે—તારો વિયોગ છાતી છુંદ-
 વા તડે.

૪૫ જીવનો ઝરો—જીવરૂપી ઝરણુ. અથવા માગ જીવના ઝરારૂપી શું.
 ડૂમડો—દૂમો—દૂમો. ઢાંકણું ઇ—મારા પ્રાણુ તર્ફડીને (દિલમાંથી) પર્જે—જ
 ય છે તેને રોકવાને હવે કાંઈ ઢાંકણું ના મળે—નથી. અર્થાત્ હુંજ આમારાપ્રા-
 નને દેહમાં રાખવાનું સાધન છે.

૪૬ થરર ! થાય છે—કપે છે. દાદી ઇ—જે વાત દાદી છે—ગુપ્ત છે
 તે શું કહું ?—શું પ્રગટ કરું? અર્થાત્ મારા મનની ગુપ્ત વાતો હું તારા વિ-
 ના કોને કહીશ ? અથવા તે જે વાત દાદી છે તે શું હું પ્રગટ કરું (પોતાને પં-
 ઢ થવાનો ઉદ્દેશીને) ગાપ લાગ્યો હતો તેને ઉદ્દેશીને આ કથન હશે નહિ ઇ—
 દ્રોપદીનું રક્ષણ ન થયું માટે શું માઝ નામ—સન્દીપ્ત જશે ! મારું નામ પ-
 ણુ હવે જશે ! અને વીરતા—વીરપણું પણ ભાગી જશે—નાશ પામશે !

૪૭. મોત ઇ—આ શોકમાં આમારું મોત વસે છે ! દ્રોપદીના વિશેષ-
 મનો શોક મોત ઉપમનવે એવો છે. યાતના—ભોગ. મનુષ્ય દેહરૂપી ભોગ ભો-
 ગવવાને હું વૃથા આગ્યો—જન્મ્યો ! રોષ ઇ—ગૂમની (દ્રોપદી ગૂમ થવાની)
 વ્યથા (પીડા) તો રોષ [રોકડી] છે !

૪૮ લરર ! ઇ—હું જે ધાન્ય જમ્યો તે જમ્યો નથી. પણ કરર ! લીઠ
 [ચાટેયું] છે ! અર્થાત્ જે આસથી દ્રોપદીનું રક્ષણ ન થયું તો તે તારાની
 પહે ચાટેયું છે ! પરર ! ઇ—હું જે અરણ્યમાં ગયો તે વંધ્યમનુ—વંધ્યા-

સરર ! સુંસરા ઘા અડે ઘણા, ક્ષરર ! ક્ષોભ તો થાય ના મણા;
 છુરર ! છીવ ને બાલુડી થયું, ટરર ! ટંકનું શૂર સૌ ગયું. ૪૯
 નગદ કાય તો થાય તાહરી, ન ગદ કાંઈને વાત જાહરી;
 નગદ દાનમાં તેજ આપિયા, ન ગદ જોઈએ, તાપ કાપિયા. ૫૦
 ન અક તુજને મેં કદા કર્યું, ન અક નામ તો મેં સદા ધર્યું;
 ન અક બાળિયા જેથી દુઃખમાં, ન અક કાઠિયાં મેંજ સુખમાં. ૫૧

પૂત્રના જેવું થયું એ અર્થાત્ નિરર્થક થયું. અથવા, જે સનું સ્થળ હું ભર્યો તે વધ્ય (નિષ્ફળ) થયું. શરર ! ઈન્-મને ભલે શૂર પુરુષોનાં શસ્ત્ર (બાલાં) અડે (ઘોચાલ), પણ રણેને મારી છાપ પડે (નામદ) માં પડે. અર્થાત્ શરના બાલા સારા પણ નપુંસકપણ ખોટું.

૪૯. ક્ષોભ-મનમાં ક્ષોભ થાય. છુરર ! ઇ-હે બાલુડી ! (બાળા) ને છીવ (જી સ્વર્ગ + જ જનું + ઇવ જેતું = સ્વર્ગે જમન જેવું) થયું તો અમારા ટંક (દારવાર રૂપ શસ્ત્ર) નું બધું શૂર ગયું ! અર્થાત્ તું મૃત્યુ પામી હોઈશ તો અમારું દારવારનું પણ નિરર્થક છે ! અથવા (જ્ + ઇવ = જિત્વ હોય તો) છીવ (અસદ્ગુણી જેવું) કાંઈ ને થયું તો અમારો ટંક [મગરરી-pride] નું બધું શૂર ગયું જાણવું.

૫૦ નગદ ઇન્-જો કાંઈ ગદવાત [લોકમાં આવતી વાત અથવા હિડતી વાત] જાહરી [જાહેર] ન થઈ હોય, અર્થાત્ તને કોઈ લેઈ ગયું છે એમ વાત જોગજાહેરમાં પસરી ન હોય તો, તારી કાષા નગદ [નિર્નજ] થાય. [ન-ગદ-રોકડું, જો ઉપરથી વાક્ષણિક અર્થ-મોખુ.] નગદ દાનમાં ઇ-તેજ દાનમાં નગદ [રોકડા] આપ્યા છે. અર્થાત્ તુ દાન કરનારી [પુણ્યશાળી] છે તો, અમને આ દુઃખ રૂપી ગદ [રોગ] ન જોઈએ; પણ અમારા તાપ કાપ્યા જોઈએ.

૫૧ ન અક ઇન્-મેં તને કદા અક (દુઃખ) કર્યું નથી, તેમ મેં ન અક (અઠ-પાપ)—‘નિષ્પાપ’ એકું નામ સદા ધારણ કર્યું છે. તેમજ મેં અગ (પરિત) બાળ્યા નથી કે જેથી હું આ દુઃખમાં પડ્યો છું. વળી સુખમાં રહીને મેં અગ [જેશ્વ] કાપ્યાં નથી. તાત્પર્ય કે મારા સરખા નિર્દોષ અને નિષ્પાપને તારા વિયોગનું અસહ્ય દુઃખ ક્યાંતી ?

ન અપ્પ મારતાં હુજ ઓમયો, ન અધ અગમાં આવવે ક્યો;
 ન અધ લાગી છે જ્ઞે સ્વકારણે, ન અ માંહો તો લાગુ ધારણે. ૫૨
 ન અણિ કાઢોને પાડિયા રથો, ન અણિ અસ્ત્રથી દેદિયા રથો;
 ન અણિ લીધો રાજ હાણી કરી, ન અણિ ચૂકો નારી અરે કરી. ૫૩
 ન અન્ન આપ્યો અગમાં કદા, ન અન્ન ભૂલી હુ તો ગયો જદા;
 ન અન્ન થીજ રેહારિયો પ્રિયા, ન અન્ન દેવની ભૂતુ હુ ક્રિયા. ૫૪
 ન અતિ માનમા ધ્યાનમા ધડ, ન અતિ પુન્નયનુ હુજ તો કરું;
 ન અતિ માહુજી જનથી ભણુ, ન અતિ ગુણુ તો કાઠથી ગણુ. ૫૫

૫૨ ન અન્ન ૬૦—કું અન્ન [મનોવિકાર] ને મારતા ઓમયો નથી,
 અગમાં અન્ન [દુઃખ] આપતા પણ હુ ક્યો [બદલાયો] નથી, જોકે મને અન્ન
 કારણે [માગ પોતાના કારણથી] અન્ન [નિદા—અર્ to censure ઉપગ-
 થી] લાગી નથી, તેમજ અન્ન [પાપ] મા હુ ધારણે લાગુ નહિ—તેના ધેનમાં
 દયાદે નહિ

૫૩ ન અણિ ૬૦—મે અણિ [પૈડુ ન નીકળી અથ માટે ધરીમા ખો-
 શીથી ખીલી] કાઢીને [કાઢી નાખીને] રથો પાડ્યા નથી—એવું અટક્યાનું
 નિર્ગત કંડુ નથી અથવા અસ્ત્ર [હથિયાર] ની અણિથી [ધાગથી] મે રથ
 [સારીંગના અવરત કાપ્યા નથી] [શાંતિથી of a sharp weapon—વિન-
 સન.] ને નાખતે હણી કરીને તેની આથી [હદ—સીમા] લીધી નથી—હદ
 દવારી નથી એમ જાણ પણુ ખરે નાગી. કરીને તુ આગી ચૂકી નહિ! અર્ગ-
 ત્ત અમે તને એકી છેડીને તન નયા એ આણી [દાર] તે જવા દીધી નહિ
 અરે તુ અનોપ ધણ મણ!

૫૪ ન અન્ન ૬૦—મે અગમાં (સારીરમાં) કદા (ક્યારે પણ) અન્ન
 (કામદેવ) આપ્યો (દાખ્યો) નથી. અર્થાત્ હુ ગુપ્ત પગે કામી થયો નથી
 અને જદા [જે સમયે] હું અન્ન [વિખરું] જૂલી ગયો નથી મતલબ કે વિ-
 ખરું સમરણ કરીને કામ છૂપાવવાથી નિમ્મુકત છુ. [અથવા ખીજ કરીને સં-
 બધ એમ પેદેથી સાથે ન કરતા ત્રીજ સાથે કરી એવે.] જ્યારે હુ અન્ન
 [વિખરું] જૂલી ન ગયો ત્યારેજ હે પ્રિયા હુ અન્ન [શિવ] થી દાવો નહિ
 એમ જાણ પણુ મને તારે વિરોગ થયો છે માટે, એ ન અન્ન દેવની ૬૦—
 અન્ન દેવ [અન્નદેવ] ની ક્રિયા છે, તે હું જૂલીગ નહિ અર્થાત્ એ નિધાતાનું
 કર્મ છે

૫૫ ન અતિ ૬૦—હું માનમાં રહીને અતિ [અનિચ્છુનિ] ધ્યાનમાં

ન ઇતિ દુ ખની કેમ થાય છે, ન ઇતિ ઉલટી આવી સાંધ રે,
 ન ઇતિ જાણિયે કષ્ટકાર કો, ન ઇતિ ભ્રજતો મુખ ફાળકો પદ
 ન કર ભાગિયા તુ ગઈ સતી, ન કર આખતો સૂર્ય શે અતિ,
 ન કરવાર શે દુ ખની પડે, ન કર ગયનો આવીને અડે પડ
 લગત લાંકડુ સાંકડુ મળ્યુ, વગત વાતથી વિશ્વમા ભગ્યુ;
 જગતમા થયુ જાણુ સંને, જગત ભામિની દોઢ ગંધેને ૫૮

ધરતો નથી તથા દુ માર્ગ પૂજ્યતુ અતિ (અતિક્રમણ-ઉચ્ચ ધન) કર્તો નથી
 દુ મારી જાતથી (પોતાની મેળે અતિ (અતિ ખર્ચ) મણતો મથી તમજ
 બીજા દાર્દનાથી માગમા અતિ મુણ છે એમ દુ મણતો નથી

૫૯ ન ઇતિ ઇ-એમ છતાં પણ દુ ખની ઇતિ (સપૂર્ણતા) કેમ થાય
 નહિ (યતી નથી) । અને ઉત્તરી ન ઇતિ (દુ ખની અમ પૂર્ણતા) આનીને કેમ
 સાંધ છે-પકડે છે? અથવા-ન ઇતિ (ઈતિ વ્યસ્થા) અ-વ્યસ્થા, ઉત્તરી
 આનીને મને સાંધ છે-પકડે છે અથવા અમારા દુ ખના છડે આસતો ન-
 થી પણ ઉત્તરી અવ્યસ્થા નધે છે । વળી અમને કટાર (કષ્ટ-ગના) કે
 (માણુ) છે, ઇતિ (એ પમાણે) અમે જાણિયે નહિ-જાણના નથી અને ઇતિ
 (એની-રીતે) મુખનો ફાળને દુ દેખતો નથી અથવા મુખ દુ ખ રૂપી
 ફાળમતા મમણમા દુ ખનો / ફાળને ઉત્તરને અમે અનુત્તરીએ છીએ પ-
 ણુ મુખનો ફાળમે જોનામા આનતો નથી

૫૭ ન કર ઇ-એ અતી । તુ ગઈ અને અમાગદાય પા । ભાગ્યા નહિ ।
 અર્થાત્ તાર રક્ષા ન થયુ તો એ તાય તા મમના કે? તેમજ તા । જવાથી
 સૂર્ય પોતાના કર (કિરણો) અતિ આખતો મે નરી-ગ્રાખા કેમ કરતો નથી ?
 અર્થાત્ તારા જેની સતી ॥ જગથી મ । પમાશિત ન રહેતો જોઈએ । તુ ગઈ
 તેના કરતા તો દુ ખની કટાર (ગના-તરાર) ને ન પડે અથવા માર્ગ મ-
 નનો કર (૧૧) આપીને ને ન અડે ? । અર્થાત્ તે અમે સહન કરીશુ
 પણ તારા વિરોધ સહન થો નહિ

૫૮ લગત ઈ-એ તારે અને માટે વગત (મ નધનુ) મ કડુ લામ્બુ મ
 જ્યુ છે અર્થાત્ બીજા પાડવો કે તા મારી માથે તારા નાના મળાય છે અ
 ને તે વગત વાનર્થ (વિગતના વાનર્થ-નોમ નાનર્થ) વિશ્વમા જાત્યુ-મ
 જી ગયુ અને તે જગતમા મંદેને જા । થયુ, માટે જગત ૩૫ ભામિનિ ।
 (આવી મી) તારા ૧૬ બી ૬ (અને અમને દર્શન આપ)

નયનમાંથી પાણી પાંચને, પડતું ત્યાં વદી શોક સાર્યને.

(૨૫) અમળતા ગઈ કુરુકુળની, કમળચક્ષથી દીનતો બની. ૫૯

વિલપતોજ કામે કરી ઘણો, ગદગદે રવે પાર્થ દામણો;

નવ વધું મુણે પાર્યનું તહી, દૌન થઇ વદે જે તહીં જહીં. ૬૦

પ્રિય અશોક વૃક્ષે લતા લપે, સુમન શી પ્રિયા તું ક્યમે છેપે?

કદલી વેદિતા કાનને ગઈ, કદલીઝઘ તો મે પ્રિયા લહી. ૬૧

કરણિકારના રે સમૂહમાં, લપી ગઈ પ્રિયા નીલ રૂહમાં;

અતિ થયુ હવે હાસ્ય રે સતી, બગડશે કહું સ્નેહની રતિ. ૬૨

સહિત શા મળી લેઇ નિકળ્યો, રહિત જાડ શો તુંથી વિકળો;

કિરીટો નામ તો વ્યથે રે જશે, મૂછ ધારી અમે પૂછ ચે જશે. ૬૩

ભીં તુજ કારણે રે સુચોધને, કરમ આ કર્યા કાઢિયા વને;

ગઇજ રે હવે હાથથી સતી, મુદ મનો થશે કુરુનો પતિ. ૬૪

૫૯ નયન ઈ— ત્યાં (તે સ્થળમાં) શોકના સાર્યને (સમુદાયને) વદી (બોલીને) પાર્યને (અર્જુનના) નયનમાંથી પાણી પડતું હતું. તે પોતાની કમળ સમાન ચક્ષ (ચક્ષુ) થી બોલ્યો કે, શું દીન બનીને કુરુકુળની અમળતા (નિર્મળતા) ગઈ !! (વિતરંગ તથા વ્યાનિ બાવ). ૬૦ રવ—રાખ્દ. દામણો—દીન. જે—યુધિષ્ઠિર, ભીમ, વગેરે.

૬૧ પ્રિય ૬૦—(દ્રૌપદીને મંતાર ગએલી જાણીને અર્જુન કહેછે.) હે પ્રિયા અશોક વૃક્ષમાં જે લતા છે તેમાં તું લપે (મંતાય છે) પણ સુમન (યુધિષ્ઠિર મરખી) તુ કેમ કરીને છેપે ! (જૂપી ગદી ગડે) મનસ્ય કે જે તને દીડી છે માટે પ્રકટ થા. કદલી ઈ—કદલી (કેળ) થી વેદિતા (વીટાપતી) કાનને (વાડી) માં તું ગઈ છે. પણ કદલી જેની જઘાતગી પ્રિયાને—તને મેં લટી છે.

૬૨ કણિકાર—કેળ. નીલ રૂહ—લીલું ધામ. અથવા (નીલ પંદરદ) માનીએ તો કાળા કમળ. રતિ—પ્રીતિ.

૬૩ સહિત ઈ—આમળાને (કૃષ્ણા-દ્રૌપદીને) હું સહિત (માથે) લેઈને નિકળ્યો છું અને તમે હું તાગથી ગળિત અને તેથી વિકળ (અમળીન-વેપો) થઈને કેમ જાડ ? કિરીટી—મુકુટવાળા (અર્જુન).

૬૪ ભી ઈ—તારજ માટે અમને બધ તમે : કેનકે તારજ માટે મુયોધને (કુયોધને) આ કરમ કર્યા અને વનમાં કદગ્યા હો ને સુની જવે (વ્યારે)

સુવનિતા વિના મદિ રે વસુ, દ્રુપદરાયને બેઠો કૌ' કશું;
નિરદયો થયો વીર્ય સૌ ગયુ, વણિક પેઠ ધ્રિયોગને સહુ. ૬૫
જનક ધન્ય જે નાકમાં વશ્યા, જનનોં દુ ખમા આવીને દ્રશ્યા;
અરિનોં પાળોં જે પુરી રે પ્રિયા, તુ વિણ શુ કરૂં સુખની ક્રિયા. ૬૬
હૃદય ભજના તુ ગઈ જદા, હૃદય ભજ તો હુ કરૂં તદા;
પદોં મુખે હૃદ મુદિ મારતો, પડોં ગયો કુમા બધુ ડારતો. ૬૭

શ્લોક.

નકુલ દુ ખી, સંદેવ દુ ખી, ન કોમ્લ સુખી, સુગન્ધખી. ૬૮

શ્લોક.

નકુલ ને સહદેવ, વિદ્યપતા તે ઘણા ઘણા,
રડતા કૂટતા કર્મ, રે ધન જન દામણા. ૬૯
તદપિ રાખોંને ધીર, બધુ બે મળોં વારતા,
પડિયા ત્રણ જે ભોમ, આપતા તેહ ધાગતા. ૭૦

હાથથી ગાંધ, ત્યારે કુરુદેશનો પતિ દુર્યોધન મુદમનો (મનમા મુદ-હર્ષ) પા-
મેયો થયો! (અસ્મૃત્ય નામે ભા.૧) ૬૫ સુવનિતા ૬૦—(દેવ્ય નામે ભા.૧)

૬૬ જનક ૬૦—અમારા પિતા પાડુ નૈ નાક(સ્વર્ગ)મા વશ્યા-મૃત્યુ
પામ્યા તેમને ધન્ય છે, (કેમકે તેમને આ દુ ખ લોકુ ન પડ્યુ) અને અમા-
ગ જનની (માતા-ડુતી) દુ ખમા આવીને દ્રશ્યા છે અરિની ૬૦—હે પ્રિયા!
અરિ (દુર્યોધન)ની પાગેલી (ગણેલી) જે પુરી (નમગી-હસ્તિનાપુર) તેને
જીતી લીધા પછી પણ તેના હુ તાગ વગર સુખની ક્રિયા શુ કરૂં! (નિર્વેદ
નામે ભા.૧)

૬૭ કુ-પૃદની બધુ ડારતો—રખેને મગી ગયો કે શુ એમ તેના ભાઇઓ
ને ભય ઉત્પન્ન કરતો (મોહ.) ૬૮ મોહ—વિવાસ છદ સદેવ—સહદેવ મુ
રાજરખી—સારા ગાંધ (પાડવો)

૬૯ શ્લોક—અનુષ્ટુપ્ રે ૬૦—અમે ધન (ગત્યાદિ) અને જન
(દ્રૌપદી) બન્નેથી દામણા-દીન થયા છીએ

૭૦ ધાગતા—મોહ કૂટા આટકાનતા ધાગતા—ધારણા—ધીરજ.

રે ધીર વીર શું આમ, સીદાઇ શીદને મરો,	
શોધો વન ઉપવેન, તો દુઃખ દરિયો તરો.	૭૧
ભીમની પાંસ નકુલ, જાઇ શાંતવન કરે ;	
અતિ રૂડા વદી બોલ, શોક સમૂળગો હરે.	૭૨
હે મહાબળ ! હે ભીમ ! તું સરખો કુમાં પડે ;	
શુ કરશે સહુ સાથ, આમ રાયજી તુ રડે.	૭૩
રાક્ષસ આદિ અસુર, જોઈ ભાઈ તુને હસે ;	
ન શોધે વનિતા ભૂર, શોકાગ્નિમાં સુખ હશે !	૭૪
ભક્ષી ગયુ કદી કોઈ, પ્રાણી પક્ષી વળી પશુ ;	
ચીરી ઉદર સમૂળ, હે વીર ! લે તિના અસુ.	૭૫
મહાપરાક્રમી છુ તુ, લોકો બલિષ્ઠ તો લાહે ;	
તે બળ દાખીશન ને, દ્રૌપદી લાવિયો કહે.	૭૬
જો વિચારી અરે બંધુ, અગ્નિ સ્પર્શે ન પ્રાણીને ;	
તે પેઠે આપત્તિ મૂકે, તેવો દાખો મુજાણીને.	૭૭

૭૧ સીદાઇ ઈ—રાધિત્ર થઈને—દામદારીને. ૭૨ સ'મૂળગો—સ'મૂળ-
બિલકુલ. ૭૩ કુ—પૃથ્વી, રાયજી—યુધિષ્ઠિર. ૭૫ અસુ—પ્રાણ.

૭૬ લોકો ઈ—લોકો તેને બલિષ્ઠ (સર્વથી બળવાન) લાહે (જાણે છે)
તે તાર' બળ શત્રુને દાખીને (જણાવીને) ' હું દ્રૌપદી લાવ્યો ' એમ તું કહે
અર્થાત્ પરાક્રમ કરી બતાવ.

૭૭ જો ઈ—અરે બંધુ ! તું વિચારીને જો કે, જો અગ્નિ કોઈ પ્રાણી-
ને સ્પર્શે નહિ (બાગે નહિ) તો, તે પેઠે (તે અગ્નિની પેઠે) આપત્તિ પણ
(કોઈ પ્રાણીને) મૂકે—ઠોડી દે; પણ મુજાણીને (મારી રીને—જાણીને—ગોધ
કરીને) જો તેવો કોઈ હોય તો દાખો (બતાવે). અર્થાત્ અગ્નિ જેમ કોઈ
પ્રાણીને સ્પર્શે ક્યાં વગર (બાળ્યા વગર) રહે તો નથી તેમ આપત્તિ પણ
કોઈને સ્પર્શ ક્યાં વગર રહેતી નથી—જેને માથે આપત્તિ નહિ આવી હોય તે-
વો કોઈ છે-૪ નહિ નીતિશાસ્ત્રમાં પણ કહે છે કે " વસ્ત્વદોષે નુજ્ઞેનાસ્તિવ્યાપિતા-
વેનપોદિતા ? વ્યનાસ્તેનામગ્નસ્તમૌજ્ઞાતિતમ્—કેના કુશમાં કય ક નથી ? ગેગ-
થી કોણ પીડાયો નથી ? કોને મંકટ પ્રાપ્ત થયું નથી ? અર્ને કોણ સુખ નિરં-
તર છે ?—અર્થાત્ કોઈનું નહિ".

અગ્નિની યાળે સર્વ તેમ, આપત્તિ આવીને અડે;
 શાણા તે કલ્યાણને તો, બોગવે ના પ્રમે પડે. ૭૮
 ક્ષણે જાયે ક્ષણે આવે, તો શોક રીદને કરો;
 કૃપણા આણી હતી જેમ, ગઈ પાછી તિને ધરો. ૭૯
 સુખનો અંત તે દુઃખ, દુઃખનો અંત છે મુખે;
 છે ઘટમાળ એ મોઝે, (તો) ઝલાનિ આણવી શે મુખે. ૮૦

રે નપુસકને મોહે, મોહી નાગી તણ તમે;	
હવે પુરુષને સ્પર્શો, તો ખોશો નારી કો' અમે	૮૫
એમ વાર્યા હવે બંધુ, નકુને તહો તો તદા,	
સહુદેવ હવે વારે, મૂકો કિરીટો' આપદા	૮૬
પત્નીવ્રત રઘુનાથ ! પાણિયે એમ કો કહે,	
કૃષ્ણને જ્ઞાનની ગોષ્ઠ, કરવા ચિત્ત કો ચલે	૮૭
પરશુધર ! શૂરા ઠો, એમ શુ કથવુ પડે,	
* * * *	૮૮
બલિ ! દાનેશ્વરી થાઓ, યાચક શુ ઇમે ભણે ;	
રચવી સૃષ્ટિ તે પ્રજ્ઞા, (શુ) ભૂને નારી નર કો ગણે	૮૯
દશાનન તુ થા કોધી, મહાદેવજી જ્ઞાની રે,	
મે પાથે એમ તુને તો, શીખ દેવીજી માની રે	૯૦

૮૫ રે ૮૦— છૂત (જુગદુ) રૂપી નપુસકના મોહથી મોહીને રાત્ર્યધાની રૂપી નાગી તણ છે, હવે જો મોહ રૂપી પુરુષને સ્પર્શા છે તો, તમે નારી (દ્રૌપદી) પણ ખોગો એમ અમે કહું (કરીએ છીએ)

૮૬ હવે—૧ (બીમ અને યુધિષ્ઠિર) વાગે—અર્ધાત્ર રાત કરે કિરીટી—અર્જુન ! ૮૭ ગોદ—નાત

૮૮ પરશુધર ૮૦—તે પરશુધર ! તમે રૂન થાઓ, ગેમ કથવુ પડશે શુ ? (આ સ્તોકમા એ લીંગ—અર્ધાત્ર રાત્રી છે મૂળ પ્રતમા તે લીંગ નારા પામેની છે દૃષ્ટાત માટે રામ, રૂદ્ર અને ૫ શુગમ એ છેત્વા અવતાર કવિએ પમદ કર્યા છે સારે તેની માથે પિરાત્ર સ્વરૂપ રામનકુ દૃષ્ટાનના આપ્ત હોય એમ અભવે છે અથવા તેની પત્નીના બનિના જ્ઞાનના મળધથી રાત્ર્યનીતિમા પ્રતીતિ શુદ્ધુ દૃષ્ટાત દેરાનો મળવ છે જો એમ રાનો “પિરાત્ર દેને વ્યાપના માટે નીખ દેનાર ને જડે” અથવા “શુદ્ધો રાત્ર્યનીતિની શીખ દેનાર ને જડે” એવું મોઢ પા દોષ રાત્રે)

૮૯ રચવી ૯૦—પ્રજ્ઞા મૃદિ રચી ભૂને—એમ ગણ નર કે નારી ગણે છે શુ ?

૯૦ દશાનન ૯૦—દે દશાનન ! (૧૧ ૧૧) તુ કોધી રાત્રે મહાદેવજી ! તું જા પા એમ નીખામણ દેવી પડે છે શુ ? પાથા તો નીખ રૂપી તે ને એવી જ માની છે

- રે પાશુપતે પામ્યો તુ, પાર્વતીપતિની કને,
વરણ યમના અસ્ત્ર, પામીએ તુ ખરે મને ૯૧
- વાસવે આપિયા તુને, વજ્રદિક મહાભળી,
તેના બળથકી વીરા, (શુ) મઈદ્રૌપદી ના મળી ! ૯૨
- જે કથથકી હારો તો, કો પ્રાકૃત કબ્જ શુ સહે,
નહુપ ને યથાતિ જો, સ્વર્ગથી પડિયા કહે ૯૩
- યત્ને તે તો ગયા પાછા, તેવા ધૈર્યે તુ તો રહે,
જો આ જગતી મા'માતા, ચલાયનપણુ અહે ૯૪
- સર્વના નયનો સૂર્ય, અને ચદ્ર નભે વસે,
રાહુનુ દુ ખ છે તેને, તો કરો સુખી કો હશે ૯૫
- મોઠાને કર્મે ના છોડે, શુ છોડા ત્યા કહો કરે,
કદા કૃષ્ણા ધર્મનાશ? તોપણુ તુ વિલપે અરે ! ૯૬

૯૧ પાર્વતીપતિ-શિવ ને-કનેથી (પામેથી) પાશુપત-એ નામનુ
અસ્ત્ર ખરે મો-જગ મહત્તથી તેમજો, તને ખરા મનથી આપ્યા છે

૯૨ વામન-વ્રદ મટા રાગી-મોઠા બગનાના ના મળી!-નહિ મગશે
શુ ?

૯૩ જોઈએ-જો તમે -ટથી હારો તો ઓછ પ્રાકૃત (સાચારણુ) મનુષ્ય
તે આનુ -ટ શુ સહે (મહન) કરે? કદ સહન કરનારાના ઉલહરણુ આપે
છે નહુપ ઈએ-અટ છે -ડે (સોગા-પુગણુ મર્તાએ કહે)

૯૪ ય ને-યન કુનાથી જો આ ઈએ-જો કે આ જગતી (પૃથ્વી)
રૂપી મા માતા (મહામાતા) પણ ચલાયનપણુ (ચલિત થતા પણ) અહેજો
(ધાગળ કરે છે)-પૃથ્વી પણ કપે છે ! અથાત દુ ખ મરને આવે છે એમ
સમજી ધૈર્ય રાખવું

૯૫ મનના ઈએ-મનના નયનો (નયન-નેન રૂપ) સૂર્ય અને ચદ્ર જે
નભે (આમરામા-મતન ન કે વિનય આનમા) વસે છે તેને પણ રાહુનુ
દુ ખ છે તો પડી સુખી માણુ હોય ?

૯૬ દટાનો કૃતિ ઉત્તમ દાર -ડે છે મોગો ઈએ-અટ છે -ડા ઈએ-
કૃષ્ણા (દ્રૌપદી) માં (રાગે) ન ત થઈ હ (નયુ પામી છે)? નથી પાતી
તોપણુ તુ, અરે ! નિ પે છે (નિનાપ કરે છે એ ખે -ગક છે) !

બુદ્ધિમાનોનું છે કાર્ય, યોગ્યાયોગ્ય ઈ આચરે ;	
લાગી કંનેની જે ટાંક, ભાગી ભાજે ન આપરે.	૯૭
ભોગવે છૂટગે ભાઈ ! ભોગવે જીગતી કરી ;	
ન ભોગદારી બીજે છે ન ભોગદારી ભૂખ શી.	૯૮
પ્રજાવાળા મહાબધુ ! તમને બોધો હું શકું ?	
બૃહસ્પતિ ભૂલે ભાઈ ! કિંતુ શોકિત છે બકુ.	૯૯
ઉઠો ઉઠો કરો યત્ન, શત્રુ લાવોજ સાણસે ;	
નહિતો મેળવ્યાં અસ્ત્ર, તેને કો' કોણ માણશે.	૧૦૦
એમ બને મળી વારે, તેથી સાવધ થાય રે ;	
હરનારા પરે કોયે, બરી સન્મુખ જાય રે.	૧૦૧
પડે તડે અડે ઉભા, તોય વાટ તણાય રે ;	
એ વિધિ દુ.ખી પાંડુનદન કુઅંક હર્ષાય રે.	૧૦૨

૯૭ બુદ્ધિમાનોનું ઈ—બુદ્ધિમાન પૂરોપોનું કાર્ય છે કે યોગ્યાયોગ્ય જોઈને તે પ્રમાણે આચરે છે.

૯૮ ભોગવે—ભોગ્યે ભોગવે ઇન્દ્રિયા શી જીવિત ભોગવે (કરે) ? ન ભોગદારી ઇન્દ્રિયા કર્મનો ભોગદારી (ભોગવનાર) બીજે નથી; અને જો ભોગદારી (ભોગવવાપણું) ન હોય તો બૂખ શી છે (તૃષ્ણા શી છે) ? અર્થાત્ જો કર્મ ભોગવવાપણું ન હોય તો પછી તેને બીજી શી વસ્તુની ગરજ છે ?—ત્યારે તેને શોક પણ શી વસ્તુનો થાય ? એ સ્વાચ છે.

૯૯ પ્રજાવાળા ઇન્દ્રિયા પ્રજા (બુદ્ધિ) વાળા મહા (મોટા) બધુ । હું તમને બોધી શકું ? (હું તમને બોધ કરવાને શુ યોગ્ય છું ?) તમને બોધ કરતા બૃહસ્પતિ પણ બુદ્ધે એમ છે, કિંતુ (પણ) તમે શોકિત (શોકમગ્ન) છો માટે હું તમને બકું (જોતું તેવું કહું છું).

૧૦૦ માણસે—કમનમા. મા જો-ભોગવને

૧૦૧ બને—નકુળ અને મદદે. દરનાર ઈન્દ્રિયાદીને દરનારની ઉપર રે કોયે બરી (બરાબ) ને તેની સન્મુખ (નામે) જાય .

૧૦૨ પડે—(પૃથ્વી ઉપર) તડે—(ગતુની માટે). અડે ઈન્દ્રિયા રહી ને અડે અટકી ગયું) તે ૪ ઈન્દ્રિયા વાટે તાણ્યા જાય કુઅંક ઈન્દ્રિયા (પૃથ્વી) ઉપરનાં પંક (ચિન્દ) થી પાંડુનદને દરખાય છે અર્થાત્ ૩૫૬૫ ઈન્દ્રિયાને તેઈ જોના દતો ને વાડે ઈન્દ્રિયાએ ૫૪ થી ઉપર જે વસ્તુઓ નાખી દીધી છે તે જોને નેજા નેજા માને જાણ્યાથી દરખાતા દતા

શ્લોક.

અંકથી હરખાય પાડવ નેહ દ્રૌપદી નાખિયા,
અંકથી હરખાય પાડવ, એહ દ્રૌપદી રાખિયા,
અંકથી હરખાય ખાયજ તેહ અંક પરે પુજ્ય,
અંકથી હરખાય નો હરખાય નેહ ધરે પૂજ્ય

૧૦૩

વલણુ.

• કુઅંક જોઈ ખુરી થતા, મુઅંકમા ખેસાડના રે;
અંક નિધિથી હરખના, તં અંકે સુખ પાડતા રે

૧૦૪

૧૦૩ શ્લોક—અર્ચરી અથવા નિમુઘનિયા છદ (રસજનમર) અંક-
થી છ-દ્રૌપદીએ રસ્તામા જે અંક (ચિન્હ-ચિન્હદર્શક વસ્ત્રાભૂષણ) ના
ખ્યા હતા તે અંકથી પાડવો હરખાય (હરખાતા હતા) તેમજ પાડવો
તેજ અંકથી (ખોગાથી) હરખાતા હતા (એની રીતે કે) એહ (એજ
અંક-ખોગા ઉપર) દ્રૌપદી ગાખિયા-દ્રૌપદીને ખેસાડના હતા (આ શ્લોકમા
અને પછીના વનગુમા 'અંક' શબ્દ તો તેનો તેજ પણુ મૂઠે મૂઠે અર્થે લેઈને
કવિએ, એથી નાતા ચુમતાર દર્શાવના છે) વળી જે અંક (નન સખ્યા-
નન નિધિ—અર્થાત્ મપતિ) થી પાડવો હરખાય અને ખાય (બોજનાદિ
ખામે) તે અંક (નિધિ) ઉપર પુજ્ય (મીઠુ વળી ગયુ —અર્થાત્ તે નવ
નિધિ રૂપ મપતિ દ્રૌપદી જરાથી નારા પાણી) પાડવાને સૂર્ય આશ્વપાત્ર
આપ્યુ હતુ, તેમાની દ્રૌપદીએ બોજનન કરું હોય ત્યા મુખી અત્ર અક્ષય રહે-
તુ, એની ભારતમા કથા છે માટે એ અહમપાં ૩૫ નિધિનુ ખરું આનંદ બ
ન દ્રૌપદી હતી, તેના જરાથી પાડવો હન અને બોજન બનને ગયા એમ
કહેવાનો કરિતે અનિવાર છે વળી પૂજ્ય પાડના દ્રૌપદીએ રસ્તામા નાખેનાં
ચિન્હથી હરખાય તો ખરા, પણ પ્રસક્ત દ્રૌપદી તેમના ઉપર જે નેહ ધરે તે-
થી જેવા હરખાય તેના, તેના નાખેના અંક માત્ર જોઈને હરખાય નહિ કવિ
આ પદ્યી એમ સૂચવે છે કે, ' પાડવ હરખાય ' એમ જે મે કાન્યમા કથુ છે
તે ઉપરથી એમ ન સમજતુ કે પાડવોના મનમાની હરે પ્રેસ જનો રચો,
કેમકે તેના ચિન્હ જોઈને પણ તેની પ્રાપ્તિની આશાથીજ તે હરખાતા હતા,
ખરેખરા તો તેના નેહથીજ હરખાતા હતા અહીં અંક શબ્દની મૂઠે મૂઠે
અર્થે આટલિ છે માટે યમજાલંકાર દ્રૌપદીની ભાગ રૂપ છટ વસ્તુની પ્રાપ્તિ
યરાથી પાડવોના મનની પ્રમનતા વર્ણી છે તે હર્ષ નામે વ્યખિયારી બાનડે

૧૦૪ કુઅંક છ-દ્રૌપદીને જોઓ પોતાના મુઅંકમા (માગ ખોગામા)

કડતુ ૧૯ મું.

શ્લોક.

મુખાંડુનો દુખ ધારી કરી, વિલપે પથ માહીં મુખાંડુ બની,
બની વિલપે દીન આખડીં અન્ન વળી અંખ નીવિ લપેય મની ;
મનિ તજ્યા યમ નિયમને ઇંડ નારીનુ નામ નિતેજ ભણી,
ભણી ભજને ગઈને, પથમા ધન નાજ ભણી ભજમાન ગણી ૧

એમાડતા તે પાડવો કુચ્ચક (પૃથ્વી ઉપર પડેના તેના વસ્ત્રાનકારાદિ ચિન્હ
જોઈને ખુલી થતા તેમજ જોએ અક (નન) નિધિથી—નન નિધિ રૂપ દ્રાવ-
દીથી હરખતા તે પાડવો (આજ હવે) અં (તેણે નાખેના નિગાની રૂપ વ-
સ્ત્રારડે (પોતાના મનમા) મુખ પાડતા (મુખનો પ્રવેશ કરાવતા) મનનયકે
તેમને તેના વસ્ત્રાદિ જોઈને ખુલી થતા વારો આપ્યો ! અથવા,—જે અક
(નન નિધિ રૂપ દ્રાવદી)થી તેઓ હરખતા તે અક (અંક વડે—પૃથ્વી—પર
નાખેના રસ્તેના ચિન્હારડે પાડવો પોતાના મુખ ને પાડતા (નાશ કરતા)
જેથી હરખતુ તેથી મુખનો નાશ થયો એ વિગેથજેનુ વ્યખ્યાય છે માટે દિશેધા
ભાસ અલંકાર ‘આમામત્વાગોષલ્પમિગોશભાસદર્શન’ (કુ. ૬૧૦)

૧ શ્લોક—મનિ તજ ૭૬ (૭૩-૭૫ ૧ ૪૫ અને ૩૩) મુખાંડુ ઇ—પા-
ડના માગ પુત્રો દુખને ધારી કરી (મ મૂર્ધ્નુ દુખી થઈને) પથ માહી (મા-
ગમા) મુખાંડુ (અતિગમ પાડું—ગોળા—રીક્ષાનણના) બનીને રિનપે છે બની
ઈ—જોએ દીન મનીને રિનપે છે (અં) તેમજે અન્ન તથા અંખ (અમુ-
જ્જા)ની આખડી લીધી છે તેમના મની (મનમા) નીરિ (થાપણ—ઠાવદી રૂ-
પી થાપણ કે ભડાગ) લપેય (ધનો ગટેલો છે) મનનયકે તેમના મનમા જે
દ્રાવદીનુ ચિત્તન કે તેથી પત્ર તેઓ દીન મની ગયા છે મનિન ઈ—તેમજો
નિને (નિય—નિરતર) નાગીનુજ એ નામ બળી (જાણીને) મનિન (ચિ-
આગેના—જોના) યમ (અદિમા વગેરે) મને નિયમ (જોય વગેરે) તજ્યા
ભણી ઈ—તેમજે દ્રાવગીને ભજમાન (પોતાની એક દન્યને તત્તર—પોતાના
ઉપર પ્રીતિ નાખનારી) ગણીને, પથમા (માગમા) જે ધન (નાસની સેનાનુ
પડી ગયેનુ કે ખીનુ) મજ્યુ તેને નાજ બળી (દન્ય જોઈથી લેવાની ના કહી,
અથવા નદિ બળી તેની), જે નહ હની (જેનુ દન્ય થયું હતું) તે દ્રાવદીને
ભજતરડે બળી (તેના નામનો નય કરો) આ ૭૬મા દરેક પદના ઉચ્ચરના

ચાલ છંદની.

ધરે ના મને તો પડ્યું ધન જતા,
ધરે એક નારી સુધ્યાની ભજતાં ;
લહે ના લહે પાદપો સૃષ્ટિ શોભા,
નિહાણે પડ્યાં પાદ ને જન ખોભા.

૨

અર્ધરે ગર્ધ એમ મુખેથી ભાખે,
નહીં અન્ય જલ્પે અર્તિ દુઃખ.દાખે;
અહો હે વિભે ! શાં કર્યા ગૂઢ પાપો,
ગયાં રાજ રાણી હવે કદ માપો.

૩

નહિ ભાળ લાગે સહી ચિત્ત લાગે,
કહીં બાળ લાધે તહીં જઈ આગે ;
પડ્યાં પાદ દર્શો ન આવીજ સ્પર્શો,
સતી કોણુ હશે પૂષા તોય ખર્શો.

૪

બે અક્ષરો તેની પછીનાં પદની આરંભમાં આવે છે માટે સિંહાપલોકન.
છંદમાં ને અક્ષરો મોટા છાપેલા છે તેની વારવાર આવૃત્તિ છે માટે યમક.

૨ ચાલ. છંદની-ભુજંગી છંદ. ધરે ઈં- (રસ્તે) જતાં ને ધન પડ્યું.
હોય તે મનમાં ધરે નહિ, પણ તે સુધ્યાની (સારા ધ્યાનવાળા પાંડવો) એક
(માત્ર) નારીને ભજતાં (ભજતાં-નારીનું ભજન કરતાં કરતાં) તેનેજ મન-
માં ધરે. લહે ઈં-તેમની આશુ બાશુ મુશ્કિલી મોખા રૂપ ને પાદપો (વ-
શેા) હોય તેને તેઓ ના લહે (એ શુદ્ધ નહિ પણ શુએ, અપવા શુએ તે ન-
હિ જોયા બરાબર શુએ). પણ ત્યાં યજ્ઞને મપેલા જનના ખોભા (ખોમશેા)
રૂપ ને પાદ (પગલાં) પડ્યાં હોય તેને નિહાણે છે. કદ વસ્તુની પ્રાપ્તિ ન થ-
વાથી કાળ ક્ષેપનું સહન ન કરી શકવું વગેરે વર્ણનું છે માટે આત્મકથ-
નામે વ્યભિચારી ભાવ.

૩ જલ્પે-ખોલે. ગૂટ-છાનાં. ગયાં ઇં-રાજ્ય અને રાણી બન્ને ગયાં; હવે
તમે અમારું કદ માપો (માપ કરો) કે અમે કેટલું બધું ભોગવ્યું છે !-અ-
ર્થાત્ અમાપ છે તે માપમાં લાવો-કમી કરો.

૪ નહિ ઇં-પાંડવ કહે છે કે, દ્રૌપદીની બાળ લાગે નહિ (લાગતી ન-
થી) તેથી સહી (નિશ્ચય) ચિત્ત લાગે (મન સળગે છે) અર્થાત્ દિલ ઘાટેછે.

કડવું ૧૯ મું.

શ્લોક.

સુપાંડુતનો દુઃખ ધારી કરી, વિલપે પથ માંહી સુપાંડુ બની,
બની વિલપે દીન આખડી અન્ન વળી અંબ નીવિ લપેય મની ;
મનિત તજ્યા યમ નિયમને, ઈંડ નારીનું નામ નિર્તેજ બણી,
બણી ભજને ગઈ જે, પથમાં ધન નાજ બણી ભજમાન ગણી. ૧

બેમાડતા તે પાડવો કુચ્ચક (પૃથ્વી ઉપર પડેલાં તેનાં વસ્ત્રાલંકારાદિ ચિન્હ
જોઈને ખુશી થતા તેમજ જેઓ અંક (નવ) નિધિથી—નવ નિધિ ૩૫ દ્રાપ-
દીથી હરખતા તે પાડવો (આજ હવે) અંકે (તેણે નાખેલાં નિશાની ૩૫ વ-
સ્ત્રોવડે (પોતાના મનમાં) સુખ પાડતા (સુખનો પ્રવેશ કરાવતા). મતક્ષબકે
તેમને તેનાં વસ્ત્રાદિ જોઈને ખુશી થવા વારો આગ્યો । અથવા,—જે અંક
(નવ નિધિ ૩૫ દ્રાપદી)થી તેઓ હરખતા તે અંકે (અંક વડે—પૃથ્વી—પર
નાખેલા વસ્ત્રાદિનાં ચિન્હવડે પાડવો પોતાના સુખને પાડતા (નાશ કરતા).
જેથી હરખવું તેથી સુખનો નાશ થવો એ વિરોધ જોવું, બળ્યા છે માટે વિરોધ
ભાસ અલંકાર “આમાસત્વેત્તિરોધત્વનિરોપામાસદ્યતે” (કું ૬૦)

૧ શ્લોક—મઃવિદ્વદ્ભ ઇંદ (૭૩૪) ૧ લઘુ અને ગુરુ. સુપાંડુ ઇં—પાં-
ડુના સારા પુત્રો દુઃખને ધારી કરીને (સંપૂર્ણ દુઃખી થઈને) પથ માંહી (મા-
ર્ગમાં) સુપાંડુ (અતિશય પાડુશ-ધોળા-શીકાવર્ણના) બનીને વિલપે છે. બની
ઈં—તેઓ દીન બનીને વિલપે છે (કેમકે) તેમણે અન્ન તથા અંબ (અંબુ-
જળ)ની આખડી લીધી છે તેમના મની (મનમાં) નીવિ (થાપણ—દ્રાપદી ૩-
પી થાપણ કે ભડોળ) લપેય (છાનો રહેલો છે). મતક્ષબકે તેમના મનમાં જે
દ્રાપદીનું ચિત્રન છે તેથી પણ તેઓ દીન બની ગયા છે. મનિત ઇં—તેમણે
નિતે (નિત્ય—નિરતર) નારીનું જ એક નામ બણીને (જપીને) મનિત (ચિ-
ત્તારેલા—જાણેલા) યમ (અદિ આ વગેરે) અને નિયમ (સૌચ વગેરે) તજ્યા.
બણી ઇં—તેમણે દ્રાપદીને ભજમાન (પોતાની મેદા કરવાને તત્પર—પોતાના
ઉપર પ્રીતિ રાખનારી) ગણીને, પથમાં (માર્ગમાં) જે ધન (નાસતી સેનાનું
પડી ગયેલું કે બીજું) મળ્યું તેને નાજ બણી (દ્રવ્ય લોભથી લેવાની ના કહી,
અથવા નહિ બણી—લેઈને), જે ગદ્ય હતી (જેનું હરણુ ચર્ચુ હતું) તે દ્રાપદીને
મળતવડે મળી (તેના નામનો જપ કર્યો). આ ઇંદમાં દરેક પદના છેવટના

ચાલ છદની.

ધરે ના મને તો પડ્યુ ધન જતા,
ધરે એક નારી સુધ્યાની ભજતા,
લહે નહ લહે પાદપો સૃષ્ટિ શોભા,
નિહાળે પડ્યા પાદ જે જન ખોભા

૨

અધરે ગદ્ગદ અમ મુખેથી ભાષે,
નહી અન્ય જગપે અતિ દુખ ઘાષે,
અહો હે વિભો ! શપ્ત કર્યો ગૂઢ પાપો,
ગયા રાજ રાણી હવે કદ્દ માપો

૩

નહિ ભાળ લાગે સહી ચિત્ત લાગે,
કહી ભાળ લાધે તહી જાજ આગે,
પડ્યા પાદ દર્શો ન આવીજ સ્પર્શો,
સતી કોણ હશે પૂંપા તોય ખર્શો

૪

જે અક્ષરો તેની પછીનાં પદની આરંભમાં આવે છે માટે સિ હાવલોકન.
છદમાં જે અક્ષરો મોટા હાપેના છે તેની વારવાર આવૃત્તિ છે માટે યમક.

૨ ચાલ છદની—શુભી છદ ધરે ઈન્—(સ્તે) જતા જે ધન પડ્યુ
રોય તે મનમાં ધરે નહિ પણ તે સુધ્યાની (સારા ધ્યાનનાણા પાડવો) એક
(માત્ર) નારીને ભજતા (ભજતા નારીનું ભજન કરતા કરતા) તેનેજ મન
માં ધરે લહે ઈન્—તેમની આશુ બાશુ મુલિની શોભા રૂપ જે પાપો (જ
હો) રોય તેને તેઓ ના લહે (એ શુદ્ધ નહિ પણ શુદ્ધ, અથવા શુદ્ધ તે ન
હિ જોયા બરાબર શુદ્ધ) પણ ત્યાં થઇને ગમેલા જનના ખોભા (ખોભણ)
રૂપ જે પાદ (પગના) પડ્યા હોય તેને નિહાળે છે છદ વસ્તુની પ્રાપ્તિ ન થ
પાથી માત્ર ક્ષેપન સહન ન કરી રાત્રુ પગેરે પણ યુ છે માટે આત્મકથ
નામે વ્યભિચારી બાન

૩ જ પે—મોતે ગદ્ગદના ગયા હૃન્—ગળ્ય અને ગણી બને ગણ હવે
તમે આમાર ટ માપો (માપ કરો) અમે મ્હનુ બધુ ભોગ યુ છે!!—અ
ર્થાત્ આમાપ છે તે માપમાં આવે ખી કરે

૪ નહિ ઈન્—પા ન મ્હં છે દ્રૌપદીની ભાગ લાગે નહિ (લાગતી ન
થી) તેથી મહી (નિશ્ચય) ચિત્ત લાગે (મન સળગે છે) અર્થાત્ દિલ

કરેછે વિલાપો તનુ સાહિ તાપો,
જડયા કર્ણકાપો સુમોતીનીં છાપો;
ધરી હસ્ત માંહી નિહાળી નિહાળી,
ન્યુવે ને રૂવે છે ગઈ ક્યાંહોં કાળી !

અરે કાપ તારા અમો કાજ નાખ્યા !
અરે કાપ કાપો હુદ દાંઘોં ભાખ્યા ;
અહો નારી શુ કર્યું છે તુંજ શૂન્યે !
કયાં જોહ મૂખેં હયું સવ પુણ્યે !

૬

જો કહીં (કાઈ જગ્યાએ) પણ બાળ (બાળા-ઓ) લાધે-જડે તો અહીંથી આગે (આગળ) તહીં (ત્યાં) પણ જાઉં. તેનાં પડેલાં પાદ (પગલાં) કેમ-યહ પછુ તે આવીને સ્પર્શ કરતી નથી ! (આમ કલ્પના કર્યા પછી તેને કાણે હરણ કરી હશે તેનો નિશ્ચય ન થવાથી તર્ક કરે છે કે,) સતી ઇન્-એ સતીને કાણુ હરશે ? જો કદી તે હરણ કરનાર પૂષા (સૂર્ય) હશે તોપણ તે ખરશી (નારી પામશે). વિતર્ક નામે વ્યભિચારી ભાવ.

૫ તનુ ઈન્-તનુ (શરીરે) તાપો સાહિ (સહન કરીને) તે વિલાપો કરે છે, (એવામાં રસ્તામાંથી યુધિષ્ઠિરને દ્રૌપદીના) કર્ણકાપો-કાનના કાપ (એક જાતનું કાન પેહેરવાનું ધરણું) જેને સારા મોતીની છાપો જડી હતી તે જડયા કાળી (કૃષ્ણા-દ્રૌપદી). અલ કારથી દ્રૌપદીનું સ્મરણ વર્ણવ્યુ છે માટે સ્મૃતિ નામે વ્યભિચારી ભાવ.

૬ કાપને જોઈને યુધિષ્ઠિર બોલે છે અરે ઈન્-અરે દ્રૌપદી ! તે તારા કાપ અમારે કાજે (અમને તારા માર્ગનું ભાન થવા માટે) નાખ્યા છે ! પછી તેણે તે કાપને હાથે (છાતીએ) દાખીને કહ્યું કે અરે કાપ ! તમે (મારા હૃદયને) કાપો ! વળી કાપને જોઈને તેને દ્રૌપદીના કાનની અતિ યાદ છે એટલે બોલે છે. અહો ઈન્-અહો નારી ! શું તારા કાન શૂન્ય (અવકાશ ગદિત) છે ? અપના શું અમારો વિવાહ સાંભળતી નથી માટે શૂન્ય (પેહેરા) છે ? કયાં ઈન્-જો મૂખેં તારા કર્ણ શૂન્ય કર્યા છે (તારાં હરણ કરી તારા કર્ણ શૂન્ય થવાનો પ્રયત્ન આપ્યો છે) તેણે પોતાનું મર્ય પુણ્ય હણું છે (નારા હણું છે) ! આ શ્લોકનાં ચાર ચરણમાં અનુક્રમે વિતર્ક, મોહ, સ્મૃતિ, અને અમારે નામે વ્યભિચારી ભાવ વર્ણવ્યા છે.

વદી એમ યુધિષ્ઠિરે કાપ લીધા,
 નિહાળીજ અશ્રુથી ભીંજાવો દીધા;
 વધ્યા આગળે પચ બધું ઉમગી,
 તદા ત્યા જડ્યો દાર નાખ્યોજ વ્યગી. ૭
 ખેરી હાર હાથે વદે ભીમ બકો,
 જનવ્યો નિહો જીતનો જગડકો,
 અરે હાર તારો ઉતાર્યો ભૂમધ્ય,
 ખરે આર તેનો ઉતાર અવધ્યે ૮
 ગદા કયા ગદા કયા ગદા લાવ મારી,
 પ્રિયાહાર પાડ્યો ધરૂ હાર મારી,
 પ્રિયાનેજ આ હાર પે'રાવુ ઘોળો,
 મનજ માસનો અગ પે'ર હુ ઘોળો. ૯
 નહીં રામ આ ભીમ પાળેજ આધે,
 પડ્યો હાર જોતા કરી હાર સાધે;
 ન અસો ન શલો રથે સેન જોયે,
 પીંશી હસ્ત યેમા કડ ખાખ રોયે ૧૦

૭ વ્યગી—દ્રૌપદી જડ્યો—(દ્રૌપદીએ જે નાખ્યો હતો તે હાર).

૮ બકો—વાકો આર-અકડપણ આ-એ-અવધિ પ્રાપ્ત થયે (અથવા 'અવધ્યે' હોય તો—નિઃશ્રુ ન થાય તેની રીતે-જરૂર) અમર્થ.

૯ પ્રિયા ધરૂ—જેણે મારી પ્રિયાનો દાર (ભૂમિ ઉપર) પાડ્યો છે તેને મારીને તેને વિગે હું હાર (દા-વાપણ) ધરૂ અર્થાત્ તેને મારીને હરાવું. અને આ ઘોળો હાર પ્રિયાને પટેરાવું તથા મનજ અને માસનો ઘોળો (વિસ્તાવળો અર્થાત્ મોટો) હાર હુ મારે અને પેટેરૂ અર્થાત્ શનુઓનો સહાર કડ અહીં યુદ્ધ કાર્ય ॥ આગમના ભીમનો સ્થિર ઉમગ રહ્યો છે માટે ઉત્સાહ સ્થાયિભાવની વ્યવના છે

૧૦ નહિ ઈન્—આ રામ ન હોય કે જે સમદ્રમાં પાળે (મેતુઓ) બાધે આ તો ભીમ છે ! અથવા, આ ભીમ કાંઈ રામ [જેવો] નથી કે જે સ્ત્રીનું હૃદય ધરૂ જાણીને પાળે બાધવા બેસે પણ આ ભીમ તો પટેલો હાર જોતા શનુઓની હાર કરીને તેમને સાંધી બે તેમનો હાર બનાવી દે, અ-

ભવે ઈંદ્ર જગા ત્રિપુરારિ મોઠો,
 ગદા હાવ મારી કરી નાખુ રોઠો ;
 બકી એમં બોલુ ગદા હાથ ડીધી,
 નકુલે જઈ પાસ ત્યાં શીખ દીધી.
 નહીં રાત્રુ આંહી વૃથા વેન નારો,
 ગદા મૂકજે વા'ડી જે કામ ભાસે ;
 સુણી શીખ મારી વદે ભીમ દેવા,
 રથો લાવ્ય ભાઈ હરૂ ગરૂ દેવા.

૧૨

કહી એમ ત્યા હાર છાતીયુ દાખ્યો,
 કેદા રાત્રુ આવે હૃદ માય દાખ્યો ;
 ધરે એવુ ધ્યાને વળે તેજ વાદો
 બીંડીએ સુકૌશલ નાખ્યુંજ છાદો.
 અરે આ લખીને કરે હાવ ભાવો,
 વદે પાથં ભાઈ ! અરે આંહી આવો ;

૧૩

થવા હાર કરીને (દગવીને) સાથે—એકેશ બાધે—અથવા, પરેસો હાર જો-
 તાંજ ચત્રુએના હાથીઓની કાને માથે—મળે—પકડી પાડે. ન અસો ઈ—
 અન્ન વગેરે મારે કાઠ જોઈએ નહિ; પણ ગાગ જે કાપમાં ચાતુને પીસીને
 (દગવીને) તેમની ખાખ કુકું કે લેથી તે મેચે—રૂચે. અર્થ નામે આવતી
 અંગના.

ઉતારો વિદ્યુમુખી કો દુષ્ટ લાવ્યો,
 મુણી સ્વર્ગ આવિયા માદ ભાવ્યો. ૧૪
 નહોં નારી કૌશલ દીકુજ ત્યારે,
 પ્રિયાનુજ એ તો નકી નિરંયારે,
 કિરીટી તદા બાણુચારી કરે તો,
 સુકૌશલ ડાળે સહિતે હરે તો ૧૫
 નિહાળી સુકૌશલને દુષ્ટ ધારે,
 હૃદ સાથ દાખી પણા તો ઉચારે,
 ઉતારું નિજે અગથી વસ આજે,
 હરે સર્વ તો તેની વસ્તુજ આજે ૧૬
 કહ માણ પૂરા ન શકા કરી છે,
 ધરે એજ એણ મને કાકરી છે,

૧૪ અરે ૪૦—(કૌશલને જોઈને તેને દ્રૌપદી બાણીને) અર્જુન કહે છે કે, અરે ભાઈ! આવી આવો આ દ્રૌપદી લખીને (સતામને) હાન બાન કરે છે! (અહીં વૃક્ષ ઉપર દ્રૌપદી બાણીએ એમ શંકા થાય નહિ તે માટે તે ફરી કહે છે) ઉતારો ઈન્દ્ર-કૌશલ દુષ્ટ વિદ્યુમુખી (ચંદ્રવદની-દ્રૌપદીને) અહીં લાવ્યો છે? તેની એની વાણી સાંભળીને મધુ (ભાઈઓ) સત્તરા (તરસ સહિત) ત્યાં આયા, કેમકે તેમને અર્જુનનો તે સાદ ભાવ્યો—‘ દ્રૌપદી જડી ’ એવી ખુશ ખમગ આવનાર વચન પ્રિય લાગ્યું! બોલું નામે બ્યભિચારી બાન, અને ભ્રાંતિઅર્થકાર છેલ્લા પદમા ‘ ભાવ્યો ’ શબ્દરૂપે હુર્ય નામે બ્યભિચારી ભાવની બ્યજના થાય છે

૧૫ તમી ૪૦—એતો નની પ્રિયાનુજ છે એમ નિગધારે છે—નિશ્ચય કરે છે કિરીટી ૪૦—કિરીટી (અર્જુન) પછી કરે (હાથમા) બાણુ ધારીને ડાળ સહિત સુકૌશલને હરે છે (તો—બન્ને જગોએ પાદપૂરણુય)

૧૬ નિહાળી ૪૦—અર્જુન તે મારા કૌશલને નિહાળીને મનમા દુષ્ટ ધારે છે તથા તેને હૃદય સાથે દાખીને પછી શત્રુનો નાશ કરના મબધી પણા (પ્રતિજ્ઞાઓ) ઉચ્ચારે છે ઉતારું ૪૦—આજે આ નજરે જોણે દ્રૌપદીના અગથી ઉતારું છે [ઉતારનાની જગ પાડી છે] તેની મરં વસ્તુ આજેજ હું હરે—[હરણુ કરીશ] ૧૬ થી ૨૪ સુધી તથા ૨૮-૨૯ માં છદ્મા સર્વ પાદાંત યમક છે.

વડુ યુદ્ધમાં હું હડ આપ ધારી,
 રણે આજ નિશ્ચે અમો તો પધારી ૧૭
 અરે શ્વાન શુ સિહનો ભાગ લેશે ?
 હિમાદ્રિ ચઢે કો પગે ભાગલે શે ?
 અમો પચને કો છતે બાણધારી,
 પડી પીઠ તેને શિરે તો નધારી ૧૮
 કહી એમ ઉદ્ધાસ લીધુ મુનામી,
 ગજે અગ્નિનુ પાત્ર એ દ શુ નામી,
 ધરી ધ્યાનમાં ત્રિપુરાશિજ પુરા,
 થવા બપ આને મુનારિ જપુ ગ. ૧૯

૧૭ ધરૂ ઇ-શત્રુઓની એ ચેટા [ત્રૌપદી હગ્ધુ ૩૫] કાશી [કાશા
 નેવી ચેટા] છે મતલબ કે તેમણે યોગ્યાયોગ્ય વિચાર્યા વગર આ અજનીતર
 ક્યું છે, એમ હું મને [મનમાં] ધરૂ છું અથવા તેના ગ્રાણુ હરવા એ તો
 મારે મન કાક ચેટાનત છે વરૂ ઇ-આજ અમો સર્વ બાધઓ [નિશ્ચય રણે
 [રણુમાં-સમામમાં] પધારી [જઈ] પો મર્વમાથી હુ તે કૈશેય ઉત્તમ
 વનાર શત્રુને યુદ્ધમાં વડ [પમદ ૩ અથવા વડના સામે બોનાવુ], અને
 ધારીને [જાણીને] તેનુ આપ [પાણી] હડ

૧૮ હિમાદ્રિ ઇ-હિમાનય પતલ ઉપર ભાગતે પગે મધ શી રીતે ચડે
 [ચડીગતે] ? [એ જેમ અશ્વમ છે તેમ ત્રૌપદી હરીતે જરૂ મેળવેલા પથ
 અશાભ છે] દર્શાવતાક કા- અમો ઇ-અમો પચને [પાચ બાધઓને]
 મને મધ બાણધારી અને [છતવા આને] તો તેને શિરે [માથે] નધારી [અ
 ણુધારી] પીઠા પડી [એમ જાણવુ] આવી શત્રુની અવસ્થા પૂરેક પોતાનો ઉ-
 ત્તર ખતા પો છે મારે મર્વ નામે વ્યભિચારી ખારની બચના

૧૯ રુદ્રાસ-જપુને ગાળી મુઝે એનુ મિત્રે અર્ચુનને આપેનુ એક અન-
 અવજ મુનામી-સાગ નામસાગ (આન કીર્તિનાગ) અર્ચુને ગજે ઇ-રજેને
 એ અર્ચુન રુદ્રાસને [બાદાને] અગ્નિનુ પાત્ર નામી દે [દારી દે] ! 'માદા-
 ને' ૪૬ અધ્યાક્રમ માનીએ તો 'કેતરાપનુતિ', નહિ તો ઉત્તરેશા-
 ધની ઇ- [અર્ચુન બોને છે] આજે પુનરિ [અરિતા પુન] અને ગ [સમ-
 દિ] અથવા પુન [સનુતા નમન] અગિ [નમ] અને રા [તેમની લક્ષ્મી]
 એ સુપ પૂરા થવા મારે [એ મર્યા અત આ મુવા મારે] ત્રિપુરાશિ (મદા-

વહી એણું મુજે ધર્યું આપ પાણે,
અરિને શકે ધારી મારેજ પા'ણે;
સુરામે હણ્યો ને વિધે લંકરાણો,
કરું એક બાણે અરિલંક રાણો.

૨૦

પ્રતિજ્ઞા ધરી એવી યોજે સુતીર,
સુરો, સર્વ કંધ્યા ગઈ સુખ તીર;
ન વેરી વડો તે પરે બાણુ સાધે,
વળે વિશ્વ ઉધું રખે બાણુ સાધે.

૨૧

વિચારીજ વે'લા વળાવ્યા મુનિને,
અસુરારિ આદિ ભણાવી મુનિને !

દેવ) ને ધ્યાનમાં ધરીને જાપ જાણું (રૂદ્રાસ્ત્રને યોજવાનો મંત્ર બાણું). અથ-
વા, આજે પુરારિ (પુરા + અરિ)—અરિ અને તેમની રા (લક્ષ્મી) એ બન્ને
પૂરા થવા માટે (નાશ પામવા માટે) ત્રિપુરાસરિને પૂરેપૂરા ધ્યાનમાં ધરીને જાપ
જાણું (અસ્ત્ર પ્રયોગનો મંત્ર બાણું).

૨૦ આપ—ધનુષ્ય પાણે—હાથે. અરિને ઈન્—શકે (રખે) અરિને
(શત્રુને) ધારી (તાકીને) પાહાણે-પથરાએ મારે છે. અથવા તાકીને ને શત્રુને
પથરાથી મારી શકે છે. ઉત્પ્રેક્ષા. સુરામે—દશરથ પુત્ર રામે. લંકરાણો—લંકાને.
રાખ રાવણુ. અરિલંક રાણો—શત્રુની કેડનો લંક રાણો કરું (નાશ કરું),
ઉપરમા.

૨૧ યોજે—(ધનુષ્યમાં). સુતીર—રૂદ્રાસ્ત્ર નામે બાણુ. સુરો ઈન્—તેને
રૂદ્રાસ્ત્રની યોજના કરતો જ્ઞેઈને સધળા સુરો (દેવો), જગતના સુખ રૂપી સ-
મુદ્રની તીર હવે ગઈ, [એમ વિચારીને] કંધ્યા. કપવાનું કાપણું કહે છે. ન
ઈન્—કાંઈ એવો વડો [મોટો-જે બીજા સામાન્ય અસ્ત્રથી ન નાશ પામે એવો]
વેરી અગ્રનુંનો નથી કે જેથી અગ્રનું આ બાણુ [રૂદ્રાસ્ત્ર] તેના ઉપર સાધે
(સાંધે-યોજે છે) । રખેને એ બાણુ જો સાધે (મંત્રથી સિદ્ધ કરે અથવા બા-
ણુ પોતાના બળને અનુરૂપ કાર્ય સાધે (સિદ્ધ કરે) તો વિશ્વ ઉધું વળે. મ્લોકના
પૂર્વાર્ધમાં તીરને છોડવા રૂપ કારણનો પ્રસંગ ઉત્પન્ન થતાંજ સુખ નાશ પામ-
વા રૂપ કાર્ય થયું એમ વર્ણવ્યું છે માટે અપભ્રંશોચ્ચિત્તિ અલંકાર,

નહીં શત્રુ બાણે નહીં યોગ્ય માને,
મુકે અસ્ત્ર તો ત્યા ખુવે સર્વ માને
મુનિરાયત્માવ્યા શકે હોય ભાનુ,
કિરીટીની ચક્ષે પથાર્યાજ ભાનુ;
હભી અતરીક્ષે વધા મુનિ દેવા,
ન મારે કશુ ભાધ લેવાજ દેવા

૨૨

૨૩

(પાણ) રખે અસ્ત્ર મૂકો ભવે સર્વ સાજે,
મરો પચ બધુ સુઅગેજ માજે,
મુણી વાણી એવી અમર્યુ વેણુ ગક,
અયોગ્યા પરે મૂકતા યાય વક

૨૪

૨૦ વિચાર ઈ—અસુરારિ આદિ (અસુરના શત્રુ હ્રસ્વ વગેરે દેવોએ)
એમ વિચારીને મુનિને (વદોક્તિમા - એકદેશી જ્ઞાનપાળા—વ્યવહારના,
અનભિય એવા) મુનિને (ઋષિઓને) બણાવીને (કેમ બોલવુ તે શીખ-
વીને) વળાવ્યા (અર્જુન પામે જવાને વિદાય કર્યા) કાષ્ઠ ઓછા નિપુણ માણસ
પાસે કાષ્ઠ કહેનગનનુ ટોચ સારે તેને બણાવીને (શીખરીને—દેવે પ્રસંગે કેમ
બોલવુ તે ન પૂર્ણ કહી બતાવીને) મોકળામા આપેલે. ' બણાવીને ' શબ્દ
ની માથે ' મુનિ ' શબ્દ જોડયો છે મારે ' મુનિ ' નો જે અર્થ કર્યો છે તે સ ગત છે
શુ બણાવ્યુ તે કહે છે નહિ ઇન્દ્રે મુનિ ! તમારે ત્યા જલને એમ બોલવુ કે,
હે અર્જુન ! તું, શત્રુ કાણ છે તે બણવો નથી, તેમ તે શત્રુ આ મહાઅસ્ત્રથી
પરાજિત કરવાનેજ યોગ્ય છે કે નહિ તે પણ તું બણવો નથી, એમ છતાં તું
એ અસ્ત્ર મૂકે તો તાર સર્વ માને (માન પપુ) ખૂએ એમ છે

૨૩ ભાનુ-સૂર્ય કિરીટી ઇન્દ્ર-સૂર્ય મ-ખા તેજસ્વી મુનિઓને તેજને કિરીટી
(અર્જુન) ની આખે ભાનુ (પ્રાશના કિન્નો) પથાર્યા (પથગાધ ગયા) અ-
ધાત તે તેજથી અનબધ ગયો સ અધાતિગયોક્તિ. ઉર્ણ-ઉર્ણા ગદીને
અ તરિક્ષે—આમશમા ન ઇન્દ્ર—ભાધ ! મારે કાંઈ લેવા દેરા નથી ! (આગંબમાજ
આવુ બોનવુ તે મુનિવુ મુનિપણ બતાવી આપે છે)

૨૪ રખે ઈન્દ્ર—મધગા માગથી બરેતુ (મ નાદિકથી સિદ્ધ કરેતુ)
અસ્ત્ર તમે રખે મરો ! જે મરો તો તમે પાને જવું સાજે અગે છતાં (દૃઢ
અથવા નીચેગી છતાં) મરો (નાર પામનો) મુખી ઇન્દ્ર—મુનિની એવી વાણી
મુખીને શકે (કિન્ને) જે વેણુ કશુ ઉત્તુ તે રમર્યુ (સભાર્યુ) તે વેણુ એતુ કે
અરોગ્ય ઉપર એ અસ્ત્ર ડોચથી નક (વાકુ) યાય—નિગેય નીપજે

સ્મરતી વેણુ તે બાણ બાથેન મૂકયુ,
 ખરે ચિત્ત તુ આજ આદેશ ચૂકયુ,
 વિચારે પડ્યો એમ કિરીટો જવે,
 રથો નેહી લાવ્યા લધુ ભ્રાત તેવે ૨૫
 યુધા પચ આડઠ ને અશ્વ વાળ્યા,
 શુ પચાગ દેવો અરિએજ બાળ્યા,
 વધો પાર્ય ત્યા તો પ્રતિજ્ઞા ધરીને,
 ચૂર ચીર ઉતાયું તેને વરીને ૨૬
 નહીં વાસરો કે નહીં પો'ર નેચે,
 ભલે હોય વિધણુ મહાદેવ સોચે,
 ઘટી એકમા શત્રુ મારી મરોડુ,
 કદા હોય પૂષા વણો સુત તોડુ ૨૭
 વદ એમ અકો પડેલાજ લેતા,
 મુણ્યો શબ્દ એવે રડે કો હલેતા;
 ગયા તે બાણો તો ફોંધી આપ દાસી,
 વિચારે હવે તો રહી આપદા સી. ૨૮

૨૫ બાથે—બાણ મૂકવાના કોશમાં, પછી અર્જુન ચોતાના ચિત્તને કહે છે કે, હે ચિત્ત ! તુ આજ (ઈંદ્રનો) આદેશ (આજ્ઞા) ચૂક્યુ ! લધુ ભ્રાત-નકન સહદેવ

૨૬ આડઠ થયા—રથમાં બેઠા પચાગદેવ—પચાપતનદેવ (શિવ, વિષ્ણુ બાણપતિ સૂર્ય, શક્તિ) શુ પચાગ દેવો એજ શત્રુ રૂપે દેખાયા ! અથવા (' અરિએજ ' બેમા લેધએ તો) શુ અરિએ (શત્રુએ) પચાગ દેવોને બાળ્યા ! ચૂર ઈં—જેણે દ્રૌપદીનુ ચીર ઉતાયુ તેને વરીને (સત્રામ ફરવા બોનારીને—પસં કરી) ચૂર (ચૂરો મરી નાણુ)

૨૭ વાસરો (વાસર)—દિવસ જેવે—જેઈએ કદા ઈં—કદાપિ કદા (મૂર્ખ) તો સુત (પુત્ર—યમ) હોય તો તેને પણ તોડુ (હરાવુ—માર) !

૨૮ રહે ઈં—એમ (એવી રીતે) સ્મરમાં પડેના અમ (દ્રૌપદીએ નામેના આજ્ઞાણાદિ વિહો) નેતા એમ ૧૨ (બોને છે) એવે તેમણે શબ્દ સામળ્યો કેમકે હવેતા (નાનાન-બાળા બુદ્ધિની સ્ત્રી) રડે છે ! આપદા સી—પોતાની દાસી સ્ત્રી ઈં સી આપદા સી ? કેમકે બધો વૃત્તાત તે હવે કદેશે)

શ્લોક.

આપદા સી હવે, આપ દાસી મળી,
 આપ છાંટે ઉઠે, આપણી એ વળી;
 આપગા તીર એ, આપવર્ચે ભળી !
 આ પદ પાટવી, (શે) આપદામાં પળી. ,

૨૯

વલણ.

દાસીમાં પાટવી પદ ધારે, આપદા પદ તે આવી રે ;
 પ્રેમાનંદ દિન સુખ દુઃખ એવાં, થાય નિમ્મુ ભાવી રે.

૩૦

કલ્પું ૨૦ મું.

શ્લોક.

ફટતી કંઈ વાર અપાર મહિલા,
 વિણ શુદ્ધ પડેજ કદા મન સીલા;
 વદતી કેદો પાંડવને તહિતો રે.
 સ્મરતી વદી તે હ વ નેતહિતો રે.

શ્લોક.

દીડી દાસો પડી કુમાં વૌલપતી જે ત્યાં અતિશે રહી,
કેલુમાં ધરો પીલતાં દોન યદ્ જાણે હશે શેરડી;
પૂછે સારથિ દ્રૌપદી-મિત્ર અતિ દાસી અરે શે રહી,
જે આ પાંડુ-મૂનુ પૂછે વદ સખે પૈરી સૌ રે'શે રહી. ૨
નાહે શત્રુ હુ, ઇદ્રસેન, કહિ દે, જલ્પે ન શે કાકિની,
દીનત્વે મુખ સૂકતુ નયન મીઝ્યાં શે તને કાકિની;
આખો જે ઉઘડેજ તો ધવલ તે જાણે દિસે કાકિની,
સત્યા ! સત્ય વદા કુરુપતિ ખરે જૂઠું ન જે કાકિની. ૩
રે યોધુ અટ ખોલ ખાળો જાળ ના દશે જશી આરશી,
ભીડી જે મન મધ્ય ગાંડ ગુરવી ખોલો હવે આ રસી;

મા તે મનને શિયા જેવું કરીને શુદ્ધિ વગર પડે ગ્રાહ વખત તે તહિ' (તે જાણે) પાંડવોને વદતી (એભાનમા પાડવોને કાઢ કહેતી હોય તેમ ભવારો કરતી). અને તે એમ વદીને (પછી પાંડવને ત્યાં નહિ દેખવાથી) પોતાના નેત (નેતા-ધણી-પાંડવ) નહિતો (હિતુધ્વજનારા) ૩ (શિવ) તથા ૫ (વરુણ) ને સ્મરતી. (એના હેતુથી કે પાર્થિવ અહીં નથી તો તેમના ઇદ્ર શિવ તથા વરુણ અહીં આવીને દ્રૌપદીને છોડાવે !)

૨ શ્લોક—સાર્થવિકીરિત. દીડી ઇન્-જે દામી ત્યાં (દ્રૌપદીનું હરણ જે માર્ગે થયું હતું તે માર્ગમાં) અતિશય રહી દુતી. તે દાસીને કુમાં (પૃથ્વી ઉપર) પડીને વિલપતી પાંડવોએ દીડી. દીન યદ્—નિસ્તેજ યએશી. પૂછે ઇન્—તે દામીને સારથિ પૂછે છે કે, અરે દ્રૌપદીની અતિ પ્રિય દામી તું શે રહી (શા માટે રહી—ગડે છે) ? જે આ પાંડુના મનુ (પુત્રો) તને પૂછે છે, માટે હે સખે (મિત્ર) તું વદ (ઉત્તર આપ) કે પૈરી (શત્રુઓની) સૌઓ રડીને રહેશે !

૩ શ્લોક—હે દામી હું શત્રુ નથી પણ ઇદ્રમેન (પાંડવનો મારથી) છું માટે તું શત્રુ ક્યાં ગયો તે કહી દે અરે કાકિની (પાછી સ્ત્રી) ! તું શે ન જલ્પે (કેમ નથી બોલતી) ? તારું મુખ દીનપણથી મૂકાઈ જાય છે, અને તે નયન મીઝ્યાં છે, તને તને (સગીર) કાકિની (કંઠણી) યદ્ છે કે શુ ? જે તારી આખો ઉપડે છે ત્યારે તે જાણે કાકીની (કાકી) હોય એવી ધવલ (ધોળી) દેખાય છે. હે સત્યા ! (એ નામની દામી !) સત્ય બોલો, ખરે અહીં કુરુપતિ છે, અને એમાં કાકીની (રતિ) પણ જૂઠું નથી.

જે કે, દ્રૌપદી આ રહી તવ ખરી ના જો વદે આર શી,
છે પાંડુતન નો'ય અન્ય અબળા ! જો રાજના આ રધી. ૪

જે સ્તુતિ કરવાજ ચોગ્ય અતિ છે કયાં તે ગઈ પાલિ રે,
મોઠાં નેત્ર શુ હરિણુ છે નિરપિત એ પાંચે તણું પાલિ રે ;
જો તેને હશે કોઈ જન્ય જગમાં (તો) લાગી તિને પાલિ રે,
રે પચાતન શા સુપચ વર છે વીંટાય જો પાલિ રે :— ૫

તો તેને નર કોણ જુદી કરવા મારે ન આ પાશ છે ?
નાકે વા જગતી તમે વિચરતો જાણેજ આ પાશ છે ;

૪ રે ઈ— રે બાળી ! જેવી આરથી ચોખી હોયછે તેવું ચોખુંચટ
(સ્પષ્ટ)જોય કે જેથી જળ દરે ના (તું અમારું જળ દેખે નહિ) . અર્થાત્ તું
સ્પષ્ટ નહિ જોયે તો તને અમારે જળ દેખાડવું પડશે. (દારી પાસેથી સમાચાર
મેળવવાને ખીજ ઉપાય કામે ન લાગ્યા ત્યારે જય બતાવી જુએછે). બીડી ઈ—
તમે જો મનમાં ચુરવી (ચુર્વી—ખારે) માંઠ બીડીછે તે આ રસી [દોરડી—જેવડે
માંઠ બાધેલી તે] હવે જોયો (જુદી કરો). અર્થાત્ મનમાં જે દોષ તે હવે કરી
નાખો. જો કે ઈ— જો તું એમ કહે કે 'દ્રૌપદી આ રહી' તો તું ખરી; જો એમ
ન વદે તો તું આરથી [સોદાની અણી જેવી] અમને લાગશે. હે અબળા ! આ
પાંડુના તન [તનય—પુત્ર] છે, અન્ય [ખીજ] નો'ય [ન હોય], રાજના રી
(ઋણ) અર્થાત્ ગર્જા તે આ વેલા, તું જો.

ક્રોધી ક્લેશીં નિજે કથં કુરપતિ તે ર શું આ પાસ છે;
 લોભીનું ધન કો હરે કુવિધિએ એ રંગ, આ પાસ છે. ૬
 શું એ મૂઢ ન જાણતો હરણને જશે સહુ વિગ્રહે !
 એ નારીજ સનાથ ધારી નહિ શું નાદો ગયો વિગ્રહે!!
 રે રે થાયજ ખેદ વેદ વદું (હું) તે સૈન્ય થયો વિગ્રહે,
 ખોલો ખાળ હવે જતો ભય થયો સુખી થયાં વિગ્રહે. ૭
 શાએ શે સખિ આવિયા કિરીટો તો શી છે અજા આજ રે,
 લાવ્યા દ્રૌપદી જાણ નિશ્ચય હવે એ જો આ જામ્યા જરે;

૬ તો ઈ-જો એમ છે તો તેને (દ્રૌપદીને) તેના પતિથી છૂટી કરવાનું કયો નર ધારે ? અને એમ કરવું તે શું પાસ (કાંદો) નથી ? અર્થાત્ દ્રૌપદીને પાંડવોથી છૂટી કરવા ધારવું તે જાણી જોઈને કાંદમાં કસાવા જેવું છે. નાકે ઇ-જો કાંઈ નાકે (સ્વર્ગમાં) અથવા જગતી તલે (પૃથ્વીના પૃથ ઉપર) વિ-અરતો હોય (ફરતો હોય)-દેવ કે મનુષ્ય વગેરે હોય, તે તો જાણેજ કે આ (પાંડવો) પાસ (પાસે) છે-અને ફર છતાં પણ સદૈવ પાસેજ ધારે. હે દાસી ! જેણે કુરપતિ (પાંડવો) ને ક્રોધીકૃષ્ણને ક્લેશી કથં ને (દ્રૌપદી) ને હરનારો શુ-આ પાસ (આ તરફ) છે ? લોભી ઇ-લોભીનું ધન જે કુવિધિએ (તેના આ-ખ્યા સિવાય અથવા તેના પૂરતો જાણે આખ્યા સિવાય છાનોમાનો કે કપટ વ-ગેરેથી હરે તે રંગનો આ (દ્રૌપદીના હરણના) પણ પાસ (રંગ-પદ-ભાવ-ના) છે. અર્થાત્ લોભીનું ધન હરવું અને પાંડવોની દ્રૌપદી હરવી એ સમાન છે.

૭ શું ઇ-સારથિ કહે છે શું એ (દ્રૌપદીનું હરણ કરનાર) મૂઢ, જે-થી ઉપજેલા વિગ્રહે (લઢાઈથી) સહુ (સપત્તિ વગેરે) જશે [નારા પામશે] એવા હરણને (હરણ કરવું) એ કેવું કુપ્કર કાર્ય છે તેને) જાણતો નથી. (અથવા) તેણે એ નારી (દ્રૌપદી) ને સનાથ (નાથવાળી) ધારી નહિ કે-જેથી તેણીનો (પાંડવોથી) વિગ્રહ કરવામાં તે નાહો-નાહો ગયો (તે કાર્ય તેણે હોંસથી કર્યું) !! અથવા, વિગ્રહે (વિસ્તારમાં, મતલબકે વિશાળ જગલમાં) નાહો નાહો ગયો !! રે રે ! મને ખેદ થાય છે. અને હું વેદ વદું (નકી કહું છું) કે તે સૈન્ય (શત્રુની સેનામાં) વિગ્રહે (વિભાગ પણ) થયો. અર્થાત્ તેની સેના નાશી ગઈ અપભ્રાંતિ થયો. જોયો ઈ-હે બાળ (દાસી) ! તમે જોલો, હવે સ્થાય જતો થયો (આવતા થયો-ગયો) અને (આપણે સહુ) વિગ્રહે (શરીર) સુખી થયાં.

જે કે, દ્રૌપદી આ રહી તવ ખરી ના જે વદે આર શી,
છે પાંડુતન નોંય અન્ય અબળા ! જે રાજના આ રધી. ૪

જે સ્તુતિ કરવાજ યોગ્ય અતિ છે ક્યાં તે ગઈ પાલિ રે,
મોટાં નેત્ર શુ હાણિ છે જિવિત એ પાંચે તણુ પાલિ રે ;
જે તેને હરી કોઇ જાન જગમાં (તો) લાગી તિને પાલિ રે,
રે પચાનન શા સુપચ વર છે વીટાય જે પાલિ રે :— ૫

તો તેને નર કોણ છૂટી કરવા ધારે ન આ પાશ છે ?
નાકે વા જગતી તલે વિચરતો જાણેજ આ પાશ છે ;

૪ રે ઈ૦— રે બાળા ! જેવી આરશી ચોખી હોયછે તેવું ચોખુંચટ
(સ્પષ્ટ) મોક્ષ કે જેથી બળ દશે ના (તું અમારું બળ દેખે નહિ) . અર્થાત્ તું
સ્પષ્ટ નહિ બોલે તો તને અમારે બળ દેખાડવું પડશે. (દાસી પામેથી સમાચાર
મેળવવાને બીજા ઉપાય કામે ન લાગ્યા ત્યારે બચ બતાવી જુએછે) બીડી ઈ૦—
તમે જે મનમાં શુરવી (શુર્વી—મારે) ગાઠ બીડીછે તે આ રશી [દોરડી—જોવડે
ગાંઠ બાધેથી તે] હવે બોલો (છૂટી કરો). અર્થાત્ મનમાં જે હોય તે હવે કહી
નાખો. જે કે ઈ૦— જે તું એમ કહે કે 'દ્રૌપદી આ રહી' તો તું ખરી; જે એમ
ન વદે તો તું આરશી [સોદાની આણી જેવી] અમને લાગશે દે અબળા! આ
પાંડુના તન [તનય—પુત્ર] છે, અન્ય [બીજા] નોંય [ન હોય], રાજના રધી
(ક્ષત્રિ) અર્થાત્ રાજાંયે તે આ તથા, તું જે.

૫ રે ઈ૦—જે આતમ્ય મુતિ કરવા યોગ્ય છે એવી તે પાલિ (પાશુલી—
રથેથી) દ્રૌપદી ક્યાં ગઈ? અથવા, પાલિ (મુતિ રૂપ)—દ્રૌપદી ક્યાં ગઈ? તેનું
નેત્ર શુ (જાણે) દરણી છે (હોય) એવા મોટાં છે, અને એ પાંચે પાંડવનાં
હિતની પાલિ (રક્ષણ કરનારી પાળ રૂપ) છે અથવા, તેનાં જિનાં મોટાં
નેત્ર છે કે તેથી તેને જેઠને ઝાઠ એમ ધારે કે શુ આ દરણી છે? એવી એ
સ્ત્રી આ પાંચે પાંડવોનું હિત પાલી (કર્વક રૂપ કઠીને) ક્યાં ગઈ? જે ઈ૦—
જે તેને જગતમાં ઝાઝ દરી જાન તો તેને [તે દરનારને] પાલી [પાળી—
છરી] લાગી એમ જાણવું. અર્થાત્ તેમનું મોજાજ આજુ'મજાજુ. રે ઈ૦—
રે ! [ગઈ સૂચક મંજોધન] આ તેના પચાનન (ગિંદ) સરખા પાંચ ઉત્તમ
વર છે તેમને તે પાલિ (વેડ રૂપ દ્રૌપદી) વીટાય છે તે તું જે.

ક્રોધી ગરેશો જિજ્ઞાસુ કર્યા કુરુપતિ તે રે શુ આ પાશ છે,
લોભીનુ ધન કો હરે કુવિધિએ એ રગ,આ પામ છે. ૬
શુ એ મૂઠ ન જાણુતો હરણને જાશે સહુ વિમરે !
એ નારીજ સનાથ ધારી નહિ શુ નાદો ગયો વિમરે ! ૭
રે રે થાયજ ખેદ વેદ વદુ (હુ) તે સૈન્ય થયો વિમરે,
ખોલો ખાજ હવે જતો ભય થયો સુખી થયા વિમરે ૭
શાએ શો સખિ આપિયા કિંગોટી તો શી છે અજ્ઞા અજ્ઞ રે,
લાવ્યા દ્રૌપદી જાણુ નિશ્ચય હવે એ જો અ જાજ્યા જરે,

૬ તો ઈન્-જો એમ છે તો તેને (દ્રૌપદીને) તેના પતિથી જુદી કરનાર
કયો નર ધારે ? અને એમ કહ્યું તે શુ પાશ (કાદો) નથી ? અર્થાત્ દ્રૌપદીને
પાડવોથી પૂરી કરવા ધાગુ તે જાણી જોઈને કાદમા કાદવા જેવું છે નાકે
૭-જો કાદો નાકે (ગર્ગમા) અથવા જગતી તમે (પૃથ્વીના પૃથ હપર) નિ
ચરતો હોય (કન્થો હોય)-દેવ કે મનુષ્ય વગેરે હોય તે તો જાણેજ કે આ
(પાડવો) પાસ (પાસે) છે-અમને દૂર છતાં પણ સદૈન પામેજ ધારે હે દાસી !
જેણે કુરુપતિ (પાડવો) ને ક્રોધી અર્જુનને પત્ની રૂપે તે (દ્રૌપદી) ને હરનારો શુ
આ પાસ (આ તરફ) છે ? લોભી ૭-લોભીનુ ધન જે કુવિધિએ (તેના આ
ખ્યા સિનાય અથવા તેનો પૂગનો જાદનો આખ્યા સિનાય લાભોઆનો કે કપટ વ.
ગરેથી હરે તે ગંગો આ (દ્રૌપદીના હરણમા) પણ પામ (રગ-પદ-આર
ના) છે અર્થાત્ લોભીનુ ધન હરવું અને પાડવોની દ્રૌપદીહરણીએ સમાન છે

૭ શુ ૭-સારથિ કહે છે શુ એ (દ્રૌપદીનુ હરણ કરનાર) મૂઠ જે
થી હપજેના નિમરે (લદાઈથી) સહુ (સપત્તિ વગેરે) જાશે [નાનપામગે]
એના હરણને (હરણ કરવું એ કેવું કુષ્ટર કાર્ય છે તેને) જાણતો નથી
(અથવા) તેણે એ નારી (દ્રૌપદી) ને સનાથ (નાથનાળી) ધારી નહિ કે
જેથી તેણીનો (પાડવોથી) વિમર કરનામા તે નારો-નારો ગયો (તે કાર્ય તેણે
હોસથી કયું) ! ! અથવા, વિમરે (વિત્તાગમા, મતનગકે વિમાગ જગનમા)
નાદો નારો ગયો ! ! રે રે ! અને ખેદ થાય છે અને હુ વેદ વદુ (નખી કહુ
ધુ) કે તે સૈન્યે (શત્રુની સેનામા) વિમરે (વિજ્ઞાન પણ) થયો અર્થાત્
તેની સેના નાશી ગઈ અથવા તિથયોજિ બોલો ઈન્-ટ બાગ (દાસી) !
તમે જોતો, હવે સ્થાય જતો થયો (આત્મા થયો-ગયો) અને (આપણે મહુ)
વિમરે (શરીર) સુખી થયા

આ ચાતુકવડે હાણું નવ વદે, ના ચે અગ્ન આગ રે,
 વીરાણી નિજ સાથ, બીકણ થવું નારો અગ્ન આગ રે. ૮
 પાંડુનંદન જોઈ સૌંદર ઉચરે માર્યા અરે વિધિએ,
 ભાષેછે જગ જોગ આ યયય કે' શું કો' સરે વિધિએ;
 જો તું સારથિ બે ભણે દરર કે બોલે દ્ર એ વિધિએ,
 ભાખી ઢાકજ લાગવે થય ભણે નાના વદુ વિધિ એ. ૯

૮ શોએ ધ૦-હે મખિ ! જો ફિરીટી (અગ્નું) અહીં આવ્યા છે તો તું શું
 કરવા શોએ છે ? હવે આગ મી અગ્ન (હગ્ન-દરકત) આવવાની છે ? લાખ્યા
 ધ૦-હવે દ્રૌપદીને નિશ્ચય લાખ્યા એમ જાણુ અને એ જાખ્યા (જાપા) નેજા તું
 'આગ જોએ (જોય-જો) મતલબ કે એ સુનિ તું આગ દેખીશ. અથવા 'અ
 જોએ જાખ્યા જરે' એ પદ પાડીએ તો, જોએ (જોય-જો) એ જાખ્યા (જ
 ગા-જગા શત્રુ રથજ) જરે (જરે-જ, જ એ વણે સમાન ગણાય છે મા-
 ૮) તો દ્રૌપદીને નિશ્ચય લાખ્યા એમ જાણુ. અથવા એ જરે (જરેજર)
 જાખ્યા (જગા-જગાઓ) જોએ (જોય-જુએ છે તેથી દ્રૌપદીને નિશ્ચય
 લાખ્યા એમ જાણુ. આ ધ૦-જોતું નહિ વદે તો, હું) તને આ ચાતુકવડે હાણું, માટે
 તું આગ (આ સમયે) અગ્ન (બોકડી-શ્વપાત ગરીબ) થકેને રદીશ નહિ.
 વીરાણી ધ૦-નિજ (તારે પોતાનો) માથ વીરાણી (વીરસી) નો છે તો
 નારીઅ [નારીય-હે નારી !] જા, [જા જા !] આજ તારે બીકણ થવું ! !
 અર્થાત્ ન થવું જોઈએ અથવા, નારી ! જા, આજ તારે અબીકણ થવું. ('ના-
 રી' શબ્દ પડીનો 'અ' 'બીકણ' શબ્દની પદેસાં જોવાથી) બીકણ થવું નહિ.

એવું સાંભળી નાર તોજ ફૂટવા લાગી છાં પોકરે,
 બોલ્યા બંધુ વિચારી તો મનથકી આ શ્યાં છા પોકરે;
 સોંપો ભીમ બલે બળે સુમુનિને કે કર્મ છાપો કરે,
 આ માર્ગે પડી એહ તો હર બલો વેગેજ છાપો કરે. ૧૦
 ભાખ્યો ભીમ સુયોધ તે મન ગમ્યુ છે ઠીક ડિંબાહવે,
 સારૂ વાનરતુ વિધિ લિખિત ને ધારાજ ડિંબાહવે;
 છો જતો આરિ ન્યાં જવુંજ ધરતો છે આજ ડિંબાહવે,
 ધારી ધ્યાન મને પથેજ પળિયા છે સત્ય ડિંબાહવે. ૧૧

૧૦ એવું ઈ— એવું સાંભળીને તે નાર તો ફૂટવા લાગી અને પોતાની ઈચ્છાવડે પોકરે (પોકાર) મૂકવા લાગી, અથવા, પોતાની ઈચ્છાથી પોકારી રા (રાય—રાવા લાગી). બોલ્યા ઈ— એવું જોઈને બંધુઓ મનથી વિચારીને બોલ્યા કે આ શ્યાં (શુ) છા (છાં—છે), તેનો પો (તક) કરો; અથવા, (તલ ને એક ગણીએ તો) આ પોકરો [પોકરો—પોગરો] શ્યાં છા (શુ છે) ! અર્થાત્ આ દાસી આપણને માગેલી, ખબર ન આપતાં આમ શા મારે રડે ફૂટે છે ? સોંપો ઈ—તેજોઈને ભીમ બલે [કહેછે] કે એને બળે [બળથી] પકડીને સુમુનિને [આપણા આવતા સુધી એવું રક્ષણ કરે એવા સારા મુનિને] સોંપો કે એના કર્મ ઉપર કરો છાપો [હાથ લાગે] અર્થાત્ એ વાત હવે જતી કરો—એનાથી આપણું કાંઈ વળવાનું નથી. કેમકે, આ માર્ગેજ ને એ [દાસી] પડીછે તો હવે, હર બલો [હર હર મહાદેવ કરાને] વેગથી શત્રુ સૈન્ય ઉપર છાપો કરો—છાપો મારો [કેમકે શત્રુ આ માર્ગેજ ગયેલા રોવા જોઈએ].

૧૧ ભાખ્યો ઇ—ભીમ નામે સુયોધ (સારો ચોવો) ને વચન ભાખ્યો (બોલ્યો) તે (મુવેને) મનમાં ગમ્યુ, એવું કે, ડિંબાહવે (હલ્લો કરવામાં) ઠીક છે. (દિવાહવ—divahav.) હવે સારું કે નહારું ને વિધિએ પ્રારબ્ધમાં લખેલું હશે તે ડિંબાહવમાં (નાની લડાઈમાં) ધારો. અર્થાત્ જણાઈ જશે. અથવા તે લખેલું તે હવે તો આ ડિંબા (લડાઈજ) છે એમ ધારો. છો ઇ—આરિ (શત્રુ—વ્યવ્રથ) ન્યાં જવાનું ધારતો હોય ત્યાં છો જતો, કેમકે એને આજ આહવ [લડાઈમાં] ડિંબા [બળ] છે, એમ [પાંડવો] મનમાં ધ્યાન ધારીને પથે [માર્ગે] પળિયા [આહવા] નેઓ બોલ્યા કે, હવે [આજ શત્રુ પક્ષમાં] ડિંબા (બળથી હરખ મયેલી ચીસો) સત્ય છે. અર્થાત્ શત્રુઓ જરૂર બળથી ચીસો પાડશે.

તેઓએ તપ ધૌમ્ય ગુરુ નિરખ્યા હૃષ્યો મુરાર્જન મને,
કો આનંદ કહેજ મધ્યપ તણો ધારે મુરાર્જન મને;
તેવા પાંડવ ત્યાં ખુશી, પતિજ ને જાણું મુરાર્જન મને.
ગાણું આ વિપજો પજો દુષ્પ ઘટી, (તે) ટાળે મુરાર્જન મને. ૧૨

શ્લોક.

આનંદ જેવો યશોદા મને જોઈ જાણીજ ગોપેશ આનંદ કે'ં,
આનંદ જેવો ધર્યો ને મધુકેટલો મારતાં નિપજુ આનંદકે છે;
આનંદ પુર દરે મેંત આણ્યો ન સોઈ કદા અન્ય ન્યાનંદને છે,
આનંદ તેવો ધરે કુતિસુંતુજ કાવ્યો થયાં આજ આનંદને છે. ૧૩

૧૨ મુરાર્જન-સારા રાજ-મુધિષ્ઠિર. કેવો દરખ થયો તેનું દૃષ્ટાંત આ-
પેછે: કો ઈન્-ભારે મધ્યપ [દારડિયો] મુરાર્જન [મન પીવાના પ્યાવા] ને
દાયમાં ધારે સારે તેનો આનંદ કો કહે?— કો ગુ વર્ણવી શકે!! તેવા ઈન્-પાંડ-
વો પણ સાં તેવાજ ખુશી થયાદના; કેમકે તેમને એ જ પત્નીજ [ખાતી] હતી
કે અમો મને [મનમાં] મુરાર્જન [મુર આજ-માયા=દેવતી માયા] ને પણ
જાણું [જાણીએ છીએ], અને આજે દુષ્પની વિપજો, પજો, ઘટી [વડી] એ
અને જામ [પોત્તાર] ને અમો ગાણું [ગાળીએ છીએ] તે મુરાર્જન [દેવો]
ટાળે [ટાળી રાકે]—દેવો આપણું દુષ્પ મટાડશે.

૧૩ શ્લોક-મદમામી હંદ (૭ તમામ + ૨ ગુરુ). આનંદ હન્-સોડા જેને
ગોપેશ (ગોપતો દયામી) નંદ કહે છે તે આ, એમ જાણીને તથા (તેમને)
જોઈને યશોદાના મને (મનમાં) જેવો આનંદ થયો હતો (નંદને યશોદાના દુષ્પ
સેઈ મધ્ય દત્તા ત્યાંથી કૃષ્ણે તેમને હોડારી આપ્યા સારે), તથા, વિપજુએ આ-
નંદકે (એ નામનું અમર) વડે મધુ અને કેટલ નામે દેવોને મારતાં જેવો
આનંદ ધર્યો હતો, અને જેવી સોઈ આ નંદને (નંદન વનમાં) છે તેવી અન્ય
(બીજી સ્થળે) કદા (કોઈ વખત) ન (નથી બની), એમ પુર દરે (દરે) મન-
માં જેવો આનંદ આપ્યો હતો. તેવાજ આનંદ કુંતીમુન ધરેછે કે આજ
આનંદને (આનંદન + એ = ખુશી થવું) છે, કેમકે હવે મૈત્રેય મન્યા તેથી
કાવ્યો થયાં [ધયા જેવાંજ છે]. હરિ.

વળણ.

આનંદકંદ મતિમંદ જાણે, જણાવે તે શું બાણી રે;
વંદું વિપ્રવર્ગે હવે અન્ય સર્ગે, મતિમંદ ગુણુ જોઈ ગાણી રે. ૧૪

કંડુકું ૨૧ મું.

શ્લોક.

રાતું દોસે મુખ ધોળો જટા પય,
ખેહ ભરી તન છે દીનતામય;
વેદ વિહીન ન શોભત ભૂ ભય,
દ્રૌપદો વિણ થયાજ અતિવય.

શ્લોક.

હે ભીમ આલ્ય અરિ જાય અપાર આધો,
પોકાર પૂર કરતો મુનિ હોઈ બાધો;

૧૪ આનંદકંદ ઈ—આનંદ રૂપી કંદને મતિમંદ (મંદ બુદ્ધિનો) પ્રથમ જાણે તે, તે આનંદ બીજાને શું બાણીને (કહીને) જણાવે? મતલબ કે હું પણ મતિમંદ છું માટે પાંડવોનો આનંદ યથાર્થ જણાવી શકતો નથી. વંદું ઈ—હવે હું વિપ્રવર્ગે (બ્રાહ્મણ વર્ગમાં) વંદું (પ્રણામ કરું છું), અને મતિમંદ એવો હું અન્ય સર્ગે (હવે પછીના સર્ગમાં)—કૃડવામાં તેમના (વિપ્રોના) ગુણુ ગણી જોઉં છું.

૧ શ્લોક—મોઢક છંદ (આર મગણ) રાતું ઇ—(મુનિને વેદ રહિત પૃથ્વીનું ૩૫ આપે છે) પૃથ્વીનું મુખ રાતુ દીમે—દેખાય છે (તે ઉપરની રાતી માટીવડે), પય (શીર સમુદ્ર વગેરેનું) રૂપી ધોળી જટા છે, તેની તન (દેહ) ખેહ (ધૂળ) ભરી છે અને તેથી તે દીનતામય દેખાય છે, એમ વેદ રહિત ભય (ભય ૩૫) પૃથ્વી ગોખતી નથી: તેમજ ક્રોધ અને ગોકથી જેતું ગણુ મુખ છે, ક્રોધ જેવી જેની ધોળી જટા છે, ખેહ (રખોડી) જાડેલી જેની તન (દેહ) છે, જે (દ્રૌપદી હગતાથી) દીનતામય થઈ રહેલા છે, તથા (નિત્ય કર્મ બનતું નથી માટે) જે વેદ વિહીન (વેદ રહિત) છે એમ ભૂભય (પૃથ્વી ઉપર ભય ૩૫) દ્રૌપદી વિષ્ણુ યથેવા અભિવન (વૃદ્ધ-ધૌમ્ય મુનિ) શોભતા નથી. ૩૫ક—અલંકાર, મુનિની નાજનાઈ અને દુર્દશા વર્ણવી છે માટે દૈન્ય.

નોઈ ગુરુ ઝટપટા થઈ પાસ આવ્યા,
 પાંડુસૂત્રું સુહરજે પડી પાય ભાવ્યા.
 પૂછ્યું ગુરુજી ગઈ ક્યાં-સુસતીજ કૃષ્ણ,
 સત્યા પડીજ રહતી તઈ રૂડી તૃષ્ણા ;
 શે કુ ખી દીન જાનિયા ગુરુજી અમારા,
 આવ્યા અમો નવ ધરો મન કલ્પનારા.
 જલધ્યા ગુરુજી ગરવા હરવા કુકળો,
 હાથે કરી વદન લુછી વરે શુ ખળો ;
 હે પાડુન દન ! કુસંધવ નામધારી,
 જાથે સુનારો હરોને કુમતિ તમારી.
 સળધે એહ ધરતો નિકટે જાનેવી,
 તેથી ગયા ઉદર મોઢક આશ સેવી ;
 સન્માન પાન જીવવી સતી હલ્લું કીધું,
 રે ભીમ તુંજ વિણ કુઃખ અપાર દીધું.

૨

૩

૪

૫

૨ શ્લોક-વસંતતિપકા. જાથો-કર્તવ્યથાન્ય. ઝટપટા-ઉતાવળા. પાંડુસૂત્ર-
 પાંડવો. ૩ કૃષ્ણા-દ્રૌપદી. સત્યા-એ, નામની પાંડવેલી દારી. તૃષ્ણા-ખીજ
 સારો સાંસારિક સુખની કે દ્રૌપદીને મળવાની આશા. કલ્પનારા-કલ્પનો સમૂહ.

૪ ગરવા-શ્રેષ્ઠ. હાથે ધૃ-શું (જાણે) ખટો (ખટ-ખીરીઆણો પડીમ-
 થેણો) હાથે કરી (હાથવડે) વદન (ગો) લુછીને જોસતો હોય ! તેમ તે જોશ્યા
 (યોને લાડવાની લાવમે દ્રૌપદીનું રક્ષણ ન કરી શક્યા માટે પાંડવે કપટો દેશે
 એ બાવથી ખટ પડી ગયેવા). શું જોશ્યા તે કહેછે : હે ધૃ-સ્પષ્ટ છે. કુસંધવ
 નામધારી-સંધવ (સિંધુ દેશનો એવું) નામ ધરનારો નહારો (જયદ્રથ). કુમતિ-
 નદારી જીવિયાતો.

ઓ જય આગળ વધી મુનિ શુંય કીજે,
 નિંદા તમારી થકી શાપ શું દેજ ખીજે;
 પાંડુતનો તમથી એ-જરિયે ન ખીન્થો,
 આ જયછે નવીન મારગ હર્ષભોન્થો. ૬
 વૃક્ષો પડીજ કરમાઈ ગયાં બિચારાં,
 છે કાપિયાં ઝટ જવા કુમ એજ સારાં;
 ધારો સુઅંગ કવચો નથી દૂર ભાઈ !
 વાંસે પજો વૌર બની શુભ શસ્ત્ર સાઈ. ૭
 નિર્ભત્સના અતિ, જયદ્રથ દંડ મોહી,
 ચિત્તેજ છે ભય ધણો મુખ શુભ રોઈ;
 ના અંગ સંગ કરિયો, ધરિયો ન ધ્યાને,
 ઝાલો જઈ ઝટપટે સતીનેજ માને. ૮
 વા'રે ચઢો મન ધરી વડું વેણુ રૂકું;
 શાયે અરિ હોન નહિ તવ આપ કૂકું;
 વિચાર જાર કુળનાઘરો ધ્યાન માને,
 લાવો મુચિત્ત અરિ જે અડકે ન વાને. ૯

૬ મુનિ શુંય કીજે—અમે-મુનિ શું કરીએ ? તમે કહેશો કે શાપ દેવો હતો તો, ખીજવાઈને શાપ શું દેઉં ? [કેમકે] શાપયકી તમારી નિંદા થાય. નવીન મારગ—નવો માર્ગ કરીને. હર્ષ—ભીન્થો—હર્ષથી ભીજાયથો.

૭ વૃક્ષો ઈં—(નવો માર્ગ કરવાને કાપેલા) કુમ—ઝડ. સુઅંગ—સારે અંગે. સાઈ—સાહી—પકડીને.

૮ નિર્ભત્સના ઈં—દ્રૌપદીએ જયદ્રથની નિર્ભત્સના (નિંદા) તો અતિ (યશ્વીજી) કરી, તથાપિ તે તેના દંડ (શિક્ષા) થી મોહી (મદ બની ગઈ છે). ચિત્તે ઈં—દ્રૌપદીના ચિત્તમાં તેનો ભય ધણો છે અને રોષને તેનું મુખ શુભ (યશુ) છે—સૂઝાઈ ગયું છે. માને—માન સહિત. અથવા સતીના માન ખાતર તેને (શત્રુને) ઝટપટ પકડો.

૯ પાંડવોનો મુદ્ધ કલ્પસાધ વધારવાને ધૌમ્ય મુનિ બોલે છે કે—વાહારે ઈં—સ્પષ્ટ છે. યારે ઈં—જો અરિ હીન નહિ યાવ તો આપ (આપણું) કૂકું છે. વિચાર ઈં—કુળના બાર (મોટપણ) તો વિચાર કરીને અને તેનું માને, (મા-

જે શ્રેષ્ઠ સ્ત્રી ધૃતથી ખરડાય આખો,
તે ભસ્મ સ્પર્શ કરવા ઘટિ નાજ દાખો;
હોમાય આન્ય કદો શાળજ છાલ અગ્નિ!
ના માર્ગે જગ સુમનો તણી હોય લગ્ન.

૧૦

શું દિવસોમવલ્લિને કૂતરોજ આટે,
શિયાળ જાત મૂગયા રમી ના ઉચાટે!
ઉચ્ચાટેને તણે શૃંગાલ તલાવડીમાં,
કંજે ભરેલો વિલસે કદો ના ઘડીમાં.

૧૧

૩ સિંહ એક તણી કામિની હોય લાઈ,
તેને મૂગો અતિ મળી પકડે શું ધાઈ!
તો સિંહ પંચ સરખા પતિ આપ માયે,
તેની પ્રિયા પકડવા હરશે ન હાયે !!

૧૨

એવાં તહીં પરૂ વેણુ સુણીજ ભીમે,
આખોજ ઉત્તર તહીં નર્મ ફાંઈધીમે !!

ન ૫૭) ધ્યાનમાં ધરીને જેથી આતિ દ્રૌપદીના વાને (વર્ણને-અર્થાત્ સારીર-
ને) ન અડકે-તેવું સુચિત્ત(માં) લાવે.

૧૦ જે ધૃ-જે શ્રેષ્ઠ સ્ત્રી (ધી હોમવાનો સરવો) આખો ધૃતથી ખર-
ડાય છે તે સરવો ભસ્મનો સ્પર્શ કરવાને ઘટિ (ઘટિત) નાજ દાખો (નહિજ
કહેવો). હોમાય ધૃ-આન્ય (ધૃત)ની સાથે શાળ (અંગરૂની છાલ શુ-
આગ્નિમાં હોમાયછે? અર્થાત્ નથીજ હોમાતી. તેમજ, મણુની (જગોએ)
સુમનો તણી (પુષ્પોની) સમી (યોગના) હોય નહિ. અથવા, સુમનો તણી
(દેવોની) લગિ (યોગના) હોય નહિ.-મરણના પ્રસંગમાં ગણપતિની રચાપના
યોગ્ય ગણાય નહિ.

૧૧ દિવસોમવલ્લીને-આઠાણુને યોગ્ય સોમવલ્લીના રસને. શિયાળ
જાત-શિયાળની જાતિ અથવા શિયાળનો પુત્ર. (જન્ ઉત્પન્ન થયું). ના ઉચાટે
-ઉચ્ચાટ ન પામે શું? શૃંગાલ-શિયાળ. કંજ-કમળ. નાગિનું વચન દ્વારા કે-
વિએ વીરનો ઉદ્દીપન વિભાવ વર્ણવે.

રે બધ બધ કર, ને કર આ ગદાથી,
લાડુ અડાડુ અવળા હવિ તો વધાથી. ૧૩

હે ની — વદ તવ મુખે કર તોજ દીધો,
યુધિષ્ઠિરે ઋષિથી ભાઈ બચાવી લીધો,
કલ્યાણરૂપ । કથુ હુ જઈ શત્રુ ગાહુ,
આઘા ખસો નવ વિલખનો વેળ ભાણુ. ૧૪

લાડુથી શાપ અપરાધથી દબાયો,
ને ક્રોધ કીધ તદપિ મુનિ તો લજાયો,
થાઓજ સાડુ ભાણી આપ ઉભા રહ્યા ત્યા,
પાડુતનો મન તને ધરોને ગયા જ્યા ૧૫

શ્લોક.

તહિ તો ગયા જહિ તો અરિ,
મન માય શોષ ઘણો ધરી,
ઐરજીનને ગુરુ જેહ કે',
કથુ તે મુણો મન શાત રે'. ૧૬

૧૩ પદ્ય-કોર ક્રોધ સ્થાયી ભાનું વ્યભિચારી રૂપે વર્ણન ૧૪ હે ની ઈ-ભીમ મોનના જતો હતો કે, 'હે નીચન' પણ યુધિષ્ઠિરે તેને 'હે ની' એવો અર્થ ઉચ્ચાર કરતાજ તે મુખે કર (હાથ) દીધો અને ઋષિને (ઋષિ ક્રોધે જરાપ શાપ દે તેથી) ભાનું બચાવી લીધો પછી ભીમે મુનિનો તિરસ્કાર કર્યો તેથી તેને ઉપજેનો ક્રોધ શાત કરાવના હેતુથી યુધિષ્ઠિર કહે કે, હે કલ્યાણ રૂપ/ હુ કહુ છુ કે તમે આના ખમો હુ શત્રુને જાંખે આનુ, હુ વિવળ કરવાનો વખત દેખતો નથી (અર્થના, હુ કલ્યાણ રૂપ-રૂડ કરે એનુ કથુ છુ, એમ પણ અર્થ થાય)

૧૫ લાડુથી ઈ-વાડુથી એ અપરાધથી શાપ દબાયો અર્થાત ભીમ-ને મુનિ શાપ તો દેત, પણ જ્યદ્યન્તા લાડુ ખાનાની લાનચમા દ્રૌપદી ગુમાવવા રૂપ અપરાધ કરેતો તેથી તે શાપ દમાઈ ગયો- શાપ દેનાનો નહિ ૧૬ શ્લોક-સર્ગાર્થકા ૭૬ [સજ્જગ] ગુરુ-ધીમ્.

વલણ.

શાંતિ થવા ક્રોધી ગુરને, કહે શ્રોતા શું હવુ રે ;
તે વર્ણવી હું દાણુ હવણાં, કવિ નહિ તદપિ કવું રે. ૧૭

કહવું ૨૨ મું.

શ્લોક.

પાયે પ્રણામો કિંધ વાર વારે,
સાયે જવા આપ મને વિચારે ;
ધારે ન કાંઈ તદપિ ધરે છે,
વારેજ વારે ગુર ઉચ્ચરે છે.

રાગ ગંગાદકનો.

ગુરજી વિધિમાં નિરમ્બુ હતુ ને,
થયુ તે ગયુ તે સહુ તે મતુ તે ;
નહિ આપ રૂઠા કંઈકષ્ટ કીજે,
વિધિને ગમ્યુ ને નવ મૂકી દોજે.

૧૭ શાંતિ ઇન્દ્ર-ક્રોધી ગુરને શાંતિ થવા [જેવું] શું હવુ [થયું] ?
એમ શ્રોતા કહે છે (પૂછે છે), તેથી તે હું હમણાં વર્ણવીને દાણુ છું અને
કવિ નથી તદપિ (તથાપિ) કવું છું [વર્ણન કરે છું] ‘કવિ નથી’ ક્યાંક
કવિનાં વચન વિનયસૂચક છે.

૧ શ્લોક-ઇન્દ્રવજ્રાવૃત્ત પાયે ઈન્દ્ર-પાયે (અર્જુને) ગુરને વાર વારે
(વારંવાર) પ્રણામો કર્યા અને પછી સાચે (અર્થ માટે) જવાને આપ (પોતે) મને
(મનમાં) વિચારે છે અથવા, (સાચે-ટોણુ) શત્રુ સૈન્યના ટોળામાં જવાને આપ
મનમાં વિચારે છે અથવા (સાચે-આથે) પોતાના ભાઈઓની સાથે. ધારે ઇન્દ્ર-
અર્જુન મનમાં કાંઈ ધારે નહિ (લેતા નથી) તથાપિ ગુર પોતાના મનમાં કોઈ
ધરે છે અને તેથી ગુર વારે વારે ઉચ્ચરે છે (બોલે છે)

૨ રાગ ગંગાદકનો-તોટક વૃત્ત અર્જુન ગુરને કહે છે કે, ગુરજી ઇન્દ્ર-ક્રોધી
ગુરજી ને કાંઈ નિધિ [નિગિજમા] મા નિર્મ્યુ હતું તે થયું અને તે ગયું ।
વળી તે સહુ છું અને તે મતું (માન્ય કહેવું) પણ છે. વિધિને ઇન્દ્ર-જે વિ-
ધિને ગમ્યુ તે મૂકી દેવાય એવું નથી-તેને તજી શકાય તેમ નથી.

કદિ આપણને ગમતુ નથી એ,
ગુરુ કો' કહુ શુ ? વિવિધે મથિયે,
નવ લોભ ન મોહ અડે ગુરુને,
સ્પર્શો પછી મોઢક કો' ઉડને

૬

‘કરમે લખ્યુ જે ધરમે ન જુસે,
ધરો ઠાક તિ ભોગવુ શે ન હુસે,
હરિને ગમ્યુ (તે) રૂકુ ધરી કરવુ,

ખમવુ સુમુખે ભર્મી શે ડરવુ

૪

ગુરુ ધોમ્ય રીઝ્યા ઝિરોટી વચને,
ભય તો નથી જાવજ સત્ય મને,

પણ એક કથું મમ તે ધરજો,

ગુરુ વાયક સત્ય કરી ગણજો

૫

“ઘટો પચ વિધે પતિ મોકલિયે,”

મુજ વેણુ ન જાય,મને ધરિયે,

૩ વિવિધે—અનેક પ્રકારે મથીએ—મત્ન કરીએ ગુરુને ઇન્—તમારા સરખા ગુરુને લોભાદિ અડે નહિ તો પછી તમે સરખા ઉર [મોટા] ને મોઢક તો કે મજ સ્પર્શ કરે? અથાત તેથી તો તમારૂં ચિત્ત કેમજ તણાય? મતનખ જે ભીમ જે કહે છે તે તો હુ ખતા આવેશથીજ ભોરેઠે માટે એના ઉપર ક્રોધ કરવો પણ તમાગ સરખાને ઉચિત નથી, એ દર્શાવે છે

૪ કરમે ઇન્—જે કરમે (કરમ—નસિમમા) લખ્યુ છે તે ધરમે (ધર્મ રાખથી) પણ જુમે (જુસાય) નહિ (જો એમ છે તો) જે ઠા. (વિધાતાએ) ધરી છે તે હુ હુસે (ટામથી) શે (શા માટે) ન ભોગવુ? હરિને ઇન્—જે હરિ ને ગમ્યુ તે રૂકુજ હરો એમ (મનમા) ધરી તે ગુરુ અને તે સુમુખે (આતઆનદથી) ખમવુ, પણ તેથી ભમીને (ભગમાઈને—ગભરાઈને) મેડરુ?

૫ સત્ય મને—વિજય મળશે એ અથવા ભય તો નથીજ એ સત્ય છે, એમ મનમા ધરીને પણ ઇન્—જાઓ એટલુજ નહિ પણ મે એક પણ (પ્રતિજ્ઞા) કર્યું છે તે માત્ર ‘પણુ’ મનમા ધરજો અને તે પણ સ્વ ગુરુવાપકને સત્ય કરીને ગણજો—સાચુ યાવ તેમ કુળે

અરજીન વદે નવ ભીત કરી,
ધરો તીર કરે હરિ જોત કરી.

અરિ સહરો આવુ વદે સુતીરો,
અરિ સન્મુખ જો ન વડે ન વૌરો;

ધરો ધ્યાન મને દૃઢતા વિધિ એ,
વીર ધીરનો નીતિ કથુ નિધિ એ.

ગુરુ આપ જીઓ ઈમ પય પતિ,
સતીને મળશે નહિ વાર રતિ;

મમ બાણનુ આપજ માપ જીઓ,
તમ સોગમ સરાય શે ન જીઓ.

૬ તે પછી કહી બતાવે છે: ધરી ઇ—“હે દ્રૌપદી તારા પતિને અમે પાચ વઢી વિષે (ધડીમા) મોકલીએ છીએ” એ માર વેણ (મિથ્યા) જાય નહિ તે મને (મનમા) ધરિયે (ધરવું-ચોગ્ય છે) અરજીન ઇ—અરજીન વદે છે કે (તમારા વચન સબધી) કરી ભીત (ભીતિ-ભય) નથી મતવબ કે તે પાણીશુ (એમ કહીને પછી) હરિ (અર્જુન) કરે (કરમા) તીર ધરીને કરી જોત (કરી જીએ) ધનુષ્ય ઉપર બાણ ચઢાવીને તેને ખેંચી જીએ છે.

૭ બાણને કરી જોતા અર્જુન કહે: અરિ ઇ—મારા સુતીરો (સારાં તીર) એમ કહે છે કે ‘અરિને સહારીને’ (મારીને) અમે પાછા આવું પછી જો અરિ સન્મુખ ન હોય તો સુવીરો (સારા વીર પુરુષો) વદતા નથી અથવા, જો અરિ સન્મુખ (શત્રુની સામે) વડે નહિ તો તેને વીર જાણવા નહિ મતલબ કે અમે (વીર) પછી (વીરના સમાગમથી) વીર છીએ માટે નિશ્ચય અરિની સન્મુખ જઈને વઢીશુ અથવા અરિ જો સન્મુખ નહિ હોય તો તેને સન્મુખ કરી ને વઢી શુ. ધરી ઇ—એ નિધિ (એ રીતે) મનમા ધ્યાન ધરીને દૃઢતા ધરી. અથવા મનમા ધ્યાન ધરી અને નિધિએ કરીને દૃઢતા ધરીને વીર અને ધીરની જે નીતિ છે તે કહું છું; એ નીતિ એ એક પ્રકારનો નિધિ (મહાર) છે.

૮ ગુરુ પછી પાણનાની ખાત્રી કરી આપવાને માટે ગુરુને અર્જુન કહે છે. ગુરુ ઇ—હે ગુરુ આપ જીઓ, ઈમ (આમ) પય પતિ (પાંચે સ્વામી) તે સતીને મળશે અને રતિ પછી વાર નહિ લાગે માગ બાણનુ માપ (અર્થાત

અરિ યોજન અણ સુધી વસતો,
મમ બાણ મજે, દૂર છે ખસતો ;
પતિ પંચ તારૂં રૂપ બાણ ધરે,
સતીનું નહિ રક્ષાણ પામ કરે.
વદો એમ ધયાં ધનુ ધ્યાની બની,
યમ વાયુ પુરંદર નૈય ગણી;
સખી લેખ તીરે ધરનો હરિ તો,
વરણ કયો પેર મને ધરી તો.

૬

૧૦

શ્લોક.

અમો છુ અહીં વીજ તોડુંજ ફાવે,
ન રમો દુઃખના વિલાપોન ભાવે;
મયા ને મ આજા વડુ મત્ય દુઃખા,
કરું શું કવાળી જહુ નેવો વપ્પા.

૧૧

બાળ) આપ જુવો, અને તમ ભોગન (તમાગ ભોગન ખાંને કહું છું કે) તમે સરાય રો ન ખુવો? અથવા તમેએ ને ભોગન ખાયા છે (પણ ક્યું છે) તે સફળ થયા તમે મંગલ મા માટે તજતા નથી? ૯ મમ બાણ મને ઈ— બહે ને તે દૂર ખમે તોપણ માત્ર બાણ તેને મો—તેને પકડી પાડે.

૧૦ વદી ઇ—અનુને એમ વદીને ધ્યાની બનીને (તે તે દેવનું ધ્યાન કરીને) યમ (ધર્મ), વાયુ, પુરંદર (હંદ), નૈય (એ અશ્વિનીક્રમાને), એ— મને ગણીને, (મનમાં ધરીને) તેમનાં ધનુષ ધયાં (સાથમાં) લીધાં. અર્થાત્ ઉપર કહેલા પામ દેવોના પાંડવો પામ પુત્ર દોસથી તેમના નામથી અકિત બાળ ને દ્રોપદી દેખે તો તે પાંડવને મળી એમ જાણવું. લખી ઇ—હરિ (અનુન) લેખ લખીને ને તીરે (તીર ઉપર) ધરતો (ખાંતો). વરણ ઈ— (હરિ કહે છે કે) તે એમ મને (મનમાં) ધરીને કયો પેર વરણ? અથવા મનમાં ધરીને (અનુને) કયો પેર લખ્યુ તે વર્ણવું.

૧૧ અમો ઇ—અમો (પાંડવો) અહીંઆં છુ (હીએ) અને ફાવે તેમ (રાત્રનું) બીજ (વીર—ગળ) તોડુ (તોડીએ) માટે હે બાવે (માન આપવા યોગ્ય સ્ત્રી) તમે દુઃખના વિલાપોમા રમો નહિ. ('બીજ તોડુંજ ફાવે' એમ ૭૯માં કહ્યું છે તે ઉપરથી એમ પણ મમત્વથી કે ૭૯માંથી અમુક.

વલણ.

જહુ જેવી સહુ તથણા, કરી નાખુ આજ રે,
મુજ પચ રે ર તુજ રક્ષા કરશે, ન હશે જોઈ સમાજ રે. ૧૨

કડવુ ૨૩ મુ.

શ્લોક.

અંતર ને પડશે કદિ આ મન, માગ વિભાગ થયો ધર મોષક,
વિતળ મા'તળ કે ભૂમિ વ્યોમન, ભાગી ગયો પાણ આ ભીમ રોષક,
આ ભીમ અગદ નો'યજ જાણુવુ, નેન ચઢયા તવ શોણિત શોષક,
સાજ સમાજ ન સ્વરૂપ ધણો મમ, નેત કદા નવ એહ તજો શક ૧

વિના કાવે તેમ બીજ (અક્ષરો) તોડીને-ચૂટી-ગડીને અતર્લાપિકા અર્થ કાઢયો છે) મળ્યા ધૃ- હે કૃષ્ણા હુ સત્ય વદુ છુ કે અહીં જે સઆજ (સમાજ)- મુદ્ધ કરનારુઓના મડગ મળ્યા છે તેમની તુણા જહુ (ધૂળ) જેવી છે, કુ કુનાશી શુ કવુ ? આ શ્લોકમા મૂક્યા બાળઓધ અક્ષરોપાચાર (અશ્વગતિએ) "અમો આજ" (સ્થગતિએ) "બીના નંભૂ" (અને તિર્થ-ગતિએ) "વેના આણુ એવું વાચ્ય નીકળે છે અતર્લાપિકા.

૧ શ્લોક-કિરીટ છંદ (આઠ ભગણુ) અતર ઈ- (અનુને પાચ બાણુ મૂક્યા ત્યાર પછી ભીમ શત્રુ તરફ ગદા ફેકતા કહે છે કે,) હે મોષક !- ચોર (જયદ્રથ) ! કદિ (કદાપિ) જો અતર પડશે (અમારાથી તુ છેટા જતો રહીશ તથાપિ) આમજ (આ પ્રમાણે-જેમ આ ગદા દૂરથી પહોંતને વાગે છે તેમ) તારા ભાગ અને વિભાગ (અર્થાત્ કુકડા) થયા એમ (મનમા) ધર (સમજ) વિતળ ધૃ-તુ કદિ વિતળ, મહાતળ, ભૂમિ કે વ્યોમ (આકાશ) મા ભાગી ગયો તોપણ આ રોષક (રોષ રાખનાર-ખૂતી) ભીમ (તારી પાછળજ છે એમ જાણુ) આ ભીમ ધૃ-આ ભીમ (મયાનક વીર અથવા ભીમ પાંખ) છે, કાષ્ટ હાયે પેહેરનાનુ અગદ (બાણુ મધ) નથી, એમ જાણુકુ, અથવા આ અગદ (એ નામનો વાનર વીર) ન હોય (કે જે શત્રુની સાથે મિલિ માન કરીને આવે) પણ આ તો ભીમ છે (કે જે) નેન ચઢયા (આખ કાગી) તન (ત્યારે) શોણિત શોષક (શત્રુઓના શ્વિ રતુ શોષણ કરે એવો) છે, એમ જાણુકુ સાજ ધૃ-મારે સ્વરૂપ (ચોડા) કે પશ્વોત્સાજ (સાહિત્ય) અને સમાજ (મડગ-સેના સામત વગેરે)

શ્લોક.

બોલી એવું લોભ કર ગદા, ધારો નાખી અરિમાં,
ચાલો ચાલો ઝટપટ કરી જાવું આને હડીમાં ;
ચિંતા ચૂકો ગુરુજી ગરવા, ભીમ આ નોંધ બીજો,
મેં જે મારો બળ કરો ગદા, એથી આજેજ રીઝો. ૨

શ્વાસોચ્છ્વાસે વદન ભરિયાં, ખેચતા બાણ હાથે,
પ્રત્ય આના રમણિય રવો, એ પથે ધાય સાથે ;
જે મારે સૈંધવપતિ પડ્યો, વાટ તે લીધ પાંચે,
અધારાને રવિ શશિ ગુરુ, શુક ખુદે શુ આંચે. ૩

ન (નથી), મારે કદા એહ (સાજ સમાજ) જોત (જોઈતો) નવ (નથી),
માટે (ભીમ એકયો શુ કરશે એવો) શક તજો. (આ શ્લોકમાંથી અંતકા-
પિકાની રીતે “ અંત આજ આજ્યો જાણો, ભાગીને તમે રાશો જો ” એ
વાક્ય નીકળે છે. એ વિશે વિશેષ ખુલાસા માટે આજ કડવાના દશમા શ્લોકની
રીકાં જુઓ).

૨ શ્લોક—મંદાકાંતા છંદ. (મ, મ, ન, ત, ત, મ, મ.) બોલી ધૃ—
એવું (ઉપરના શ્લોકમાં કલા પ્રમાણે) જોતીને બીજે કરમાં ગદા ધારીને અ-
રિમાં (શત્રુઓ ઉપર) નાખી, (અને પછી બોલ્યો કે) ચાલો ચાલો ધૃ—
ઝપટ છે. ગુરુએ કરેલુ પણ પાળવાને અમે મંથન છીએ એમ કાર્ય કરીને જ-
ણાઆ પછી તેમને પ્રસન્ન કરવાને ભીમ કહેછે કે, ચિંતા ધૃ—સ્પષ્ટ છે.

૩ શ્વાસોચ્છ્વાસે ધૃ—ઉતાવળે શત્રુની પાછળ દોડવાથી પાંડવોનાં વદન
(મુખ) શ્વાસોચ્છ્વાસથી ભરેલાં છે, તેઓ હાથવડે બાણ ખેચતા (ધનુષ્ય ઉપર
બાણ આરોપીને ધનુષ્યની પછ્છ ખેચે છે), તથા તેમની સાથે પ્રત્ય આ (પછ્છ)
ના રમણિય રવો (શબ્દો પણ) એ પથે [મારે] માથે ધાયછે. સૈંધવપતિ—
જયદ્રથ. સિંધ દેસના જયદ્રથની પાછળ પડેલા યુધિષ્ઠિર વગેરે પાંચ પાંડવોને
વર્ણવતાં કવિ ઉત્પ્રેક્ષા કરેછે કે, અધારાને ધૃ—અધારાને રવિ, શશિ, ગુરુ,
શુક અને ખુદ, (એ તેજસ્વી ગ્રહો) આવે છે? (આંચ લગાડે છે—હજો છે) ?
અર્થાત્ અધારા પાછળ શુ રવિ વગેરે ગ્રહ પડ્યા છે? આ શ્લોકમાં,
' જયદ્રથ ' આવી જનની નાસવા રૂપ વેષ્ટા એ પાંડવના ઉત્સાહ સ્થાપીભાવનો
ઉદીપન વિભાવ છે, મારે દોડવું, શ્વામે ભરાવું અને બાણ ખેંચવું એ .

ન્નેયુ અશ્વાદિથકો રજ, ઉડે અને વીર વાધે,
 તેથી દ્વિગુણિત બળ વધ્યું ભીમ કે' શેજ લાધે;
 નાસો નાસો નવ કરી કરો, ઉતરું હું રથેથી,
 આ લીધા હેઉ કર વિચ, રે ! શે કુલાઓ મથેથી. ૪
 ભાખી એવુ ઉતરી પડતો, ગાજતો સિહ જેવો,
 હાથે ખેચી દ્રુમ ગિરિ ઘણા, નાખતો સૈન્ય મેવો;
 વિઃ નો શી રથ ગતિ કરે, તોય પો'એ ન વેગે,
 એવો દોડે ભીમ બડ ભલો હસ્તમાં નાહિ તેગે. ૫
 અઓ શત્રો વિણુ દ્રુમ ગિરિને મચડાંજ પાડે,
 અઓ હારે ગતિ નવ કરે, વાર વારેજ તાડે;
 પાળાને ત્યાં પકડો શકવા, કોઈ જાય ન આગે,
 બાણો તાણે પાણુ સહુ રહે, વેગ આગેજ ભાગે. ૬

ભાવ છે. અને પાછળ વર્ણુમાં ભીમાદિનાં વચન વગેરેથી વ્યંજિત થતા
 ગર્વ નગેરે ભાવ સંચારી છે, એ સમજી પાડવોનો હિત્માહ વીરરસ તરે
 દ્વિતિય થાયછે.

૪ ન્નેયુ ઇ—શત્રુના અશ્વાદિના દોડવાથી રજ ઉડેછે અને વીર વાધે
 (આગળ વધેછે), તેથી (તે જોઈને) 'પાડવોનું' બળ દ્વિગુણિત (બમણું)
 વધ્યું. શત્રુને જતા જોઈને તેમને પકડવાને ઉતાવળો થયેલો ભીમ કહેછે કે, શે-
 જ લાધે? (એઓ શી રીતે હાથ આવે?) અથવા, 'શે'જ લાધે' એમ હાથે
 તેઓ સહેજ હાથ આવે એવા છે, માટે નાસો નાસો (દોડો દોડો) નવ, કરી
 કરો—ક્યાશ—ઉણમ રાખો નહિ. શત્રુને પકડવાની ત્વરા ભીમના મનમાં
 બહુજ વધ્યાથી તે કહેછે કે, ઉતરું ઇ—હું' રથમાંથી હેઠો ઉતરું છું. અર્થાત
 રથ તો બહુ ધીમો ચાલેછે. આ લીધા ઇ—સ્પષ્ટ છે ભીમ શત્રુને ઉદ્દેશીને
 કહેછે: રે ઇ—અરે! તમે મથેથી [દોડવાની મેહનાત કર્યાથી] શે કુલાઓ
 છો? મતલબ કે, હવે જલદીજ તમારા પ્રાણ જવાનાછે! આ શ્લોકમાં વર્ણુલી
 શત્રુને પકડવાની ભીમની ત્વરા એ વીરરમના અનુભાવ રૂપ છે

૫ દ્રુમ—વૃક્ષ. મેવો ઇ—વૃક્ષ અને ગિરિ રૂપી મેવો [શત્રુ સૈન્યને ખાવાને
 માટે] નાખતો. તેગે—તેમ [તરવાર] પણુ.

૬ તાડે—[સારથી ઘોડાને] પાળાને—પગે ચાલનારા ભીમને. બાણે ઇ—
 અશ્તુર્નાદિ વીર બાણો મૂકે ને પણુ મહુ રહે (દોડતા ભીમની પાછળજ રહે),

પ્રાચં ત્યાં તો વિનતિ કરી બંધુ ! રથે આવૌં ખસો,
ના થાકો આ અરિદળ નથી, કે'વુ હોયેજ કે'શો;
તે વિધે ધર્મસૂત્રુ વદિયા તેથી માન્યુજ ભીમે,
આવી ખેશી હુય કર મરી ચાલતો નાહિ ધીમે.

૭

ભાગેડે રથેન પણ પકડી તે પૂઠે અન્ય ધાચે,
સેવા આમિય બળથકી ધાઇ ધસારેજ ભયે;
તે વિધે પાકુકળપતિ ધાચે ધસારેજ કાવ્યા,
એવે ત્યા દ્રૌપદીં નિકટ તો પાર્યના બાણુ આવ્યા.
પત્રી આપી પતિવત ઊભા જોઈ રીઝ્યાજ રાણી,
વાંચુ જાણુ વર મમ પતિ તેથી આનંદ આણી;
લુછી અશ્રુ સજ યઈ ગયા બાણુને જોઈ કૃધણ,
એવે ત્યા અતક સમ ગદા જોઈ દૂધીજ તૃધણ.

૮

અને (ભીમનો) વેગે આજેજ ભાગી [ભય] આ બે શ્લોકમા વર્ણવ્યા ભીમના
લોકાત્તર વેગથી ઉત્પન્ન થયેતો રિસ્મય સ્થાપી બાર વીરના સ આરી રૂપે વર્ણવ્યા-
યો છે સંખ ધાતિશયોક્તિ અવકાર

૭ કે'હેવુ ઇન્-તમારે જે કહેવુ હોય તે કહેવો (કહે) -તમને અટ-
કાવ્યા, માટે જે ઇપદે આપવો હોય તે આપો'આનતો ઇન્-રથમા ખેશીને પણ હુય
કરુ ધરી-હાથમા ઘેડાની રાશો અગ્રીને [સારથી કરતા વધારે ઉતાવળે
હાકનાને] ધીમે આનતો નહિ (નથી) -ઉતાવળે આવેડે

૮ ભાગેડે ઇન્-જેમ રથેન [બાજ પકડી] પણ [મામ] પકડીને ભાગે-
છે અને તેની પૂઠે અન્ય (બીજા પકડી) બળથકી તે આમિય [માસ]
સેવાને ધાચે [ધાવછે], તથા ધાઈને ધસારાથી ભયડે, તે વિધે [તે પ્રમાણે]
પાકુકળપતિ [પાકુના કુળમા મુખ્ય- પાડવો] ધમાગથી ધાવડે અને એ-
મ ધાવામા તેઓ કાવ્યા [અડચણ યઈ નહિ] એવે ઇન્-એરામા દ્રૌપદી
નિકટ [પાસે] પાર્યના બાણુ આવ્યા ઉપમા.

૯ પતિવત-પતિની પેઠે ઉભા-(બાણુ) દૂધીજ
મંગવાથી દૂધી (પ્રબળ થઈ)

રે આગ્યો 'અત' અરિ બળિયા 'આજ' વાગ્યુ વળેથી,
 'આગ્યો બણો' અતિ સરળ છે પ કિત માહે કળેથી,
 હે 'ભાગીને' વળિ વળ લખ્યુ છે 'તમે' અત આદિ,
 છે 'શેશો જો' ત્રય વરણુ તો માહિ સીધા અનાદિ

૧૦

૧૦ ગદ્ય સાથે જો પત્રી આની હતી તેમા જો લખ્યુ હતુ તે રિધે
 દ્રોપદી કહે છે રે ઈ—આજ વળેથી [લેહેરની રીતથી અથવા વાકી લીગી
 જેના આકારથી (કડનાના આર બને છે જો ગદ્ય સાથે મોકલ્યો છે તે)] વાગ્યુ
 છુ ત્યારે હે બળિયા અરિ 'અત આજ' એવો અક્ષર સમૂહ આગ્યો [નીકળે
 છે] 'અતે (છદ) માહે કળેથી (સમજી જોનાથી) 'આગ્યો બણો' એ
 અતિ સરળ (સીની) પ કિત છે (માનમ પડે છે) હે (અટા) વળી વળ
 મા (વાળી લીગીમા) 'ભાગીને લખ્યુ છે તથા તેના અતમા 'ત' છે અતે
 'વળી આદિમા (છદની ૨૧ મી જિની હારના આદિમા) 'મે' છે, તથા તેમા
 'શેશો જો' એ ત્રણ નરણુ (અક્ષર) તો માહી [છદ માહી] અનાદિ
 [અતમા—કેડનામા] સીવા [ક્ષી રીની દારમા] છે છદ ૧ લાના
 અતર્નાપિકાનો એ સ્તુગર્થ છે વળારે સ્પષ્ટ થયા માટે આ સાથે તે છદ લખી
 બતાવ્યો છે

અ	ત	ર	જો	પ	ડ	શો	ક	દિ	મા	મ	જ	મા	મ	વિ	ભા	મ	ય	મે	ધ	ર	મા	પ	ક
નિ	ત	જ	મા	ત	જ	કે	શૂ	મિ	ગો	મ	જ	ભા	ગા	ગ	મે	પ	લુ	આ	લી	મ	રો	પ	ક
આ	લી	મ	અ	ગ	દ	નો	ય	જા	જુ	કે	ન	ન	ય	કયા	ત	વ	શો	લિ	ત	શો	પ	ક	
સા	જ	સા	મા	જ	ન	સ્વ	પ	ધ	જા	મ	મ	જો	ત	કે	દા	ન	વ	એ	હ	ત	જો	શ	ક

ધારે રામા ઝીણી મતિ કરી, અત એવેજ આણ્યો,
સ્ત્રી પાસે રામજ રમી ગયા પ્રાણુનો દીપ રાણો;
આને આને અરિ અરિ રણો આ ગદા એમ દાણે,
રામા રીઝે પતિ બળ લહી ભીમને ધન્ય ભાણે. ૧૧

એવે આંખ્યા નિકટ હરિશા પચ વશિજ ક્રૂર્યા,
કપ્યા યોધા હુમમળ થયા રે રણે થાય સર્યા,
કો દિગ્મૂઢા બની મહી પડે જોઈ રૂપે યમોશા,
એવે ગજ્યો ભીમ ભડ ભલો જ્યો સર્વે વિમોશયા. ૧૨

અંબુનાદિ નરવરમણિએ ધરી રાખ દૂકયા,
ચોર્યો રાજ ભયરવ સુણી રે રણે થાય ક્રૂર,
એવે ભીમે બળ કરી ગદા જેહ મે'લી'તી ચંલી,
તેણે ત્યાં તો મુકટશિરના પાડિયા રાય ઢલી. ૧૩

ભાગ્યા ભાયા વિકળ કરિયા રે થયુ શુ વદાએ,
• ને વાયુનદનગિખિત તે અપિયુ ત્યા ગદાએ;
જોઈ ક્રોધે અતિશય ભવી વાણી જાયે ન જાણી,
મારૂં મારૂં વદન વિકળી બોલતો સર્થ તાણી. ૧૪

૧૧ ધારે ઈ૦— રામા (દ્રૌપદી) ઝીણી મતિ કરીને પત્રમા લખેલા છ-
દના અર્થને ધારેછે (મનમા સમજેછે) એવે (એરામા) ગદાએ કેટલાક
રાત્રીવીરનો અત આણ્યો સ્ત્રી પાસે ઈ૦—તે સ્ત્રી પાસે (નર્તિમા) કેટલાકના
રામ રમી ગયા અને તેમના પ્રાણુનો દીપ ગણો થઇ ગયો (અર્થાત મૃત્યુ પા-
મ્યા) દાણે—જાણે દાખતી દોષ રામા—દ્રૌપદી

૧૨ હરિશા—સિદ્ધજ્યા હનમળ થયા—ધોડાએને ભયથી લાડ થવા લા-
ગી મહી—પૃથ્વી પર યમોશા—યમ જેવા (નિમોશયા)—વિચારમા પડ્યા ભયરવ-
ભયનો શબ્દ

૧૪ વિકળ—વિહ્વળ અથવા ગભરાયેનો રે ઈ૦—રે, શુ થયુ શુ થયુ !
એમ બોનાના લાગ્યુ વાયુનદનગિખિત—ભીમે લખેતુ જોઈ—(લખેતુ
જોઈને) વાણી ઈ૦—ક્રોધથી ભરેનો તે જે વાણી બોલતો હતો તે જાણી ભ-
યે નહિ—સમગ્ર નહિ વિકળી—નિરાશીને

એવે કાળાંત સરખી ગદા આવી લાગીજ પાણે,
હમ્તો બને હજમળ થયા આવિયો કાળ જાણે;
એવો આપી ભય ભય ભયો પાછો આવી ગદા તો,
ઝાડી હમ્તે ભીમ ગરજિયો શુ અપાઠો વદાતો. ૧૫

દાડયા એકાકી કરી હડી પૂરે (શુ) ચઢયા પચ અંખિંધ,
નાસે સેના રનવન થઈ શુ સરિતાજ લખિંધ;
એવે મિધુજનપદપતિ સાવધાનેજ બોલે,

શૂંગે મારા ધિર થઈ હોંબો ને દૂંબો રાત્રુ ડોલે. ૧૬
એવે પાચે કરિઅરિરવે ગાનિયા એક કાળે,
હાથી ભાથી નરમ પડિયા ત્યાં મળો મૂત્ર ભાણે;
એ વિધે તેજહિણુ તદપિ દ્રૌપદીને વિચારે,
આ પાચે મારેયિ બૃહત તારા ધવો તુંય ધારે? ૧૭

૧૫ પાણે-દાથમાં. હજમળ થયા-મળબળી ઉપ્પા ભય ભય બધો-
ભયથી ભરેલો ભય અર્થાત ખાલી ભય નહિ, પણ ખરેખરોજ ભય. શુ ૪૦-
આપાદો (આપાદ માસનો મેઘ) વદાતો (બોલાવડો)? આપાદ માસના મેવના જેવી
ગર્જના કરીને ભીમ ગા-લો.

૧૬ દાડયા ૪૦-પાચે પાણે એકાકી (અકુમાર) લડી કરીને (કાઠીને)
દાડયા કવિ ઉલ્લેખા કરે છે કે, પૂરે ૪૦-જાણે પાચ આખિંધ (સમુદ્ર) જ પૂરે
ચઢયા રોપ (બરતીના વેગમા ચઢયા રોપ) શુ ? મમુદ્રમાં બરતી યાપ વ્હારે
તેના પાણી નદીમા જનાથી નદીઓ ચારે પાસે ફેલાય છે. એ કલ્પના લક્ષ્યમાં
લેઈને કવિ કહે છે નામે ૪૦-ગેના ગનવન થઈને (વિખરાઈને) નામે છે, જાણે
આ સરિતાજ લખી (પ્રાપ્ત) થઈ ન રોપા! સિધુજનપદપતિ-મિથિ-
રાનો ધણી (જયદ્રથ) બોલો-ગિજાગદો દૂંબો ૪૦-અને રાત્રુ જેમ ડોલે
(હારે-ગે) તેમ તેમને તમે દૂંબો-પીડા કરો

૧૭ એવે ૪૦-એવે પાચે પાંચે કરિઅરિ (સિંદ)ના જેવા રવે
(રાત્રી) એકે કાળે માન્યા. અને તેથી જયદ્રથના દાથી અને ભાથી
(આબુના બાધાવાળા વીર) નગમ પડ્યા અને તેમને મગમૂત્ર થઈ ગયાં તે
(સૌ) બારેક! એ વિધે ૪૦-એ પ્રમાણે તેજહીણ (પ્રતાપગદિત) તો છે
તદપિ (તોપણ) તે દ્રૌપદીને વિચારે (પૂછે છે) કે આ પાંચે બૃહત (મેઘા)

ખોલો બાળા મુજ બજ જુઓ કોણ છે એ જણાવો,
 પેલો બીજો ત્રય ચતુરથો પચ્ચમાને સણાવો,
 પાચાળી કે' નરમણિ વદે તું મુખે વારવારે,
 શા માટે પૂછપરછ કરે? મૂઠ શાને વિચારે. ૧૮

તુ પોતાંતું મરણ કરમાં અલીને શુ વદછે,
 એ તો મોટા ધનુષધર છે, નેહ માફ હૃદ છે;
 મારા પાંચે પતિ અતિ બળી તારી સેના વિહારે,
 ને હું નેહ લધુ ભદ્ર મમેતા યુધિષ્ઠિર વારિ. ૧૯

તો મારે શી ફિકર ધરવી કે વ્યથા રોનીં માલે,
 તારો મારે મન ભય હનો તેહ યજ્યોજ્ઞ હાલે;
 નીતિ ધાઈ તન મન વિચે ખાણુ ને ભય તારા,
 મર્યાતે છે પશ્ચિત પચમાં તો વદુ શે ન સારા ! ૨૦

મારથી (મહારથી) ને તુ તારા ધવો (સ્વામીઓ) ધારેછે કે? અથવા આ તારા પાંચે ધવો (સ્વામીઓ) નેજા હું મોટા મહાગ્નીઓ ધારેછે કે?

૧૮ બોલો છું- હે બાળા! બોલો, મારે બજ જુઓ અને એ કોણ છે તે જણાવો. પેલો છું-પેલો, બીજો, ત્રય (ત્રીજો), ચતુરથો (ચોથો) અને પચ્ચમાને (પાચમાને) મણાવો (સુખાવો- કોણ છે તે અને સંજણાવો). પાચા-લી છું-પાચા લી કહેડે કે, તું નરમણિ છે એમ તુ તારે મુખે વારવારે (વારંવાર) વદે છે, અથવા મારા જેવી રમણી (સ્ત્રી) વારવારે તુ મુખે (તારા સામે) ન વદે (બોલે, નહિ) મારે હે મૂઠા તુ શા માટે પૂછપરછ કરેડે અને શાને વિચારે છે?

પૂછે સાઈં નરતું પણ તેને જવાબોજ દેવા,
 એ છે ધર્મો વરમતિ સતીના ખરા માતી લેવા;
 ને ને જેના રથ વિચ ધળ નંદ ને ઉપનંદો,
 મોટા રાખે ગરજે ગમડે તે મુદંગોજ વંદો. ૨૧
 છે તે એવા વળિ મુણ વદું જે સ્વધર્મોજ જાણે,
 સાચે રાચે સુકૃતિધર તો વાસ ઇચ્છે પરાણે;
 મુણ્યો છે તે સુપરવત જાંબૂનદો નામધારી,
 એ છે એવા શુચિ વરણમાં ગૌર ગંગાજ વારિ. ૨૨
 નાસિકા વાન વર અતિ છે નેન મોટાં અપારે,
 જ્યેષ્ઠા શ્રેષ્ઠા કુરુક્ષેત્રાણિ આવતા મારી વારે;
 ધર્મોચ્ચારી જત મમ પતિનું તુ શણે ન જાણે,
 જા જા વેલો શશુ નૃપને જો ઉગાર્યોજ માને. ૨૩
 રક્ષા ઇચ્છો નવ જવ થઈ અંગ રક્ષા તમારી,
 પક્ષા ટૂટે નહિ કદિ કરે કોઈ પક્ષા સમારી;

તો કું તનમાં અને મનમાં નીતિ ધારું છું (મરતા માણસની જીસાસા પૂરી કરી એ શિષ્ટ પુરુષોની નીતિ છે તે કું ધરું છું). અને તેથી, મારા મારા પતિઓ વિશે કું શે ન વદું?

૨૧ વળી જયદ્રથની સાથે બોલવાનું ખીજું કારણ બતાવે છે. પૂછે ધર્મ-રપદ છે. વરમતિ-સારી યુદ્ધિ. જો જો ધર્મ-જેના રથ વિચ (મધ્યે) ધળ છે તે તું જો, જો; તે ધળમાં નંદ અને ઉપનંદ નામે મુદંગો મોટા રાખેથી ગરજને ગમડે છે તેને વદો-તમો સદુ પ્રણામ કરો.

૨૨ સાચે ધર્મ-તે સાચે (સાચથી) રાચે (ખુશ થાય છે) અને ને સુકૃતિ-ધર (સાગં કર્મને ધારણ કરનારા) પુરુષો છે તે તેનો વાસ (પોતાને ઘેર) પરાણે ઇચ્છે છે. (પોતાનું ઘર તેથી પવિત્ર થાય એવી ઇચ્છાથી.) મુણ્યો ધર્મ-તે જાંબૂનદો નામધારી (મુવર્ણનું નામધારણ કરનાર-અર્થાત્ સોનાની) સુપરવત (સારો પરવત) સુણ્યો છે? એ (ધર્મ) એવા શુચિ (નિર્મળ) છે. અને ગંગાના જળ જેવા ગૌર છે. (ગંગાનું પાણી શ્વેત છે એમ અયોમાં છે)

૨૩ વાન-વળું. જ્યેષ્ઠા શ્રેષ્ઠા-મોટા અને શ્રેષ્ઠ. શેજો ન જાણે!-(કમકે તે સપાળે પ્રસિદ્ધ છે.)

કક્ષા છૂટા નર નહિ મરે જોમ કક્ષા પડેથી,
 કક્ષા થાઓ જઈ અટ મળો રે અદક્ષા વઢેથી. ૨૪
 અઓ મૂકી નમન પદમા નો કરો સા'વ રાંસો,
 દસો દાટો નયન નમવી તો ધરો અગ વસો ;
 રીજો આપે છવ તવ નકી એ નમ્યે હર્ષ ભીજો,
 ખીજો ના એ, અધમ ! સમગુણો બચો આજ બી'જો. ૨૫
 ભૂતિ કરો હરણ કરતા નો પૂઠે ભીમ ભૂતિ,
 ભૂતિ જાણે મનથકી રૂડી ને ધસવેજ ભૂતિ;
 ભૂતિ એની પવનથકી છે ના લજવે વિભૂતિ,
 ભૂતિ જાણો થઈ કરિ હરિ આજ તારી વિભૂતિ. ૨૬

૨૪ રક્ષા ઇન્-જો તમે તેની પાસેથી રક્ષા (રક્ષણ) નવ (ન) ઇચ્છો તો, તમારી અગની રક્ષા (રાખ) થઈ જોમ જાણો (જો તેની સાથે મુઠ્ઠા કરશો તો) તમારી પક્ષા (સેના) તૂટે (ભાગી જશે-નાશ પામશે) અને (તે ભાગી ગયેલી સેનાને) મમારીને (મુધારીને-એકડી કરીને) ઢાઢ તમારી પક્ષા (પક્ષ) કરશે નહિ કક્ષા ઇન્-જોમ કક્ષા (ધરતો મધ્ય ભાગ) પાડેથી નર નહી મરેછે તેમ કક્ષાછૂટા (કાઠીડી છૂટા) નર પણ નકી મરેછે માટે દક્ષા (રાખા) પાઓ, (મુધિધરને) અટ જઈને ચલો, રે! વચ્ચેથી તમે અદક્ષા (એવકુદ કહેવાળો)

૨૫ અઓ ઇન્-જો અઓ મૂકી દેઈને નેમના પદ (ચરણ) મા નમન કરો તો તમે રાઓ સા'વ-રાઓ ધારણ કરો (અર્થાત્ તોજ તમારે કરીને રાજ્ય આલેખા વારો રહેશે-તોજ જનતા રહેશે, એ અર્થ) દસો ઇન્-જો નયન ન-મારીને દસો (ગેરો) દાટો (તમે) તો તમે અગે રજો ધરો (ઉપર પ્રમાણે અર્થ-અર્થાત્ તમે જીવતા રહો) રીજો ઇન્-જો એ રીજો તો તમે તારો જીવ (જીવિતદાન) આપે, એ નકી કે, એ નમ્યે (નમસથી) દર્પે ભીજો (દર્પ-થી ભીજાય) એસ છે અને હે અધમ! (તે આટલો અપરાધ કર્યો છે તોપણ) એ ખીજો ના (નહિ), કેમકે એ મમગુણો (સમાન ગુણવાળો) છે, માટે જો આજ ખીજો-ખીજો ધરો તો જાણો

ને મો'યે સાગ તરવત આ દેહ નેના રૂપાળો,
 હો દાખે અધર બગથી કોધથી ભૂરિ ભાળો;
 ભૂ યોગે કોધથી મળી બને ભવાં એક છે શું,
 ને ને તેને મમ પતિ બળી ભીમ નામે ન એ શું!!

૨૭

ને ને પૂઠે વર

ર	થ	અ
---	---	---

 સિ હાય શોભેજ આપે,
 બાણે શુ કો

પ	વિ	ર	વિ	જ	આ	બુ
રી	ત	પ	અ	જ	ને	આ

 છિ અધીજ આપે;
 છે એ આચા

ર	થ	અ
---	---	---

 ગદા, એક મારે,
 હો ના જા ની વર

શું	ઝ	તુ
-----	---	----

 તો ઉભયતાએજ હારે. ૨૮

વિભૂતિ (સામર્થ્ય) ને લખવે એવો નથી; માટે આજ તારક કરિ (દાથી) અને હરિ[ધોડા]ઓની તેમજ તારી વિભૂતિ-સંપત્તિની ભૂતિ [રાખોડી] થઈ એમ જાણો.

૨૭ પાંચે પાંડવોને અનુક્રમે ઓળખાવતી દ્રૌપદી હવે ભીમને ઓળખાવતા કહેછે કે, જો ઈન્-જેનો દેહ સાગ તર [વૃથ] વત [પેઠે] મોટો અને રૂપાળો તે શું ને ને કોધથી પોતાના અધર (નીચવા હોહ) ને. દાંતવડે 'ભૂરિ [ધણ-વારંવાર] દામે છે તેને તમે જુઓ. ભૂ ઇન્-કોધથી ભૂ [ભમર] યોગે મળી [એકઠી મળી ગઈ છે], અને તેથી બને ભવાં એક છે શું-બને ભવાં એક હોય તેવાં દેખાવ છે. જો જો ઇન્-તેને શું ને, જો ભીમ નામે મારો બળવાન પતિ એ શું ન હોય! અર્થાત્ છેજ. મતવળ કે એનું ભીમ નામ યપાય છે શ્લોકમા કલા પ્રમાણે દેહ મોટો હોવો, ઓહ કરડવા, ભવાં અડાવવાં, વગેરે અનુભવ ઉપરથી વ્યજિત થયેલો કોધ સ્થાયિભાવ ભીમના વસ્ત્રાદના વ્યભિચારી રૂપે વર્ણ્ય છે ભીમનો ઉમાહ વર્ણુનિ નવદ્રયને દ્રૌપદી નિરત્માહ કરેછે, એ ધ્વનિ છે એજ પ્રમાણે આગળ પણ દ્રૌપદીએ કરેલા પાંડવોના વર્ણનમાં ધ્વનિ સમજી લેવો.

૨૮ જો જો ઈન્-યુધિષ્ઠિરના રથની પૂઠે જોનો વર (એજ) રથ છે તથા જોના હાથમાં અસિ (તરવાર) અને ચાપે (ધનુષ્ય પણ) શોભે છે તેને શું ને જો. ધનુષ્ય અને તરવારને બતાવનાં ઉત્ત્રેક્ષા કરેછે કે,—જો શું કાઈ પવિ

વાયુ વાયો અતિ ગરમશે ના સહે પાકુ સૂનુ,
તારુ ધારૂ મૃગબળ ! પિયે સિંહ ડધિર ઝનુ;
લોહી નાખી સુકરમની રેખા થયો નાશ અંગે,
લાલી લાલા રમત રમશે આવી રાત્રેજ રંગે.

૨૯

(વજ્ર) અને રવિ (સૂર્ય) જ આ હોયની ! (વજ્ર જેવું કંઈ પણ ચાપ અને સૂર્ય જેવી ચળકતી તરેવાર, એવો અર્થ છે) એ બીમ તને એથીજ (તરવાર અને ચાપથીજ) વ્યુદ્ધિ [તારા કર્મનું કળ] આપે (આપવાને તૈયાર છે) છે એ ઈ-એ અનને (શિનને) તપ (તપથી આરાધનારો) આચારી (પૂજક) છે, પાસે આવી પડેલી ગદા દેખાડીને દ્રોપદી કહે છે કે, -તે આ ગદા એક (એક વાર) તને મારે (તો તારા પ્રાણુ જાય, -અધ્યાહાર) જિનાજાની ઇ-એ હું જિનાજાની ઝડપ વચ્ચે તો તે ઉપ્પત્તાએ (ગરમીમાં) બીમથી હારે મતલબ કે બીમનો ક્રોધ તેથી પણ વધારે ગરમ છે પ્રતીપ આ છદ્મ બાણ (ચોપટ) નું ચિત્ર છે તેમાં લખેલા બાળબોધ અક્ષર પ્રમાણે વાચતા 'અરર વિપરીત-પણુ તુજને આવ્યુ આજ' એ વાક્ય નીકળે છે અંતર્ગત પિકા ચિત્રકાવ્ય.

૨૯ વાયુ ઇ-એ [યુદ્ધરૂપીયુ અતિ ગરમ વાયુ વાયો તે પાકુસૂનુ [પાકુના પુત્રો] શે ના સહે? -કેમ સહન નહિ કરે? અર્થાત્ તેઓ બળવાન છે માટે તે સહન કરશેજ અથવા, આ યુદ્ધ રૂપી અતિ ગરમ વાયુ વાયો, હવે હું તે પાકુસૂનુઓને શે [કિમ] ના સહે [નથી સહન કરતો]? તાર ઇ-એ મૃગબળ ! [હરણ જેવા બળવાળા અથવા હરણ જેવી બીકણુ સેનાવાળા! બળ-સેના] તાર જીવુ રૂધિર પાકવો રૂપી સિંહ પીએ એમ દુ ધાર છુ. લોહી ઇ-એ નાશ સુકરમની [સારા કર્મની] ગખા (લીટી) તે પોતેજ લોહી નાખી છે (બૂંટી નાખી છે), અને તેથી તારે અંગે નાશ થયો (તારી જાતનો નાશ થયો), કેમકે તેઓ બાના લાવીને તથા રંગે અને રંગે આવીને (અર્થાત્ ઉત્સાહમાં આવીને) યુદ્ધ રૂપી રમત રમશે રૂપક. જયદ્રથને તેના કરેલા કર્મ વિષે પશ્ચાત્તાપ કરવાનું જણાવવું એ ઇત્રનિ આ શ્લોકમાં આદ્ય તમે બે અક્ષરો લેઈને તથા પેટેલી કે છેલ્લી લીનીના ૮-૮-૧૦ અક્ષરો લેઈને વાચવાથી "વાયુસૂનુ તાર જીવુ લોહી અંગે લાની (લગાડી) રંગે રમશે" એવું વાક્ય નીકળે છે વળી શ્લોકના આદ્ય તમે બે અક્ષરોથી થયેલા સોળ અક્ષરો એ જાણે, પાછલા શ્લોકમાં કહેલી બાણની સોગટીઓ તથા પેટેલી છેલ્લી લીનીમાંના 'રમશે' શબ્દથી બનેલા બે પાસા હોય એવી રચના આ શ્લોકમાં કરેલી છે ચિત્રકાવ્ય અંતર્ગત પિકા.

ભુજા મોટી હજાર મુથે યુદ્ધમાં આવી સાથે,
 તારાં પાપો સંકુ બળી ગયાં મોત વૈ આજ હાથે;
 ને સાર્ય ક્ષિપ્ત કરી વન વસ્યા સદ્ય ક્ષાંતિ ધારે,
 વારે વારે વદું મુર્ખોમ એ આજ નિશ્ચેન મારે. ૩૦
 ઘોડા જોડ્યા અતિ બળ ગુણાળા રથે ભીમ ભાથી,
 ને ના થાયે મનુષ્યથી કરે મારતો મસ્ત હાથી;
 નેથી લોકો વૃકઉદરને ભીમ નામે કહેતા,
 ભૂનેચૂકે અતિ લઘુ અપાધો કરે જીવ લેતા. ૩૧

૩૦ ભુજા ઈ-જેની સાથે યુદ્ધમાં આવીને [યુદ્ધ કરવાનો પ્રસંગ પાડી-
 ને] હજાર [બજારામ] પણ મુથે એવી જેની ભુજા મોટી છે. [બજારામની
 પાસેથી ભીમ મદાયુદ્ધ શીખ્યો છે માટે પોતાના ઉત્તાદ સાથે તેને પરીક્ષાર્થે
 પણ યુદ્ધ કરવાનો પ્રસંગ આવેલો તેમાં તેણે હજારને મથાવેલા એમ સમજ-
 વુ] તારા ઇ-હજારના શિષ્ય ભીમને દ્વાયે આજ તારાં મોત વૈ (નિશ્ચય)
 છે માટે તારા સંકુ પાપો બળી ગયાં એમ બાણ. કાવ્યલિંગ, ને ઇ-જે
 પોતાના સાર્ય [સગા વહાવાં આદિ સમુદાય] ને ક્ષિપ્ત કરીને [નાખી દેઢને
 -તણને] વન વસ્યા અને સધ- [તત્કાળ] ક્ષાંતિ [ક્ષમાચુણ]ને ધારે, એ
 મુર્ખોમ [પણ], હું તને વારે વારે કહું છું કે આજ તને નિશ્ચેન મારે
 [મારજે]. આ શ્લોકમાં કવિએ અક્ષરોની એવી રચના કરી છે કે પેરેલી લી-
 ટીના મધ્યમાં જામ તેની સાથે છેડેલી લીટીના મધ્યમાં મુર્ખોમ, પશ્ચિમ તરફની
 ખીલ તથા ત્રીલ ત્રીટીનો ત્રીજો ત્રીજો અક્ષર લેવાથી પાંચ અને તેજ લીટી-
 એનો છેડેથી પાંચમો પાંચમો અક્ષર લેવાથી વૈય [અશ્વિનીકુમાર-નકુલ
 સહદેવ] એ પાંચે પાંચ કહેલી ખાલના બીરો નીકળે છે. અંતરંગપિકા
 ચિત્રકાવ્ય.

૩૧ ઘોડા ઇ-જેના ચને અતિ બળવાળા અને ગુણાળા (ચપળતાદિગુણ-
 વાળા અથવા ગુણ-રાનો આવેલી એવા) ઘોડા જોડ્યા છે તથા જેમાં ભાથી
 [બાયાવાળો] ભીમ બેઠેલો છે જે ઇ-જે મનુષ્યથી ના થાય તે એ કરે, [યુદ્ધ કરે
 તે:] કરે [માપરે] મસ્ત હાથીને મારતો [‘કરે’ જમ્દનો બૂને બાણએ જૂ-
 દા જૂદા અર્થે ઉપયોગ થઈ નડે] નેથી ઇ-જેના એવા અંતરિક્ક કમંથી લો-
 કે વૃકઉદરને (વૃકોદરને) ‘ભીમ’ નામે કહેટે-ભીમ [બચકર] નામથી આજ

(જ) વૈરી વૈરે વિસરવુ ન જાણે કદા ભીમ જાતે,
જનના અત કરી કૂદતા ક્રોધથી દિન રાતે;
વૈરી કેરાં તનય તનયા માગ્તાં ના વિચારે,
ક્રોધી એવા મમ વર પતિ ચિત વિષે તુ ધારે.

૩૨

બુદ્ધિ હો ધી અ મ થોં કરી હા થે કરી મો ત ભા વ્યુ,
ગાં ગં ચ શા મ તિ વ ર મ થે યુદ્ધ તે થો જ આ વ્યુ;
જાલ ઢી હ સ્ત પ ઢ પ ક ડે મુક્તિ તો આજ થા શે,
એ ક્રોધે દ વ થોં મ રણ આજે ન તા રૂં ર ખા શે ' ૩૩

એછે (ભીમપણુ સમયન કરેછે) જૂલેઈ—જો કોઈ જૂલેચૂકે તેના અતિ કે
લધુ [યોગ] અપ્રાધો [અપગધો] કરે તો તે ભીમ તેના છવ લેતા—લેઈ 'એ-
વા ભીમનો તે ભારે અપરાધ કયો કે માટે જરૂર તાગે છવ લેજે' એ ક્યનિ
છે ભીમ મિત્રેષ્ય છવ લેના રૂપ કિયાની સિદ્ધિ જતાનના અભિપ્રાયથી મુક્યો
છે માટે પરિક્રમકુંઠાકાંઠા હાર્યાને હાથથી આ વા રૂપ અદ્યુત રોપેનું
પણું છે માટે અત્યુક્તિ.

૩૨ જે ઇ—જે ભીમ જાતે (પોત્તે) કદા (ક્યારે પણ) વૈનીના વૈરને
વીસરવુ તે જાણ્યતાજ નથી, તથા જે જાનેતો (વૈરો અને વૈરોનો) અત કરીને
દિન રાતે ક્રોધથી કૂદતા (કૂદે છે) તનય—પુત્ર તનયા—પુત્રી. વર પતિ—ઉત્તમ
સ્વામી 'એવો વેરને સજારી ગણનારો ભીમ તારોજ અત કરશે એટલુંજ
નહિ પણ ત્વરા પુત્ર પુત્રી વગેરેનો પણ અત કરશે' એ ક્યનિ છ

૩૩ હવે અર્જુનને જતાનીને દ્રૌપદી કહે છે બુદ્ધિ ઈ.—તે અમથી
(પિના સ્વાર્થ) ઉધી [વિપરીત] બુદ્ધિ કરી અને ભાથે કરીને તને મોત જા યુ
(ગમ્યુ)। કેમકે જેની સાથે યુદ્ધ કરતા ગાગેયે શો (ગાગેય—શીખ કે કાર્તિકેય
અર્યો) મતિનર (ઉત્તમ બુદ્ધિવાળો પણ) મથે (માથાકૂટ કરે—આર્થાત્થાકે)
તેની સાથે યુદ્ધ આ યુ (પ્રાપ્ત થયુ)। અચાનો ક્રિયા જાતારે છે ના ઈ—
ના, જે તુ હવે જોડીને અર્જુનના પદ [પગ] પકડે તો આજ તારી મુક્તિ
(રૂટકો) થાશે, કેમકે એ (અર્જુન) કે રે [ક્રોધ કરે], તો આજે તારે મમ્મ દા-
થી પગ ગાગે (અટકાવી આરો) નહિ આ જન્મા નીને ॥ મિત્રા

એ પાયે દ્રોણ ગુરુ મનવીને મુગ્ધસો લીધાં છે,
ગોઠા બંધુ ઉપર રતિ રાખી મુકામો કીધાં છે;
કામે લોભે મદ ભયથો ધર્મ સ્વયનો ન ત્યાગે,
તારા જોવાં નિરવળ કુટુંબોયકી દૂર ભાગે.

૪૫

તેજસ્વી જો અગ્નિ સરખો પાર્ય મારો પતિ એ,
મારે તુંને મચરડી હવે દૂર ઘસોવતી એ;
લોકો જોએ અરજીન અતિ પ્રિય પાંચાડી કેરો,
આણે નિશ્ચે યમઘરતણો તેજ તારો કુરો.

૪૬

જે જે ધર્મો પૃથિવી પરના તેહ સૂક્ષ્મેથી જાણો,
પીડાહારી નકુલ નર એ જુદી રૂડેરી માણે;
પૃથ્વીમાં સુસ્વરૂપ વદતા લોક ધોકેન ધોકે,
રે રક્ષા પાંડવ અહરનિશે કરે સર્વ ઓકે.

૪૭

આપે એ તો વીણી વીણી ભરી કર્મ તારાં કરેભાં,
એ મારો સ્વામિ નકુલ હરે માણતા રાંક રે ભાં;

વાળો છે. માનુષ્યોમાં—મનુષ્ય જાતિમાં. હરેજે—હણેજે—મારેજે. છદ્ધમાં
કહેવા ગુણો વર્ણુને કવિએ વીરરમના પાત્ર આર્જુનની ઉત્તમ પ્રકૃતિ વર્ણુએ,
તથા ‘રાક્ષસોને હરેજે’ ઇત્યાદિ પદોવડે બેનો ઉત્સાહ વ્યક્ત કર્યો છે “ઢત્ત-
મમહતિર્વાંઢત્તાહસ્થાપિમાવકઃ ઈં” —સાં. ૭૦

૪૫ વળી તેના પ્રિયેષ ઉત્તમ ગુણો વર્ણુવતા કહેજે કે, એ પાયે ૪૦—
એ અરજુને દ્રોણ ગુરુને મનવીને (પ્રમત્ત કરીને) તેની પાસેથી સુગત્રો
(સારાં અર્જો) લીધાં છે (પ્રાપ્ત કર્યા છે—લીધ્યો છે). રતિ—પ્રીતિ. મનવનો—
પોતાનો, વીરના ઉત્તમ ગુણો અધમ જયદ્રથ પ્રતિ દ્રોપદીએ વર્ણુને તેને સમ-
જાણુ છે કે તારામાં એવા ગુણો નથી, માટે તુ વીર નથી; વીર નથી તેથી
અર્જુનનો છતી રાક્યાનો નથી, માટે તારે વેળાસર તેમને સરણે જવું એજ
સેષ છે. એ ધ્વનિ.

૪૬ કૂર—પ્રાણધાતક. પાંચાડી—દ્રોપદી. આણે ૪૦—તે યમના ધરનો
તારો કુરેશે (નગરો કેરો) નિશ્ચય આણે (પ્રાપ્ત કરી આપે). અર્થાત્ તને
યમપુરીમાં મોકલે.

૪૭ હવે નકુળને વર્ણુ છે: જે જે ૪૦—૨૫૪ છે. સૂક્ષ્મેથી—સૂક્ષ્મ ગીતે.
જાણે—(નકુળ) પીડાહારી—મિત્રોની પીડાને હઠનાગ. સુસ્વરૂપ—સારા, ૨૫૩-૫-
વાળો. રે! એ પાંડવ (નકુળ) અહનિગ સર્વ ઓકે (ગ્યાને) મારી રક્ષા કે

હારો આને નકુવપતિથી એ ન કુલેર હે ગા,
નાગેદ્રો ગા પાણુ નકુવથી એ નકુલે રહેસો.
વા'લો ધૃધિદિર અતિ હરિની સહુ રીત બાણુ,
કિરીટીની પૂંડા રથમાં બેગો આવે વખાણુ,
તેની પૂઠે સુપતિ સહુદેવા વદે નામધારી,
ગુણો ગુણો મમ વદનથી તેતણા આજ ભાગી

૩૮

૩૯

હા યે આ લયા બળ સહિત રાસો નજાયે ચગી

રે પાં તા ની અતિ ચલ રતી તે ય મોટી અસિ
જો જો લે સુ અમિ અતિ છેલો મડધે વગી

મારે હાથી મહત રથિ હસ્તે અધીને કમી

૩૮ આપે ૬૦-એ નકુવ તાગ કમને વીગી વીચીને તારા હરોમા (હા
પમા) ભગી આને-આપને અંતર તેના દળ તને ચખાડો એ ૬૦-હેરા-
કા એ માગે ગ્રામી નકુન તારી પ્રાણના (જીવણપણ) હરે એમ છે માગે
હવેગે મા (ગીત નહિ) અર્થાત તાગ કમનુ કમ તારે ભાગનકુવ પડે હારો
૬૦-આને તમે માગ નકુન પતિથી જારો (એ નિશ્ચય છે), કેમકે હે વપક
યા એ કુનેગે ગો (કુનેગા વાડાએ બેવો-વાડવો ખાધ વસાતો) નથી, નાજો
રા (મોટા મોટા નાગેના ગ્રામીઓ જોગ પણ) એ નકુવથી (નકુવ પાનથી
કે નોગથી) હાન કે તો તમે (એની માથે યુદ્ધ કરીને કુને) કુગ સુધા પત્ર કે
એકદરીએ) રહેગો નહિ. અર્થાત કુગ મલિત તમારો નાન ધમે પાદાંતય-
મકે. 'નકુવ' શબ્દના શ્લેષથી ઉપમા ઉપજી છે માગે રહેગો પ્રમા.

૩૯ વાંસો ૬૦-એ નકુવ સુનિદિને અતિ વાહાનો છે અને તે પ્રિ
(અશુન)ની મકુ રીત (યુદ્ધદિકની) બનેછે અથવા, હાં (સિદ્ધ)ની
સુગીત (ગિદ્ધતને પકડી લેવાની કે નેનો પગાવ્ય કનાની) બને છે તે વ-
ખાણે (વખાણ મલિત) ગિગી (અશુન) ૫૬૫ ગ્રથમા બેશીને આવેછે
તેની પૂઠે ૬૮- તેની પૂઠે માગે સુપતિ (માગે ગ્રામી) જોને વાંસો મહદેના ના
મવાગી (નામ વાગણુ કનાગે) કહેછે, તે છે

૪૦ વાંસો ૬૦-એવે તાથમા મમ સહિત ગમે જાવ્યો છે, એ રાત્રો
મથી ન જાયે-અમરા પામે એમ નથી ર જાવ્યાં એ તેની ચોવાની અતિ

જાયે યુદ્ધે તવ અતિગચે, હસ્તલાઘવ્ય દાખે,
 બુદ્ધિશાળી પ્રિય નરમને, શીતતા ચદ્ર રાખે ;
 તેજસ્વી તો સૂરજ સરખો, લોકના ચોક ભાખે,
 વનમ્યો ઠેઠો, મનરનણિ, માદ્રોતનુ મારી નાખે
 ગાઢો વા'લો, સુકુરકુળને, પાડવો પ્રાણ માને,
 જોના જેવો મતિવર નહિ, ભૂમિ નાકેજ રાને ,
 હોયે સાંગ મહન મુનિયો, ભાષણુ દ હરાવી,
 નિશ્ચેનરી દૃઢ મનતાણે, આજ દશે કુગાવી
 રૂંદો ઢોરી અહરનિશ એ થાય મારીજ સા'ચે,
 પ્રાણાતે વા અગનિ બળતા બ્રહ્મ ધર્મે ન થાયે ,

૪૧

૪૨

અગતી નેમ મોગી અસિ (તગાર) કે રે લો તુ એ અસિને જોશે-એનો
 ના. ચાખશે અથવા જે સુખમિ (મારી તગાર) અતિ છેની (છન-રૂપા-
 ણા) મનુ રે (મનુષ્ય-નકા પાસે) વથી (રહી કે) તે તુ જો, પણ શે લે
 (એના ઘાન તુ કરના મનુષ્ય કે છે) કે કેમકે એ માત રથી (મહારથી-
 નકા) લાથીને મારે એના છે તથા રીનીને હસ્તે રીને (લાય બાધીને) મારે
 એવો છે અથવા રથીને તો હાથે કરીને-બાધીને (તગાર-રે) મારે એવો
 છે આ હદમા બીજી લીંગના ર આગળથી અનુક્રમે બાધાતોધ અક્ષરો વાચતા
 તગાર જેના આ ભાથી ' રે પોતાની અતિ અગતી તેમ મોગી અસિ શિવ
 કનેથી મળી કે તિ (તે) અનિ અસુ (પ્રાણ) લેશે જો ' એવું વાક્ય નીકળે
 છે અતર્કાપિકા. ચિત્રનાય.

૪૧ હસ્તનાય-હાથની ચમકતા શીતતા ધન-ચદ્ર સરખી શીતતા
 તો લોકના ધન-માત્ર હુજ નથી કરેતી પણ લોભના મો- (પણા લોભ)
 કહે છે સુનર મણિ-પુરુષોમ્મ હવમ મણિ જેનો માદ્રિ-તનુ-નકુળ મારી
 નાખે-મારી નામે એવો છે

૪૨ ગાઢો ઠન-સુકુરકુળને-મારા કુર કુળો તે ગાઢો (અત્ય ત) મહાનો
 છે નાકે /-સ્વર્ગમા પણ સો-અરખમા, અથાત વપમ્મી કે વાનપ્રગ્યોમા
 દશે ઠન- તે આજ તને કુગાવી દેશે-હમી દેમે આ લે મોકમા જે, ચદ્ર
 મમાન રીતગતા મુનિઓને બાળથી હગનપણ, ધસાદિ શુણ વપ્પ્યાં છે
 તેથી નકુળ ધીન્સવિતપણુ વ્યવિત થયેતુ છે ' નિર્ણયતોમ્મનિસકલા-
 પરાપારલિન મ્યાન (ના દ)

કતીને છે પ્રિય અતિ, હવું નાથ મારો રૂપાળો,
ભાળો ભાળો, ભરમર ભૂસતાં આશ હવ્યાની યાળો !

૪૩

રે ધારો મત્સ્ય ભર નિધિમાં, તે પરે નાથ છીત્યું,
હાલ્યે હાલે હવિ અચળ ના સેન તારૂં જ ભીત્યું ;
ક્ષોભે સેના નજરથી, જો કે હજી તુ ય જોશે,
મોહથી તે નવ મન ગણ્યા તેથી રે આજ રોશે !

૪૪

પૂછ્યા માટે વર પતિ વધા આજળો યુદ્ધ ભીજે,
મૂકાઓ ના, કદિ બચાવો ગયા, તો હવે જન્મ બીજે ;
ખાલી બાળી, ઘિર થઈ રહી, નાથનું સૌર્ય ભાળે,
માળે બેસી સુમુગ મૃગયા, શું જીએ આવી વાંલે !

૪૫

૪૩ ભરમર ભૂસતાં-તમારો ભરમર ભસાઈ જતાં-નસીમ ફરી જતાં.
૪૪ જ્યારથી મેના ક્ષોભ પામીએ એમ દૃષ્ટાંતથી કરી જનાવે છે: રે ૪૦—
જેમ ભર નિધિ(મયુદ્ધ)મા મત્સ્ય હોય તે ઉપર નાથ છીત્યું હોય, તે
મત્સ્ય હાલ્યે હાલે છે; તેમજ પાડવ રૂપી ભર સમુદ્રમાં જ્યારથી રૂપી મત્સ્ય ઉપર
સેન રૂપી નાથ છીત્યું છે તે તાન હાથવાથી હાથી વેઠ્યું છે, હવિ અચળ ના-
હવે અચળ (ઘિર) રહેવાનું થી, કેમકે તારૂં સેન ભીત્યું (બચ પાન્યું છે).
ક્ષોભે ૪૦-પાંડવોની નજરથી તારી મેના ક્ષોભે છે-ક્ષોભ જામે છે-અજાળી
ઉઠે છે. જો કે હજી તુ ય પણ તે ક્ષોભને જોશે મોહથી ૪૦-તે મોહથી
(વિવેક શૂન્યતાથી) પાંડવોને મનમાં નવ ગણ્યા તેથી રે ૧ (ધિકાર વાચક
અવ્યય) તુ આજ રોશે-પગલાશે.

૪૫ વર પતિ-ઉત્તમ ગ્રામીઓ વધા-મેં કદી જનાવ્યા. બીજે ૪૦-
તમે યુદ્ધમાં બીજે (બીજા અર્થાત્ યુદ્ધથી બીના થયો ત્યારે) આજખરો
અથવા યુદ્ધમાં જેઓ બી (બચ) રૂપ છે તેમને આજખો મૂકાઓ ૪૦-તમે
તેમનાથી મૂકાવાના (દૂરવાના) નથી; જો કદી જાણી ગયા તો એમજ જાણીને
કે બીજે જન્મ થયો. ઘિર થયેલી દ્રૌપદીને કુપ્રેક્ષે છે: માળે ૪૦-દ્રૌપદી
માળે (માળા ઉપર) બેસીને વાંલે આવીને (પ્રેમથી) મૃગની મૃગયા (મૃગને
શિકાર) જીએ છે શું! ઉત્પ્રેક્ષા.

શ્લોક.

રે પતિ ! રે પતિ ! જાપ તો જાપતી જીવતી જામનીમાં દિને જાત,
રે રતી રે રતીરાય રૂઠી હુને, રામજી સા રમો રમ્ય દી રાત ;
રે મતિ રે મતિમૂઢ મૂકે નહીં, મારિયે મા'વના મિત્ર મા'માત,
રે સતી રે સતી શાંત સારી પડે, સંહારો સ્વામિ કામો તણો સાત. ૪૬

વલણુ.

સાત સહુ કામી તણો, સંહારો સ્વામી પાંચ રે ;
બેઠી નિહાણું અહીં સહી, ન આવે ઉતી આંચ રે.

૪૭

કલણુ ૨૪ મું.

શ્લોક.

સનમુખ તો સુસતી વહો આપે,
ઉનમુખ સંધવ આપ અમાપે ;
મરણ સહી ધવનું મારું આપે,
મરણન ખોટું કરી શિદ તાપે.

૧

૪૬ શ્લોક—કેકિનીશારદા છંદ (૭ રમણ અને ગુર લઘુ). રે ધ્રુ—તે જાત (જાતવાન) જીવતી (દ્રોપદી) રે પતિ ! રે પતિ ! એમ જામનીમાં અને દિને જાપ જાપતી હતી. વળી તે જોતી હતી કે હે રતિરાય ! (મારી પ્રીતિના રા-જા-સ્વામી-યુધિષ્ઠિર !) હુને (ગને) રે ! રતી (નરસીખ) રૂઠી છે, માટે તમે રા-મજીશા (રામના સરખા પરાક્રમી યજ્ઞને) દી (દિન) રાત રમો (મુદ્ધ કરો). હે માહાત્મના (પૂજાના) મિત્ર અને (યુધિષ્ઠિરના) મા'માત (મહામાત્ર-ગોઠા પ્રધાન) અર્જુન ! રે ! (અરે !) આ મતિમૂઢ જયદ્રથ પોતાની (દુષ્ટ) મતિ મૂકતો નથી મારે તેને મારીએ. હે સ્વામી ! કામી (જયદ્રથ) તણો સાત (સા-થ) અથવા કામીનો સાથ (સાથી) જયદ્રથને સંહારો, કેમકે તેથી રે આ સતી (સહવાણી) સતી (દ્રોપદી) સારી (પેટે) શાંત પડે.

૧ શ્લોક—તામર છંદ (નઝઝવ). સનમુખ ધ્રુ—સુસતી (દ્રોપદી) પાછલા કડવામાં કદા પ્રગાણે સનમુખ (જયદ્રથના મોઢા ઉપર) આપે (પોતે) બોલી, અને તેથી સંધવ (જયદ્રથ) આપ અમાપે (ધણો) ઉનમુખ (ઉનમુખ—ઉલટો-વિપરીત) થયો. ઉલટો થયેલો જયદ્રથ શું બોલ્યો તે કહેલો: મરણ ધ્રુ—તારા ધવ (સ્વામી)નું મારા આપે (ધનુષ્યથી) મરણ સહી (નિથય) છે, માટે તેમનું ખોટું વર્ણન કરીને અને શિદ બાપે (સંતાપે) છે.

વદે ભીમ હે સારથી ગણ્ય ઘોટો, મહાભારથીને હજવુજ નો,
મદે મસ્ત મોટા થઈ ગૂઝ આવે, ન જાણે વખાણો તજવુજ નો,
રદે હોડ દાબી મદથી ઉઘાચો, યમાનદ આજે સંજવુજ નો,
હદે ઝાળ લાગી ગદા લીધ માગી, અસુ રામમા તો ભજવુજ નો. ૫
કિવો સિહ શો ગજદ કે ક પો સેના, મિથ્યો અર્થજાણ્યુ અજાણ્યુ થયુ,
કરે સાહો કેરો ઉડાડેજ ઠેરો, હરે પ્રાણ પદકે ન જાયે સંયુ,
ધરે બેઠ બાહુ વિચે સો પચાસા, અરે તેની આશા નિરાશા તદા!
ભરી ઉડણે ચોધને ચોધ મારે, કરી કીકિયારી ધરી ભૂ ગદા ૬

ભીડમા) ભીમે હરિનાદ (મિહગર્જના) કીધો શુ ઈન્-ગનેએ (હાથીઓએ)
મોટા પાત્ર હરિ [સિહ]નાળ્યા (નિહાળ્યા-જોયા) શુ ? ઉત્પ્રેક્ષા તે હરિ ત-
ડીને ગર્જતા સેન ઉઘાટમા પડ્યુ પાડવુ પરાક્રમ વર્ણવતા કવિ કહેછે કે,
સુમાળા ઇન્-ગને આબુ તો, પાડવોએ કાઇ સુમાળા ધરી ના-તેઓ
કાઈ માળા અહીં જોઈ નહોતા, અથવા સુમાધુપણ (તેમણે આપ ત સાધુપ-
ણ) અટણુ ક્યું નહોતુ અથવા તેમણે એવો ક્ષમા મુણુ ધારણુ નહોતો. યો કે
જેથી સીઓ વાટમા વહે-આગી જાય.

૫ ઘોટા-ધોડાઓ મહાભારથીને શરૂ જવદ્રધને ન જાણે ઈન્-પયુ તેઓ જા-
ણતા નથી. હું તેમના વખાણો તજવુજ ન [નકી તજવુ] એવો છુ હે સારથી!
તુ જો [એમ મારે ચરણમા સમજવુ] રદે દાતે મદથી-અભિમાનથી ય-
માનદ ઇન્-કુ આજે તેમને યમાનદ [યમપુ ૧] આનદ, ગર્વાત મુઠ્યુ] સજ
વુજ અથવા હું આજે યમાનદ [શત્રુઓ મારતાથી મનો આનદ] સજવુજ
અમુ*ઇન્-તેમના અસુ (પ્રાણ) ને હું રામમા ભજવું છુ તે તુ જો-તેમના
પ્રાણને હું ગર્વારણ કરી દેઉછુ

૬ સિધો ઇન્-તાનુઓએ જે એમ જાણ્યુ હવુ કે અમારો અર્થ સી-
ધો, તે નેગતુ જાણ્યુ [જાણેતુ] અજાણ્યુ [નહિ જાણેતા જેતુ] થયુ અ-
ધોન અર્થસિદ્ધમ મા પી-વાસાતૂરી ગઈ! ૫ ૩-પવકમા સંયુ ઇન્-સંયુ ન જાય-
સડવાય નહિ અરે ઈન્-અગે તેમની ઝનનાની આશા તો તદા [સારે] નિગ-
શા [રૂપન થઈ જતી] અગી ઈન્-જી ગમા ચોધને ભગીને તેમને બીજા ચો-
ધાઓ ઉપર મારે [ફેડ] અથવા ચોધ [ભીમ] ચોધને ઉડગમા લેઈ મારે-
[કચડી મારે] પછી તેણે કીખીઆગી કીને ગદાને ભૂ [પૃથ્વી પર] ધરી
[મૂકી] જે હાથથી મરણ તેમને મારવાને ગદા શુ કરવી એ, એવો ભાવે

પદાતિ પજો અસ્ત ને વ્યસ્ત ધોતી, વંદાતી ન વાણી અતિ કંપતા,
 પત્રે પીસી કોને ક મધ્યે સુવાડ્યા, રંગે આવી લીમે તણ નંપતા;
 કદી હાથ કોના વદી વક ખેંચે, કદી પાપ ભાંજે મદી મદતાં,
 કદા હોંડજો આપદાને તળવે, કદા લાત ડાટે મદા મદતાં. ૭
 ભણે આંખ કાઢી ગણે ના ગણે ત્યાં, બને દીન તોયે વિને ના તળે,
 ધરી મુડી હાથે ભરી અંગ ખોસે, જરી રે દયા શું હરિરે સજે;
 મુહસ્તે મરોડેજ મસ્તો બની ત્યાં, સમસ્તોજ મારે અમસ્તો દમી,
 ધરી પાગ બંને કરે ભાગ ભાધી, કરે ભાગ શું રાગ માંહે રમી. ૮

છ અસ્ત ને વ્યસ્ત (અસ્તોવ્યસ્ત) — રતનન. કુ—પૃથ્વી. રંગે આવી—જો-
 ધના આવેશમાં આવીને—એક નગીઓ ચર્મને. નંપતા—વિશ્રામ, કદી ઈ—તે
 બીમ વક (વાંકુ) વદીને કદી (કાઈવેળા) કોઈના હાથ ખેંચે, અને તે મદી (મ-
 દવાળો બીમ) કદીક મદતાં (ચોળી નાખનાં) કોઈકના પગ ભાંજે; કદા હોંડજો
 લેધને તેમની આપદાને (યુદ્ધ કરવાના કુખને) તળવે—અર્થાત્ મારી નાખે;
 કદા લાતધી મદા ઉપર મદતાં (મદનનાં) તેમને ડાટે (દાખી પાડે).
 આઢી અને હવે પછી બીમના પરાક્રમમાં મુદ્દરિર વર્ણવે છે. રૈદ્રસમાં
 મુખ તથા નેત્રની રક્તના વર્ણાય છે અને મુદ્દવીરમાં તે નથી વર્ણવતી એટલે
 રૈદ્ર અને મુદ્દ વીરમાં ભેદ છે, બાકી મીઠી રીતે તે રૈદ્ર જ્ઞેવે છે. રૈદ્રસ
 વિશે સાહિત્ય દર્શણમાં લખે છે કે “રૈદ્રસનો સ્થાપિભાવ ક્રોધ છે, આગ-
 બનવિભાવ શત્રુ છે, તેની મેષા એ ઉદીપન વિભાવ છે, મુદ્દીઓ મારતી, પડી
 જતું, કાપતું, ફાંતું, લટકતું, મમગ્રાહ ઉત્પન્ન થવો, હસાદિ વર્ણનની તેનું, નિ-
 શેય ઉદીપન યાવ છે, બમર વાંકી થતી, દાંતવડે ચોડ કરવા, હસ્ય પગ ધામ-
 ડવા, શત્રુનો તિરસ્કાર કરવો, પોતાની બુદ્ધિ બોલતી, તથિયાર ફેંકવાં, નિંદાક-
 રતી, ફરતા બતાવતી, વગેરે અનુભાવ છે. ઉમતા, આવેગ, રોમાંચ, રવેદ, કંપા-
 રી, મદ, મોહ, અમર્ષ, વગેરે સંચારી બાદ છે. (જુઓ મા. દ. ૩.૨૨-૨૩૩).

૮ અને ઈ—નેમના પુરોહી દીન અને અને વિને (વિનયે પણ) — વિનય બતા-
 વે તોપણ ના તળે. અથવા શત્રુઓ દીન અને તોપ બીમ મુદ્દનો વિનય (નય-
 નીતિ-સત્ત્વને માનવાદય) તળે નહિ, અર્થાત્ તેમને મારેજ. ધરી ઈ—નેમની
 સુદી હાથે ધરી (પકડીને) નેના અંગમાં બારીને [આવીને] ખોમે-માથુ ધડમાં
 દબાવી દે. કાઈ કહેશે કે એમ કરતાં બીમને દયા કેમ નહિ આવતી દેખે? તો, જ-
 રી ઈ—હરિ [મિંદ] જરી પણ દયા સજે છે શું? મિંદ અને બીમ વીરને અભે-

ન સામા થયા કો વિસામા ગ્રહ્યા ના, ઉધામા સુરામાતાણા તો રહ્યા,
 અરે! અરે! દીના શે વિડારો, મૂંડોજ મૂંડો જોલ એવા કહ્યા,
 ન સુણે અસુરારિ જે ભીમ બકો, કટિનાજ લકા મરોડે ઝટે,
 ન શૂરો જીએ માન પૂરો કરેછે, ભલે દીનતાથી રડે ના ખટે ૮
 વદાં એણે ભીમે ધર્મુ ધ્યાન માકુ, તદા ત્યા સહુ એકઠા તો મળે,
 કરી મ પ જો'જો પડ્યા તૂટી સર્વે, ધરી હાથ ભાલાજ બોકે વળે,
 અસિંએ વિડારો અપૂવે છરેથી, બળેથી ન બી'જો ધરો ધ્યાનમા,
 કુગોટોજ પાપાણુ બુઝિયો મારો, કરે એકલો શુ ન રા' માનમા ૧૦
 ન નાસેય મૂકે ન ત્રાસેય મૂકે, પછે કાણુ ચૂકે રણુ મોતને,
 થઈ એકલ માર મારો ભણીને, ગછે ભીમ જ્યા ત્યાં સહી રોતને,
 નિહાજુ સુભીને મળુ સર્વ ટોળે, ધગી છે તદા ત્યાં ગદા હાથમા,
 સુજઘા થપોટી ગદાને કુગોટી, કરી સિહ શબ્દે પડ્યો સાથમા ૧૧

દ્રુપદે વર્ણુ ન્યા છે મારે રૂપક સમગ્રો-બધાને અમરો-અમરો સેનામા
 બીજુ કેટલાક ભીમની વગેરે નોકરોને અમરો [તેઓ રાજા અને નહિ તોપણ]
 તેમને દમી મારે કરે ઈ-તેજીણુ રાગ [પ્રીતિગા-રમમા] રમીને (આન દી-
 ને) ભગ [નરમેધ] કરેછે શુ ?

૮ ન ૭૦-મો વીરો ભીમની સામા થયા નહિ કે વિસામા પશુ મર્યા ન-
 હિ (તેમને મુદ્ધ કરતા લગાર વિગમ પણુ ભીમે આપ્યો નહિ) ઉધામા ઈ-
 સુરામા [દ્રોપદી] ને હરણુ કરી જરાના ઉધામા રવા ન શૂરો ઈ-તે શૂરને
 પણુ જીએ નહિ પણુ [જે હોય તેને] માત્ર પૂરોજ કરેછે જરોતે દીનતાથી રડે
 તોપણુ ભીમને તે ખટે [ખટકે] નહિ કે ખાગી [છેતરી] ન શકે

૧૦ નિહારો-કાપીનાઓ અપૂવે-એક જાતના પોહોગા કુળરાજા દધિ-
 મારવડે માનમા-એની સાથે લકના હારી શુ તો આપણી પ્રતિજ્ઞા જરી એવા
 માનમા ન રહેસો, કેમકે એ એમો શુ કરાનો છે? અથવા એ એમો ॥
 કરાનો છે એના માનમા [અભિમાનમા] ન રહેા અથવા ભીમ મોટો બળવાન
 છે એના મામા આપણથી કેમ થયાય એમ ભીમના માનમા ન રહેા

૧૧ પછે ઈ-જ્યારે મો પ્રગરે ભીમ ડોડે એમ નથી લારે પછી સ
 મામમાજ મગ્ધાનુ કોણુ ચૂકે? બણીને-મુદ્ધની કીજાઆરી કરીને ગછે-અપ
 રોતને [સહિતો] પાડવો ગદિત ભીમને.

ગદાથી દબાયા પગે કો છૂંદાયા, ભયકાર નાદે અમુઝાય છે,
 સુવેગે ઉડ્યા કો કુમોતે મુઝા કો, મુઝારે મુઝા અગ છૂંદાય છે;
 કિરીટી કને કો યુધિષ્ઠિર આગે, છતે શત્રુ આવી પડે પાગ રે,
 અમોને છંવાડો છંનાડોજ ભાખે, ન રાખે કદા ભીમ આ જાગરે! ૧૨
 ગયા શાર્ણ લેવા ભીમે કીધ સેવા, ધરી લાય ન પાગ ખેડ્યા બળે,
 કરો યુદ્ધ હુધી પડે સા'વ એ સૌ, વદી એમ જાણે ન ખેડ્યા કળે,
 મહાગાઠ બાઝી પદા જાયતા જે વદે પિંડ તેની કવિ કાવિદા,
 યુધિષ્ઠિર સોતા ધરી પાય ખેડ્યા, ગદા મારતા કોધથી જે છિદા ૧૩

૧૨ શુભેગે-ભામના અતિ વેગથી છતે શત્રુ ઇ-કિરીટી [અર્જુન]
 અને યુધિષ્ઠર શત્રુ છતા પણ તેમની પાસે આવીને તેઓ પગે પડે છે પગે
 પડીને તેઓ કહે છે અમોને ઇ-સ્પષ્ટ છે ન રાખે-ન બચાવે કદા-ચારે પણ
 આ જાગ-આ જાગોએ

૧૩ ગયા ઇ-તેઓ શરણુ [આશ્રય] લેના ગયા ત્યા પણ ભીમે તેમની
 સેના કીધી, [સ્કોકિત]-અર્થાત્ માયા-દેરાન કર્યા શી રીતે દેરા। કદા? ધરી
 ઇ-હાથને પાગ [પગ] ધરી [પકડીને] બળે [બળથી] ખેડ્યા ભીમે જા-
 ણ્યુ કે શત્રુઓ અર્જુન તથા યુધિષ્ઠિરને પકડ્યા જાય છે તેથી તે બોલ્યો કરો
 ઇ-સ્પષ્ટ છે સાહન-પકડો એ સૌ-એ મહુ પાડવોને વદી ઇ-ભીમ એમ
 વદી જાણે છે, પણ તેમને કળથી છોડવી જાણતો નથી, એ ન ખેડ્યા જો-ક
 જાનિના તેમને ખેડ્યા અર્થાત્ તેના લાયમા લાય આપ્યો તો લાય, પગ આ
 વ્યો તો પગ, માથુ આ યુ તો માથુ, અગે ચોટની આવી તો ચોટની જાનીને
 તેમને ખેડ્યા, પણ તેમ ખેડનાથી તેમના અગ બાગી તૂટી જશે તેની તે
 દરકાર કરતો નહોતો અથવા, ભીમે એમ વદીને તેમને ખેડ્યા પગ કળે
 [સુમ્તિ પણ] તે જાણે નહિ અથવા, એમ જાણે વદીને તેમને જાનિના ખેડ્યા.
 “અથવા, શત્રુઓ પાડોને પકડના ગયા છે” એમ જાણે [જાણે] યુધિ
 કરો પગે એ સકુલો આદાર” એમ વળીને જાનિના ખેડ્યા અથવા ‘પ્રથમ
 મારાથી લદો પગી પાડો પડો’ એમ તે બોલી જાગતો નથી [કરી જાગે
 છે માટે] તેણે તેમને કહીને ખેડ્યા એમાની ગમે તે પ્રમાણે અન્યથા ચર્ચ ગકે
 કેવિના-કૃશ્ણ (બહુચન) યુધિષ્ઠિર ઇ-પગી શી યુધિષ્ઠિર નોતા (સ
 હિત) ધરી પાય (પગ ઝાડેનાઓને-જેમણે પગ ઝાડેના નથી તેમને) ખે-
 ડ્યા છિદા-છિન કરે એવી

કિરીટી કપે ના કરો કેર કાજો, શુ ભાજો ન પ્રાતા સમોતા હજો,
ધરો ધર્મ ધ્યાને ન મરો નમ્યાને, પદાતી રહે દામણા તો ગણો;
વદી એમ પારો જઈ લીમ ઝાલ્યો, ન ખાલ્યો ખજો તેહ ખાલ્યો કજો,
જુઓ જાયછે સંધવાધિપ નાહો, પદાતી શુ મરો કજો ના છજો! ૧૪

તદા ત્યાં પદાતી પરા ક્રીધ લીમે, ન સીમે ન ધીમે રથો હાકિયા,
અરે! સંધવાધિપનો અગ ઉમગ ત્યાં તો ગયો રે! વિશ્વ વાકિયા;
ધરો રે ધરો શુ જુઓ મુખ સામુ, ન જાઓ અરિના ખજો હાકિયા,
કદાએ ન કપો સદા ગૂર મોટા, વદા આજ કેમે યયા રાંકિયા. ૧૫

ગન્ત મોટમોટા તાણી હાર પેલી, કરો અશ્વ પૂઠે રથો રાખિને,
રથી ન અતિ જે રથી મારથી તો, રહો એક એકે ભણુ ભાખિને;
રહી વ્યહયંક હરો રોજ રાકે, ન નકે ગજાએ ભૂમિ દાખિને,
અશૂને થયુ'તુ જદા તો જયુ'તુ, સદા રાસ રાખ્યા દિયો નાખિને ૧૬

૧૪ સમોતા-સમેત-મહિત કરે-યુક્તિથી તે યુક્તિ કહેછે જુઓ
ઈ-૨૫૪ છે કજો ના છજો-જયદ્રથના છજો (કપટને પણ) ના કજો (ન-
થી મમજતા) ?

૧૫ તદા ઈ-તદા (તે વખતે) ભીમે ત્યા (રણભૂમિમા) પદાતિ (પાય-
દળના મનુષ્યો) ને પરા (દૂર) ક્રીધ (ક્રીધા) અને ન સીમે (નિર્મયોદ-મગ્ન-
મા આવ તેમ) તથા ન ધીમે (અતિ વેગમા) પોતાના રથો હાકિયા (જયદ્રથ
તરફ ટા-ચા) અરે ઈ-સંધવપતિ-જયદ્રથના અગનો ઉમગ જતો રલો,
અને રે ઈ-રે! તેને તો વિશ્વ (ધર) વાકિયા (વંકાયા-વાકા યયા-રહયા)।
રાનુને પારો આનતા જોઈને જયદ્રથ પોતાના સૈન્યને કહેઠે ધરો ઈ-૨૫૪ છે.
રાકિયા-રાક રોવેલીન

મુણી વાણી એવી સ્મરી શક્તિ દેવી, અહીં ખડ્ગ ખાંડાં પડ્યા તૂટી રે,
 રીતિ રાય ભાખી રચ્યો વ્યૂહ તેવો, મુનીતિ ધરો સૌ રણે રૂડી રે;
 હશે પાંડવો નામધારીજ કેવા, હશે ન ખસેછે ધસે ઉડી રે,
 ભણે ભીમ ભાથી મુપાર્યાદિ સાથી, શું હાથી હું! હાથથી ફૂટી રે? ૧૭
 મહામત માતંગની હાર સાંધો, ન ખાંધો શું વાંધો? ધરો ભીમ એ,
 વહી એમ માતંગનું સેન આલ્યું, શું હાલ્યુંજ ભાળ્યું ગિરિસીમ એ;
 અરે આલ્ય ભાથી આડાકુજ હાથી, હણે ના ગણે છોડવું નીમ એ,
 મુણી વાણ બોલ્યો અરે રાખ્ય વોટો, શું ખોટો વદ ભીમજે હીમ એ ૧૮

હરે નથી; કેમકે મગર ગમે તેવો ગળનારો છે તથાપિ પૃથ્વી ઉપર તેનું બળ
 આણતું નથી, તેમ વ્યુદયના રૂપી બુગિ ઉપર રાત્રુ રૂપી મગરનું બળ આણશે
 નહિ. ૩૫૬. અશ્વરો ઇ—જે તમારે અશ્વર (કાપર) થવું હતું ત્યારે તો
 (પ્રયમથીજ) જવું હતું; (જદા—ન્યારે). માટે જે એમજ હોય તો તમે જે
 રાત્રો સદા (હમેશા—આટલા દિવસ સુધી) રાખ્યાં તે નાખી દો. અથવા ન્યારે
 તમે સદા (હમેશા) રાત્રો રાખ્યાં ત્યારે આજ તે નાખી શા માટે વો છો?

૧૭ ખડ્ગ અને ખાંડાં એ તરવારની તૂટીનુદીક્ષ્તનો છે. મુનીતિ—સા-
 રી રાજનીતિ—મુદ્ધમાં રાત્રુ સાથે લડવા સંબંધી નીતિ. જ્યદયના સૈનિક
 પાંડવો સંબંધી તર્ક કરેછે: હશે ઈ—‘પાંડવો’ એવા નામધારી પુરુષો કેવા
 હશે? એમ કહીને તેઓ હસેછે અને ખમેછે (એક જગાએથી ખીછ જગાએ
 જાયછે), તથા બેઠા હોય ત્યાંથી મૂરમાં આવીને ધસેછે. બને ઇ—વળી તેઓ
 જણે—ખોડેછે કે, મુપાર્યાદિસાથી (ઉત્તમ અનુન વગેરે જેના સાથી છે એ-
 વો) ભીમ નામનો ભાથી (ભાયાવાદો વીર) હાથથી ફૂટીને હાથીને હણેછે
 શું!

૧૮ મહા ઈ—અતિ મહાન્મન માતંગ(હાથીઓ)ની હાર માંધો. અ-
 ને ભીમને તમે ન ખાંધો તે શું વાંધો છે?—શા વાંધાથી ભીમને ન ખાંધો!
 એ ભીમને ધરો—પકડે. શું ઇ—શું એ કોઈ ગિરિસીમ (પરંતની દો)?
 આલ્યું? અરે ઇ—(જ્યદયના સૈનિક ભીમને કહે કે,)અરે બાપી (ભીમ)!
 આલ્ય (અર્થા આલ્ય) જે હું તારી આડકુજું, = ને તું મારો હજો તથા માર-
 ને ના ગણે એ તારો નીમ (નિયમ) છોડવુંજ એ મંત્રજાને ભીમ પોતાના
 સારથીને કહે કે, અરે (મારું)! વોટો—વોટજાને રાખ—કમાવખ. જે
 દિમ (દિમાયમ જેવો અંગ) ભીમ છેને તે શું એ વોટો વરેછે!

સુવર્ણ મઢી જે કલોહો જડી જે, ગંદા આપણ ઠાળનારી ધરી,
 વધો સિંહનાદે વધ્યો ગપે માદે, કુસાદે પુકારે ઉભો રે' જરી !
 ન માતા ન પિતા ન બ્રાતા સમેતા, કમેતા મરો આજ હુને વરી,
 કરિ પૂછ સાહી હજારો ઝપાટયા, સપાટયા રથી બાણુ સોતા હરી. ૧૯
 મહામત માતઅનુ પૂછ શા'ચે, વદાચે મળાચે નહી વીર તો,
 કરે પૂછ ખેચી ગદા મારતો એક તો ધારતો ધીગતો ધીર તો;
 ખરે કરો આખે હરે વાયુ આયુ, પડે હાથો ભાથી તણ હીર તો,
 મૂકે એક તેવે જઈ અન્ય સેવે, ન દેવે દનુજે સુણ્યો વીર તો. ૨૦
 ગદા બમણુ કો ભીમને હાણુકારી, હકારીજ ખખારો ખરે ધરી,
 હરે હસ તના વિહારે હરે ના, કરે ના દયા મોત પામ્યો અરિ;
 હજારો સવારો તણા મોત વારો, ઇન્જરો શુ લીધો હરે ના જરી,
 કરિકર કીધો હરી મેર હાથે, ધરી જઅરિ કૂદતો ઉપરી. ૨૧

૧૯ કુબોરે-કઠણુ જોદાથી માટે-મદથી કુસાદે-ઝોર સાદથી ન માતા
 ઇન્-આજ હુને વરી-છુદ કરવા માટે અને પસદ કરીને તમે માતા, પિતા, કે
 બ્રાતા સમેતા થવાને પામરો નહિ-માતા વગેરેની સુવાત તમને થઇ શકશે
 નહિ, પણ કમેતા (કમેતો), મરી જરો કરપૂછ-હાથીનુ પૂછકુ બાણુ સોતા
 હરી-બાણુ શુદ્ધ કરી લેછો.

૨૦ વદારે ઈન્-જેનુ વીર (વીર-બળ) વદાય નહિ કે મપાય નહિ એ-
 દણુ છે ધારતો ઈન્-તથા તે વિગ (વિગત-ગત-જીમ) ધીર તો ધા-
 રતો-ધીરજ રુખતો ખરે ઈન્-જંમ આનેથી કેજી ખરે અને પછી વાયુ (વવ-
 ન) તે આણાનુ આયુ (આયુષ્ય) હરે-તેને પાડી નાખે, તેમ તાથી અને ભાથી
 હીર (પરાક્રમ) તણને પડે અર્થાત તેજ પ્રભાવે શક્તિ જેમ તાથી ઉપરથી
 કરી જેના ભાથી (હડયેના) ને ભીમ પાડી નાખે અને પડી વાયુ જેવો ભીમ
 તે વદા રૂપી હાથીનો પણ આયુ હરે મૂકે ઈન્-એ રીતે મારીને એકને પડ્યો
 મૂકે તેવે (તોટનામા) અન્ય (બીજા) ને જઈને મેરે (પકડે) એવો વીર દેવે-
 (દેવમા) કે દનુજે (દૈત્યોમા) સુણ્યો-સામન્યો નથી

૨૧ હસ-પ્રાણુ કરે ઈન્-અરે રે! શત્રુ મરી ગયો! એમ દયા કરે
 નહિ ઈન્જારે ઈન્-જાણે યમરાજ પામેથી મનુષ્ય મારીને યમપુરીમા મોકલ-

પડ્યા હમ્તી તે કુમરે શા જણાયે હણાયે નવા જે હવા શુ ભણુ,
 રમે ભીમ શુ નાગ ધૂમે તડાગે, વિખેરે મૂકુ પકજે ગે ગણુ,
 દુભે ભીમ વ્યાઘ્રાકેષે ત્યા હગિણો, ભોમે કોણુ સામે વિચારે ઘણુ,
 થયો મગ્ત ભટ્ટો કરિ અસ્ત દટ્ટો, વકાર્યા હગિણો કંઠે કાપણુ ૨૨
 તદા સૈંધવે પાચસે ચોધ્ર મેલ્યા, સદા શૂર મોટા ન જોટા ભૂમા,
 કરી કીકિયારી ધરી મોત વારી, અહકારી મભારી દારીશુ મા,
 લહી ચોધ તાજી યુધિષ્ઠિર રાજા, કરે બાણુ સાદી હરેછે કુમા,
 ન આગે જવાયે જુધિષ્ઠિર આગે, જાણે જાય ભાગે દણુછે તુ મા ૨૩

વનિ ભીમે ઈન્દ્રસેન ન લીધો દોષા કરિ ૨૨ ઈન્દ્ર-દાર્યાઓ ઉપર તો ક્રોધ કરી
 ધો, અને પોતાના હાથનડે મેદર (દયા) હરી-અર્થાત્ નિંય થઈને અરિને
 જૂ (પૃથ્વી ઉપર) ધરીને તેના ઉપર ક્રોધનો અથવા મેર-મેર-મુખ્ય વી-
 રને પોતાના હાથે હરીને-મારીને

૨૨ હા-હવે હવે હું તેનું શુ વર્ણન કરું? અથવા યુદ્ધમાં જે નવા
 હવા-તાજી કુમકમા આવે તે હાગાય રમે ઇન્દ્ર-ભીમ યુદ્ધમાં રમેછે તે જાણે
 કોઈ નાગ (દાથી) તડાગે (તાનનમાં) ધૂમેછે અને મૂકુ (કામળ) પકજે
 (કમળો) વિખેરે (ફેલી નાખેછે) હું તે પકજો ગે (કપી રીતે) ગણુ? અ
 થાત્ ભીમે દણેના ચોધાઓની હું સંખ્યા કરી રાખતો નથી! દુભે ઇન્દ્ર-જ્યા
 વ્યાઘ્રા રૂપે (વાન રૂપે) જામ દુભે (દુખ દેછે) ત્યા સૈનિક રૂપ દણેના તેની
 સામે થનાને મનમાં તો ધણુ વિચારે છે પણ સામે કોણ ભીમે-જીનુ રહે!
 રૂપક. થયો ઇન્દ્ર-તે ભટ્ટો (ભટ્ટ-નીર)-વીર મગ્ત થયો-તેની આખ દારી,
 અને હટ્ટો (હગિણો શત્રુ) સામે આવે તેને તે અગ્ત કરી (મારી નાખીને)
 વમયા (ખીન-વેલા-ઉશ્કેરના) હરિ (સિંહ) જેવો તે કાપણુ કરેછે-જે હડી
 એ અંદે તેના પ્રાણુ લેછે!

૨૩ સૈંધવે-જયદ્રથે મેલ્યા-છોડ્યા-મોટ્યા કરી ઇન્દ્ર-તે અહકારી
 ઓળો મોત વારી (મોતનો વારો) ધરીને (અગીમગ કરીને) તથા આપણુ
 મા હારીશુ (નહિ હારીએ) એમ સભારીને (ગત નબ કે દટ્ટથી લટકાનો દરાન
 કરીને) કીકિઆરી કરી હરે છે કુમા-કુ-પૃથ્વી)મા હરેછે પૃથ્વીને વિગે નારા
 કરેછે અર્થાત્ મારીને પૃથ્વી ઉપર પાડે છે ન ઇન્દ્ર-યુધિષ્ઠિર આગે (યુધિષ્ઠિરના
 માર આગળ) કોઈ ચોધાથી આગે (આગળ વધીને) જનાય નહિ એમ છતા
 પણ ફાઈ બળવડે આગળ જાય તો તે પાછો ભાગે, કેમકે તેને 'તુ' એટલે
 શત્રુ મોનતામાં યુધિષ્ઠિર હણે છે!

જસે યોધ જોતાંજ જોતાં નહોતા, કર્યા રાય રોતા સમોતા હતા,
તદા ભીમ ભાળ્યું કરે યુદ્ધ એ શે, ધરી મુદ્ધતા કુદ્ધતા ત્યાગતા ;
હડી દઈ આવ્યા પડી વહાર મારી, ઘડી ઘાટ દીપો ઘડી લાગતાં,
હણ્યા ઘોડા કો યોદ્ધામાં ડેસ મારી, સજ્જતા રથે હંચડી ભાગતા. ૨૪
પિંહુ મેટ હડે મયા વ્યાધ કરે, કહો ભૂત બડે ભરાયે કદી,
તરયું ભીમ આગે સહુ સેન લાગે, ન ભાગે વિભાગે મસેડે મૂદી ;
વઢે છે મદે સિંહરો જો હુદે છે, કદે ભીખણો ભીમ નામે ઉદી,
કરિ ન હારિ યોધની શામ લેઈ, ચડાવી અસુરચરિ લોહીનદી. ૨૫

૨૪ બમે' ઇ-જો બમે' યોધ જયદ્રથે મોકલ્યા હતા તેમને રાયે (યુધિષ્ઠિ-
રે) જોતાં જોતાં નહોતા જેવા કરી નાખ્યા, તથા જે સમોતા (મોત સહિત-
અર્થાત્ મૃતપ્રાય-મરી ગયેલા નહિ પણ મરવા જેવા) હતા તે રોતા હતા-
પોતાને થયેલી વેદનાથી ચીસો પાડતા હતા અથવા જયદ્રથે મોકલેલા બમે' યોધ જે ગતા (રેતી શીકાના) ને મમોતા-મુદ્ધતા જેવા હતા (યુધિષ્ઠિની આગળ) તેમને હતા નહોતા કરી નાખ્યા. તદા ઇ-તદા (તે વખતે) ભીમે ભાળ્યું છે (હું) નાનો ભાઈ છતાં એ મોટા ભાઈ યુધિષ્ઠિર) શે (શા માટે) મુદ્ધ કરેછે! એમ મુદ્ધતા (મુદ્ધિ) ધરીને કુદ્ધતા (ક્રોધનો આવેશ) ત્યાગતા (તજતા હતા). મતવબ કે મુદ્ધમા ક્રોધી થઈને બાન બૂલી ગયેલા ભીમને ખ-
બર પડી કે મોટા ભાઈ લડે છે ત્યારે તું તેમને મદદ કરવા ગયો ધડી ભાગતા-એક ધડી થતામા. સજ્જતા ઇ-જોડેલાં ઘોડા મહિત રથોને હંચડીને (ઉપડીને) તે ભાગી નાખતો હતા

૨૫ પિંહુ ઇ-પીનુ (હાથી) ના પેટમાં હરે હોય તેથી, તથા, બ્યામ મયા (મામના મરાઈ) કંડે તેથી તેમનું પેટ કટા કદી ભગાય છે શું અથવા જૂત બડે કદી ભરાય છે શું ? (ભૂતનો બન્ડો પોતો હોય છે એમ કહેવાય છે) ભી-
મની આગે સહુ સેન તથુ (તેનું) લાગે છે અર્થાત્ એટલા સંન્યની રાયે યુ-
દ્ધ કરવાથી ભીમને કાંઈ તૃપ્તિ થતી નથી. લોકોજિત અને ઉપમા. ન ભાગે ઇ-તે મેનના ભાગ કે સિવાગ કરીને તે લક્ષ્યો નથી પણ આખા સંન્યને પોતે મૂદી (મોળી નાખીને) મનોરે (મગડી નાખે-નાશ કરેછે). વહે ઇ-જો ભીમ લહે (હૃદયમા) ગિંદગો (ગિંદ મરણો પગકમી, ધેરવાન અને કુર) છે તે મદે (નરથી) વહેરે-મર્જના કરેછે હદે ઇ-તે કદે (દેખાતામા) ભીખ-
ણો (ભયાનક) છે અને નામે પણ ભીમ (ભયાનક) કદી-ક્રિપ્ત-કહેનો છે. દગિ-મોડા. અસુરચરિ-અસુરનો રાત્રુ ભીમ.

શ્લોક.

નદોં લોહીનો ભોમ ભદ્રે તો, ચલવી કેધે ચોધા મારી,
કરિ કાપે જોમ હરિ આલ્યે, ડરી જાયે, જોતાં અ'કારી;
કિરોંઠી ફેરા કવિ કોવિદા, યુલ ગુણો ગાયે મોટેરા,
પદ ફેરી તો રજ પ્રમાનદ કથે કો'શુ મારે ફેરા. ૨૬

વલણુ.

ફેરા મારે ગુણુગણુ ગાતાં, નર નામધારી એવરે;
તદપિ જદના તદવા ભાણુ, તન મન તજી અહમેવ રે. ૨૭

કડવુ ૨૫ મું.

શ્લોક.

પાર્ય પાણિ પવિ જયુ, ધનુ ધારતો અતિ રાષમાં,
જોઈ જો'જ જમતો, ડણુઓ ઉર ઉપશોષમાં;
આખ આકુણિયે અતિ, થઈ રૂક્ત ઓઠ દૂળાવતો,
ક્ષત્રિ ધર્મ ખગે ધરી, અરિ બાણુ સાણુ લજાવતો. ૧

૨૬ શ્લોક-શુભુજદ (મ,ત,ય,મ,મ,મ,ગ.) હરિ-સિંહ. અ'કારી-અ-
હ'કારી ભીમને જોતા જયદયનૂ ચોધા ડરી જાય, અથવા ભીમને જોતાં અહ-
કારી ચોધાઓ ડરી જાય મોટેરા-(કવિ કોવિદા). મારે ફેરા-ફેરા મારે પણ
કાઈ ખની આવે નહિ.

૨૭ નર નામધારી-અર્જુનના. જદવાતદવા (પદ્માતઠા-જૂં તે કીર્તક).
અહમેવ-હુ પદ-માર્

૧ શ્લોક-અર્ચેરી છદ (ર,મ,જ,જ,મ,ર). પાણિ-હાથમાં પવિ જયુ-
વ-જુ જયુ ડણુઓ-દમો. ઉપશોષના-લપ કપ્પામા (લપ કપ્પા મારે). રાત્ર
આના જોધાઓને જોધને અર્જુનની છત્રીમા તેમને ઉપશોષ કપ્પામારે (મ-
નના અતિ જુઓ ભગર્જ આવવાથી) દુમો ભરાઈ આવ્યો. અથવા જોધને
જોડના થયેલા કોધથી ઉપજેલા ઉપશોષ (ગોપલ) થી મનમા ડણુઓ જમા
તો હતો આકુણિએ-એની મેળે આખ એની મેળે અથવા જોધ જોતામાં
રૂક્ત થઈ અને દાંતથી ઓઠ દૂળાવતો હતો, તથા ખગે ક્ષત્રિયધર્મ ધરીને
રત્ન આનુ તાણીને વનવનો હતો યુદ્ધવીરના અનુભાવ.

રાગ ગાંધાર.

સુવીરસુતો બાણીં અર્જુન આપ,
 ઉભો કર ગાંડિવ વીર્યે અમાપ;
 વદે મરણું શિદ મૂઠાં ! ગમેય,
 સુરાજ્ય જશે વળીં દુઃખ દમેય. ૨
 ધુશો ન સુખી કર્દો કુંધકોં આજ,
 ભણે બળ આપીં ગયો યમરાજ;
 પુરંદર શો હરવ્યો હરી ભાન,
 ત્રિપુરઅરિ સરખા બળવાન. ૩
 મુણ્યો ભગદત્ત કદી ધર ધીર,
 ધરી નવ તે શકિયો મમ હીર;
 સુરાજ્યસૂચે હરવ્યા બળીં ચોધ,
 ખરે ખર તેહ કરો જહીં શોધ. ૪
 સુરોઅરિ સંહરિયા પૂથ એક,
 રહે નહિ ટેકે વ્રુ મીનમેખ;

૨ રાગ ગાંધાર—મોતીલાલ જંદ. સુવીર ૪૦—સુવીર રાગના સુતો (પુત્રો) બાણી (તરફ) કર(દાથ)માં ગાંડિવ દ્વેષને અમાપ વીર્ય(બળ)વાળો અર્જુન આપ (પાતે) બેભો. વદે ૪૦—અને તે વદે (બોલેછે—તેમને કહેછે કે) હે મૂઠાં ! તમને મરણું શિદ (શા માટે) ગમેય (ગમેછે) ? સુરાજ્ય ૪૦—તમારું સુરાજ્ય (સારું, સાર્ય) જશે અને વળીં દુઃખ દમેય (તમને દમશે).

૩ કુંધકી—મારાવડે—મારી સાથે યુદ્ધ કરીને. ભણે ૪૦—તમને ભણેને યમરાજ બળ આપી ગયો હોય—તમારે યમરાજની મદાય હોય તોપણ. પુરંદર-રશો—ઈક સરખો. હરી ભાન—ભાન બૂલાવીને. ત્રિપુરઅરિ—શિવ. શિવ સરખા બળવાનને પણ હરાવ્યા.

૪ ભગદત્ત—નરકાસુર કે બૌભાસુરનો પુત્ર—ગ્રાન્થોત્તિપનો રાગ. ધર-ધીર—ધીરજ ધરનાર. ધરી ૪૦—તે પણ મમ (મારું) હીર (બળ—પરાક્રમ) ધરી (સહન કરીને) શક્યો નહિ. સુરાજ્યસૂચે—સારા રાજ્યસૂચ વગ વખતે. બળીં—બળવાન. શોધ કરે—કાઢીને જાહેને પૂછે તો ખરા.

રથુકુજી ભૂપતાગૌં સુણૌં વાત !
 હણ્યો દશક ધર ને જગજ્યાત.
 કહણું વિચાર પડ્યું મન મધ્ય,
 અરે નવ આપ તરાજ અવધ્ય !
 તમે વૌર બાર મૂકી તૌર બાર,
 હણ્યું હમણાં નવ રે કર્યો વાર.
 વદા મુખ તો ઈંડ બાણ્યો બાર,
 હરે પગ વિપગમા નિરધાર ;
 સુવીરમુનો સુણાં વાણ્યો બલિષ્ઠ,
 વદે મદમત થઈજ પરિષ્ઠ.
 અરે બકવા કરતો કઈ જાજ,
 વને બટકે પૌરતા થઈ ત્યાજ ;
 વધો દૂડ વોણ સુયોધન રાજ,
 મળી સહુ દૌરવનીજ સમાજ.

૫. સુરોચ્ચિ-સુરો (દેવોના) અરિ (શત્રુ)-નિવાતકવચ નામે દૈત્યો ર-
 થ ચોક્ક-એજ રથવી માવ મે એકયાએજ. રહે ઇ-તો તમારો ટેક રહે
 નહિ એ ને હુ વદુ છું તેમા મીનમેષ નથી-એષીને પૂછ્યા જેવું નથી, પણ
 નક્કીજ છે. ('નહિ નો ઉપયોગ ધનને કેકાણે કરવો). અથવા હુ મીન અને મેષ
 (મેષ) નક્કી કરીને-એષ જેઈને હુ છુ કે મારા આમળ તમારો ટેક રહેવાનો
 નથી રથુકુજી ભૂપ-ગમ દશક ધર-દશ ક' (માયા) ધગ (ધરનાર)-રામજી.

૬ કહણું ઈ-તો તમારું મન પણ તેનાજ કહણું (નિદિત હણ્યું કરવા
 ના) વિચારની મધ્યે પડ્યું છે, પણ અરે ! આપ તો તરા (રાવણના જેવા)
 અવન (ખીનથી હણ્યાઓ તેણ) પણ નથી (બાર બાઈઓને મ ઓધન કરવા-
 ને મરવંજ બહુવચન વાપરેજુ છે) વીગ-બાઈઓ (જ્યદ્રથને બાર બાઈઓ દતાં
 એ પાછળ કહેજુ છે)

૭ સુવીરમુનો સુવીર રાજના પુત્રો-જ્યદ્રથના બાઈઓ. પરિષ્ઠ (શ્રેષ્ઠ)
 પરિષ્ઠ-ગાઈ દાખનીને

૮ વને હ-નું વને બટક છે ત્યારથીજ તારી વીરના (વીરપણું) ત્યાજ
 પોતે છે - તારી ગરેવી છે ! વદો ઇ-નવમી કડી માથે અવધ સુયોધન-
 રૂપાધન

તદા તતમાં બળ શૂન્ય થયું 'તુ !
 વદે શુ પરાક્રમ નાશી ગયું 'તુ !
 અનેક કુવિધ કથ્યાં નરસાંજ,
 શુ વાઘ ગમી હરણ્યાં તલસાંજ !
 ધરી કર તીર ભણે હરિ ભદ્ર,
 ગણે ન ગણે સચ્ચીના પતિ હંધ ;
 ખરે ! મરહું મતિમૂઠ ! ગમેજ,
 જીજો મમ બાણ કદી ન સમેજ.
 ભરે વિતલે સુતવે વસજોજ,
 ન મૂકે અરે દૂર તો ખસજોજ !
 શુ બાઈગરા ચરખા વર વેષ—
 કરી ડરવે નરનામ નરેશ !
 વદે બળ અગ અભંગ અપાર,
 જણાવ હવે કરતો નવ વાર ;
 તદા કરો પાદ ઉત્પ વર વીર,
 કટિ તહિં તોભરડે ધર ધીર.

૬

૧૦

૧૧

૧૨

૯ કુવિધ-નાશી રીતે નરનાજ-નશાંગજ વચન શુ ઈ૦—વાઘ ગમી (ગમ-તરફ) હરણ્યાં તતમા (તતપાપક થયાં) છે ! અર્થુન રૂપી વાઘની સામે આવવાને જ્યદ્રથના બાર ભાઈ રૂપી હરણાજ તતપાપક થયાં છે શુ ?

૧૦ ધરી ઇ૦—કરમા તીર ધરીને હરિ (અર્થુન) ભદ્ર (યોધ) ભણે (ખોળે), કેમકે તે હદ (હકીમે અર્થુન) સચ્ચી (ઇશ્વારી)ના પતિ (ઈદ્ર)ને પણ ગણે કેના પણ ગણે એવો છે. ('હક' ઈદ્ર વિશેષણ પણ લેખ શકાય). ન સમેજ—કદી કદી વગર નરમ ન પડે !

૧૧ ભવે ઇ૦—ભને તમે રિતજમા કે સુતવમાં વસજોજ—જરૂર નાશીને લા જાળેજ, અરે ! તમે મમે તેટલે દૂર પણ ખસજોજ, પણ હુ તમને લાં પણ ન મૂકું (છોડનાર નથી) ! તે સાબળીને જ્યદ્રથના ભાઈઓ કહેછે—શુ ઇ૦—હે નરનામ ! —'નર' નામધારી (અર્થાત્ ભડવા) બાજગરના જેવા વર (ભવા વેષ લેધને નરેશ (ગજને) ડરવે છે કે શુ !

૧૨ તદૌ ઇ૦—(અહીં કવિએ રથમાં બેસીને બાણ મારતા વીરનું આ-રૂં ચિત્ર ચીતવ્યું છે) પાદ ભમા કરીને—પૂંટણીએ બિભો થઈને વર વેષ—ઉત્તમ યોધા—અર્થુન.

હૃદ મદમત વિશાળ કરીજ,	
સુહૃન્તથી બાણ મૂકે વિચરીજ ;	
કરી પછી સિ હ જશેા દૂર નાદ,	
ધરે હરિ કામુંક બાણ સુવાદ.	૧૩
ન ઇદ્રિ મહેરા તણુ સર તેહ,	
ન લોહ કઠિન વસે તીર જેહ ;	
મૃદુ તીર તાકી હણ્યુ જવ ધીર,	
થયો ઘૂઘનાટ હયું સહુ નીર	૧૪
કરે ધનુ બાણ સદ્યા જાણ બાર,	
હયા અસુ એક પછે ઇક સાર.	
કરે કુંદડી ગરબે રમનાર,	
તણુ તીર ત્યાહિ કરે નિરધાર	૧૫
શુ તોણી ધરે વનિતા વર વાન,	
હરે તોર તો અસુ બૂલની બાન ;	
શુ નાજિયરી થકી નારિયજોજ,	
પડે તિમ ત્યા શિર રૂપ કુજોજ.	૧૬

૧૩ મદમત-મદથી મત (અર્જુન) વિચરીજ-લગાર પાછળ ખશીને સુવાદ-સારો અવાજ કરનાર કામુંક-ધનુષ્ય

૧૪ ન ઇદ્રિ ઈન્-જે તીર તે કામુંકમા ધરે છે તે ઇદ્રિ કે મહેરા (શિવે) આપેલુ ન હોય, અથવા જે તીરમા કઠિન લોહ (શસ્ત્ર) વસેતે તે ન હોય, પણ તે મૃદુ (કામળ) તીર જ્યારે ધીર અર્જુને તાકીને હણ્યુ ત્યારે ધૂનનાદ થયો અને શત્રુઓનું સહુ નીર (પાણી) હર્ણુ

૧૫ કરે ઈન્-તે બાર જણે કરે (હાથમા) ધનુ (ધનુષ્ય) અને બાણ તો સત્તા (પકડ્યા) હતા, (એમ નહિ કે હથિયાર છોડીને યાદવા શત્રુને માર્યા છે) તથાપિ એક પછી એકના (એમ સંનના) સારા અસુ (પ્રાણ) હયા તણુ-તેનુ

૧૬ શુ' લેણી ઈન્-(ઝોળ ચક્રાકર ફરતા તીરની ઉપેક્ષા કરે છે,) શુ' વરણ (ઉત્તમ વર્ણ-રાણી) નનિતા (લીઓ) ગરબો ગાના લેણી ધરે છે-યે હા વરવાન નનિતા જેમ બાન બૂલનીને (મોહિત કરીને) લેણી હરેછે-ચક્રની-

વધી કરી બારજ બાંધુ બલિષ્ઠ,
વસે તીર આવી કરી અતિ રિષ્ટ;

મુઝા લહી વીર મહાબળવાન,

પળેજ નયદ્રથ રથેન સમાન.

૧૭

મુણ્યા ભઈ બાર મુઝા રણુ માંય,

મુસંધવ કંપ થયો તન ત્યાંય;

ધરી ધોર મોકલતો વીર અન્ય,

મુમિત્ર સચિવ કહી ધન ધન્ય.

૧૮

શિબિકુળભૂષણુ ચોધ તમામ,

ત્રિગત તથા ઈક્ષવાકુ સુતામ;

મુસિંધ વિદેશ વિષે જનમ્યાજ,

વખાણુયકી વર વાન નમ્યાજ.

૧૯

મુનર્ણુ દીપે કુપતંગ પડે શું!

કરી કિકિયારાજ ચોધ તડે શું;

ને દૂરી ભેદ ભેદે, તેમ, તે તીરબધુ શનુઓતુ બાન બૂલવીને (ખેલાન કરી-
ને) અસુ (પ્રાણ) હરે છે. વરવાન વિશેષણુ બાન બૂલવવાના અભિપ્રાયથી
મનુષ્ય છે માટે પરિકર, પરિકર અને દત્તેશ્વારડે અસુહરણુ રૂપ અર્થતુ
સમર્થન કર્યું છે માટે કાવ્યસિંગ.

૧૭ વધી કરી-મારી કરીને. રિષ્ટ-કુટિલ-અપશુકન રૂપ કૂલ. પળેજ
હલ્લખોતાના મહાબળવાન બાર વીર (બાઈ) મુઝા લહી (જલણી) ને નયદ્રથ
રથેન (બાજી પદ્મી)ની સમાન (પેદે) પળેજ (નાસેજ)-નાસવા સામ્યો.

• રથેન પદ્મી જેમ શિકારને લેઈને નાસે છે તેમ તત્કાલી નાડે.

૧૮ મુનંધવ-નયદ્રથ. વીર-ચોધ. મુમિત્ર ઈન્-હે મુમિત્ર! (સાગ
ગિન!) હું સચિવ! (પ્રધાન!) તમને ધન્ય છે! ધન્ય છે! એમ વખાણીને.

૧૯ કથા ચોધને નયદ્રથ વખાણુવા માંડ્યા તે કહે છે:-શિબિકુળ ઈન્-
શિબિકુળમાં બુદ્ધિ રૂપ તમામ ચોધ, ત્રિગત નામે દેશના ચોધ, ઈક્ષવાકુળ-
ના મારા નામવાળા ચોધ, મુસિંધ વિદેશ (મારા સિંધ નામે પરદેશ) માં જે
જનમ્યા હતા તે, એ મર્મે વર વાન (કિતમ વર્ણના) ચોધાઓ વખાણુયકી ન-
મ્યાજ તેના કહેણુને નામે થયા.

હરિ ધરી દેવદત્તે કરો નાદ,
 અરે વઢિયે વર ચોધ ! હુ વાદ. ૨૦
 ધરી ધનુ બાણ હયાં કઈ માણ,
 ત્રિગર્તાણા કુળની ઝટ હાણ;
 અતિરથિ અર્જુન બાણ સુબાહ
 શિખિકુળધાણ કર્યો ધરી બાહ ૨૧
 અરે ઇક્ષવાકુ તણીજ નિશાન,
 કિરીટો કૃગાવો ભગાવોજ સા.
 મુસિધુ વિદેશીય ચોધ સમાન,
 વઢે વર વીર મુકે નહિ માન. ૨૨
 હણી ન ગાણી કિરીટી ભગવા.
 જુએ તહો અપ્સર આવો વિ.
 અરે પતિ આજ વરી વરવાન,
 રણે રગડ્યો હરિ ના ભૂંડી ૦ ૨૩
 ડગ્યો નહિ પાયં જશા થકો રે
 વરે વનિતા વદતી વર તેહ ;

૨૦ મુવર્ણ ઇ-આ તે શુ મુવર્ણ (મારા પ્રકાશિત) નીપમા કુપતંગ
 (દયકા પત ગીત્યાં) પડે છે કે કીટીઆરી કરીને ચોરાઓ તડે છે ? સંદેહ હ-
 રિ ઇ-હરિ (અર્જુન) દેવદત્ત ગજ હાથમા ધરીને તેરડે નાદ કરીને વાદ, હ-
 રો (કૃત્યુ) કે અરે વર (કિંગમ) ચોરા હુ (માગી) માથે વઢિયે .

૨૨ સાન-મુદ્ધિ મુદ્ધિ રહિત કર્યા મુગિધુ વિદેશીય-મિધના પરદેશી
 ચોધ સમાન-બધા મરખા ચોધ

૨૩ હણી ઇ-અજ્ઞાન કિરીટી તેમને પણ ન ગણીને તથા હાનુને ત્યાં
 વિમાનમા અપ્સરઓ આસી હતી તેમને જુએ છે ! (આ ૧૨મી અર્જુનની
 મુદ્ધમાં ધીન્તા વ્યજિત થાય છે કે જે મુદ્ધ કન્યાં છતાં પણ આપ્સરઓની
 ગમ્મત જુએ છે !) મી ગમ્મત જુએ છે તે કહે છે અરે ઇ-અપ્સર કહે-
 છે કે, આજ રંગે હરિએ (અર્જુન) વાન ના (નદિ) ભૂંડી-ગમ્યા પડે એ
 (પ્રમામમાં) રચડ્યા (માર્ગ) તે ગગન (દુન) પતિને હુ વગે.

જીએ હરિ ધ્યાન ધરી રણ વીચ,
નભે કરી વાતતણા ઉર ધીચ.

૨૪

તણ હરિ ચોધ ગંગા તમામ,
કિરીટી સુણી નકતે રથ હાણુ;
અરે મમ બધુતણે રથ બાણુ—
હવે, હડ તેહતાણ હુય ખાણુ.

૨૫

મદી દમિ દોડી ગયો નરનાથ,
કથે કવિ કોકળ કોવિદ બ્રાત!
મથે દિન આતુરવેદો વૃથાય,
ધરે અભિમાન મળેજ વ્યથાય.

૨૬

૨૪ એને વરનાતુ કારણ કરેડે કમ્પો છં-૨૫૬ છે પાર્ય જસાયકી-
પાર્ય જેવાથી, હરિ-અર્જુન, ધ્યાન ધરી-સદ્ય આપીને ભે-ભય ધીચ-દૃઢ

૨૫ કિરીટી છં-એટલામા, નકુળે (નકુળને વિશે) રથની હાણુ (હાનિ)
પઈ તે કિરીટીએ માભણી-અર્થાત્ નકુળનો રથ શત્રુઓએ ભગ કદો તે અ-
ર્જુને સામળ્ય અને તે ઉપરથી પ્રતિજ્ઞા કરેડે કે, અરે છં-૨૫૬ છે પહેલી
લીંગીમા છેવટે 'તમામ' હોનાર્થે નીચેની લીંગી સાથે પ્રાસ મળતો નથી, કદાચ
લેખક દોષ હશે

૨૬ નરનાથ-રામ (અર્જુન) (આ જગોએ અર્જુનને રણભૂમિ ઉપર-
થી અદર્શ કંપાને, નકુળને મદદ કરવા જવાનું નિમિત્ત કવિએ મ યુ છે તે
કવિની અતુરાર્થ બતાવેડે એ રી રીને કે જાનુઓનો પરાજય કર્યા પછી, અર્જુને
કા તો જયદ્રથની સાથે યુદ્ધ કરવું જોઈએ કે પાછા ફરવું જોઈએ જયદ્રથનું
યુદ્ધ વર્ણન કરતા કયા મમાત્ર થઈ ગય અને દ્રૌપદીને લીધા વિના પાછા ફરવું
તો વર્ણાયજ નહિ, અને હજી રીને નકુળ તથા સહદેવ વગેરેનું પરાજય વર્ણવતું
છે માટે ભીમ પછી અર્જુનનું યુદ્ધ સમાપ્ત કરતા ક્રમપ્રાપ્ત નકુળને મદદ કે-
રના જનાતું વધુ છે તે ચોક્કસ છે નકુળની કથાનું ઉદ્ગટન પણ એવીજ
ચાયડે) અર્જુનનું પરાક્રમ વધારે કેમ ના વર્ણવ્યું તે સશય નિવારણ કરવા
માટે શ્રોતાઓને સંબોધન કરીને પ્રેમાનંદ કહે છે કે, કથે છં-હે બ્રાત ! (શ્રો-
તાઓ!) કોક (મઝક) પ્રવિદ (કુશળ) રીજ તે કથી શકે, અને આતુરેદી
દિન (દુ-પ્રેમાનંદ) જે વર્ણવવા મરે છે તે વૃથા છે, જો તે અભિમાન ધરે
તો તો વ્યથા (દુઃખ) પણ મળે ! અર્થાત્ તે વર્ણવવાને દુ સમર્થ નથી

શ્લોક.

નકુલનુ વૌરપણું, કથુ કથી વાતે,
અસિધગે, ધરણીમાં, ન રાત્રુ વિભાતે;
રથ વિના, ધરણીમાં, સ્વયકરી માણે,
કવિ કહો, મતિ વિષે, કથી વિધે જાણે.

૨૭

વલણ.

કથી વિધે જાણે નકુલબળ, માણે સ્વયં રણમાંય રે;
વિપ્ર પ્રેમાનંદ વર્ણવે, નમો નમો કવિપદ જ્યાંય રે.

૨૮

કકલું ૨૬ મું.

શ્લોક.

અને થકી ત્યાં બહુ ચોધ હાયાં,
મૂકી તિ ચોધા સુરેષે પધાર્યા;
હરો બધુ બનેજ શતાયુ તેવા,
પડ્યા તૂટી ધારી વિચારી મેવા.

૧

શ્લોક.

હાયાં જુગારી બર્માણુ રમે છે,
ચોધા અરિના તિ વિધે ભમેછે;

૨૭ શ્લોક—પદ્યમી ૭૬ (મમજ્જગ) નકુળનું ઇ—નકુળનું વીરપણું
હું કથી વાતે કથુ ? ધરણીમાં જ્યાં એ અસિધરે (હાથમાં તખ્તાર જાનેયો)
રોય ત્યાં રાત્રુ વિભાતે (પ્રકાશ—પ્રકટ થાય) નહિ. (વિભાત—પ્રકાશોત્તુ) રથ વિ-
ના ઈ—રથ વિના પણ ધરણીમાં (પૃથ્વી ઉપર) સ્વયકરી (ચોતાલી મેળે)
માણે—યુદ્ધમાં માહાને છે, ત્યારે હવે કહો કે તેને કવિ કથી વિધે મતિ વિષે જા-
ણે ? અર્થાત્ એનું પરાક્રમ દર્શાવેને અગમ્ય—અવર્ણ્ય છે.

૧ શ્લોક—વિગમપાદ ૭૬ એ છદ્ધુ પેટેણ ચરણ મંદ્રવજ્રાનું, બીનું
આદીનું, ત્રીજું ભુજગીનું અને ૪ થુ ઉપેદ્રવજ્રાનું છે અને ઈ—બન્ને
(બીમ અને અર્જુન) થકી ત્યાં (રણભૂમિમાં) બહુ યોગ (જૂલવદ્રપના) હાયાં
તેથી તે ચોધા તેમને (બીમ અર્જુનને) પડ્યા મૂકીને સુરેષે (નકુલ સહદેવ
પાસે) પધાર્યા (ગયા) એમ ધારીને કે હશે ઈ—સ્પષ્ટ છે. મેવા—મીઠું રળ.

ભગ્યો ન કો ભીમ ભણી, દમેડે,
 પાપે ન પો'યું, ભણ બે ગમેછે । ૨
 ને વારિયા બંધુ સુરેધ સાણા,
 તો ધારજો એ ત્રય ભાંડુ રાણા ;
 વિચારો એવું પડિયા તૂટી રે,
 ધું ત્યાં નકલે કરિયું ઉડી રે.— ૩
 શ્રીતા ગુણાવુ ધરજો સુધ્યાને,
 તૂટી પડયા યોધ અસંખ્ય માને ;
 નેઈ નકલે અમિ હાથ લીધી,
 રે ! સિંહનાદે પદો રાડ કીધી. ૪
 વેલા રથેથી ઉતરી ભૂમધે,
 માર્યા મુદીરો કચરી અવધે ;
 પેલી પદાતિ તણી હાણ કીધી,
 વેલી જઈ યોધની કોથ લીધી. ૫
 કોના રથો હાથ ત્રહી ઉઠાબ્યા,
 કોના કરિ તો સરવાર ટાબ્યા ;

૨ શ્લોક—ઈદ્રવળ (વાજગ). હાંધાં ઈન્દ્રોદિઝિ. દમેડે—તે ભીમ
 તો દુષ્ટ દેહે માટે 'ત્યારે અર્જુન પામે જાગ્યો' એમ કહેશે. તો, પાપે ૪૦-
 પાપે (આતુનની સાથે) પણ ન પોરેયું (અમે પોરેલી મદીએ એમ નથી)
 માટેએ ભાર્ (નકલ અને સદેવ) ગમેડે (નિમની માથે મુદ કરવું દીક પડે
 છે) । યોધાઓના આ યાદ્યો પરથી ભીમ અને અર્જુનનું મુદ્દ પગકમ પ્દનિવ
 થાય છે.

કોના હરિ પ્રાણ હરી વિડાયા,
ખડ્ગે કરી વીર અમખ્ય વાર્યા.
ક્ષેમકરે સોઈ તદા વિચારી,
બાલ્યે મહામુખધકીજ ધારી ;
રે આપણે બે વઢિયે મળીને,
છે લાગ સારો દરિયે છગીને.
ત્તે ! જો ! રથેથી ઉતરી પડ્યો છે,
મારોજ મારો કહ્યો તે તડ્યો છે ;
લક્ષ્યે ધરી તીર અપાર મૂક્યા,
ળને સુવીરો લગીરે ન ચૂક્યા.
તેથી હરે શુ ય નકુંવ શૂરો,
પેલોજ ક્ષેમકર કીધ રૂરો;
માયાતાણા કેશ મહામુખાના—
ઝાડી, લીંધા પ્રાણ અતિ દુખાના .
પાણિયકી ત્યાં પડિયાં મુશક્તો,
નાઠા ઘણા ચોધ તણજ અસો;
ગઈ તદા તઈ મુનીદ દીધો,
વિંખેગે પેગે મંદુ અય કીધો.

૧ તરાર ટાવ્યા-તરારાવડે ટાવ્યા (નાત કર્યા) દરિ-હારી. દરિ-
ધોડા.

૭ ક્ષેમકર-એક ગાનનુ નામ (પદ્મિનિ ગિરતંગે ગાનન) મોઈ-અનુ-
કૂળના-વાગ જોયો છન્ને મદમુખ નાને રાખતી યજી (ગાયે) ધારી (મ-
નમા નવના કરીને) ને જોયો-શુ જોયો તે કહે છે કે છન્ને-પષ્ટ છે દરિયે
છગીને-ગા કરીને નાનુગ અલદેવને દરિયે-તેમને પકડી નહાએ.

૮ વધરે વ-દા (નિગાન) ગાને ધરી-તાકીને ૯ ક્ષેમકર-થે-
મંકર ગાનનો અને દુખાના-અતિ દુખો યથેવાના

૧૦ પાણિયકી-જનુઓના હાથમાંથી (પોતાના આગેવ ન ક્ષેમકર અને
મદામુખ મારા મથા નેથી) ગઈ-તાનના (નિગરકાર) કરીને અય-વિનય
૨૫ અય

ત્રિગર્તથી તે નવ તો ખમાયુ,
 સામે થતા શૂર સહુ સમાયુ,
 બેગી સુહૃત્તી થઈ તેજ આલ્યો,
 ફેર્યો ફરિ ત્યા મુરચે દબાવ્યો ! ૧૧
 જોતા યુધિષ્ઠિર અપાર બીન્યા,
 રૂ રૂ ! વદે દુ ખ અમાપ બીન્યા;
 હે પાથે આવો ભડ ભીમ ધાવો,
 રૂ ! હે ! દબાવો રથમાળ સાવો ! ૧૨
 ધાવજ આલ્યા ભઈ બેચ ભાથી,
 તેવે નકુલે હણિયો સુહાથી,
 બીજે ગમે તે ચડાં ત્યા હડીમા—
 આલ્યો, લગ્નલોચો નકુલે ઘડીમા ૧૩
 હાથીથી હેઠા હરખે હણીને—
 પાડ્યો નકુલે ન મને ગણીને,
 ગર્જન નીજે ગૂજ તોજ બેગી,
 આલ્યો ત્રિગર્તી વગ્વીરદેથી ૧૪
 રૂ ! મૂઠ મારા કડિ તે બિડાવી,
 આમેજ વારા મગણાત તારણ

૧૧ સામે થતા ઇન્-પણ સામે થતા તેનું સહુ શૂર સમાયુ—સમી ગયુ-
 નાગે પામ્યુ ઇન્-પણ ઇન્-સુરચે (ત્રિગર્તના રાગએ) પોતાનો ફરિ (હાથી)
 નકુલ ઉપર ફેર્યો (બેમથી હાથો) અને નકુલના રથો દબાવ્યો.

૧૨ રૂ રૂ ! ઇન્-અમાપ દુ ખમા બીન્યા (અપાર દુ ખ રૂપી જળથી
 બીનેના) યુધિષ્ઠિર રૂ રૂ ! એમ મોલ્યા ધાવો-ધાવો રૂ રૂ !—રૂ રૂ ભાધ્યો !
 નકુલ અમાળ હાથીનડે દબાવે માગે તમે તેો સાવો (માદાઓ—શતો) !

૧૩ હડીમા—ત્રગથી લગ્ન-લો—હગીને લાગ પમાડી ૧૪ શી રીતે
 લગ્ન-લો તે કહેડે નકુલે તને મને (મનમા) ન ગણીને હાથીથી (હાથી
 ઉપરથી) હાથીથી હરખે (હાથી) હેઠા પાડ્યો ત્રિગર્તા—ત્રિગર્તનો રાગ
 વગ્વીરદેથી—વર (ઉત્તમ) વીરનો દેવ કરનારો અથવા તે દેવી એવો વર
 (ઉત્તમ) વીર

ત્રાખી મુખે ઝોમ કરિ ચલાવ્યો,
 નાખ્યો રથે સય રથી હડાવ્યો. ૧૫
 તેથી ગઈ ઘોંસરો ત્યાંહીં ભાગી,
 નાઠો રથારૂઢ નડુલ ત્યાગી;
 નારી રથેથી અસિ ઢાલ સાહી,
 ઉચે ઉભો થોધ જુએજ ભાઈ! ૧૬
 હથી કરીને કરિ શુંડ આવ્યો,
 શાંતિથી તેને નકરે લલવ્યો;
 ક્રોધી બની રોધીય દાવ શોધી,
 ક્રીધો અસિ ફાયજ બોલ બોધી. ૧૭
 હાથીતણા દાંત સહિત શુંડા,
 કાપીજ ક્રીધો કરિ રૂંડમુંડા;
 રે માંત ત્યાં તો પડિયા કુમધે,
 છતી યશાજો વગિયો અધધે. ૧૮
 તે ભીમ બેગો રથમાં બિરાજદો,
 સુસંખતાદે ગરજય ગાજ્યો;

૧૫ આગેજ ૧૦—આગેજ તાગ મરણાંતના વારા (સમય) છે. કરિ હાથી. નાખ્યો ૪૦—હાથીને રથે (રથ ઉપર) નાખ્યો અને રથમાંના રથી (નકુલ) ને દલાવ્યો—ડલાવ્યો.

૧૬ રથારૂઢ—રથમાં બેઠેલો. ત્રાખી—રથને હોડીને, અમિ—તરવાર. ઉચે ૪૦—તેને ઉચે (હાથી ઉપર) ઉભો (ઉભો રહેલો) થોધ (સુરથ સંગ) જુએ છે!

૧૭ કરિ—હાથી. શાંતિથી—મનમાં ન જતાં. રોધીય—અટકાવ્યો. બોધ બોધ—ગાજવડે બોધ કરીને ('શુનીર ઉપર ધગી આવતાં આવતું ફળ માટે છે લો' એવું કહેક બોલીને.)

૧૮ રૂંડમુંડા—(રૂંડમુંડ—એક મરોળ). માંત—માદાવત. કુમધે—પૃથ્વી ઉપર. છતી ૪૦—એ પ્રમાણે છતી તે યશાજો (યશસ્યો—નકુલ) અવધે (અવધ્ય દોષને) વગિયો—પાડો વગ્યો.

ભાનુ સારિ શા વર બેય બંધુ,

એકે રથે બે હરતાજ સંધુ.

૧૯

ચોધે ન ત્યાં મોદક તો જમાયા,

મૂકી મુન્નાં મહદેવ સા'યા;

જાણ્યું જરો નાનકડો વ'વાચો,

પ્રે કામજો તેના ધરો દગાચો.

૨૦

એવા વિચારે સહુ સેન ધાઈ,

દોડ્યુ દહામે સહદેવ સાઈ;

જોઈ મુસોઈ સહદેવ ભાથી,

બોલ્યા મુખે સારથિ જાણુ સાથી.

૨૧

તેણે તદા તો રથ ત્યાહો સાંધ્યા,

કે શૂર વરિ શરખાણુ સધ્યા;

શુ પારખી વૃક્ષચક્રી મયૂરો,

બેઝાજ પાડે કરિ દેદી ઉરો.

૨૨

તાણું અર્થે તીર વંરો ભગાવ્યા,

સામંત સૌ ત્યાં પળમાં ફગાવ્યા ;

૧૯ સુશંખનાદે ૪૦-પ્રથમ સારથિ જાણના નાદવરે મર્મના કરીને પછા મુખવડે ગાળ્યો.

૨૦ ત્યાં-નકુળ પાસે પણ મોદક ન જમાયા-લાડ્યા ન ખવાયા-ખાટયા નહિ-વિગત ન મેળવ્યો. મુન્નારે-ચારે સાથ જાણ્યાને મૂકી (છેડી) ને સહ-દેવને સા'યા-પકડ્યા-સહદેવ સાથે લડવાને ગયા.

૨૧ દોડ્યુ ૪૮-સહદેવને સાઈ (સાઈ-પકડી લેવાને) દહામે (નગારા સહિત-નગારાના નાદ યતેજ) દોડ્યુ. મુસોઈ-માને લાગ. બોલ્યા ૪૦-તે મુખે બોલ્યા કે હે સારથિ! આપણે તેની (શત્રુઓની) સાથે (સાથે-સામે યવાને) જાણું (છે).

૨૨ સાંધ્યા-સજ્જ કરીને અનુકૂળ દરો. શરખાણુ-શર (તીર) નો (ખા-ણુ) પાંખવાળો ભાગ. સાંધ્યા (ધનુષ્યની પલ્લુ ઉપર ચલવ્યો). બેઝાજ ૪૦-તેજ પ્રમાણે તે (રથમાં) બેઠા બેઠા કરિ (હાથીઓ) નાં ઉરો (છાલીઓ) છેદી-ને તે ઉપરના યોધને પાડે (મારીને પૃથ્વી પર પાડે).

મિત્રા હજારો સચિવો ઉડાવ્યા,	
મોટા મહાભાર્યો ભના અડાવ્યા	૨૩
તેથી કરી આફ્રિયેજ રોના,	
ખાળી ખળે નાજ ઉભી રહે ના,	
તે જોઈ ધાવો સુરથોજ ભાથી,	
બેસી રથે સગ લઈજ સાથી	૨૪
તેને જતો ધર્મ નૃપેજ ખાળ્યો,	
ઘોડે શરે શિરમુકટ ટાળ્યો,	
બીજે હારે સારથી બાણ ત્રીજે,	
તેથી ભરાયો સુરથોય ખીજે.	૨૫
ધારી ગદા મુખ પથો મુચોથો,	
રે રાય ! રે રાય ! હવેજ રોથો !	
ભાખી બણે રોગ ગદાજ નાખી,	
ઘોડા હુણ્યા રાડ કરાડ દાખી	૨૬
ધાવો પછે સમુખ મારપાને,	
ધર્મ ગ્રહ્યુ ત્યા શર સારવાનેદ	
અર્ધા શશિયુ શર તાણી માર્યું,	
હિર ચોરાયે વર વાન હાંપું	૨૭

૨૩ મિત્રો-(જયપ્રથના) સચિવો-પ્રધાનો અડા-આ-ડરા યા ગભરાવ્યા

૨૪ આફ્રિયેજ-એની મેલે ૨૫ શરે તીરે શિરમુકટ-માથાનો મુકટ
બીજે છો-હરિ (ઘોડા) બીજે બાણે હડયા અને ત્રીજે માણે સારથી હણે

૨૬ રે ઈં-અરે રાજા ! અરે રાજા ! ત્યો હવે મો રોથો અંટાળે ! કરાડ-
કરાળ વિકાળ (ભયાનક) રાડ દાખી-મતનખ ક સિદ્ધ ગર્જના કરી અથવા
વિકાળ રાડ (લઢાઈ) દાખની

૨૭ સારવાને-શત્રુનારા ૨૫ કાર્ય સિદ્ધ કરનારો અથવા સારવાને શત્રુ-
સેનામા મોકલનારો (સન્નિવૃત્ત) અર્ધા શશિયુ-અર્ધા ચક્ર જેવું-અથવા
બાણ હિર-જઘા વર વાન-સુદર શરીર અથવા જઘા સીરાઈ ગઈ તેથી
તેનું ખળવાન શરીર નકામું થયું

- ૩ એકતો રૂઢિર તે ત્યહાં તો,
 આવી પડ્યો ધર્મ હતો જ્યહાં તો ;
 યુ વૃક્ષ મોટો મૂળ છેદવાથી,
 મડચો તથો ભૂપતિ બેદવાથી. ૨૮
- 'ધાચો કરી કોટિક કીકિયારો,
 ચાર્યો સુભીચે ભટ બાણ મારી ;
 તેવે જઈ ધર્મ રથેન બેઠા,
 વે'લા વળીને સહદેવ બેઠ્યા. ૨૯
- ભાષ્યો પછે ભીમન કોટિકા તુ,
 શો જાય દાડી નિધિ હોટિકા હુ ?
 બાહી બળે બાણ કહાણકારી,
 મારી મરોડયા હરિ ચાર ભારી. ૩૦
- વારી શક્યો ના તીર વીર ધ્રુવી,
 સારી જામાડી મુખાડી સવારી ;
 ૩ સારધીને હણિયો પછે તો,
 દિગ્મૂલ કોટિક તદા ગણે જો. ૩૧
- તેનીન પૂઠે ભડ ભીમ ધામો,
 પ્રાસે હણી ભીમ મને કૃત્રાયા ;
 ભાલે કરી પાપ કરે પ્રદારો,
 • ત્યાં કોટિકો દીન દુઃખે આસારો. ૩૨

મૂક્યો તદા યે ભધ્યં મળીને,
જાણ્યું મને નાશી ગયો છળીને;
એવા સમાચાર સુણ્યા નહારા,
ધારે વિચારો હવિ શેય સારા ?

. ૩૩

શ્લોક.

શુ કવગે કવિ વાત નવીના,
હાર થયે દ્વિગુણી મન બીના;
જય જડામૂળ રે મતિ વિના,
રે હઠ ના તજતા રતિબીના

૩૪

વલણુ.

કરતિ ભિન્યા નરવર જે, ન હઠ મૂકે તે શ્રદ્ધી રે,
હવે ગુરુ સા ચે પ્રેમાનંદ દિજ, વર્ણવે તુમુલ સહી રે

૩૫

કંડુ ૨૭ મું.

શ્લોક.

વીર ધીર જે હતા શમ્યા રૂણાગણે સચિવ,
હીર નીં તેમણે તજ્યા સરૂપ ને સજીવ,

૩૩ જાણ્યું ઈન્દ્ર-કાંટિકને યે ભાઈએ (ભીમ અર્જુને) મળીને મૂક્યો (જનાદીધો), અને કાંટિકે મનમા એમ જાણ્યું કે હું તેમને છળીને (છત રીને) નાશી ગયો છું ! સુખ્યા-(વ્યદ્રથે)

૩૪ શ્લોક-દોષક શુ ઈન્દ્ર-નવીના (નનીન) કવિઓ વાત (વર્ણન) શુ કરશે ? (વર્ણવશે ?) અથવા ('નવી ના' એમ છેદ કરીએ તો) આ વાત ઈન્દ્ર નવી નથી માટે એમા કવિ શુ કરશે ? અર્થાત્ ધણા કવિ એ વાત વર્ણવી ગયા છે માટે હવે અમારે માટે કાંઈ નિગેષ વર્ણનવા જેવું નથી ૧૧૨ ઈન્દ્ર-જયદ્રથ ત્રેરે પોતાની હાર થયે મનમા દ્વિગુણી (દ્વિગુણિત-મમ પા) બીના (બીન્યા) અથવા હાર્ય થયેથી તે હાર્યની બીના (હાર્યતા) મનમા દ્વિગુણી (અમણી) થાય છે જય ઈન્દ્ર-મતિ વિનાના પુગ્યો જડામૂળથી જય છે અથવા બુદ્ધિ વિના જડામૂળ જય છે તથાપિ રે ! તે રતિબીના (કુન્દમા પ્રવેશ) પોતાની હઠ તજતા નથી ૩૫ તુમુલ-અધાનુ એકેક મુદ્ધ

તીર ગીરથી શરીર ભાગિયા ભજે મગિવ,
રીર ચીર ચીરતા મુવીર ચીસ ત્યા મદિવ

૧

રાગ છત્રમદહાર.

ભાગી ભાગી આવિયા મુભામિનીજ ભૂપ છે,
રાખિયે ન દાખિયેછુ યુદ્ધ દુ ખ ડુ પ છે,
એક ભોમ નીમધારી કદકારી દૂપ છે,
પચ વીર હીરહારી યુદ્ધમા અનુપ છે.

૨

૧ શ્રોત્ર-ચ ચળા ૭૬ (૧, જ, ર, જ, ર, જ) વીગ ૬૦-૧૫૬ થના જે ધીર
એના વીર તથા સચિન (પ્રધાનો) તથા તે રણાગણે (સ આમભૂમિમા) ગમ્યા
(માયા ગયા) તેમણે પોતાના રૂપ સુદ્ધ અને છત્ર સુદ્ધ હીર તથા નીર (નગ
અને પરાક્રમ) તત્ત્યા-ગેમના શરીર તીરતા શિરથી (બાણની અણીથી)
ભાગિયા (ભાગ્યા) છે તે મગિવ (શિરની સમાન અવસ્થાને-અર્થાત્ દલામ
સામનો) ભજે છે-મુખપામેઢે રી ૬૦-૧૫૬ થના પાડવાએ રી (ભૂમ-ગેકા-૧)
મદિવ શરીર કુપચ ચીર (નીર) ચીરતા મુવીર (માન ચોરાઓ, ની ચીન
ત્યા મદિવ (મદિવ) સભળાય છે (રીર) તથા તેને મગનો 'રીર' રાજ 'ભૂમ'ના
અર્થમા હજી કાનમ તરફ રખાય છે)

૨ રાગ છત્રમદહાર-ચામર ૭૬ (૧, જ, ર, જ, ર) ભાગી ૬૦-
(હવિ કરેન.) ન્યુમ આમનાથી ભાગી ભાગીને ચોધાઓ ન્યા આગમ
મુભામિની (દ્રૌપદી) આ ભૂપ (ન્યુદથ) છે, ત્થ આગળ આપ્યા, અને બોલ્યા
ક, તે ના ના સુદ્ધ નામિયે (અગતીએ) પણ ન દાખિયેછુ (ને આનુ રાખરાનુ
ન દેખારીએ છ), કમઢે તે (યુદ્ધ) દુ ખડપ ડ અથરા, અમને રાખિયે
(યુદ્ધમા નરુથી અન્તા બચાવીએ,) અગે યુદ્ધ જે દુ ખડપ છે, તે ન દાખિયેછુ
(ન દેખારીએછ) યુદ્ધ કમ દુ ખડપ છે તે કરેન એક ૬૦-નીમધાની
(રાત્રનો નાન કરનાનુ પણ લેછ આવલો) એક ભીમજ માન કદકારી દૂપ
(દૂપ) રૂપ છે, તો એ યુદ્ધમા તો હીરહારી (મળનુ હજી કરનાત) અનુપ
(જેને મીઠાવી કામા ન અપાય એના) પચ ચીર છે' (અહીં ભાગી ભાગી
દલામિ ગમદેથી અગિયારેનો ખર નામે આદિનાન વીરસના કદાપન રૂપે
વર્ણાયો છે)

હાથી સાર્યો દોડતા અપાર ભાથી ભામણે,
શોણિતે ભર્યા કુચ્ચ ગ રગ રાગ શામણે;
ખાચ સા'ય આય જાય જો ઉચ્ચાર દામણે,
રાય કારણે રણે મરું! કુચ્ચ શી રામણે.

આમ દીન વીર્ય હીન આવી સેન સર્વ ત્યાં,
ઉચ્ચર્યો નૃપાલ ભૂમિપાલ હાલ ગર્વ કયા;
પચ એહ રચ શા કરો કરો ન પર્વ દ્યા,
આ સતી તમે ધરો અમે જહજ ખર્વ જ્યાં.

૩ યોધાઓ રાજની પાસે યુદ્ધ વર્ણ છે હાથી ઈ-હાથી અને તેના સાથી (રક્ષક વગેરે) તથા અપાર ભાથી (ભાથાનાગા યોધાઓ) ભામણે (હમમા-ગમરાટમા) દોડતા-અદીથી તડી દોડદોડ-નાશભાગ કરે છે (અ-થવા હાથી માથી-હાથીની સાથે-હાથી સહિત) દોડતા, એમ પણ અર્થ થાય તેમના કુચ્ચ ગ (કપાઈ કૃદાઈને ખરામ થવું ગયે તા અર્થ) શોણિતે (શોણીથી) ભર્યા (ભરેના) છે તથા તેમના રગરાગ (મોજસગ) ગામણે (શમણાગ) થઈ ગઈ છે, અથવા શમી ગઈ છે, અથવા રગરાગ (શરીરનો વર્ણ) શામણે (શામતાને) પામી ગયો છે ખાચ ઇ-એ તે અમને મા'ય (પકડે) તો તો ખાચ (ખાઈ જીવે ૧-માગી નાગો) પણ જે તેના હાથમાથી ન બને ને કદાચ છૂટયા તો પણ આચ (ગકિત) જીવે તેની સામિતિ માટે કહે છે, જે ઇ-અમે-દામણે કરેલા ઉચ્ચાર તો જો! અથવા-યોધાઓ નાજને કહે છે કે, યુદ્ધમાં પાડવા જોને મા'ય (પકડે) તેને ખાચ (ખાઈ જીવે ૧), તેમ છતાં તેઓ જાયે તો તેમની આચ (શક્તિ) તો જીવે (જલ્દી દૂર છે) તથા તે દામણે (દામણા થયેલા યોધાઓ) કરેલા ઉચ્ચાર તુ જે તે ઉચ્ચાર ની ખતાવે છે તેઓ શત્રુ પાડને કહે છે કે, રાય ઈ-હે પ્રભુ (મમથ પાડન) રાય (જયદ્રથ) ને કારણે આ ગણમા (મગ્રામમા) તુ અમને દુલુ (દુખ દેહ) એ તે શી રામણ છે? (રામણ એ)

૪ આમ ઇ-આમ (ઉપર કહ્યું તેની રીતે) દીન થયેલી અને વીર્ય હીન (જીવ રહિત) સર્વ સેન (સેના) ત્યાં (ગામ પામે) આવી તે વર્ણને ભૂમિ-પાલ (સિંધ ભૂમિનો પાળનાર) નૃપાલ (રાજ) તેમના પ્રતિ ઉચ્ચર્યો (બોલ્યો) કે હાલ (હમણા) ગર્વ યા? (તમારો બળનો ગર્વ યા જોતો

સામતો સચિવ નાક હાક મારી આલિયા,
અપસરા વરી અનુપ રૂપ ભૂષ માલિયા;
મારશે કમોત જોત શે પાન્યા ? ન ભાળિયા,
નાશી જાત કેટલેક ખેટડેજ ખાળિયા.
ભાગીને મરે તદા સુદાન નર્કવાસમા,
શે પડો ? મને ધરેજ આવીને ઉજામમા;
(વગી) કોટિકે ઘણુ કહ્યુ મુવીઝ સાર આરામા,
દાસમા કશુ લહો ન આવીએ ઉદાસમા.

૫

૬

રચો ?) પંચ ઈ-એક પંચ (એ પાચ પાડવોને) રચસા (તુઝ જોવા)
કરો, કરો નહિ, કેમકે જા (અલી) જાન મુદ્દપી પર (ઉત્સરનો નિવસ-
તેહેનાર અથના સધિ-તક) મગેનુ ડો (અથના તમે તેમની મામે જતા
ડો જતા દો તો) આ સતી (દ્રોપદી) ને તમે ધરો (માયરી રહો) એકને
જ્યા તે ખન (નીચા-શુદ્ધ પાવો) છે ત્યા અમેજ જઈ (અમેજ પોતેજ
જઈશું)

૫ થોધાઓ શર મગુનાનો જયદ્રથ ફગીને કહેકે કે, સામતો ઇ-
આપણા સામતો અને સચિવો (રંધાનો) મુદ્દમા હાક મારી (હાક વગ-
દીને) ના (અર્થ) મા આ ન અને જ્યા રૂપની ભૂષ (અર્થ આપત
રૂપાળી) અનુપ અપસરાઓને વગીને માહામ્યા અથના હાક મારી-પાઠગ
રહેવા પોતાઓને પણ તેમનીજ પેડે પરાક્રમ કરી તેમની પાઠગ આનનાને
બેજારીએ એમ પણ અર્થ થાય તમે જાયતા હોય કે અમે નાની જઈશુ તો
તેમ પણ થયા નહી, તે ત્રિો કહે છે મારશે ઇ-તમે શુ પાડવોને બાળ્યા
નથી ? તમે જો તેમની મામે મુદ્દમા લડીને નહિ મરે તો તે તમો કમોને
પણ મારશે, અથ તા મગુની મામે ન લડતા પાઠ નાકેના તેમને બીમે પકડીને
મારી નાખના તે તમે શુ બાળ્યા નથી ? તો તમો પણ જોને મારશે, માટ
જોત (મારી જોના જડ ' મૂત-મૂર્તિ' હાજરી) શુ મની ગયા છે ? નથી તમે
નાશીને કેટલેક જાણા એમ કે ? તમો નો જેડેજ (રનુરૂપ મિમારોએજ)
ખાનેના છે નાશી જાણો નો સિમગના પધુની પેડે રનુએ તમારો સિમર
કરો, એ બારે છે

૬ ભાગીને ઇ-તમે ભાગીને (મુદ્દ ડોને નાશી જઈને) મરે તો સમ-
જ નર્કવાસમા પડુ પડે, તો તેજ નર્કવાસમા શા માટે પડો ? માટે અમજ

રે યથા તદા અવીર ધીર શોક રે ગયા,
 ન્ને સહ્યા અપાર માર તોય ઘોણ ન્ને કહ્યા;
 રાય ! ન્ને રાણાંગણે કરે મહેદ્ર સા'ય ન્ને,
 કાય ન્ને ગઈ લહો બચે ન સ્વર્ગ જાય ન્ને.
 ભીમને ભનાવુ આજ તાજશોજ નીમને,
 હિમને હડાવુ વિધિ વિધણુ ઇશ ભીમને;
 નીતિ યુદ્ધની કહો લકુ કયીજ રીતિયે,
 સિતિમાં સુનામ થાય રાત્રુ આણું ભીતિયે.

શુ ૩૫ ઉગમશમાં (પ્રકાશમાં) આવીને માડ કહેયુ મનમદે ધરે (અર્થાત્ ત-
 મારા મનમાં મરણુ ૩૫ બયથી અ ધાર' યઈ ગયું છે તેને દૂર કરીને માડ' ક-
 હુવું' મનમાં ધરશે એટલે તે તમને બરાબર દેખાશે.) અથવા યુદ્ધમાં પગક્રમ
 ફરી ઉગમમાં (પ્રસિદ્ધિમાં) આવીને સ્વર્ગના મુખને મનમાં ધરે. ક્રોટિકે ઇ-
 ન્યગી સુવીર ક્રોટિકે (ક્રોટિકાએ) પણ સાર આશમાં (માર' પરિણામ આ-
 પવાની આગમાં ધણું કથું, અથવા, તે સુવીરને ક્રોટિકે સાર આશમાં ધણું
 કથું. અથવા, ક્રોટિકે તે સુવીરને સાર આશમાં (સારી આગમાં ગળી-ને)
 ધણું કથું. શું કથું તે કહેછે: દામમાં ઇ-તમે તે દાસમાં-પાંડેવામાં (પાંડ-
 વેને ઘટમાં દુષોધને છતેલા હતા માટે દાસ) કથું જણાવો ?-દામમાં તે
 કાંઈ પરાક્રમ દેખાવો ? અર્થાત્ પાંડેવાના શા ભાર છે ? માટે ઉદામમાં (ઉદાગી-
 માં) ન આવીએ-ઉદામ ન થવું જોઈએ-દિમ્મત ન દારવી જોઈએ.

૭ રે ઇ-ન્ને કે યોધાઓએ યુદ્ધમાં અપાર માર મણ હતા નૌય
 (તથાપિ) ન્ને (ગત્તએ અને ક્રોટિકે) ઘોણ કહ્યા તો તે માંબળીને, તે
 અવીર (વીરપણા રહિત) યોધાઓ પાંડા ધીર યથા અને નેથી મદુના
 મનમાંથી શોક ગયા. ધ્યંવંત્રાયા યવેલા યોધાઓ ગત્તને કહેછે: ગય ૧૦-રે
 ગય ! ન્ને રાણાંગણે (સંઆમબુમિમાં) મહેદ્ર (હદ્ર) આવીને (મનુઓને)
 મદાય કરે, અથવા ન્ને મનુઓ સ્વર્ગમાં નાગી જાય, તેમ અમારી કાયા પણ
 ન્ને ગઈ-નાગ પામી તોપણ તેઓ જાયે નદિ એમ જાયે (જાણી). અર્થાત્
 મનુથી ન ડરતાં મમે લાથી, મરતાં મરતાં પણ અમે મનુઓને મારીશું.

૮ ભીમને ઇ-રપટ છે. તાજશોજ-નરર તજએ. ભીમનું નીમ (પણ)
 હો:વું. દિમને ઇ-દિમ (દિમાયજ પાંડવે) તેમજ વિધિ (અદ્યા). વિધુ

કાળ જોટલુ કરો અમો લહુ છુ આજ રે,

સાજ કેટ વેણ મુણી ઉચ્ચર્યો મુરાજ રે,

દક્ષ યોધ સૌ મળી ધરો તુમુલ પક્ષ રે,

• ભક્ષ તો આગ થશે ન રે' વિલુજ રક્ષ રે

૯

જોક મણિયા હણે ભને મળે અનેક રે,

• ઠેકે ભે' ઘણા ધરા હશે મને વિવેક રે,

તો તમો દત્તો આર, ન રાક આજ તો દમો,

• તો ગમો મને મનેય, રાખિયોજ તો સમો

૧૦

વાડે વા'ર તો વદ ન ભે હુદ વિચાડ રે,

ધાડે ધ્યાનમા મુખાચ આચ આણી માડે ૧,

ન્યાડે ના કેદી પકુ તકુ મળીજ સાડે રે,

હાડે શે પછે ગળે વદી ઇમે સવાડે રે

૧૧

અને ભીમ (ભયાનક) એના ઈશ ૧૩૩)ને પણ લગતુ ક્ષિતિ-પૃથ્વી ભીતિ એ આણુ-ભયમા નાણુ (સુરત 'અમો એ કર્ના પદ છે)

૮ કાળ છં-હે રા ના જોટલુ કર (યુદ્ધ કરવાની નીતિ બતાવના ૩૫) કરો અમો આજ લહુ છુ અમે આજ લહવાને તૈયાર છીએ સાજ-મ માજ-સેના સુ જાજ-જયદ્રથ દક્ષ-ચતુર (યુદ્ધમા) તુમુલ (એકલા મળી લહ જુ તે) તુમુલનો પક્ષ ધરો-તુમુલ યુદ્ધ કરો ભક્ષ છં-તુમુલ યુદ્ધ કરવાથી અરિ (શત્રુ) આપણો ભક્ષ થશે-આપણા હાથમા સપા-છમે નાશ પામશે અને તેનો રક્ષ (રક્ષક) જો વિલુ (ધનુષ) દોષ તથાપિ તે ન રહે-ન બચે

૧૦ ધણા-ધણા યોધાઓ મળીને હરા-લેધ (યો-મટણુ કમે જો મન-વડે વિવેકને અહણુ કરો અગિ-બગિને ન છં-આજ તો તમો જડગ શત્રુને દમો એમા શક (શક) નથી તો ઈં-તો તમે મનેય (મને પગ) મને (મ નમા) ગમો (સા ૧ લાગો) અને તોજ તમે મમો રાખ્યો (તક-આણી માચની) એમ મહેનાય

૧૧ રાજાનુ એવુ વચન સાંભળીયો ચોધા કહેછે કે વાડ છં-તેઓ વડે (બોલેછે) કે પાડવોની વાહાર (મદદ) તો અમો વાડ (અટકાવુ) અને તેમનો ભે (ભય) હૃદયમા વિચાડ નહિ અથવા વાગ (સૈન્ય) કહેડે કે વાડ-દોક એમ

જ્ઞેત પાડવો મળી કળી તુમુલ પોત રે,
 ખોત નીર વીચ હીન હોત દીન રોત રે;
 હોત હાણ ચોખના યશે હરેજ ખોત રે,
 જ્ઞેત જાગ્રુગી બની મનિ દયા તિ ખોત રે.

૧૨

જેમ હર્ણયુથ સિંહ સાય છોડો રે મરે,
 જોમ ધારી મેન તો તૂટી પડ્યુજ તેમ રે,
 કોમકુંડાળા હંતી તજવુ ભીમ નમરે,
 કમરે અનેક એક તો રણે ન વે'મ રે.

૧૩

પશુ અર્થ થાય તે પાચ (પાડવ)ને અમો ધ્યાનમાં ધાડ અને તેમને આંચ આણી (તાપ બતાવીને) માર ન્યાર ધૃ—તેમ અમો કદી ન્યાર (ન્યારા)—મૂઝા ન પડી એ પશુ સાર (પશુ સૈન્ય) મળીને (એકઠું મળીને) તડુ—પાડવો ઉપર ધસાજે કરીએ (ખોનના સૈન્ય છે માટે કિળપદ મરે નાન્યતરમાં ચોખ્યા છે) ગછે—જાય વદી ઈમે—અમ મેળીને સનાર—(સેનની હાર—ટોડુ)

૧૨ પછી પાડવો એકલા મળીને તૈગના તુમુલ (એકલા મળીને યુદ્ધ કરવા)નું પાત (રૂપ) કળીને (સમજાવે) તેમને જ્ઞેત (જેના લાગ્યા) શુ જેવા લાગ્યા તે કહેડે કે આ ખોત નીર, (પોતાનું પાણી ખોનારા), વીચ હીન (બળ વગરના), રોત દીન (દીન થયેલા), અને રોત (રોતા) છે રોત ધૃ—એવા ખો તને હણે તો ચોધાના યશે (યશને પશુ) તાણુ હોત (ધાય) (એમ છતાં પણ તેઓ યદના આન્યા છે એમ જોઈ) તેમના કોવની જ્ઞેત જાગ્રુગી (જાગૃત્વમાન—પ્રકાશિત) બની અને તેમના મનિ (મને મનમાં) જે દયા હંતી તે ખોત (ખોના લાગ્યા) અર્થાત્ શત્રુઓના આવો નહિ ધાજતો યાન જોઈને તેમણે દયા તથા દીવી અથવા, જ્ઞેત ધૃ—જે (પ્રથમથીજ) પાડવો મળીને (અમને) જ્ઞેત, તો તેઓ તુમુલનું પોત કળીને વીચહીન રૂઠિ નીર ખોત, દીન રોત અને રોત તે બોન (પાડવો) ને રણે (હણે) તે ચોધાઓના યશમાં હાણ રોત (તેમનો યશ નાશ પામત), એટલે પછી તેઓ જાગ્રુગી જ્ઞેત બનને તેમના મનિ (મનમાં) ની દયાને (ખોની રોત તો) ખોત—ખોઈ નાખત ! (વકોમિત)

૧૩ કવિ કહેછે જેમ ઈ—જેમ હર્ણયુથ (હરણનું ટોડુ) સિંહને સાંચ (પકડે) અને પછી તેને છોડી દે તોપણ તે મરે (અને ન છોડે તો મરે).

ચોધ ભીમ ભીષણે તદા ધ્યોજ કોધ તો,
જોધ વીર ધર્મનો તજ અરિજ શોધતો,
ગોધતો પતંગ દીપરૂપ હાથ રોધતા,
નોધ સોપતો વણિક, આપ હાણુ ધોધ તો

૧૪

- પાર્યં ને નકુલ ધર્મ ત્યા સંદેવ વારતા,
ચોધ જેહ મર્હિયા ન માણુ હાણુ ધારતા;
- ધર્મને રૂથે ઘણા જઈ પડયાજ સામટા,
વાજી સારથિ ધરે મરે કરે ન ભામટા
- પૈથ પાર્યંને ગથે ગયાજ યુધ તો બળી,
દોહો એક ભીમ ભટ્ટ જદ સૌ ગયા મળી,

૧૫

એજ રીતે જયદ્રથની સેનાની ગતિ યદ્ય હતી એટલે પાડ્ય રૂપી સિહને પકડી ને તેમની સાથે લડે તોપણ મરે અને તેમને તજીને નાશી જાય તોપણ પાડવો તેમને મારે એમ ધારી ઇ—એમ ધારીને તે સેન તેમ (એકહુ ધર્મને) તૂડી પડ્યુ તેમનો નાયક તેમને ધીરજ આપતો હતો કે ક્ષેમ કુશળા ઇ—આપણે ક્ષેમકુશળ રહીને તેમને જીતીને ભીમનો નીમ તમ્ભવુ (તમ્ભવીએ) એ બળવાન આગળ આપણે ક્ષેમકુશળ કેમ જીતી શકીશુ ? એ શકા નિવારના માટે કહેછે કે, કેમકે ઇ—કેમકે અનેક દોષ તે એકને ટણે એમા વેહમ નથી

૧૪ ભીષણ—બીહમએ જોધ—(શત્રુએ આવેલા ઉપર દયા રાખવા રૂપ) રોધતો ઇ—જયદ્રથની સેના રૂપી પતંગને દીપ રૂપ ભીમ હાથ રૂપી રોધ (કિનારા-તટ) વડે ગોધતો—અટકાવતો હતો નોધ ઇ—કેળા પતંગને તે રોધ-તો હતો તેની જોધ તો તે વણિકને સોપતો હતો (કેમકે ગોધનો ચોપડો રાખવો એ વણિકનું કામ છે), તે આપ (પોતે) તો હાણુ રૂપી ધોધ (ઉચેથી પડતા પ્રવાહ) રૂપજ હતો ગતનમ કે આખો મંચીને નાશ કરવો એજ તેનું કામ હતું !

૧૫ પાર્યં ઇ—એજ પ્રમાણે જેહ ચોધ મરણિયા—જે પ્રાણુની હાથુને ધારતા—રેખામા લેતા નહોતા તેમને પાર્યં નકુલ ધર્મ અને મહદેવ વારતા (અટકાવતા) હતા પડયાજ—(શત્રુઓ) વાજી ઇ—તે વાજી (ધોડા) અને મારથિને ધરે (બધડે) અને તેમ કરતા મરે, પણ તે ભામટા (લુન્ધા) કરે નહિ

અનુને હણ્યા અમાપ ડોણ લેખુ લેખગે,
તમ ધન પંથ હાણુ તો કડે અનેખગે ૧૬

કે હણ્યા તથાપિ તે હડ્યા ન માણુ આપતા,
ઉદ્રચાપ ત્યા હરિ ધર્મ અમાપ માપતા,
તે લહ્યુ યુધિષ્ઠિરે વધા ન બાણુ તાણુશો,
હાણુ થાય આપણી અરે! અહીં ન નાણુશો ૧૭
પામરા પરે ધરે ન ઉદ્રઅસ્ત્ર બાધિછી.

ક્ષેમ ધારી એમ તો વધા તરીજ ગયછી,
વાત એવો આવતા ગયોજ કાળ કેટલો,
આ રી તો પડ્યા અપાઝ હાથી ભાથી ખેટકો ૧૮
ગ્વાનિ પાર્યને મને થઈજ શીખ માનતા,
કે નિધિ લહે તથાપિ તે રક્ષાજ માણુતા,
હિદ્ર જોઈ ત્યા અપાઝ ચોધ તો રથે અડ્યા,
બો ભાણી યુધિષ્ઠિરે પુકાર ભીમરો કર્યા ૧૯

૧૬ પંથ-નકુન કૃષ (ટોળા) બળી (બળવાન) ધર્મ વૈષ-યુધિષ્ઠિર
અને સન્દેવ અનેખગે-તેખા વિનાની

૧૭ ઉદ્રચાપ-શિવે આર્પણુ ધનુષ્ય (પાશુપતાસ્ત્ર) હરિ-અનુને અ
માપ ૬૦-અમાપ સેનાનુ માપ કાઢતા અર્થાત્ અગણિત સેનાનો નાશ કરતા
આપણી-(કેમકે દ્રૌપદી હજી તપસો બેગી છે માટે શત્રુઓના નાશની વ્તાથે
તેનો પણ નાશ થઈ જાય) નાશશો-અજમાશો

૧૮ ઉદ્રસ્ત્ર ન ચોજનાનુ ખીજી મરણુ મહે છે પામરા ઈં પામગ-
હુદ્ર-હલમ ક્ષેમ ધારી-કુશળ ઈન્દ્રીને ગયછી-યુધિષ્ઠિર આ-રી તો પડ્યા-
(શત્રુના) ખેટકો-શિમરીગો

૧૯ ગ્વાનિ-દીનતા દીનતા થનાનુ મરણુ કહેડે નિધિ ૬૦-શત્રુનો મ
પાટામા નાશ કરવાનો વિધિ તે લહે (બલેડે) પણ તે માણતા (ઉપભોગમા
આણુતા) રવા (અટકા) હિદ્ર-અનુન અસ્ત્ર સોજતા અટક્યો તે હિદ્ર
બો હે-અરે!

સુગૌં સાદ માદથી મમાદ દોડો ગર્જ્યો,

મિહનાદથી પુકારો વાર વાર તર્જ્યો ;

આવિયો લલ્લવિયો સમૂહ રાજ ગનુનો,

રે દિપાવતોજ ગર્જ વગ આપ પિતુનો

૨૦

બે નહીં અભે રહો હુ ભીમ આવી ભાટક્યો,

સિહન્નદ માદથી કર્યો થયો શુ કાટકો ;

મારિયા મચાડિયા ઘચડિયા ઘણા ઘણા,

અન્ન હાથ ભાથીના ન અન્ય રાન્ન, તો ગણ્યા.

૨૧

ખાથ પોત્ર થાપટેજ આપટે ભૂમા અરિ,

કેશ સાહી હસ્તમા ઉરાડતો કરિ હરિ,

હસ્તથી રથો ધરી, ધરી સમૂળ ભાજતો,

મસ્ત ભોમ હઠે હીમ કદ્દ માણુ ગાજતો.

૨૨

ભાન વાનથી ગયું થયું નૂમિહ રૂપ તો,

કટપ અતકાળક્રો થયો કુરૂપ ભૂપ તો ;

૨૦ માદથી-મદથી તર્જ્યો-શત્રુઓનો તિરસ્કાર કર્યો

૨૧ યુધિષ્ઠિરે પેતાને બોલાવ્યો તે ભાવળીને ભીમ બોલ્યો કે, -ભે ધ્રુ-

ભે (ભય) નહિ (ન ગમશે), અભે ગદો (ત્રિભંય થઈને રહે) માદથી-મદ-
થી અન્ન ધ્રુ-તે ભાથીના (ભીમના) હાથ એજ અન્ન હતા, અન્ય અન્નને
તેણે ગણ્યા (ખ્યાનમા લીધા) નહિ

૨૨ ધોત-ધોત અથવા યોત-વાગ (વાગ આવે તેમ) આપટે-પછાડે
ઉરાડતો-(આકાશમા) કગિ-હાથીને હરિ-યોગને હસ્તથી ધ્રુ-તે હાથથી ર-
થોને ધરી (પકડીને) તેની ધરીને સમૂળ (મળમાથી) ભાજતો (ભાગીનાખ-
તો) મસ્ત ધ્રુ-ને મસ્ત (મત) થયેનો અને હિમ (હિમાચળ) નેવા હટ
(હરીયો) ભીમ શત્રુઓના પ્રાણને કટું (કટું એના અનાજની સાથે અથવા
કટ લેઈને-તણકામા) ગાજતો (અર્થાત્ નાશ કરતો) પાડ્ય વર્ણેલા શત્રુઓ-
ના યુદ્ધ રૂપી હૃદીપન વિભાવથી વ્યક્ત થયેલો ભીમનો ક્રોધ સ્થાવિભાન, સિહ-
નાદ અને હાથ રૂપી આયુધપડે શત્રુઓને હણ્યા રૂપ અનુભાવથી તથા 'મ-
સ્ત' વગેરે શબ્દોની વ્યવિત થયેના મદ રંગે વ્યભિચારી ભાવથી રોદ્રસ્
રૂપે પ્રતીત થાય છે

એ દશા કવિ કયે, કયે સુશૂર કોઈ તો,
ક્ષિપ્ર વિપ્ર તો હરે કળિતજ્ઞાન જોઈ તો

૨૩

રાગ શ કરાષ્ટકનો.

ન શૂરા અધૂરા ન ભાથી ન હાથી,
ન રાજ સમાજ ન રકા ન શકા,
ન સાજ અકાજ ન માદા ન વાધા,
હરે રે ! હરે રે ! અપારા બિચારા.
ન શત્રુ અભિત્રુ ન દીના ન હીના,
ન ભાઈ સગાઈ ન ધારી ન વારી,
ન કારી શકારી ન પીડા અપીડા,
હરે રે ! હરે રે ! અપારા બિચારા.

૨૪

૨૫

૨૩ ભીમની મદ્દ નામે દશા વર્ણુ છે જ્ઞાન ઇન્દ્રિયના વાન (ગર્ભ-અર્થાત્ શરીર) થી જ્ઞાન ગયુ, અને નૃસિ હરેષ (વિકાળ સ્વરૂપ) થયુ તેમજ તે ભૂષ (ભીમ) કટપના અતકાળશે [પ્રલય સર્મથના કાળ (૩૬) જો. વો] કુરૂપ થયો મદ્દ, ઉમતા, કૂરદશન, નાર્યે વ્યભિચારી ભાવ એ ઇન્દ્રિય-દશા મોઈ કવિ હોય તે કયે (ગર્ભવે), અથવા કોઈ સુશૂર (અત્યંત શૂરો) હોય તે કહે, પણ કળિકાળનો વિપ્ર (પ્રેમાનંદ) તો તેને જોઈને ક્ષિપ્ર (તત્કાળ) હરે (હરીજય) ! અર્થાત્ હુ જો એવુ મુદ્દ જોઈને હરેષુ તે એવુ વર્ણુન શી રીતે કરી શકુ ? આ વાક્યથી કરિનો વિનય ધ્વનિત થાય છે

૨૪ રાગ શ કરાષ્ટકનો—ભુજંગી વૃત્ત. ન નન્દ-શૂરના આવેશમાં આવેના ભીમ શૂરા વગેરે કોઈને જોતો નથી, પણ બિચારા અપાર (અપાર સૈનિકાને) રે ! હરે છે, હરે છે ! અર્થાત્ આવુ પાશુ જોયા નિના મારીજ નામે છે. ૨ માળ-ટોળા શકા-શકાનાળા અકાજ-કામ નિનાના વાધા-વાધાનાળા

૨૫ અભિત્રુ—ન જીહે એવા દીના-દીન (ગરીબ જોવા) હીના-બળ વગેરે સાધનથી સહિત ન બાઈ ઇન્દ્રિય-માઈને કે મગાઈને પણ ધારી નહિ-જોઈ નહિ અથવા ભાઈ (દુર્યોધન) ની સગાઈ (જયદ્રથ દુર્યોધનનો બનેલી થાય તે) પણ ન ધારી ન વારી-શત્રુની મેનાને પોતાના હપગ આનતી અટકાવી નહિ અથવા, ન + વા + અગિ = મનુષ્યોને પણ જોયા નહિ નકારી ઇન્દ્રિય-નકા (નકારી) પીડા કે અપીડાને પણ શકારી (સીકારી) નહિ

ન જોયુ ન રોયુ ન આવ્યા લજ્જવ્યા,

ન પ્રાણી કુવાણી ન ખોલે ન ડોલે;

ન ભાળે ઉછાળે હકારી સવારી,

હરે રે! હરે રે! અપારા બિચારા!

૧

ન અર્થે ન ગર્થે ન સ્વાર્થે ન સાર્યે,

ન બીતો અજીતો અભીતો અનીતો;

ન પીસે ન રીસે ન ચીસે અરિશો!

હરે રે! હરે રે! અપારા બિચારા!

૨૭

ન નામ ન શામ ન યુદ્ધ ન કુદ્ધ,

ન જલ્પ ન સ્વલ્પ ન અલ્પ અનલ્પ;

ન ત્યાગ ન રાગ ન આગ ન ભાગ,

હરે રે! હરે રે! અપારા બિચારા!

૨૮

૨૬ ન જોયુ ઇં-ભીમે (આધુ પાદુ) જોયુ નહિ કે તેણે (શત્રુઓનું દુઃખ, દેખીને) રોયુ નહિ-ખેદ પણ ન કર્યો જે ત્યા ન આવ્યા તેમને પણ (તેણે દુરથી પ્રહાર કરીને) લજ્જવ્યા ન પ્રાણી ઇં-ભીમે ગૌર્યમન્થી કાઈ પ્રાણીને ન ગણ્ય કે તેની કુવાણીને પણ ન ગણી-ન સાંભળી ન ખોલે ઇં-ભીમ મુખથી ખોલતો નહોતો કે ડાકતો-હાકતો નહોતો. ન ભાળે-(કાંઈના સામુ). ઉછાળે ઇં-જે સવારી તેની આગળ હતી તેને હકારીને તેને ઉછાળતો હતો.

૨૭ ન અર્થે ઇં-તે બીમ કોઈ અર્થ (હેતુ) થી, ગર્થ (નાણાં-ધન આદિ) થી, સ્વાર્થ (પોતાની મનઃવળ) થી કે માર્થ (સઘાત)-સમુદાય-ગત્રુના જથ્થાના કારણથી પણ ન બીહીનો કારણકે તે અજીતો (અજીત), અભિનો (ભય-રહિત) તથા અનીતો (યુદ્ધની નીતિને તજીને વર્તનારો) હતો. તે અરિશો-શત્રુ ઉપર (દાંત) પીસે નહિ, રીમે ભરાય નહિ કે ચીસો પણ પાડે નહિ.

૨૮ ન નામ ઇં-તે મુખેથી કોઈનું નામ બોલતો નહોતો કે કોઈએ કહેલાં શામ (મામ વચન-સલાહના બોલ) પણ સાંભળતો નહોતો. ન યુદ્ધ ઇં-કાઈ અમુક યોધાની સાથે યુદ્ધ નહોતો કરતો કે કોઈ બતાવતો નહોતો તેમજ તે જલ્પ (અરે વાણી), સ્વલ્પ (અતિ થોડું), અલ્પ (થોડું), અનલ્પ (ઘણું), ત્યાગ (શત્રુને તજી દેવા કે ત્યાગવૃત્તિ), રાગ (પ્રીતિ કરવી) આગ (આગળ ધસારો કરવો કે આગસુ-અપરાધ), ભાગ (પાછા ભાગી જવું).

ન ધામં ન ધ્યાનં ન શાનં અશાનં,	
ન પાદં ન પાણિં ન જીવ ન શિવં;	
ન નષ્ટં ન બ્રહ્મં ન કષ્ટ અકષ્ટં,	
હરે રે ! હરે રે ! અપારા બિચારા. !	૨૯
ન ભાગં વિભાગ ન નાય અનાય,	
ન નાર અનાર ન નારા અનારા;	
વિકાર નિકાર નિકૃષ્ટ અકૃષ્ટ,	
હરે રે ! હરે રે ! અપારા બિચારા. !	૩૦
કર્વીદ્ર ન ઇંદ્રં ન ચદ્ર સમુદ્ર,	
ન મૂક ન રૂકં ન નુત્ત અનુત્ત;	
ન મેમ ન નેમં ન વેમ ન રેમં,	
હરે રે ! હરે રે ! અપારા બિચારા. !	૩૧
ન કંપં ન જંપં ન સંપં સમાજં,	
ન તાપં ન પાપં અમાપં અકાજં;	
ન નારા ન ત્રાસં ઉજ્જશ અપારં,	
હરે રે ! હરે રે ! અપારં સવારં.	૩૨

૨૯ ન ધામં ઈ—ધામ વગેરે ક્ષાને તે બોલે તો બળ્યું તો નહોતો પણ માત્ર નારા કરતો હતો, એ અર્થ છે. શાનં—સાન (સમબલ્ય). અશાનં—સાનથી ઉસડું. પાદં—પગ. પાણિં—હાથ. શિવં—પરમાત્માનુરૂપ. નષ્ટં—નાશ થયેલું. બ્રહ્મં—પતિત થયેલું. અકષ્ટં—કષ્ટરહિતપણું.

૩૦ નાયં—ન્યાય. અનાયં—અન્યાય. નારં અનારં—આર્થ કે અનાર્થ. વિકારં—દેરકાર. નિકારં (ન્યકાર)—તિરસ્કાર. નિકૃષ્ટં—નીચું—અધમ. અકૃષ્ટં (અપકૃષ્ટ)—હલકું.

૩૧ કર્વીદ્રં ઈ—કર્વીદ્ર વગેરે પદમાં કહેલા કોષ પદાર્થનો તેને વિચારજ નહોતો; માત્ર હરે રે !—સ્પષ્ટ છે. કર્વીદ્ર—મોટો કવિ. અથવા મૃતસંજીવની વિદ્યા બાળુનાર દૈત્યગુર શુક. મૂકં—મૂઝો. રૂકં—રોગ (રોગી) પીડા. નુત્તં—સ્તુતિ કરેલો. અનુત્તં—નહિ સ્તુતિ કરેલો—રેમં—દયા—કૃપા.

૩૨ ન કંપ ઈ—કંપ, જંપ, સંપ, સમાજ, તાપ, પાપ, અમાપ એવું અકાજં (અકાર્ય), નારા, ત્રાસ, અપાર ઉજ્જશ, એ ક્ષાને તે બળ્યું તો નહોતો. અને તેથી અપારં સવારં (અપાર અસ્વાર) તેનાથી હરે રે હરે રે—અતિશય કરતા હતા !

ન બ્રાતં ન માતં ન પિતું અખિલ,
ન શુક્લં ન રક્તં ન પીતં ન નીલ;
ન વીરં ન પૈરં ન ધૈર્યં ન હાર,
હરે રે ! હરે રે ! અપારં સવાર.

૩૩

ન ભક્ષ્યં અભક્ષ્યં ન રક્ષ્યં અરક્ષ્યં,
ન દક્ષ્યં અદક્ષ્યં ન પક્ષ્ય અપક્ષ્ય;
ન લક્ષ્યં અલક્ષ્યં ન વક્ષં અસાર,
હરે રે ! હરે રે ! અપારં સવાર.

૩૪

ન ગર્જ્યં અગર્જ્યં ન વર્જ્યં અવર્જ્યં,
ન તર્જ્યં અતર્જ્યં ન કર્જ્યં અકર્જ્યં;
ન સર્જ્યં વિસર્જ્યં અપર્જ્યં અવાર,
હરે રે ! હરે રે ! અપાર સવાર.

૩૫

ન ભૂતં અભૂતં ન જૂતં અજૂતં,
ન તૂતં અતૂતં ન હૂતં અહૂતં;

૩૩ પિતું-પિતા. અખિલ-તમામ શુક્લ-ધોળું. રક્ત-રાતું. પીત-પીળું.
નીલ-નીલું. હાર-હાથ. ધૈર્ય-દિ ક્રોધને બેચા વિના, તે સંહાર કરતો હતો તેથી
અપાર અપાર અતિશય હરતા હતા, એમ સૂચને અન્યથ કરવા.

૩૪ રક્ષ્ય-રક્ષણ કરવા જેવું. અરક્ષ્ય-નહિ રક્ષણ કરવા જેવું. દક્ષ્ય
(દક્ષ)-ચતુર. અદક્ષ્ય (અદક્ષ)-અચતુર. પક્ષ્ય-પાતાના પક્ષના. અપક્ષ્ય-
પરપક્ષના. લક્ષ્ય-ચોટમાં ધારેથી. અલક્ષ્ય-નહિ ધારેલો. ન વક્ષ્યં છં-કવિ કહે
છે કે, અસાર (તુલ્ય-માત્ર વિનાતું) તો ન વક્ષ્યં-હું કહેતો નથી
(વક્ષ્ય-બોલીએ-કલીએ એ કૃપરથી.) અથવા બીજા વક્ષ-વક્ષમ્ (છાતી)ને
પણ જોતો નથી કે અમારને પણ જોતો નથી, એમ પણ અર્થ થાય.

૩૫ ન ગર્જ્યં છં-ગર્જના, અગર્જના વગેરે પર લક્ષ્ય ન આપતાં ને
ચુદ કરતો હતો, અને તેથી અગારો હરતા હતા. એ જાણ છે. મર્જ્ય-મર્જના.
અગર્જ્ય-અગર્જના. વર્જ્ય-ત્યાગ કરવા યોગ્ય. તર્જ્ય-બીદીવરાવવા યોગ્ય.
કર્જ્ય-દુઃખ દેવા યોગ્ય. (રજં to go to prison-વિલસન). મર્જ્ય-કપલ ક-
રવા યોગ્ય. મૂકવા યોગ્ય. વિસર્જ્ય-છોડી મૂકવા યોગ્ય. અપર્જ્ય (અપ + કર્તુ)
-સીધાપણું જોમનું નાશ થવું છે એવા, અર્થાત્ વાક્ય (૨). અવાર-ન અટ-
કાવાય એવું.

ન દૂતં અદૂત ન ધૂતં ન ધારં,

હરે રે! હરે રે! અપારં સવારં.

૩૬

ન પોત્રીં અપોત્રી ન શ્રોત્રીં અશ્રોત્રીં,

ન સ્તોત્ર અસ્તોત્ર ન જોત્રીં અજોત્રીં;

ન હોત્ર અહોત્ર ન રોત્ર નવારં,

હરે રે! હરે રે! અપાર સવાર.

૩૭

ન યુક્ત અયુક્ત ન રૂક્તં અરૂક્તં,

ન યુક્ત અયુક્ત ન રૂક્તં અરૂક્તં;

ન ચુક્ત અચુક્ત કર્પીદ્ર અગાર,

હરે રે! હરે રે! અપારં સવાર.

૩૮

રાગ ચાલતો.

એ વિધે થઈ સમન્ત અસ્ત તો કયાં અતિ,

જે ઉરાડિયા અપાર હાથો ભાથોને મથી;

૩૬ ન ભૂતં ધૃ—ભૂત—થયેલું. ભૂત (યુક્ત) —ધટિત. અભૂત (અયુક્ત) —અધટિત. તૂત—તરકટ. અતૂત—મૂલ. દૂત—હોમ કરેલો. અદૂત—નહિ હોમ કરેલો. અદૂત—દૂત નહિ, એવો બીજો કોઈ. ધૂત (ધૂત)—ધૂતારો—હોશીઆર, અથવા ગુત—કપિત. (તેને મારવાને શત્રુઓ શસ્ત્ર વગેરે કપાવે તે પછી તે જોતો નહોતો) ધાર—શસ્ત્રની ધાગને.

૩૭ ભીમના બયથી પોત્રી વગેરે મર્યાને બૂલી જઈને અમ્વારો ડરવા લાગ્યા, એમ વર્ણવતાં કવિ કહેછે કે, ન પોત્રીં ધૃ—સ્પષ્ટ છે. પોત્રીં—(પૌત્ર—પૃત્) વચ્ચેના અપોત્રીં—વચ્ચેનું. (અથવા ‘પોત્ર’ ને કામે ‘પોત્રી’ લખ્યા હોય તો) પોત્રીં—યજન કામ કરનાર બ્રાહ્મણ; અપોત્રીં—તે નહિ, તે વિના કોઈ બીજો. શ્રોત્રીં (શ્રોત્રિય)—વેદ જાણનાર બ્રાહ્મણ; અશ્રોત્રીં—તે નહિ, તે વિના કોઈ બીજો. સ્તોત્ર—સ્તુતિપાઠ. અસ્તોત્ર—તે નહિ, સ્તુતિપાઠ. જોત્રીં—ધુસરીને આધેલા જોત્રાંથી જોડેલા અજોત્રીં—ન જોડેલા જોત્ર—હોમ. રોત્ર—ગેતાઓને વાર (વાગ—સમુદાય)—મેનાનો સમુદાય.

૩૮ યુક્ત (યુક્ત)—યુગ્મિકૃત યુક્ત (રૂક્ત—રૂચા)—યમદ પડતું. યુક્ત—યોગ્ય. રૂક્ત—રૂકત. ચુક્ત—ચૂકત. કર્પીદ્ર—ત્રેષ કવિ. અગાર—ધર. અ ન ગો, તીમરીને અમ્વારો અપાર ડરવા હતા, એ બાવ છે.

તે જામે નજે શું અજ્ર મેઘ યુક્ત રાજતું,
 વૃષ્ટિ હાથી ઘોઠની નરો રથો સભાજતું. ૩૯
 મારતો રમાડતો ઉડાડતો અપાર તો,
 આવી તે પડે કુમાં અડે અસંખ્ય માર તો;
 કો દળાય સેન સાથ સૈનિકો કરાળ રે,
 'યુક્તનીમ મુકતા તિ કૃતતા કપાળ રે. ૪૦
 આ-પડે મતંગ હાથી જે દળાય સૈન્ય સૌ,
 ઘોઠ ચોટ લાગતાં મરે હવે શું દૈન્ય કૌ;
 રે કરે પુકાર સર્પ સેન તો મળી કરી,
 માર બે પ્રકારનો કહો કરે ન શુ અરિ ! ૪૧
 બીમમાર, વૃષ્ટિમાર, માર માર માર રે,
 ભાગતાં ન રાગતાં ન ત્યાગતાં ઉગાર રે;
 હાથી એક ઘોઠ એક તે સમેજ ઉપરે,
 ધર્મ ને નકુલ બે રથે પડ્યોજ, શું ધરે. ૪૨

૩૯ રાગ ચાલતો-આમર છદ્મ. એ વિષે ૬૦-બીમે એ વિષે (પ્રમાણે)
 યદને સમન્ત (અરિને) અતિ (હેક) અસ્ત કર્યા (નાશ કર્યા). ને ૬૦-
 બીમે મર્યાને (યુદ્ધમા રૂખીને) ને અપાર હાથી તથા લાથીને ઊરાડ્યા હતા તે.
 નજે (આકાશમાં) મેઘયુક્ત અજ્ર (વાજુ) શુ (જાણે) રાજતું (શોભતું).
 હોય તેમ જામે (જામે છે), અને તે વાદળ હાથી અને ઘોઠ (ઘોડા) ની વૃષ્ટિ.
 કરીને નરો તથા રથોને સભાજતું-મેવતું. (સમાજ-મેવતું). વક્રોક્તિ. અ-
 થાત્ મગદી મારતું. ઉત્પ્રેક્ષાપડે વક્રોક્તને મનઘિત કરી છે માટે કાવ્યલિંગ.
 ૪૦ મારતો ૬૦-બીમ અપાર હાથી, ઘોડા વગેરે (હાથથી ઊપાડીને)
 શત્રુઓને મારતો, રમાડતો (ઉછળીને રમત કરતો), અને ઉડાડતો (આકા-
 શમાં ફેંકતો). ને માછાં કુમાં (પૃથ્વીમાં) આવીને પડે તેથી અસંખ્ય માર
 અડે (અર્થાત્ જામે) સૈનિકો-અસ્ત કર્યા કર્યા-અપાર (સૈનિકો).
 તિ-તે.

૪૧ જ્યદયની સેના પોકાર કરે છે કે, ઓ ૬૦-ઓ મતંગ (વાદળ)
 નજો હાથી પડે ! રે ! ૬૦-સ્પષ્ટ છે. શું દૈન્ય કૌ (કદું)-સૈન્યની ધનતા હવે
 શી નહીં ? બે પ્રકારનો-આકાશમાંથી પડતા હાથી ઘોડાના માર તથા બીમનો
 પ્રત્યક્ષ માર.

૪૨ બે પ્રકારનો માર કહી બતાવે છે બીમ ૬૦-સ્પષ્ટ છે. ભાગતાં, ૪૦

રે અરિ સહર્ષ, હર્ષ દ્રૌપદી ગયો સહુ,
 રે મુખ્યા પતિજ એવી તો પતીજ ચૈ બહુ;
 એક હાર્યો હેવિ આવી સૈંધવારથે પડે,
 રે મુખ્યો અરે મુખ્યો બચાવનાર કો મળે ! ૪૩
 મસ્ત ભીમ જદરેણ ઉછાળતો કરિ હરિ,
 ભાન શાન તેહને ખરે નહીં મને જરી;
 અર્જુને પિચારિયુ અરે મુખ્યા શુ આપમાં,
 નારો બ્રાતનો નિપાત ધારિયોજ માપમાં. ૪૪
 આપમાં ધર્યો મુખ્યાણુ તાણી મારિયાં બળે,
 બ્રાત બે ઉગારિયા, ઉગારી નારો તો કળે;
 સૈંધવા પરે પડ્યો જિ હાર્યો ઉડ્યો આવિયો,
 સારથી મુલોટ સાથ રે રથે દબાવિયો. ૪૫
 અંગરક્ષકે જયદ્રથો ઉગારિયો ખરે,
 કર્મે જોઈ કારમુ હરિતાણું અરિ ડરે;
 ચાર બધુ જે લહે સતી સમેત હર્ષમાં,
 ભીમ ભટ ના લહે, ન વર્ષ આપકર્મમાં. ૪૬

—ભાગી જતાં, અથવા ગગનાં (ગુપ્તે થતા), અથવા ત્યાગતાં (છોડીદેતા) પશુ ઉગાર (બચાવ) થતો નથી । શું ધરે ? —પડતા હાર્યો અને ઘોડાને અટકાવવાને શુ આડું ધરે ? ૪૩ દ્રૌપદી—દ્રૌપદીનો પતીજ—નિશ્ચય. સૈંધવારથે —જયદ્રથના રથ ઉપર.

૪૪ આપમાં—માહો માહે નિપાત —નાગ—મગ્ધ ભીમનો નાખેસો હાર્યો જયદ્રથના રથ ઉપર પડતો હતો તેથી નારી (દ્રૌપદી) નો નિપાત, અને યુધિષ્ઠિરના રથ ઉપર પડતો હતો તેથી તેમા બેઠેલા બે ભાઈઓનો નિપાત માપમાં (વૃક્ષના કરીને) ધાર્યો.

૪૫ આપમાં—ધનુષ્યમાં. કળે—યુક્તિથી બે ગાળુવડે બને હાર્યો દૂર ઉરાડી મૂકીને બે ભાઈ તથા નાગીને બચાવી. રથે—રથમાં, કે રથ પશુ.

૪૬ અંગરક્ષકે—રામની આમપાસ તેનું રક્ષણ કરવાને જે યોધાઓ રહેછે તેમણે કારમુ—અભુત. હરિતાણું—અર્જુનનું. ચાર ધનુ—સતી (દ્રૌપદી) મમેત ચાર

માર માર એક માર ના ઉચાર અન્ય તે,
કારભાર મારનો ન ભાર અન્ય, ધન્ય તો !
ધાડ જેહ ગ્રામમાં પડે અહોનનિશ તો,
કો વસે વદ્ય વિચાર્યો મેન માંહિ હીસતો.

૪૭

મારણું ઉગારણું ન ધારતો વૃકોદરો,
કાર્ય એક ટેક નેક હાથ આવ્યું તે હરો;
જીવણું ન મારું પામિયું મને ધરે કદા,
હૃત જેહ આપિયું ભણુ ભુકું હરે સદા
દિવ્ય પામી દેવશા દનુજ આદિ ને અડયા,
પીઠ ઉપરે સ્વપાદ કેશ ઝાલ્યો કો ગડયા;
કેશ ખેચ્યો શીશ કોઈનાં ઉછાળતો નખે,
શ્યેન પક્ષી તે ગ્રહે અનાયઆસ ને લખે.

૪૮

૪૯

જાણ્યો નેઓ બીમણું અદ્ભુત કર્મ લહે (દેખેછે) તેઓ હર્ષમાં છે, પણ બીમ
બદ્ધ (બદ્ધ-પોષ) તે કંઈ લહેતો નથી; તે તેને જે વર્ષ (હાથી ઘોડાઓની વૃષ્ટિ)
કરતો હતો તે આપહર્ષમાં (અપહર્ષમાં - ઓછાપણમાં) નહોતી. અર્થાત્
બીમ તો કાંઈ પણ ન જોતાં હાથી આઠિકની અત્યંત વૃષ્ટિ કરતો હતો.

૪૭ ધન્ય તો !-તો, એ બીમને ધન્ય છે! અહોનનિશ (અહોનિશ)-રાત
દિવસ-હમેશાં. હીસતો-હર્ષ પામતો. સુખી નિયતિમાં ત્યાં કાણુ રહી શકે!

“ ૪૮ મારણું છું-કોને મારણું કે કોને ઉગારણું તે વૃકોદરો (બીમ) કંઈ
મનમાં ધારતો નથી, પણ ‘જે હાથ આવ્યું તે હરો’ એવાજ કાર્યનો એક નેક
ટેક તેણે રાખ્યો હતો! અથવા બીમ, મારણું પણ ઉગારણું નહિ, એવુજ ધાર-
તો, કેમકે કાર્ય છું-અપદ છે જીવણું છું-તે જીવણું કે મણુ પામેણું કાંઈ મનમાં
ધારતો નથી પણ જે જણ કે ભુકું હાથમા આવ્યું તેને તે મદૈવ હરેછે

૪૯ દિવ્ય ઈન્દ્રુજ (જયદ્રવની મેનામાંના દૈવ વગેરે) ને દિવ્ય
(ગતિ) પામીને દેવ સરખા થયેલા જે રણમાં હજુએ પડ્યા હતા, તેમાંના
કેટલાકની પીઠ ઉપર પોતાનો પાદ (પગ) મૂકીને તથા તેમના કેશ ઝાલીને
બીમે તેમને ગડયા (ગદગડા) નખે-આક્રમણમાં શ્યેન-જાન. અનાયપાસ
(અનાયામ) વગર શ્રમે. વખે-ગ્રામ ધાપ

એ વિધે નિહાળો ભીમહિમશો દદો ભલો,
 નાહુ સેન ઉગર્યું તિ ભીમ મારતો વળ્યો,
 મુખ્ય માહિ એક કોટિકો પાળની કને,
 આસવાસના કરે હરે ખરે મને ઘણે ૫૦
 હાથી આવી આક્રમેજ લાગી ચોટ સીરમાં,
 ઉપચાર તેહના કરે મળી અધીરમાં,
 દ્રોપદી ઉભી ઉભી નિહાળતી સુભીમને,
 હર્ષ છે મને અતિ લહીજ શૂરનીમને ૫૧
 કોટિકે તદા લહ્યુ ખરૂં જ સૈન્ય ભાગતુ,
 ભીમ ભદ્ર પાછળે અપાર જીવ ત્યાગતુ,
 મૂંઝના ધરી પડ્યો નૃપાળ જોહ જાગમા,
 આવિ ત્યા વધો સચિવ ભાગિયે સલાગમાં ૫૨
 ભીમ ભીમ ભીપણો ભણે તિ ભીમ ભાણિયે !
 નાસિયે નૃપાળ ભૂમિપાળ હર્ષ ટાણિયે,
 વેણુ સુણી રેણુશા હરે જડાઈયો ગળ,
 નાસવા નૃપાળ ધારતોજ કહને સદ્યા ૫૩

૫૦ એ વિધે હિમશા (હિમાચળ જેવા) દદ અને ભલા ભીમને, તથા
 જે સેન ઉગાર્યું તે નાહુ હટ્ટ તેમને ભીમ મારતો મારતો (તેમની પાછળ)
 વળ્યો તે, નિહાળીને જ્યદ્રથના મુખ્ય પ્રધાનોમાનો એક કોટિકામ નૃપાળની કને
 (જરૂર) મનમાં ઘણા અને ખરા હર સહિત તેની આસનારામના કરે છે

૫૧ આક્રમેજ (આક્રમેજ)—આક્રમાથી ઉપચાર—ઉપાય મળી ઈન્દ્ર-
 અધીરમાં મળીને—અસીંગ થતિ શૂરનીમને—શત્રુઓને નારા કરના ૩૫ થગ
 ભીમનો જે નિયમ, તેને તેને

૫૨ પાછળે—સેનની પાછળ પડેતો મૂંઝના—મૂંઝના સચિવ—પ્રધાન.
 સલાગમાં—સારો લાગ જોડેને

૫૩ રેણુશા ઇન્દ્ર—રેણુ (રેણુ)ની પેટ હરે (હરવામાં) જડાઈ ગયા

આરૂઢા રથે થઈ કરે પલાયનો જવે,
કોટિકો વઘો વિચારો જે ગમ્યુ મને તવે;
આજ નારો કારણે પડ્યુ સુસેન ધારણે,
મારૂં છુ નૃપાળ આજ ખડગ કાઢી બારણે. ૫૪
એમ તો વઢી પડે ગયો સતી નિઃ મારવા,
અર્જુને યુધિષ્ઠિરે લલ્હો અરે શુ કારવા !
ભો. ભણી અનતશત્રુએ કહ્યુ જ ભીમને,
જે હણે સતી પ્રિયા, હણો હણો કુઢીમને. ૫૫
ભાન આવિયુ હણે પ્રિયા સુણી તને મને,
હસ્તમા ગદા ધરી કુજોટો મૂકી નીમને;
કોટિકો અસિ ગ્રહી ન કાઢતોજ બા'ર તો,
વીર તીર અર્જુને હયોજ શીર બા'ર તો. ૫૬
ભીમની ગદા કરાળ આવો ભાટકી ધડે,
અસ્થિ આદિ ગૂણું તો કયા ખરે ધડે અડે;
પૈદના કુમાર ખેચ દાડિયા પગે કરી,
દ્રૌપદીનો ખાસ આવિયા ન વાર તો જરી. ૫૭
હે પ્રિયા ! ન ભે કસ્યા, વસ્ત્રા ન નેઇએ ઉર,
રે કિયા થઈ અપાર સારી વા'લો ! ના સૂરે;

૫૪ આરૂઢા થઈને-મેશીને પલાયનો કરે-નાશુદી જાય જવે-જવે-જવારે
મને-મનમાં-ખડગ ધન-સાર સૈન્ય ધારણે પડ્યુ છે-મૃત્યુ કે મૂંઝાં પામ્યુ છે.

૫૫ નિઃ-જે અરે ઈન્-જણે કારવા (રાગ-પીડા) હોય ભો. ભણી-
સંબોધન કરીને અનતશત્રુએ-યુધિષ્ઠિરે કુઢીમને-નહારાઓમાં મોટાઈ પામે-
લાને અચળા, કુઢીમ-કુઢીમર-કુઢીનર-નીચ માછી જેવાને (સ્ત્રીને હણેછે માટે).

૫૬ ભાન ધન-‘પ્રિયાને હણે’ એવુ સુણીને ભીમને તને અને મને
ભાન આવ્યુ મૂકી નીમને-અસ્થિનો ઉપયોગ ન કરવા રૂપ નિયમને (ગુઓ
પદ્ય ૨૧ મુ) બા'ર-બાહાર વીર ધન-એટલામાં અર્જુન વીરે તીરવડે તેના
શીરનો બા'ર (ગોળા) હયો-માથા રૂપ મોળા દૂર કરી-માથુ કાપી નાખ્યુ !
૫૭ ધડે -(શરીર જતા આટી રહ્યા) ધડ ઉપર.

સોન મારિયુ તમામ મામ મૂકો જાય જો,
 આમ આમ આવિયે મને દુખી ન થાય જો. ૫૮
 કષ્ટ જોહણે કર્યું થયું ન નષ્ટ તેતણુ,
 દીન કેપ ધાર્યું વા'લો ! રૂઝ મૂકી આપણુ;
 જો રહ્યા અરોપ રોપ ભીમ મારતો ઉભો,
 કાઠિકો થયો નિર્દન રાયને અર્તિ દુલ્યો. ૫૯
 રે વદો સુવલ્લભા ! પિમાશણે રખે પડો,
 કો'કરૂં કરુ વિરોધ રોપ રેરા ના અડો;
 દ્રૌપદી દ્રવીભૂતા નીચુ નિહાળો ખેલ્લતી,
 પ્રાણુ તો તણુ પતિ ! કલકથી અતોલ તિ. ૬૦
 મુગારિ દુવારો ન દના અપારો આપ જો,
 હે વિલું અનાથ આપવર્ગ દાસો થાય જો;

૫૮ રે ૬૦-રે વાદાવી । જે ક્રિયા થઈ તે અપાર સારી થઈ છે માટે તું
 મૂરે ના (મનમા પરતાપશ નહિ) મામ-મમત મને ઈ-તુ મને (મનમા)
 દુખી ન થાય-તારે મનમા દુખી ન થયું જો, આમ આમ આમ આમ

૫૯ ૬૦-જેણે તને 'કષ્ટ' કર્યું તેણે (સર્વ) નષ્ટ થયું-નાશ પામ્યું.
 રેત-વીર્ય-અગ શત્રુમેના બનાવીને નકુળ કહે છે- જો ઈ-અરોપ (તમામ)
 સેનામાથી મરતા મરતા જો ગે (બાળ) રહ્યા છે તેમને ભીમ મારતો મારતો
 જોમો છે તે તું જો કાઠિકો ઈ-કાઠિકામ્ય નિવન થયો-મૃત્યુ પામ્યો અને ગય-
 ને (નવદ્રવ્યને) અર્તિ દુલ્યો-દુખ દીડુ

૬૦ મુગાર નમા-અત્યંત વાદાવી રૂઝ ૬૦-કરો કે દવે રિગે ૧ શુ ૬૧ ૧
 રેગ (સગાર પાણુ-આઈ પણુ) ને ૧ (બાળી રહેતો) ના (નથી) કે નથી
 તમે અટો-અટો નનુઓનો અમે પડેપૂગ મનગ કરા છે માટે દવે તમારે
 અમારી માથે આવતા કચ્છાનાનુ મનગ નથી એ બાવ કે અથવા દવે બાળ
 મા રિગે ૧ શુ કન્યાનુ કે તે કરો ૫ ૬ —તમે નગએ અચકાગો નહિ ૬૧
 બૂતા- પીગમેલી (ટ્રૌપદી) પ્રાણુ તો ૬૦-રે પતિ । નિ (તે) અનોન (ભાગે)
 કલકથી દુ પ્રાણુ ત-તુ-પ્રાણુ તમસા ૧ માગી દમ્બા થાય ૭

કાપળે કુકણ, નષ્ટ રે ! સતીપણું હણું !

માણુ તો ગયા નહિ, ગયુજ સત્ય શુ કણું !

૬૧

એમ દીન, તેજહીન, પીન દુઃખમાં પડી,

અંધુ જે મળી કહે ન તું કલંકી, છું વડી;

ઊડ, ઊડ રૂઠ નાજ અસલ રાજ વાગશે,

તું વિના અન્નતશનુ જીવ નિજ ત્યાગશે.

૬૨

એમ તો અપાર વાર વાર નાર રિજવી,

ઊડી ચાલી સાથ મોટદુઃખ ના વરે કવિ;

• જેમ યે અરૂંધતી કુશોક્ય દાપથી દુખી,

તેમ કુશણની સખી યદ ન દૂંણે સુખી.

૬૩

૬૧ દ્રૌપદી ખેદ પામીને ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરે છે: મુરારિ ઈન્દ્ર-હે નંદના કુશારી (પુત્ર) મુરારિ જે આપ અપારી (અપાર અથવા સત્તુ ગહિત) છે તો, હે વિષ્ણુ ! આ અનાથ (દીન) દાગી (દ્રૌપદી)ને આપવર્ગમાં (મુક્તિ-માં) સ્થાપને (આ લીટીનો ખીજો અક્ષર બધુ જોઈએ ત્યાં ગુરુ છે. તે સેખ-ક દોષ હશે). રે ! મારું સતીપણુ નષ્ટ હતુ (યથુ) છે ! મોટે મારું કુકળ (અતિ ખોટું દુઃખ કાપળે, પ્રાણુ તો ઇન્દ્ર-પુત્ર છે.

૬૨. દીન અને તેજહીન-(દ્રૌપદી ૧. પીન-મુષ્ટ, અર્થાત્ ધણુ. અંધુ-નકુલ અને અભદેવ. ન ઈન્દ્ર-નુ કનકી નથી પણ વડી (શ્રેષ્ઠ) છું. રૂઠ નાજ-રીસાદશ નહિ. અન્નત શત્રુ-મુધિષ્ટિર.

• ૬૩ દહી ચાલી ઇન્દ્ર-ને દુઃખના મોટ (પોખવા) માથ (સહિત) ઉઠી ચાલી. અથવા મોટ દુઃખ-મોટા દુઃખથી. ના વરે કલિ-કવિ તેનું વર્ણન કરતા નથી (કેમકે તે વર્ણવતું અશક્ય છે). કુશોક્ય ઇન્દ્ર-આરૂંધતી જેમ પોતાની નિહિત શોક્યથી દુઃખી યદ હતી એ વિષે એવી કથા છે કે, મમત્કપિની એક પત્ની અરૂંધતી હતી અને તેમને દરેકને ગૂઢી ગૂઢી પણ બીજી પત્ની-આ હતી. એક વખત અગ્નિ મમત્કપિને ઘેર ગયો ત્યાં તેમની સ્ત્રીઓના રૂપથી મોહિત થયો. આ વાતની ખબર અગ્નિની સ્ત્રી આદાને પડતાં તેણે પોતે અગ્નિ ન જાણે તેમ તે ઋષિપત્નીઓનુ રૂપ લેધને અગ્નિના મનની તુષિ કરી; પણ અરૂંધતી જણા સતી હોવાથી તેનું રૂપ સ્વાહાથી લેવાયું નહિ. પછી મમત્કપિએ આ વાતની જાણ થતાં તેમણે પોતાની સ્ત્રીઓને દૂષિત ગણી તેમને

ગ્જાનિ યુક્ત આવિયાં અજતરાત્રુ ધૌમ્ય જ્યાં,
 ધર્મેનંદને અપાર વા'લ દાખ્યું સૌમ્ય ત્યાં;
 નારોને ગ્રહી ઉમંગ રંગયો રથે ગ્રહી,
 ભીમ ભક્ત બાણથી હણે નિમુખને સહી. ૬૪
 ના લહે જ્યદ્રથો વદે સુશૂર પાર્યં તો,
 બંધુ! ના લહું સનાથ શે હણો કુસાર્યં તો ?
 દુઃખ દેહ જે ગયો કરો મુશોધ તેહની,
 દીન દામ મારથો ન કાંતિ શૂરદેહની. ૬૫
 માંસથી નિહીન રે વિહંગમે વિહંગમે,
 જાવ તેમ શું કરો ધરોજ ધર્મેના મમેા;
 મુણો પોણુ ધર્મેનાં યયોજ સાંત ભીમ તો,
 બોલિયો પછે મુખધુ ! જાવ લેઉં નીમ તો. ૬૬
 જો મયો જ્યદ્રથો રસાતળે મહાતળે,
 સારથી પુરંદરો હણુજ આજ તો બજે;

ત્યાગ કર્યો, તે લેગો અરધતીનો પણ ત્યાગ કર્યો. એવી રીતે અરધતી પોતે નિર્દોષ હોવા છતાં પણ પોતાની શોક્યોના દોષથી દુઃખી થઈ હતી.

૬૪ સૌમ્ય-શીતળતામુકત રથે મહી-રથમાં લીધી. ભક્ત બાણથી-ભાસાના આકારના બાણથી, અપાર સારા બાણથી, અથવા ભાસા અને બાણ બન્નેવડે. નિમુખને-યુદ્ધ છોડી નાહેલાઓને. મહી-પકડીને કે નકી.

૬૫ ના લહે ઇન્-જ્યારે જ્યદ્રથો (જ્યદ્રથને) ના લહે (ન દેખે)-અર્થાત જ્યદ્રથ જ્યારે જોઈમાં ન આવ્યો ત્યારે મુશૂર (અતિ ગરો) પાર્યં વદે (બોમને) કહે છે કે, હે બંધુ ! જો ગત્રુની મેનાને હું સનાથ (નાથ-ધણીવાળો) ના લહું (નથી દેખતો) તો તમે કુસાર્યં (નિંદવા, યોગ્ય ટોળા) ને શે (શા માટે) હણો છો ? દીન ઇન્-દીન દામોને મારવાથી (મારવા એમાં) શૂર પુરુષના દેહની કાંતિ શોભા નથી.

૬૬ હવે યુધિષ્ઠિર ભીમને કહે છે માંમથી ઇન્-માંમ રહિત વિહંગમે (પક્ષી ઉપર) જેમ બીજા વિહંગમે (પક્ષીઓ) જાવ, તેમ તમે શું કરો છો ? ધર્મ ધરો-વીર ધર્મને ધાવ્યુ કહે, કેમકે હવે વીરધર્મ તજવાનો સમય નથી, અથવા વીરધર્મથી ના મમેા-અધ ન પડે-વીરધર્મ છોડી બામો નહિ. જાવ (જાઓ)-તમે આમને જાઓ; હું નીમ (પ્રતિજ્ઞા લેઉં છું).

ધ્રૌમ્યને કનિષ્ઠ બધુ દ્રૌપદી સમેતમાં,
જાત આશ્રમે મુરારજ! આજ બહુ બેતમાં.
દ્રૌપદી મનાવજો ન ગ્લાનિવાળી રાખશો,
'દાસ તાહમે નથી' મિઠાત સાર દાખશો;
ધર્મસુત્રુ શુ વદે હૃદયેણ મહાન જે,
એક ચિત્તથી સુણા સુણાવુ સર્વ માન તે.

૬૭

૬૮

શ્લોક.

મહતા મ'ાન મણિતણી,
કહતા કરિ કરણા ધણી,
ગરવી ગુરુ ગતિને ધરે,
નરવીર તે વરને વરે.

૬૯

વલણ.

વરને વરે ગુરુગમ્યથી, મહાનના ગુણ ગાય રે;
વિષ્ણુ વાણી કલ્પકારી, વણુંચે શુ થાય રે.

૭૦

૬૭ બીમની પ્રતિષ્ઠા કરી બતાવે કે જે ઈન્દ્ર-જે જયદ્રથ રસાનને કે મદાતને જાત અને પુરુષ (હર) તેના માનવી થાય તો પણ આજ તેને બળે (બળથી) હુ રહ્યું છે મુગજા ! (સારા । ન-સુધિપર) ધ્રૌમ્ય, માન કનિષ્ઠ બધુઓ (અર્જુન, નકુળ અને મદદેવ) દ્રૌપદી મમેત આશ્રમે જાય (જા. યો) અને અગો બેગમા (જયદ્રથને પકડનારા મેતમા) જાઉં હુ ઈન્દ્રને (ઈન્દ્ર)

૬૮ માન તે-ધર્મસુત્રુ માન અથવા મહતા મુક્ત વચન ૬૯ શ્લોક-સંગતિઠા ૭૬ (મજ્જિમ) મહતા ઇન્દ્ર-મહાન પુરુષોમા મણિરૂપ પુરુષની મહતા. જે દરિયો ઉપર (ગુરુ) ની પાણી કરણા દોષ તે કહતા-કરી નકે છે જે નરવીર (વીર પુરુષ) ગુરુની ગંભીર ગતિને ધરે છે (સાર ન કરે છે)—અર્થાત્ સેવાદિગથી તેનું મન અપાદન કરે કે તે (ગુરુ પાસેથી) વરને વરે છે—વન્દાન પામે છે.

૭૦ વરને ઇન્દ્ર—ગુરુગમ્યથી (ગુરુએ આપેલા જ્ઞાનથી) તે વરને વરે છે અને તેથી તે મદાનના શુભ ગાય છે—આત્માને સંપન્નમાન થાય છે દરિયોના-

કડવું ૨૮ મું.

શ્લોક.

વરમતિ જે વરો સરવ તે મનમાં વરણે,
વરણ રૂપે રૂંડા સહુ વૃકોદર છુ શરણે;
શરણ મુખે વસુ ન ભવને સુણિયે કરણે,
કરણ બળે બળે અરિ ખરે ધન્યતા વરણે.

રાગ નટની દેશી.

સરમ શિખ તમારી, માનવી બધુ! મેં તો,
હરખ ધરી તમે તો, બવ વેંલાજ એતો;
નરસ વર કદી કો, દેવશા હારી રે'તા,
સ્પરશ નર કરે કો, તેહ બાણું હવેતા. ૨

ના મંબધમાં વિનય પૂર્વક કહેછે કે, વિપ્ર વાણી છં—મારું કરેખું વર્ણન તો
એટલા માટે સાંભળવું કે તે વિપ્રની વાણી દોષથી ક્ષુપહારી (પાપ નાશક)
છે, વધારે વર્ણવ્યે શું થાય!

૧ શ્લોક કોટિય છંદ (ન જ મ જ જ જ જ ગ). કોષિના આવેશમાં આવે-
લા ભીમને શાંત કરી શીખામણ આપવાને, તેને રૂંડો પાડવાને યુધિષ્ઠિર યુક્તિ
પૂર્વક વિનયથી કહે છે. વરમતિ છં—વરમતિ (ત્રેપ્ત યુદ્ધિવાળો—ભીમ) જે
વધા તે મર્યાને યુધિષ્ઠિર મનમાં વરણે છે—અર્થાત્ મનમાં ચિંતવે છે. (અને કહે
છે કે) વરણ (વર્ણ—રંગ) અને રૂપમાં રૂડા હે વૃકોદર ! અમો તારે શરણે
છુ : તારા શરણથી અમોત્સુખે વસુ છું તથા ભવને અમે કરણે (કાને) પણ
સાંભળતા નથી તુજ કપી કણ (સાધન) ના બળે અગિ ખરેખર ! બળે છે
અને તારી ધન્યતાને વરણે છે ! અથવા, કણ (કણ—સાધન) બળે છે અને અ-
રિ પણ બળે છે ! સિંહાવલોકન. નાગપ્રધ ગિત્રકાવ્ય.

૨ રાગ નટની દેશી—આલિની છંદ (નનમર). અમને તમે આત્રમે
જાતને રૂંડા છે તે માનવા જેવું છે, ઈલાદિ વચનોથી યુધિષ્ઠિર પગામી ભીમ-
ને વખાણે છે સુગમ છં—સ્પષ્ટ છે. બવ—બળો (બળદ્યને પકડવાને). નન્મ
છં—દોષ નન્મ (નશા) કે વર (વૃત્તમ) દેવશા (દેવ જેવા) દર્શ તો તે પણ
તમાગથી દારી રહેતા (ગેહે). એમ છતાં પણ જે કોઈ નર (મનુષ્ય પોદને)
જમને રૂપને કરે નેમને તો હું હવેતા (અમળ—કુની યુદ્ધિવાળા) બધુ છું.

વરસ દિન ઘટી તો, તુંજને નાજ લાગે,
તરસ તનુ નિહાળ્યે, થાય સર્વ વિભાગે;
વર રશિજ લગ્નયે, સૂર્ય ભાગીજ ભાગે.
નર શકુનિ ન આવે, ગ્રાત ! રે તારી આગે.

૩

તદપિ ધર મને તો, વેણુ મારાં દ્રવ્ય છે,
જદપિ બળ અતોલે, નીતિ આથી કહે છે;
મદર્પીન મહિષો જો, રીતિ ચૂકી રહે છે,
પદ પીઠ હરિ મૂકી, દેવી સાથે વહે છે.

૪

ધર તન મન તે તો, સાક્ષ મારી તું ભાઈ !
વર અરજીન લેવો, માથ તારી સગાઈ;
હર અસુર હણેછે, જે વિધે વિધણુ સાઈ,
કર કર તિમ ગ્રાતા ! બધુ લેઈ વડાઈ.

૫

૩ શનુ હતાં તો કાંઈ વારે લાગવાની નથી એમ વાનુવતાં કહે છે. ૫-મ ઈ-૨૫૪ છે. તરસ ઇ-૦-વારી તનુ (દેહ) નિહાળ્યે (જોવાથી) શનુઆ તરસ (ત્રાસ) પાળીને વિભાગે થાય (નાણી ફૂલ). વર ઇ-૦-તને ગાળીને વર ઉત્તમ) રશિ (ચંદ્ર) લગ્નયે (લાગે) અને, સૂર્ય પણ નારી વતય શકુનિ-હી. અથવા શકુનિ નામે નર (પુરુષ).

૪. હવે-જો. જદપિ ઇ-૦-જો કે પોતાનામા અનુભવ બળ દોષ તથા ની-તેમાંથી આથી કહે છે-જોમતી ગમ્ય જાની આગ્ય કરે છે. યુદ્ધ કરવા જતાં સા-રી ગમ્યવાની જરૂરનું દર્શન આપે છે મદ ઇ-૦-મદવડે પીન (પુદ્) એવા મહિષો (મહિષાસુર) જો રીતિ ચૂકીને રહે છે-અર્પણ કરે છે (ભારે તેનો ઇષ કરવાને) દેવી પણ હરિ (નિહ) ખી પદ પગ પોતાનો પદ મળાને-નેનું મદન કરીને (તે જાદાને પણ) પોતાની આજ (સાચ કરવાને આપે) વહે છે-જોડે લેઈ ગમ્ય છે.

૫ ગ્રાતા-માઝી રૂપ વચન. માથ ઇ-૦-વારી અગર્હ (અદાહી તૈયારી) માં માથે લેજો. અથવા, મર્મા-અદાહી. જ-હું દર્શન આપે છે. હર ૧-૦-૫૪ છે. વિષ્ણુ માર્કન્દેયને સાદી-જોડે તેડી જાદને, અથવા વિષ્ણુ સદાશી વેણુની સદાશયના યજ્ઞને. લેઈ-આપે લેાને.

વર્જી મન ધર મારે, વેણ બીજુ હુ દાખુ,
 મર્જી જ્યદ્રથ જાયે, માણ લેવા ન ભાખુ;
 બર્જી ! મહત બળીના, ધર્મ જે તુ ન રાખુ,
 બર્જી તનથકી હુ તો, અગ્નિનો સ્વાદ ચાખુ. ૬
 ભગનીવર ન મારે, શૂર મોટા વદાયે,
 લગની મન દયાની, છોડતા સૌથ જાયે;
 રગની રીત રગે તો, આવતા તે મપાયે,
 અગ્નિ કશુ ન મૂકે, શૂર તેને વદાયે ? ૭
 શણી નૃપવર-વાણી, કૌપદી બોલો કોધી,
 ગણી ન ગણી વિવેકી, વાણીને નાજ શોધી;
 ભણી ઝટપટ વામા, શાસ્ત્ર બેસોજ શોધી !
 વણી વણી પતિ માર્યા, બોધ આવેજ બોધી. ૮
 પરમ હૃદય મારા, પ્રિય દે ભીમ ભૂથી !
 ધરમ તઈ સહુ તો, મારવો મૃત હાથી;

૬ બે વચન પૈકી, અર્જુનને સાથે રાખવા રૂપ એકવચન કહ્યા પછી હવે બીજુ વચન કહે છે વળી ઇન્-સ્પષ્ટ છે બળી ઇન્-હે બળી (બળાના ભીમ) ! જે તુ મહત બળીના (મોટા બળિયા પુરોના) ધર્મ ન રાખુ (માન્ય નહિ કરે) તો હુ તનથકી બળીને અગ્નિનો સ્વાદ ચાખુ-અગ્નિમા બળી મરીગ ૭ ભગતીવર-બનેરી લગની-લાગણી શૂર પુરોના કોધતુ સ્વરૂપ ક-હી ભીમને શીખામણ આપે છે રગની ઈન્-તે (શરણો) તો રગની (કોધ-ની) રીતે રગે (કોધમા) આપતા મપાય છે (સમજવામા-જાણવામા) આ વે છે, પણ કોધમા આવીને સૌનોજ એક સરખી રીતે વિનાશ કરે તેને કાષ શૂર કહેવાતો નથી. એ વાત દૃષ્ટાતથી સ્પષ્ટ કરે છે અગ્નિ ઇન્-સ્પષ્ટ છે.

૮ શણી-સામળીને. ગણી ઈન્-યુધિરને વિવેકી ગણી ન ગણીને-યુધિર વિવેકી છે કે અવિવેકી તેની દગ્ધાર કયાં વિના, અથવા, પોતાની વાણી વિવેકી છે કે અવિવેકી તેની દગ્ધાર કયાં વિના, વાણીને શોધી તદિ-પોતાની વાણીને અટકારી નહિ-જેમ મોઢે આચુ તેમ બોલી વણી ઇન્-આવાજ બો-ધથી બોધીને તમે મારા પતિઓને વણી વણીને માર્યા છે !

- કરમ કુડ વિચારી, રે હણે ભાર્યો સાથી,
શરમ શપથ મારા, ને ધરો કાળભાથી ! ૯
- ધરમસૂનુ સુણીને, ખોલ શાણી સતીના,
વિનયથકી ઉચારે, શબ્દ મોટી મતિના;
અધમ કરમ કીધુ, તોય મા'ભીમ વીરા !
ચશવતી કુસા ને, તે સ્મરો કુળહીરા ! ૧૦
- પરમ ધરનવાળી, નેહુ ગાંધારી માતા,
સમરો મન વિચે તો, માણુ લેરો ન આતા !
સુણો અતિશય માડી, વાણી મોટા પતિની,
નયન રકત બાળા, નિ દતિ સુમતિની ૧૧
- ભીમ અરજીન વીરો, પ્રિય ને માડુ ધારો,
અધમ મતિ હોણાને, આજ નિશ્ચય મારો;
કુળકન્યરૂપો એ, સંધવાધિપ જુડો,
વહુ કશુ હવિ વાણી ! ધર્મને તેજ રૂડો. ૧૨
- પણ નવ કરજો ને, આપ અન્યાય મોટો,
મારમ સુનૃપ કેરા, જે તુને ધાય ખોટો;
હરાણ કરી અરિ ને, જય દ્રોણશ્યકેરે,
દોન થઇ વિજયે તો, ના તજયે અવેર. ૧૩

* ૯ શરમ ૬૦-હે કાળભાથી (ભીમ !) ને તમે એ કમમા શરમ ધરો તો તમને માગ શપથ (નમ) છે !

૧૦ મતિભીમ-મહાભીમ કુસા-કુસા (કુર્યેધિનની બેન-અપદધની સ્ત્રી) કુળહીરા-કુળમા હીનરૂપ-ભીમ !

૧૧ આતા ! (ખોલાથી નાનાનુ લાગુ સબોધન) રકત-રક્ત. રાતા નેત્રવાળી થકને સુમતિની-મારી જુદિવાગી.

૧૨ કુળકન્યરૂપો-તેના પોતાના કુળમા કન્યા રૂપ વહુ ૬૦-હે વાહાલા ! હુ હવે બીજુ શુ કરુ ? ધર્મને મન તો તે રૂડો છે !

૧૩ ૫જુ ૬૦-પણુ વે આપ (મારા કહેવા પ્રમાણે) નવ (નરિ) કરો તો મોટો અન્યાય થશે. શે અન્યાય થશે તે કહે છે ધરમ ૬૦-જે રાજા મુદ.

સુરૈતિજ નીતિ શુદ્ધ, ભાખી છે અથ સારે,
 મન ગમતુ પછી તો કીજિયે, રાય વારે;
 ભડ ભીમ તવ ખોલ્યા, વા'લી રીઝાવુ તુને,
 મન ભય નવ ધારો, ભીમ જાણે ન હુને. ૧૪
 વદો ઇમ વજિયા બે, આત મા'કાળભાથી,
 પરણકુટી પધારો, ખોલતા સર્વ સાથી;
 ધરમ નકુવ નારી, ચૌમ્ય સો'દવ દિન્ને,
 હરખી હરખી જાયે, ઉચ્ચરે શુભ દિન્ને. ૧૫
 અનજિ બાગ કિરીટી, ભીમ વાસે પળાયે,
 નદો રૂધિર તાણી ત્યાં, ચાલતી શે મળાયે;
 રૂધિરજ જળ થાને, કેશ સેવાળ આઝો,
 વમળ સુકરિ કર્ણે, વાણનો કાઠ બાઝ્યો. ૧૬

૫ (સારા રાજ)ના ધર્મ તજે તે ખોટો યાચુને અરિ સ્ત્રી અને રાજપતુ હરણ કરી જાય અને પછી તે દીન થઈને વિવષે તો પણ તેને અવેર (મોડો વેહેસો) તજાય નહિ (તોડી દેનાય નહિ) મતલબ કે જ્યારે તમ્હારી સ્ત્રીનું હરણ કરો-ને સુતપના ધર્મ તજ્યા છે માટે તેને હણશે નહિ તો મોટા અન્યાય થશે અથવા, જો આપ મોટા અન્યાયનહિ કરો-ના કરતા હો તો, (હુ કહુ છું તે સાબળો કે,) જે રાજ સુતપના ધર્મ તજે છે તે ખોટો યાચ છે, અર્થાત્ તમે શત્રુને હણના રૂપ સુતપના ધર્મ તજશે તો તમે પણ ખોટા થશો, એમ યુધિ-શિરપ્રતિ પણ ધનિ છે.

૧૪ સુરૈતિ ધૃ-પાળજ મે જે યુધુ તે નીતિની સુરૈતિ શુદ્ધ, સારા અથમા (શુકનીતિ અથમા) ભાખી છે એમ છતા પણ જો રાય (યુધિશિર) વારે છે તો પછી મનગમતુ કીજીએ ભીમ જાણે ન હુને-તુ અને જાણતી નથી કે હુ ભીમ છું ।

૧૫ ઉચ્ચરે ધૃ-દિન્ને (પક્ષીઓ) શુભ (સારા શકુન વાચક રાખે) ઉચ્ચરે

૧૬ સત્રામ જૂગિને સમુદ્ર રૂપે વર્ણુ છે રૂધિર ધૃ-સ્પષ્ટ છે વમળ ધૃ-સારા હાથીના કાન રૂપી વમળ છે તેમા વાણ (ઘોડાઓ) રૂપી કાઠ (ત-શુદ્ધ આંખેલા લાકડાનો જથ્થો) બાઝ્યો છે

નરમણિશિર પદો, હસ્ત સર્પો મુંવાળા,
કરિરદ અતિ મોટા, મત્સ્ય જોનાર ભાળ્યા;
કછપ શું હય માથાં, રૂઝતાં આવતાં ત્યાં,
રથ રૂપ નવકાઓ, ભાળતા આવતા જ્યાં.

૧૭

રથ બિચ રથિ મુઆ, તેહ હુઆ ઉતાર,
અડકેજ અમુહારી. મત માતગ ધારૂં;
ઉપર મણિ મૂક્યા, જોહ અંબાડી માંડી,
ધરમ કરમ ધારી, ગાડો દીવાળ દાંડી.

૧૮

તદપિ કરમ કૂટ્યા, નાવિકો નાવ ભાંજે,
સુભગ અતિ ઉવારા, હમ્તો હાડો શું ગાંજે;
નય અતુરજ હાથી, એટ રૂપે સિંકાયા,
તિ પર શું વન લેવા, આવતા ત્યાં વિઠાયા.

૧૯

ગીંધ બગ શયમુખા, શ્વાનમુખા નરો શું.
સમડિ વદન શોભે, કાક બોલે કરો શું ;
શુભમુખ નવ કોળે, છે શૃગાળાં અનેકાં,
વરૂ વણિયર મુખાં, રીઝતાં ધારી નેકાં.

૨૦

૧૭ કરિરદ-દોધીના દાંત. દોધીના દાંતરૂપી મોટા મત્સ્ય જોનારાએ ભાળ્યા. નવકાઓ-નાકાઓ. ત્યાં આવતાં (ભીમ અને અર્જુન) રથરૂપી નાકાઓ ભાળતા હતા.

૧૮ અમુહારી-પ્રાણધાતક. મત માતગ-મહોન્મત દાથીઓ. દાથી ઉપરની અંબાડીઓ જોઈને કવિ કહેછે: ધરમ ઈશ્વરનાં વાદાણ બમાવવા રૂપી ધર્મનું કર્મ ધારીને કાર્ય ધર્મી પુરૂષે ખડક ઉપર દીવાતાંડી ગાડી (દાંડી) લેવા અને તે ઉપર મણિ (પ્રકાશ આવવાને) મૂક્યા તેવા ત્યાં અંબાડી સહિત દાથીઓ પડ્યા હતા.

૧૯ તદપિ-દીવાતાંડી છે તેપણ. સુભગ-સુંદર. અતિ સુંદર ઉવારા શું દાથીના હાડોળે ગાંજે (છતે) એમ છે કે? અર્થાત્ દાથીનાં દાંતરૂપી તેમાં સુંદર ઉવારા (ઝોવારા) હતા જન-ગીંધ વગેરે રૂપી. (૨૦ મી કડી સાથે અન્વય).

૨૦ દાથી રૂપી એટ ઉપર એટલા પક્ષીઓને કવિ કહેછે છે: ગીંધ ઈશ્વરનાં છે. નેકાં-નાપ.

હરિ હરી સુપતાકા, ડાકિણી તેહ ધારી,
ભડ ભીમ સુધનને, જે હણી યોધ મારી;
કર વરી ગણુ ભૂતા તૂત યોતીજ નાચે,
શુ સુરભિ ઋતુ આનાં, દ પતી જેથી રાચે. ૨૧

રમત ગમત એનો, જોઈ રીઝે વૌંસે તો,
(પાણ) નદી નવ ઉતરાચે. જહાં ઉભયે ધીરો તો;
પછિ હરિ મતિ ધારી, પૂલ બાણેથી બાધ્યો,
દય વૌર પળિયા જ્યાં, રાય નિશાન સાધ્યો ૨૨

નજર નવ નખાચે, જે હજો દુષ્ટ આજે,
બળ સહિત વધુ ભાજે વિરાજેજ રાજે,
તવ સુણી ગદ વાણી, ડારતા કો અનાડી,
જયદ્રથ અગિ કોશો, એક તો છે અગાડી ૨૩

૨૧ (રિ ૪૦—હરિ (અર્જુને) રાનુતી જે સુપતાકા (મારી ધન)
હરી (હરણ કરી) તી તે ડાકિણીએ ધારી (ધાણુકરી) હતી, અદે ભડ
(ભટ) ભીમે યોધને મારીને જે ધનને હણી હતી તે ધનને ભૂતોના ગણુ કર
ધનીને તથા તત (કાને તેમ) બોલીને નાચે છે ભૂત અને ડાકણોને નાચતા
ને ને મને ઉત્તેજા કરે છે કે, સુધન આ તે શુ સુરભિ (વસત) ઋતુ આ
વી છે નેથી દ પતી (સ્ત્રીપુરુ) રાચે (પ્રગ વાય છે) !

૨૨ ઉભયે—ઉતાનળા થાય છે—અકળાય છે હરિ (અર્જુને) ગય નો—
રાય (જયદ્રથ) જે નિશાનમા સાધ્યો, અથાત્ પૂલ ઉપર થઇને નદીની પેનીપાર
ગયા તરત જયદ્રથ તરફ નિશાન તાકયુ મઅધાતિશયોક્તિ

૨૩ નજર ૪૦—કટ (જયદ્રથ) આજે (આગળ) હરો એની નજર
નખાતી નહોતી—અર્થાત્ જયદ્રથ નજર પડ નહિ એટલે દૂર ગયો હતો કેમકે
તે નિગમે (વાપરી હાથ આનની ગઈ તથા બાધ્યો નરી ગયા વગેરે ડાકણ-
થી રંગ્ય પામીને) તથા રાજે (પાડવાથી પોતાનો પગન્ય ધયો માટે ક્રોધ
પામીને) બળ મહિત (પોતાના સૈન્ય મહિત અચના મ પૂર્વે જોઈથી) વધારે
ભાગના (નાસતો) હતો તત નો—૧૩ી ભીમ અને અર્જુને મ અનાડીને (રા
ની માણસને) ડારતા તેના મુખથી ગદ વાણી (કહેતી બિના) નાણી કે અરિ
જયદ્રથ અગાડી એક કોશ છે

સુગ્રી અતિશય મારી, વાણી ગાંડિવપાણિ,
તથા હવિ તમિ ઇને, દેા થયુ કાર્ય જાણી;
હરિ અદ્ભુત ધારી, કર્મ ધ્યાને વિચારી,
પરહરો પીડ પાથે, અન્યની દુ ખકારી.

૨૪

૨૪ હય ઝટ હાકયા, ચાલતા વારિરેલા,
મતિવર મતિ માને, શબ્દવેધી સવેળા;
સમરો વર ગુરુને, દ્રોણનુ નામ લાખી,
શિક્ષીમુખ ધનુ સાધી, મારિયા અશ્વ લાખી.
વળી શર બહુ મારી, રૂ ધિયા ચોધ તેના,
હકિ ગડ અરિ આઘો, દખતો હાય જેના;
અરિ નિરબળ કીધો, આચમા આણી દીધો,
જયદ્રથ મન ખીધો, આજ જાણશ વિધો.

૨૫

૨૬

૨૪ સુણી ઇ-અનાદીના મુખથી અતિશય સારી વાણી સાભળીને ગાંડિવપાણિ (અર્જુને) ભીમને કહ્યું કે હવે કાર્ય થયું છે એમ જાણીને તમિ (તમે) હવિ (હવે) ઇને (એને) તથા દેા (હોડી મૂક) હરિ ઇ-હરિ (અર્જુને) વિચારીને ધ્યાનમાં અદ્ભુત કર્મ ધારીને તે પાથે (અર્જુને) અન્યની (પેલા અનાદીની) દુ ખકારી પીડ (ભીમના માર ૨૫) પરહરી (તથા) અર્ધાત તેને ભીમથી હોડાવ્યો.

૨૫ જે અદ્ભુત ધાર્યું હતું તે કહે છે- મતિવર ઇ-મુદ્ધિમાનમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુને પોતાની મનિમા ગરેળા શબ્દવેધી મુખ માળ્યો અર્ધાત શબ્દવેધી-પણાવડે કાર્ય કરવાનો મુદ્ધિમા નિશ્ચય કર્યો. અથવા તે મતિવર મવેળા પોતાની મતિના માન (માપ) પ્રમાણે શબ્દવેધી (યથો) અથવા તે મતિવર અને શબ્દવેધી અર્જુને પોતાની મતિના માને (માપ પ્રમાણે) દ્રોણનું નામ લાખીને વર (કૃતમ) ગુરુને મમરીને (મમરીનો) ધનુ હથ શિચીમુખ (બાણ) સાધીને તેના લાખી અશ્વ (કીમતી યોગ) માર્યા.

૨૬ રૂ ધિયા-રૂપ્યા જયદ્રથની પામે જતા અરુણ્યા અથવા અકળાવ્યા ૬૦-૧૦-અરિ ઝોક ના આયો જા જેના હાય દખતો હવે.

અરિ અરિ અરિ દષ્ટે, અન્ય ત્યાં તો ન પેષે,
કરમતાણી કુરેષે, દુઃખ સે'તો વિશેષે;

હરિ મૃગગણુ સા'વા, આવતા બે લખવા,
મરણુશરણુ જાવા, અગ ચિતા પળવા. ૨૭

અતિ બલિ વૉર બેને, જોઈ નાહોજ, તેને,
દ્વય અનુજ સુઢેને, ભાળી આંધી સુનેને;
સ્વય રથ હરિ મુઝા, યોધ યાતા સ્વ જુઝા,
નૃપમણિ ઋણિ હુઝા, સા'ય કંઠે અસૂયા. ૨૮

તદપિ સુનૃપ નાહો, સર્વ અજેયો ગાહો,
મન તન ધન ગાહો, રે પડ્યો છેય ભાહો;
રથ મૂકો પગપાજો, નાસતો રાય ભાજ્યો,
ધર્ધ ધધ હરિ વાજ્યો, રાય રે' તો ન ખાજ્યો! ૨૯

૨૭ વિશેષે—વધારે. હરિ ઈ—મૃગ (હુગિણુ) નહ ગણુ (ટાળા) દે સા'વા (પકડવા) ને તથા જયદ્રથને લખવા (લખાવવા) ને તેમજ તેના અંગમાં ચિંતા રૂપી પળવા (ઈટાને નીમાડો) ભરીને તેને મરણુશરણુ જવા માટે—મરણુને શરણુ મોકલવા માટે બે હાર (સિંહ રૂપ ભીમ અને અર્જુન) આવતા હતા.

૨૮ અતિ ઇ—અતિશય બલિ (બળવાન) બે વીરને જોઈને જયદ્રથ નાહોજ, અને દ્વય (બે) અનુજ (ભાઈઓ) ને સુઢેને (સારા વેહેન—પાર્શ્વ—રથમાં) જોઈને તેને સુને (સારા નેત્રોમાં) આંધી (આવી). અર્થાત્ બે ભાઈઓને પાતાની પાછળ આવતા જોઈને તે આધજોજ બનીગયો—દિશાશૂન્ય થઈ ગયો દિશાશૂન્ય થવાનું કારણ કહેઠે: સ્વય ઇ—સ્વય (સ્વીય—પાતાના) રથના હરિ (યોધ) મુઝા, પોતાના યોધ પોતાનાથી મુઢા યાતા (અર્જુને બાણેવડે મુઢા પાડ્યા હતા), નૃપમણિઓ (જેઓએ જયદ્રથને માટે યુદ્ધમાં પ્રાણ તન્યો હતા તે) ના પોતે ઋણી (દેવાદાર) હુઝા (થયા), તેમજ અસૂયા (પાંડવોનો હિતકર્ષ ન સહન થના રૂપ દુર્મણુ) તેને સા'ય (પકડે) અને કંઠે (દુઃખ દે). અર્થાત્ અસૂયાને લીધે તેનું હૃદય પરિતાપ પામતું હતું. ૨૯ ગાહો—ધસાયો ભાહો—વીધો હરિ (અર્જુન).

તવ અરબુન બોલ્યા, શે હરી રે ! અમોલ્યા,
હવિ નવ જુવું ઓલ્યા, જો ન તેં તોલ તોલ્યા;
બૃહત્ ગરત મૂકી, (સ્વ) દાસ જોતો ન હુકી,
અરિ સનમુખ ચૂકી, ભાગતો ધૂળ બૂકી ! !

૩૦

• નહિ નહિ શૂર સાણા ! આમ ભાગીશ સાણા !
ન યમધર પરાણા, યા તું ભૂપાળ સાણા !
રણ વિચ અરિ છોડી, રાખતો દહ દાડી,
છવિત કોડી મકોડી, તેહની એહ જોડી.

૩૧

ભગ ભગ ભગ ભાગે, રાત્રી તોયે ન ત્યાગે,
પછી નૃપવર રાગે, શેન આવી તું લાગે;
અપરિમિત કુવેણે, રાત્રી ભોલો ન રોણે !
તવ ભોમ ભડ તેણે, પારિયા રક્ત નેણે.
ભોમ ભોમ ભોમ કે'તો, રે જશ સ્વાદ લે તો !
હવિ ચિત વિચ ચેતો, માફ આજે અમે તો;

૩૨

૩૦ શે ૪૦-અમોલ્યા (અમુલ્ય) એવી દ્રૌપદીને તે શે (કેમ) હરિ !
રે !-તિરકાર વાચક સ મોધન- હવિ ૪૦-જો તે પ્રથમથીજ તોય તોલ્યા
નહિ-પોતાના અને શત્રુના બળની વિવેકથી તુનના કરી નહિ, નો હવિ (હવે)
ડેહમા જુવું (ડેવવું) નહિ-અર્થાત્ હવે નાનવું શુ કરેા જોઈએ ? બૃહત્
૪૦-તુ પોતાના દામ (મે મોને) રાત્રીના માગે પછી બૃહત્ (બૃહત્-મોટા) ગર-
ત (મર્ત -માઘ) મા મૂકીને હવે તેમની ભાગી દૂડી જોતો નથી, અને અગ્નિ-
ની સનમુખ (સામે) યજ્ઞવું ચૂકીને ધૂળ બૂકીને બારે છે । ।

૩૧ ન ૪૦-હે સાણા બૂપાળ ! તુ યમના પાને પરાણો ન યા-અમા-
રી પામેથી નહી જાણો પાન કરીને મૃત્યુ ન પામીશ ।

૩૨ પછિ ૪૦-જે નૃપવર । પછી તુ ગમે મે ન આવી લાગે ન-પુદ કરવા
કેમ સાગો પેતો નથી । અપરિમિત-અપાર, પારિયા ૪૦-મીએ નેને પોતાનાં
રક્ત ને ૧૧૬ વાણા-અટકાવેા

વહીં ઇમ રથ હેઠો, કૂદતો દીર્ઘપેટો,
 ધરણી તરણિ બેઠયો, તેમ નાઠો અખેઠયો. ૩૩
 અરજુન તપ વારે, ભાઈ! એને ન મારે,
 ભગિની સુમન ધારે, આજ આવી વિચારે;
 સમરાણ કર ભાઈ, જેહ થાયે સગાઈ,
 ધરણી ધર ભલાઈ, ભાગતો છે લબ્ધઈ! ૩૪

શ્લોક.

વાઘને ડાઘ તીરે કરી,
 નાગને પાગ શીરે ધરી;
 આગને ભાગ ધીરે જરી,
 ભાગને ડાઘ વીરે વરી! ૩૫

વલણ.

વીરવરી વર ભાગ્યને, લગાડયો રાયે ડાઘ રે;
 વિમ મેમાનદ વણવે, જ્યદ્રથ પડિતો પાગ રે. ૩૬

૩૩ ભીમ-ઉભો જે દીર્ઘપેટો-લાના પેટનાભો-ભીમ ધરણી ઇ-એમ તરણિ (સૂર્ય) ધરણીને બેઠયો સૂર્ય-સૂર્ય પૃથ્વીપર આવ્યો રાય તેમ પ્રતાપી ભીમ રથ ઉપરથી હેઠો કૂદી પડ્યો તેને જોઈને અખેઠયો (આખેટ-શિકારમા આતરેલો પશુ વગેરે) નામે તેમ જ્યદ્રથ નાઠો, એ જ્ઞાન છે

૩૪ ભગિની ઇ-આજ વિચારે આવીને (વિચાર કરીને) ભગિની (કુશના) ને મન ધારે-તુ મનમા ધગ અર્થાત્ જ્યદ્રથને મારનાથી એન કુશનાને રડાવો આનગે તે વિચાર કર ધરણી-ધરણીમા (પૃથ્વીમા) ભાગતો ઇ-જ્યદ્રથ ભાઈને (વાજ પામીને) છે ભાગતો !

૩૫ શ્લોક-મહાવશ્ત્વી ૭૬ (ત્રણ રગણ) વાનને ઇ-તીગવડે વાઘને ડાઘ (ક્ષત-ધા) કરીને, નાગને શિરે પાગ (પગ) ધરીને તથા જેમ આગને કોઈ પદાયતો જરી ભાગ ધીરે તેમ કરીને-ભગતી જાગમા પડીને જ્યદ્રથે વીગેએ વરી (વરેલી પ્રાપ્તી) ના ભાગને (ભાગ્યને) ડાઘ લગાડ્યા ! અર્થાત્ શ્લોકના ત્રણ ચરણોમા કહ્યું છે તેના જેવું જીવના જોખમનું કામ કરીને વીગ પુરોગતી જીને તેણે હરણ કરીને કનકચુકત કરી છે ! આ શ્લોક અશ્વગતિ રચગતિએ વાચી લેવાયે, માટે અનકાવ્ય છે. અનુપ્રાપ હાગ્ય વ.

કહવું ૨૯ મું.

શ્લોક.

હરણ કરિ ધર મમ શરણ,
શરણુદ ન કર મમ ધરણ;
ધરણ પડિ પડિ પિત વરણ,
વરણરા ન વરપતિહરણ.

૧

શ્લોક.

રે ન નાસ ઊભ આજ, ભીમ હું,
નાશીં કયાં જહસ શૂરસીમ ! તું;
મા'તજે પિતજમાં નમે ઝમે,
આણિયો ધરણી શોકને સંચો.

૨

ઊભ મૂઠ ઊભ ફુલ ના હવે,
ઝાંઝિ વા ગુરુ કરાડ જો લવે;

૧ શ્લોક—તરલનમન છદ (ચારુ નગણ). હરણ ધૃમ-ભીમ કહે છે કે, હે ભયદ્રથ ! તું હરણ કરીને માગ શરણ ધરુ-મારે સમ્મે આવ; કેમકે મમ કર ધર મુ-મારા હાથને ધારણ કરે એવા ખીલે કોઇ તારે શરણુદ (સમ્મ આપનાર) ન (નથી) અર્થાત્ તને માગના માગે હાથ કોઇ અટકાવી શકે એમ નથી અથવા માગ હાથનો માર મહન કરી શકે એવા કોઇ નથી કે ને તને શરણે રાખે. ધમ્મ ધૃમ-ધમ્મ (ધરણી) ઉપર પડી-પડીને પિત (પીત - પીઝા) વરણનો-શીકે ધરા ગમેશે તું વરપતિ (વિગમ સ્વામીઓવાળી-ટ્રાપદી) મું હરણ વરમ્મગ (વગ ધીમ-વખાળીમ) ન (નહિ) અર્થાત્ દવેથી તું ટ્રાપદી જેવી ઓંઓનું હરણ કરુ શી નહિ ગમે. સર્વ લખુ સિંહાવ-લોકન, નાગગિશુકુંડલિજ્યૈવ ચિત્રકાવ્ય.

૨ શ્લોક-રથોદના (જ ન ર લ મ) મગસીમ-શરણનની સીમા રપા (વોડિન) આણિયો ધૃમ-તોપણ ચોકને સન્નાને (ચોક સદેન'રાને)—તને ધરણીમાં આપ્યો એમ જાન.

મારૂં તેથી, નવ ને રહે ઊભો,
 ભીમ નામધર ને અરિ દુષ્ટો. ૩
 ને ગયો અસુ હવે પશુ! પળે,
 એમ ખોલી હરિનાદથી બળે;
 દાડતો પકડવા ભણી હરે!
 વ્યાધરો હરણની પરે ખરે. ૪.
 વાયુસૂનુ નિધિ કૂદવા ચહે,
 વારિ જેમ વડવાનજો દહે;
 વૃત્રને સમીપતિ જશે મરે,
 સર્પને ગર્જક ને વિધે હરે. ૫
 સિંહ જેમ કરિયૂથ ઉપરે,
 રે! કપોત પર બાજશે તડે;
 કંપતો મન ઘણા બની દીનો,
 નાસતાં પડી જતો ખરે હોણો. ૬

૩ ઝાડ ઈ—જે તું લવે (લવારેકરે) અને જો તું ઊભો ન રહે તો ઝાડ અને ગુર (ભારે) કરાડ (પર્વતના દરાડ), તેથી (તે વડે) મારૂં. ભીમ ઈ—તો. અરિદુષ્ટો (શત્રુને દુભનાર) ભીમ નામધારી અને બળુજો. અથવા અરિ દુષ્ટો—હે અરિ જો તે મને દુષ્ટો તો.

૪ જો ઈ—હે પશુ! હવે પળે (પળમાં) તારો અસુ (પ્રાણ) ગયો એમ જો (બળુ). હરિનાદથી—સિંહગર્જનાથી. વ્યાધરો—વાધ કરેલો.

૫ વાયુસૂનુ—હનુમાન નિધિ—સમુદ્ર. વડવાનજો—વડવાનજ અગ્નિ. પુરાણોમાં કહેછે કે વડવાનજ અગ્નિ સમુદ્રમાં રહેછે તથાપિ તે હોલાતો નથી, અને સમુદ્રના જળનું શોષણ કરેછે. વૃત્ર—વૃત્રાસુર નામે દેવ. સમીપતિ—ઈંદ્ર. જશે—જેવો—જેમ.

૬ કરિયૂથ—હાથીનું ટાળું. કપોત—હોતો દીનો—દીન—ગરીબ. દીણો—અધમ (નવદ્રય).

છેદ્ર ને યમજ્ઞયા બળે પળે,
કો' પછી નર પળે કશું વળે;
હારિયો અતિ ઘણુય દોડતાં,
કંપતાં જરૌ ન જંપ જોડતાં.

૭

• તોય તે નવ બચ્ચો અરિયકી,
• ભીમ આપૌં મળિયો બળે નકી;
શીર્ષકેશ ધરતો વૃકોદરો,
સા'ય કાક બળ પારધી ખરો.
અંગ વાંક મદ ને ગળી ગયો,
સિંહ સા'ય હરણા જંગો થયો;
શર હાથ અરિ, વાઘ ભક્ષને,
બાજ શુ તનિ રિયેજ લક્ષને!
નાગ શુ' નવ હસે પત્રે હણ્યે!
લાગમાં દુરજનો ધરી ગણે!
વેદપાઠૌં મહોદેવ શાપને—

૮

૯

કો' ગણે કદો વદાવિલોપને!

૧૦

૭ છંદ્ર ૪૦—જો ભીમની આગળ ઈંદ્ર અને યમ જેવા પણ બળથી પળે-તેઓ પણ મહા મેહેનતે નાશી શકે તો પછી કહો કે નર (માણસ) પળે તો તેનું કશું વળે વાર ? ૮ શીર્ષકેશ—માથાના વાળ કાક—કામડાને, બળ—બળથી.

૯ અંગ ૪૦—તેના શરીરનો વાંક (ટેડાઈ-વાંકાપણું) અને મદ ને હતો તે ગળી ગયો અને સિંહ જેમ હરણાને સા'ય (પકડે) એટલે સિંહના સાહા-વાથી હરણું જેવું થાય તેના જેવો થયો લક્ષ-ચોટ-નિશાન.

૧૦ લાગમા ૪૦—દુરજનો (બીજાઓને) લાગમાં (ઘાવમાં) ધરીને પછી (પાપ પુણ્ય વગેરે કસાને પણ) ગણે છે શુ ? વેદપાઠી ૪૦—વેદ પાઠી (ત્રિવિધ) મહોદેવ (બ્રાહ્મણ) શાપ દેવા તૈયાર થયો હોય તે વખતે તમે કદી વિ-લાપને વદો-વિલાપ કરો તો પણ તેને ગણો છે શુ ?

તેમ ભીમ ભટ દીનતા થકી,
શનુને નવ મૂકે ધરી નકી,
રે અરિ જગતોમા ધરી કરી;
રીસથી રગડતો ન ભે જરી.

૧૧

તાડતા શિર ધરી કરે અર્તિ,
ગાડતા ઊંરની મૂઠ જો મતિ;
પાડતો વળી રમાડતો બળે,
એડ હાથ અસુ એકના પળે.

૧૨

ઘોઘથી તવ લલ્લો અસુ ધરે,
મારિયા મસી ધસી વળે ખરે;
મણે તોય નવ રાયનુ લહે,
માર મોઘમ ઘણે અરિ સહે.

૧૩

લાલ આખ તવ તો કરી મદ,
મારી લાત શિરમા બળે વદે;
એજ આ હરણુ સિદ્ધ શુ થયુ !
બોલ મૂઠમતિ ! વીર્ય કયા ગયું !

૧૪

૧૧ ધરી-પકડી જગતીમા-પૃથ્વીમા ધરી-મૂઠી ભે-ભપ ૧૨ ગાડતો-ઘાટતો-ઊંરની (ઊર્ધ્વ)-પૃથ્વીમા મૂઠ ઈં-જે મૂઠ મતિનાગો છે તેને (વ્યવ્રથને) પાડતો-ઊંચેથી નીચે પાડતો-પાડતો રમાડતો જ્યદ્રથ ૩ થી રમકડાને ઉઠાવી પાડીને તેમકે મૂઠમત કરતો એક ઇં-એવી ગીતે એક (ભીમ) ના મનમા લાગ્ય છે અને એડ (જ્યદ્રથ) ના અસુ (પ્રાણ) પળે (ભય) છે!

૧૩ લલ્લો ઈં-એટલો માગતા છતા પલુ દણ તે અસુ (પ્રાણ) ધરે-છે-છે એમ બીજે તેને વલ્લા-ગણે, તવ (તારે) ઘોઘથી ધગી ધગીને તેને ખન વળમા (મનમ્યાનમા-ખગે વળ નેવને) માર્યો મોઘમ-જનો-માહાર ન દેખાય એવો.

૧૪ એજ ઇં-તે જે દરણુ દ્યુ દ્યુ તેજ આ દર મન (દ્રૌપદી) દ-દ-ણુ ૩૫ દ-ણુ-મૂઠ) મિ દનુ (મિ દ જેનુ) થયુ ! અર્થાત્ તે તો ધાયુ દ્યુ દ-ણુ, પગુ ને તો મિ દ થને તાગે પાગુ સે છે! વિવાદાનંકાર.

- ખોલીને ઉંદર જાનુ ધારતો,
બેરવી વજરશા તિ મારતો;
હાથ ધોલ મુકિયો હણે ઘણી,
જેથી તે વિહવળો ગયો ખાણી. ૧૫
- .. મૂરંના મરણથી વળી નહિ,
તોય તે કચરતો નર' સહી;
રાય મુણ હરિ ત્યાંહિ શું ભણે,
કેધયુક્ત લહો ભીમને રણે. ૧૬
- દુઃશલા મન ગણી તને હવે,
શૂર જે વળી રાખો હણે કવે!
ભીમ ભટ તવ ત્યાં વદ મદ,
દ્રોપદી હૂંબી તે ભૂલ્યા હૃદ? ૧૭
- શું કરું ધરમસૂનું ના કળે,
બા-બસો તું પાણુ ના મળે બળે;
રે દયા! હૃદયમાં દયા વસી!
ધિકુ શૂર અરિ ને ખસે ચસી. ૧૮
- શું અલ્યા કુપદબાળિ કાળીને,
કેશ આપી છંપશે હું ભાળીને!
હુ છે અધમ એ ન મૂકવો,
ચીરીને રગ રંગે યહ નજો! ૧૯

૧૫ ખોલીને ધન-એમ ખોલીને ભીમ જ્યારથના ઉંદરમા જાનુ-ધૂટણુ ધારતો, અને તે વજરશા (વજ્ર સરખા) ધૂટણુ તેના પેદમાં બેરવીને તે તેમાં મારતો-મારવા લાગ્યો. વિહવળો ધન-તે વિહવળ બની ગયો.

૧૬ મૂરંના-મૂઠાં. રાય ધન-(જૈમિનિ કહે છે) હે રાય! માંબળ. હરિ-અર્જુન. રણે-સંઘાતમાં.

૧૭ કવે-કઈ વેળાએ? ક્યારે? ૧૮. ના કવે-નથી સમજતા બાળ ધન-તુ પણ બાળક જેવો છે અને તારામાં બળ પણ ના મળે-નથી.

૧૯ હું ભાળીને-મને જોઈને. ચીરીને ધન-એને રંગે રંગે ચીરીને હું નવો યહ-લોહિથી રક્ત યઈને નવીન બનું!

એમ બોલી ચીરતો પદા ધરી,
 અર્જુને સુભટ વારિયો ફરી;
 બાળ! આજ અરિ દેહ શેપને,
 રાષ્ટ્રું કારણ તું, મૃત્યુ એપને. ૨૦
 તોય નો મરણ તોલ એ કરું,
 અર્ધચંદ્ર સરથી ખરે વરું;
 બોલી એમ મૂંકતા ગ્રહે પછે,
 મારો બાણ પટિયાં કરે અછે. ૨૧
 પાંચ શીશ પટિયાં લગ્નાં કર્યા,
 તેજ વીર્ય સરવે અરિ હર્યા;
 ને ઘટે નવ ઘટે તશાં કહ્યાં,
 વેણુ તે દુરજને શહુ સહ્યાં. ૨૨
 રે પછે મહત લીમ ભાખિયો,
 જીવતો સુહૃદ જ્યે રાખિયો;
 ને મને જીવવું મૂઠ રે। ગૂમે,
 દાસ થા અમતૃણો બધે સમે. ૨૩

૨૦ બાળ ઇ૦—અરે બાળક! (બાળક બુદ્ધિવાળા અર્જુન!) આજ હું અરિ
 (નયદ્રવનો) દેહ શેપ રાષ્ટ્રું તેતું કારણુ છું; નહિ તો એપને (પ્રત્ય શબ્દતું
 પુલ્લિંગે પ્રથમાનું) એકવચનં એ થાયછે તેને બીજી વિભક્તિ લગાડતાં યથેક્કું
 ૨૫—એકને) મૃત્યુ છેજ.

૨૧ વરું—પસંદ કરું. અર્થાત્ અર્ધચંદ્ર બાણવડે હું એને (વિરૂપ કર-
 વાને) પસંદ કરું છું. મૂંકતા—ગૂંપાપણું. અર્થાત્ એટલું કહીને બીમ છતો
 રહ્યો. મારી ઇ૦—તેને બાણ મારીને તેને માથે અછે (સારી રીતે) પટિયાં કરે
 —માથે પટા પાડ્યા. ૨૨ પાંચ—(પટિયાંતું) વિશેષણ. અરિ—શત્રુનાં. તશાં—
 તેવાં વચન.

૨૩ સુહૃદ જ્યે—જે બાપજો—યુધિષ્ઠિર અને અર્જુન. બધે સમે—તમામ
 વખતે.

કો તુને કદો પૂછે તું કાણ છે,
 દાસ પચ વીરનો ઈધાણ છે;
 ચિન્હ છે સમરમાં અરિ છોડ્યો,
 ઓલતો નૃપ અર્તિ મને લોત્યો. ૨૪

શિથલો વિથિલ જે થયો ધણો,
 એમ હું વદોશ દાસ તો જાન્યો;
 છવતો વરમતો! કદી રહું,
 દાસ છું જગતી દાસ તો કહું. ૨૫

સુણોને લીમ લડે રથે ગ્રહો,
 પાન ભાન વિહીના બળે સહો;
 અંગ લેપન રજે, રજ્જુવડે
 બાંધિયો ઝંકડી ર રખે પડે. ૨૬

એસતો રથ પછે વૃકોદરો,
 પાર્ય ત્યાં સજ થઈ પૂઠે પડ્યો;
 આવીયા ધૂરમસુતુ જ્યાં હતા,
 દાખિયા અધમને કરી છતા! ૨૭

ધુર્મનંદન વદે તદા ભક્ષા,
 છોડિયે ગદ્ય હથે શી છે બક્ષા;
 લીમ ત્યાં ગરબિને વદે બળે,
 ના મળે કર ધર્યો ધણે વળે. ૨૮

૨૪ ઇધાણ-એધાણી-નિશાની ચિન્હ ૬૦-સગર (સગ્રામ)માં અરિએ મને છડ્યો તેનું આ ચિન્હ છે ૪૫-(જયદ્રથ). લોત્યો-(લાજ જવાથી તથા મૃત્યુની અણીપર હોસથી) બપ પામેયો.

૨૫ શિથલો વિથિલ-શિથિલ વિથિલ. વરમતો-હે હાતમ ખુદિવાળા! જગતી-જગતમાં અથવા પૃથ્વીમાં.

૨૬ પાન ૬૦-પાન (વર્ણ) અને ભાન વિહીનો-બ્રમિ હપર રમદોળા-વાથી તમા બાપી ગરીરનો રંગ જેનો બગડી ગયો છે એવો તથા બાન બૂલી ગયો છે એવો. બળે સહો-બળથી પકડ્યો. રજે-ધૂજવડે. રજ્જુ-દોરડી.

૨૭ દાખિયા-બનાવ્યા. (અદ્યવચન વક્રોક્તિમાં છે). ૨૮ વદે-વળથી,

બંધુ આ અધમ દાસ આપણો,
આજથી થઈ રહ્યો રૂચે ભણ્યો;
પામિયો પરમ દાસભાવને,
વામિયો ધરમ રાય લાવને.

૨૯

જનિયા કરગરી અતિ અતિ,
તોય મેં નવ કરી દયા રતિ;
પૂનિયો કુસુમ પાણી ફળે,
તોય પંચપીયૂષે ધરી કળે.

તાંદુલો ઉપર નાખિયા ઉભી,
આરતી કપુરથી કરી ખુબી;
ધૂપ તો અગરબત્તિથી કર્યો,
હાથ જોડી ફૂંદડી ઘણી કર્યો.

૩૧

મુક્તિથી. જો એકવાર હાથમા આવેલો સત્તુ ગયો તો તે ફરીને ઘણી મુક્તિથી
પણ મળતો નથી—હાથમાં આવતો નથી.

૨૯ આ અધમ—(જયદ્રથ). રૂચે ભણ્યો—હવે જે ગમે તે કહે. દાસભા-
વને—દાસપણને. વામિયો ઇન્—તે ધર્મના અને રાજપણના લાહાવને વામિ-
યો—તે લાભ તેણે તબ્યા.

૩૦ જયદ્રથના ઉપર બીજે દયા ન કરી ત્યારે શું કયું ? તેનો ખુલાસો
તે પોતેજ વ્યગ્રમાં કહે છે કે, મેં એની પૂજા કરી—અર્થાત્ માયો. કૃપી રીતે
માયો તે પૂજના રૂપમાં કહી અતાવે છે. પૂનિયો ઇન્—તેને કળે (કળથી)
ધરીને (આવીને) કુસુમ (પુષ્પ), પર્ણ (પત્ર), ફળે (ફળવડે), તોય (જળ),
પંચપીયૂષે (પંચામૃત—દૂધ, દહી, ઘી, મધ, ખાડવડે), તેને પૂજ્યો. આ
પૂજામા તિરસ્કાર વચન રૂપી પુષ્પ, તમાચા રૂપી પત્ર, મૂકીઓ રૂપી ફળ,
પરસેવા રૂપી જળ, અને રૂધિર વગેરે પંચામૃત સમજવા.

૩૧ રનાન કરાવ્યા પછી શું કયું તે કહે છે. તાંદુલ ઇન્—સ્પષ્ટ છે ફૂંડડી
કર્યો—પ્રદક્ષિણા કરી. આ જગોએ પણ પાઝળની પેઠે ગદા પ્રહાર રૂપી ચોખા
ચઢાવવા, હાથે આવીને તેને વીંઝવો એ આરતી ઉતારવી, મુદ્દ કરતાં ઉઠેલી
ધૂપ રૂપી ધૂપ, આરતા આમ તેમ ફરવું એ પ્રદક્ષિણા સમજવી.

બંધુ! મેં વિનવી પાણિ જોડિયા,
આ બિયા તવ યથા સજોડિયા;
એ 'વરંશ્રૂહિ' મુખેયકી ભણ્યા,
માગિયું અરપવા ધની બણ્યા.

૨:

મેં તવે વિનતિ તો કરી ઘણી,
જે વરો અરપિયાં ભણાં ગણી;
એક દાસ યદ્ય રે' અર્ચુ મુધી,
અન્ય વા'હી રીજવી છૂટે ખુધી.

૩૩

જે વરો અરપી આવિયા જુઓ,
તેજથી તપન સંશયો ખુઓ;
વ્યંચ વાણી વદો કૂલતો મને,
હે મિયા! વદ હવે રૂચે તને.

૩૪

ધર્મનંદન કહે તને તમે,
માન્ય ને મનથકી ગણો અમે;

૩૨ બંધુ છં—હે બંધુ! મેં જ્યારે વિનવીને પાણિ (હાથ) જોડ્યા
સારે આ બિયા (જ્યદ્રથ) સજોડિયા યથા-અભારી સાથે આબ્યા. એ ઈં—
એ મુખેયકી (મુખધી) બણ્યા-બોલ્યા કે ' વરંશ્રૂહિ ' (વરદાન માગ),
અને એ રીતે માગેલુ આપવાને ધની (ધનવાન-ગૃહસ્થ) બન્યા. અહીંઆં
પણ, તેને બાધવાને તેના હાથ એકલા કરવા એજ હાથ જોડવા, તેને દાસ યથા-
નું કહેવું એ પ્રાર્થના. ' હું દાસ છું છત્યાદિ ' ને જ્યદ્રથ બોલ્યો તે ' વરદાન
આપું ', વગેરે યથાયોગ્ય સમજવું.

૩૩ વરો-વરદાન. અમુ મુધી-અવળાં મુધી. અન્ય છં—અન્ય (બીજું
વરદાન) એવું કે, વાહારી (દ્રૌપદી) ને રીજવીને એ ખુધી (મૂર્ખ) છૂટે.
(મરકરી ૩૫ ખાન ડચન કરવામા ' ખુધી ' વિશેષણ લગાડતાં દોષ નથી).

૩૪ તેજથી છં—એ તેજથી તપન (સર્પ) જેવા છે. વ્યંચ-મર્મની.
રૂચે ઈં—તને ગમે તે કહે.

પાપ. રૂપ ફળ એહને મળ્યાં, અંગરંગ ઉછરંગ તો ટળ્યાં.	૩૫
પ્રાણુ જાય પળમાં અમો તણો, મૂકશો નહિ અરિ દયામણો; એમ બોલો દીનતા ધરે નરી, તોય ભીમ ભટના મંકે અરિ.	૩૬.
દ્રૌપદી સમણં ધર્મ જે સતી, બોલો બાળો તવ તો ગ્રહો મતિ; જો અલ્યા! દરભ આ મુનિતાણા, આસનો અશન-થાનકો ધણાં.	૩૭
વિંધી સેજ પળિયા મને ગ્રહી, ના લહી શોખ રૂડી તને કહી; કુંધો મુનિ ગરવા કર્યા મહુ, માહરાં કુખ તને કરાં કહું!	૩૮
તોય જો ધરમસૂતુ રીઝવું, છોડવું દુરગુણો ન ખીજવું; મૂકિયે મમ મતિ, મિયે હવે, દાસ ધર્મસૂતુના થયો જવે.	૩૯

૩૫ ધર્મનંદન ઇન્દ્ર-ધર્મનંદન કહે છે કે જો તમો અમો (તે) મનથી માન્ય ગણો તો (જયદ્રથને) તલ્લે. ઉછરંગ-ઉલ્લાસ-હર્ષ. ૩૬ મૂકશો ઇન્દ્ર-જો છોડી મૂકશો નહિ તો. નરી-છેક, બધી. અરિ-અરિને.

૩૭ ધર્મ ઇન્દ્ર-જો પોતે સતી છે તે પોતાનો ધર્મ સમજી. દ્રૌપદી જયદ્રથને કહે છે. જો ઇન્દ્ર-સ્પષ્ટ છે. અશનથાનકો-બોજનશાળાઓ. ૩૮ ગરવા-ગુરતા ગુણવાળા.

૩૯ તોય ઇન્દ્ર-તોય (તે) એટલું એટલું કર્યું તોપણ જો, હું ધર્મસૂતુને (યુધિષ્ઠિરને) રીઝવું છું, અને તને-દુરગુણને (નકારા ગુણવાળાને) છોડવું છું પણ ખીજવતી નથી. પછી તે બીમને કહે છે: મૂકિયે ઇન્દ્ર-સ્પષ્ટ છે.

સાંભળી સતીતાણી મુવાણીને,
મૂકતો રિઝવવાં સુગાણીને;
લાગ્ય પાગ વડ ત્રાતને બધ,
જીવવા મન ધેરે હોંછો થઈ! ૪૦

મૂકિયો નરપતિ ભોત્રે બહી,
આપો તે વિહવળો, નમે સહી;
ધર્મનંદન પદે પડી રહ્યો,
પાંચ રીશ પટિયાં હુદે દહ્યો. ૪૧

વંદના ખર્ચો કરી સમસ્તને,
મુનિ જે નિકટ માંહી વસ્તને;
ધર્મપુત્ર શું દયાળું ભાખિયા,
રાયને જીવધોન્નેય રાખિયા. ૪૨

ભૈમિનિ! ગુણ કયો પિતામહો,
મુણું હુય જનમેજયો કહો;
મોટું તદપિ રી દયા કરી,
કેટલું સમપણું બંદે થી. ૪૩

શ્લોક.

મોટા તેના જોટા છે શુ, વન ઉપવન સરવર ઘરમા રે,
 છે શુ એમા કે'શુ કોઇ, બુજગ ન જગમગ દર દરમા રે,
 એ તો કોઈએતો જોઈ, વિધિ નિધિ ઇક ઇક હરિ હરમા રે,
 તેવો રાજા લે'વો માઝા, પરમ ધરમધર નરવરમા રે ૪૪

કથા કહેનાર તરિકે મ્હવિ લખે છે તેમ ટ્રેલીક જગોએ વૈશ પાપનને પણ કયા
 કહેનાર તરિકે લખ્યુ છે મહાભારત વૈશ પાપન મુનિએ જનમેજયને સભળાવ્યુ
 છે એમ તો ઉલ્લેખ છે પણ જૈમિનિએ જનમેજયને કયા કલાનુ પણ કહેવા
 ય છે એમ કહેવાય છે કે વ્યાસની આરાધી તેના શિષ્ય જૈમિનિએ મહાભારત
 લખ્યુ પણ વ્યાસને તે પસંદ ન પડવાથી જૈમિનિએ તેનો નાશ કયા હતો માત્ર
 અશ્વમેધ રાખ્યો હતો, જે અઘાપિ પ્રચારમા છે જૈમિનિ અને વૈશ પાપન બ
 ને વ્યાસના શિષ્ય હતા તથા જનમેજયના મુદ્રમા તે બન્ને હોનાનો સભૂવ છે
 માટે આ કથાનો ટ્રેલોક ભાગ વૈશ પાપને જનમેજયને કરો તથા બાકીનો કેટ
 લોક ભાગ જૈમિનિએ કર્યો એમ ઘટાનવામા કવિનો દેખાએવો જણાય છે કે
 જનમેજય વ્યાસના બન્ને શિષ્યોને સર્માન ભાવે પૂછને તેમની પાસેથી કયા
 શ્રવણ કરતો હતો અથવા એમ નહિ તો કદાપિ સરત મૂકથી કનિએ તેમ લ
 ખ્યુ હોય

૪૪ શ્લોક-હસી ૭૬ (મ મ ત ન ન ન સ ગ) મોટા ઈ-જો મોટા
 હોય છે તેના જોટા (વરાળરના ખીજ) વનમા, ઉપવનમા સરવર (સરો
 વરમા) કે ઘરમા છે શુ ? અર્થાત નથીજ છે શુ ઈ-શુ કોઈ એમ કહે છે
 કે એમા શુ છે ? (અર્થાત એતો હોયજ તો હુ કહુ છુ કે) દરેક દરમા
 જગમગ (ચળકતો મણિધર) બુજગ (સપ) હોતો નથી એ તો ઈ-એ
 તો કોઈકજ હોય છે તે તમે જોઈને એતો શુ જોવુ તે કટે છે: વિધિ ઈ-
 હરિમા વિધિ (કર્તવ્યતા) અને હરમા નિધિ (ધનભંડાર) એ પણ એક
 એક સામર્થ્યજ રહેતુ છે! તેવોજ આ યુધિષ્ઠિર રાજા જેની નરવરમા (બ્રેષ્ઠે,
 પુરોહિતા) પરમ માઝા છે તથા જે પરમ ધરમધર

વલણ.

રવરમો ધરમનંદન, કરમ જોનાં મરમ રે;
ગતીમુર ન સુર લગે, મરમ વડું શું શરમ રે. ૪૫

કહવું ૩૦ મું.

શ્લોક.

કરમનિદો કયો ? કરમનિદો ક'યો,
સરમવાળો કયો ? શરમવાળો ક'યો;
પરમઆનંદ કો ? પરમઆનંદ કો,
ધરમ સાચો વદો ? ધરમ સાચો વદો.

શ્લોક.

ધર્મે સાચો ધરે ધર્મનો નહનો,
જેથી વિષ્ણુ થયો સર્પને વદનો;
ભાષિયા તે પછે મિંધુના નાથણ,
દાસ તં છે નહિ જા ભાગે સાથણ.

તુંજને મૂકિયે જાવ ના રૂકિયે,
 હાવિ ના ચૂકિયે ધૂળ ના બૂકિયે !
 સુદ્ર સુદ્રો મળી કામિની ના કરી !
 ધિક છે ! ધિક છે ! શ્રેષ્ઠતા તો મળી ! !
 કામની વાસનાએ હરી કામની,
 કીર્તિ કુનામની હાણુ પૈ દામની;
 અન્નુ માની તુ શે યથે માની તું,
 સાજ ગુમાની તુ ના મળ્યુ માની તુ.
 વેણુથી લાગિયો કર્મ હીણાંકરો,
 વીર્યથી હીણુ જે કર્મ કુડાંકરો;
 નેઈ તે ધર્મસૂત્ર વરહે વળી,
 શે કુળે શોચતો ? યક્ષ સાથી મળી ?
 ધર્મ ધ્યાને ધરો કુટુમ્બ ત્યાગીને,
 કર્મ રૂઠાં કરો શ્રેષ્ઠતા ભાગીને.

૩ મૂકિયે—છોડી દેખાએ. જાવ—જાઓ. રૂકિયે—રૂકિયે, હાવિ—હવે.
 ચૂકિયે ઈ—પરતી હરણુ કરવા રૂપ ચૂક ન કરવી અને ધૂળ બૂકવી નહિ
 અર્થાત્ એની ચૂક તે ધૂળ ખાવા અગમર છે દુષ્ટતાસંકાર. સુદ્ર ઈ—
 સુદ્ર (અધમ) તુ અને સુદ્રો તારા માથીઓએ મળાને તમે કામિની (દ્રૌપદી) .
 ને ના કરી ?—તમે એમ ન બાધ્યુ કે આ તો બળવાન અને અમારા સંબંધી
 પાંડવની સ્ત્રી દ્રૌપદી છે માટે એનું હરણુ કવું અયોગ્ય અને અસાધ્ય છે !
 શ્રેષ્ઠતા તો મળી—આથી તમારી શ્રેષ્ઠતા નાશ પામી છે ! !

૪ કુનામની ઈ—અનામીની કીર્તિ (પ્રાપ્ત થઈ) માની—માનવાળો. સાજ
 ગુમાની ઈ—લાજના ગુમાનવાળાને તને તારૂ માનીતુ (ઈચ્છેયુ) ફળ
 મળ્યુ નહિ

૫ કર્મ હીણાંકરો—હીણા કર્મ કરનાર કર્મ કુડાંકરો—કુડાંકર્મ કરનાર.
 ધર્મસૂત્ર—યુધિષ્ઠિર યક્ષ ઈ—તાગ નેત્ર યાત્રી મીચાય છે ?

નીચ જે કર્મ કુળકર્મ ધારો મને,
 ત્યાગજ્ઞે તે તમે ધર્મ ધારી તને. ૬
 ભદ્ર હો ! ભદ્ર હો ! જાવ વા યા રહો,
 અથ્થ હાથી રથે જેમ્મી સુજે વહો;
 જૈમિનિ રાયને ભાખિયા ભાવશુ,
 સર્પ છે શુ કરે આવિયો દાવશુ. ૭
 (તોય) વેણુ રૂડાં સુણી લાજિયો તે અતિ,
 ચિત્તમા ચૂરતો મૂઠ શે ચે મતિ !
 આપથી આપને કષ્ટવા જો લહો,
 જોધ તો ધર્મના નદના શો કહો. ૮
 દીનતા પામિયા સિધુશા પીન જે,
 દાસના ભાવને પામિયા હીન તે;
 શીશ પદા રૂડા મસ્તકે રાજતા,
 પાગ રે લાગતા રાગતા ત્યાગતા. ૯
 મુખ નીચુ કરી લાજ આણી ઘાણી,
 વદતો વદતો આલિયો શુ નાણી !

૬ જયદ્રથને છેડી મૂકતી વખત યુધિષ્ઠિર તેને શીખામણુ દેછે ધર્મ
 ૬૦—૨૫૯ છે નીચ ૬૦—જે કર્મને તમે મનમા નીચ અને કુળકર્મ ધારો
 તે કર્મને તમે તને (શરીરમા) ધર્મ ધારીને ત્યાગજ્ઞે

૭ સર્પ છે ૭૦—જૈમિનિ જનમેજયને ભાવથી કહેછે કે, જયદ્રથ છે
 તો સર્પ જેવો, પણ શુ કરે, દાવમા આવ્યો છે !

૮ ચૂરતો—ચૂરો થતો અર્થાત્ પસ્તાતો આપથી ૬૦—જો શત્રુ પોતાના
 ની મેળે પોતાને કષ્ટ કરે એમ તમે ધારના હો તો તેને ધર્મના નદન જેવો
 (યુધિષ્ઠિરે કહ્યા તેવો) જોધ કહ્યો. અર્થાત્ શત્રુ ઉપર ક્ષમા રાખી તેને મધુર
 વચન કહાથી તે પોતાની મેળેજ પોતાના કસનો પચાત્તાપ કરે છે. ૯ સિધુશા
 પીન—સમુદ્ર જેવા પુષ્ટ રાગતા—રીસ.

આવજો આવજો ભીમ ભદ્રો ભણે,
દ્રૌપદીના તહીં હર્ષ કો' કો ગણે?

૧૦

શ્લોક.

ગયો ધરી રાગ અપાર રાયજી,
અરે હવે સા'ય પિનાક થાયજી;
ન ભઈ મદિર ભલે ભૂંજે મરં,
હુ ગંગદારે જઈને તપે ઠરં.
વિચારી એવું નરનાથ આલતો,
મને ઘણું કુ.ખ નૃપાળ ભાળતો;
સુગંગદારે વિચરી ઠયો તપે,
સુગંગસ્વામી જપતો ભલે જપે.
સુઅંગ કાપી રૂધિરચો તર્પતો,
સુરગરાગે તઈ કામ દર્પ તો;
સુભંગ થાયે શરરિ કઢી ઘણો,
સુસંગ થાતાં હરદાસ તો ગણ્યો.

૧૧

૧૨

૧૩

૧૦ ઝાગી—દેવાદાર. ભણે શુદ્ધ દેવાદાર હોય નહિ સિની પેઠે. આવજો
ઈ.—ભીમે જયદ્રથનો પ્રથમ જોવાબ્ધારે ઠયો છે તે સાથે સરખાવતાં તેનું
પચન જયદ્રથના મર્મને વેધનાર અને આનાઓને હાસ્ય ઉપજાવનાર છે.

૧૧ શ્લોક—વંશસ્થ (જાતજર). રાગ—રીસ. રાયજી—રાગ. જયદ્રથ પાંડ-
વોના આશ્રમમાંથી નીકળ્યા પછી પોતાના મનને કહે છે: અરે ઈ.—રૂપજી
ઈ. પિનાક—રાવ. મદિર—ધર. ગંગદારે—ગંગાદારે. તપે ઠરં—તપ કરવાના
કામમાં ચિત્ત થાઈ, —અથવા તપવડે શક્તિ પામું.

૧૨ નરનાથ—રાગ, મને—મનમાં. સુગંગસ્વામી—ગંગાના સારા સ્વામી—
મહાદેવ

૧૩ સુઅંગ—પોતાનું સારું અંગ. તર્પતો—તૃપ્ત-પ્રસન્ન કરતો (શિવને).
સુરંગ ગગે—આનિ આનદથી. દર્પ—ગર્વ. સુભંગ—અતિશય ભંગ (શરીર કાપ-
વાથી). સુભંગ ઈ.—એવી રીતે મારે સંગ થતાં તેને હરદાસ (શિવનો દાસ)
ગણ્યો—તે હરદાસ ગણાયો.

'વરબ્રૂહી' મા'સુર આવૈ લાખતા,
 સુમેમ ગગાધર અત્ય દાખતા;
 મને તને ભાઈ કશુ ગમે ભલુ,
 અમે તને તેહ વસે દધ વણુ. ૧૪
 મુણી વદ રાય અમાપ હર્ષમા,
 છતુ હુ પાકુતન, બેય વર્ષમાં;
 ઇકે રથે તે નવ બેય વાહને,
 હુ માશુ મા'દેવ મુપૈરીદાહને. ૧૫
 મહાઅસુરારિ વદ છંતો તમે,
 મુપાંડુસુતો રોઈને કહુ અમે;
 નહી કિરીટી તમથી છતાય ને,
 રહે સહાયે હરિ સન સુરા યજે. ૧૬
 સ્વરૂપ નારાયણને નરે યયુ,
 પછે વદા બ્રાત ! કશુ કમી રહ્યુ !
 રીતો તમે પાંડવ આર સૂરને,
 ઇકે રથે જોમ સુરારિ સૂરને. ૧૭

૧૪ વરબ્રૂહી—વરદાન માગ. મા'સુર—મહાદેવ ગગાધર—શિવ શિવ
 હહેછ મને ઈન્—હે ભાઈ ! તને મનમાં બહુ કશુ (શુ) ગમે છે ?—તારે મારી
 પાસે શુ માગકું છે ? વરો—વરદાનો ૧૪ પાકુતન (પાકુતનપ)—પાડવો
 ઇકે ઈન્—છતુ એટલુજ નહિ, પણ તે એકજ રથમાં બેસીને બધા પાડવોને
 છતુ, મારે ખીજા રથમાં બેસવું પડે નહિ અર્થાત્ મારો રથ પણ તેઓ
 ભાગી શકે નહિ સુપૈરીદાહને—મારા મોટા શત્રુઓને બાળવાને

૧૫ અસુરારિ—દેવ મહાઅસુગારિ—મહાદેવ કિરીટી—અર્જુન રહે ઈન્
 જોની સહાયે સન (પોતે) હરિ, જોને સુરા (દેવો) યજે (પૂજે) છે, તે ર-
 હે છે અથવા સુરાયજે—જે સુરાય—સારા રાજા છે

૧૭ સ્વરૂપ ઈન્—નારાયણ અને નર બે મળીને એક સ્વરૂપ (વિષ્ણુ)
 થયુ છે અર્થાત્ નર (અર્જુન) અને નારાયણ (કૃષ્ણ) એ એકજ વિષ્ણુ-

વદી સુવાણી વળિયા ઉમાપતિ,
રિજ્યો ઘણુ રાય લહી રૂડી રતિ,
ગયો ઘરે હૃં થયો તને મને,
ન જાણ્યુ સારુ અસુ એ ખરે હણે ! ૧૮

શ્લોક.

સરવ કામ્યકમા સુસુખે વસે,
પરવ પર્વણિથી દિજ સૌ લસે;
ગરવ ના મનમા તનમા જરી,
હરવને ભજતા હરિ હે હરિ ! ૧૯

નરવરા તન પાકુતાણા ભલા,
કરવરા થઈ રે' જવ ગૈ બલા,

ના બે રૂપ છે મુરારિ ઈ—જેમ મુરારિ (કૃષ્ણ) મુર (એ નામના દેસને)
જીતે તેમ

૧૮ વળિયા—સ્વરથાને ગયા ઉમાપતિ—શિવ રતિ ઈ—પોતાના ભા-
ગ્યની રતિ રૂડી લહીને (જાણીને), અથવા રૂડી (માફી) રતિ (પ્રીતિ)
લહીને (ધારીને)—(શિવ ઇચ્છિત વરદાન આપ્યું માટે) ઘરે—ઘેર ન જા-
ણ્યુ ઈ—પણ તેણે જાણ્યું નહિ કે એ સારુ તો ખરે (ખરેખર) અસુ (પ્રા-
ણ) હણે (હણે એનું છે) ।

૧૯ શ્લોક—કૃતનિર્મિત (નમસ્કર) કરિ હવે પાડવોનો પૂર્વવત આશ્રમ-
નિવાસ વર્ણન ઉપસદાર કરેછે સરવ ઈ—મર્વ (પાડવો) કામ્યક નામે વન-
મા સુસુખે (સારા સુખથી) વસેછે, અને પર્વણિના જેવા પૈરન (આન-
દના દિવસથી) સર્વે દિન (આઠાણો) પણ લસે (શોભેછે) આઠાણના ઘણા ધર્મ
કૃત્ય પર્વણિને દિવસે હોય છે તથા દાન, યુષ્ય પણ તેજ દિવસે ઘણું પ્રવર્તે છે
માટે આઠાણોને પર્વણિનું પર્વ ઉત્તમ છે, એમ વર્ણવે છે તે યોગ્યજ છે ગરવ
ઈ—જયદ્રથ ઉપર પોને જય મેળવ્યો માટે ગર્વ થયો જોઈએ તથાપિ તેમના
મનમા કે તનમા જરા પણ ગર્વ નથી, પણ હરવને (શિવના વનમા—કામ્યક
મા) હે હરિ ! એમ મોનીને હરિને ભજતા હતા

તરવરા નવ કોઈ ખરે ખરી,
હરવને ભજતા હરિ હે હરિ !
ખરવ કે અતિ ખર્ચ ગણે નહિ,
ધરવ એક મને ધરતા સહી;
હર વસે દિલમાં વદિયે હરી,
હરવને ભજતા હરિ હે હરિ !
વિવિધ દુઃખ ધરી વસિયા વને,
ગુપત કાળ તછ અઢિયા રણે;
હરિ ધરી નર સારથિ જીંસરી,
હરવને ભજતા હરિ હે હરિ !
સતરસે પિસતાળીસ સાલમાં,
હરણ દ્રૌપદી મેં કિધ વા'લમાં;
ભરી ગયા નિધિ ભારતનો કરી,
હરવને ભજતા હરિ હે હરિ !
સુકવિઓ કર્યો કે' અમથી જાને,
અહમતા અમથી વૃહિ તે મને;

૨૦

૨૧

૨૨

૨૩

૨૦. તરવરા-ઉત્તમ પુરૂષો તન-તનય. કરવરા-ઉત્તમ હાથવાળા (૧) બ્રહ્મા-ગ્રંથદ્રવ્ય રૂપી બ્રહ્મા. તરવરા-તરવરાટ-અચળતા (ઉપાધિ વગેરેને લીધે).

૨૧. ખરવ ઈ-તેઓ ખર્ચ કે અતિ ખર્ચ (સખ્યાવાળી) સપત્તિને ગણતા નથી પણ મનમાં સહી (નિશ્ચય) એક ધરવ (મનોપ) ધરે છે. કવિ કહે છે કે એ વક્તા અમે અતિશયોકિત કરીને કહેતા નથી કેમકે હર વસે ઈ-“અમે ખોટું કહ્યું છે” એમ કોઈ કહેશે એવો અમારા મનમાં હર વમે છે તેથી આ તો હરીને વદીયે છીએ અર્થાત-નહિ તો અમે તો રોગ પણ કહેત કે પાંડવોને ગત્યનો કે કશાનો પણ ખપ નથી !

૨૨ ગુપત (ગુપ્ત)-વિગટ્ટર જાને ઘેર. હરિ ઈ-હરિએ નર (અણુત) ના સારથિ થઈને જીંસરી ધરી-સુહનો બાર વદન કર્યો

૨૩ ખરી ગયા ઈ-આજા ગુનિ ભારતનો નિધિ (સમુદ્ર-મંડાળ) ખરી ગયા છે તેમાંથી.

કરો ગયા યુનિ વ્યાસ સહુ ભરી,
હરવને ભજતા હરિ હે હરિ!

૨૪

ઉદરકાજ વશી દિન આઠમા,
કવન આ કરિયુ ધરો પાઠમા;
દીરઘ કે લઘુ ભેદ લહે હરિ,
હરવને ભજતા હરિ હે હરિ!

૨૫

કવિ નહિ, કવિતા મનમા ગમે,
લવરો તો ન કડ ઉભરો શમે!
નવ શમે દમને દમતા મરી,
હરવને ભજતા હરિ હે હરિ!

૨૬

૨૪ કવિઓનો ગન નાશ કરવા માટે કહે છે સુમિત્રો ઇન્-મને
(મનમા) અમથી (નિર્ગ્યક—ખાલી—ખોળી) અહમતા (અહતા—૫-
૬) ધરીને સુમિત્રો (સારા પ્રસિદ્ધ કવિઓ) કૃદોને (વર્ણન કરીને કહે કે અ-
મથી (અમારાથી) કાવ્ય બને છે, (પણ) વ્યાસ યુનિ સહુ (ભારતમા) ભરીને
કરી ગયા છે, (તેમાંથી તેઓ કરે છે, માટે તેમનો ગર્વ વ્યર્થ છે).

૨૫ ઉદરમાજ—પેટનો માટે (આ જપરથી જણાય છે કે કવિ પોતાનો
નિર્માહ કાવ્ય અથવા લખીને તેનડે કરતા હશે) ધરી પાઠમા—અમરણમા આ
ણીને (મહાભારતમાના તે પ્રસંગને) દીરઘ ઇન્-ગુર કે લઘુનો ભેદ તો
હરિ જાણે છે અર્થાત્ તે હું કાંઈ જાણુનો નથી અથવા હવેનો મેળ આણુ
ને હસ્તને દામે દીર્ઘ અને દીર્ઘને દામે હવન કરવો પડ્યો છે તેને કે પ્રાકૃત
ભાષાની કવિતાઓમા યેવ ગણાતો નથી તથાપિ કવિને તે પમદ નહિ દોષ
તેથી આ વચન નમ્યુ જણાય છે

૨૬ કવિ ઇન્-કવિ તો નથી પરંતુ મને મનમા પ્રિતા ગમે છે, તેથી
હું જો આવી વચની ન કડ તો માગ મનનો ઉભરો ગમે યુનિ અર્થાત્ કવિના
કરવાનો ઉભરો આને છે તેથી વિના મર હુ, મરને રીઝવવા કે એવાની જી
જન માણેથી નહિ નવ ઇન્-દમન ૩૫ કિતાથી મરી રીત દમતા પમ તે
(' નમે ') રામતો નથી

પગો કહો કિમ તો કરવું કળે,
નમો નમો કવિને કથવું બળે,
કવીશ તો કરજો કઠાણા જરી,
હવને ભજતા હરિ-હે હરિ !
દિન હુ આતુરપિત્રો પડોદરે,
વિનવિ કોરિદને વસતો કરે,
નમન છે નમનો કવિ ઉપરિ,
હવને ભજતા હરિ હે હરિ !

૨૭

૨૮

શ્લોક :

કવિ કિ કર કોડામણો, કવિરજ કવિ ? તમ દામ,
કવિતા સવિતા શી વસા, તન મન ધન ધન રાસ,
કવિઓ નુપના કેડીના, હળધર બળધર ત્રાસ,
જગતીસુર હુ જોનાં તા, પાણુ વટપતન વાસ.

૨૯

૨૭ દમતા પણ ઉભરો શમ્ભો નૃથી ત્યારે કવિતા કરવીજ પડે છે, તે
મેં કહે છે પત્રી ધન-કટો ત્યારે પત્રી કળે કરીને કેમ કરવું ? ને કરવું ત
બેજા કે, કવિઓને નમી નમીને બળે કરીને કાઠક કથવું જો એમજ છે, તો હે
કવીશ ! ધન-રપટ છે

૨૮ આતુરપિત્રી-ઓનીશો કોરિદને- પડિને ઉર-તેમની મહારાકિત
આમળ મારી કવિત્વશક્તિ અલ્પ છે માટે રબેને હુ દુષિત ન થાઉ એવા ડ
થી નમન ધન-હે ઉપરિ કવિઓ (ગોટા કવિઓ) ! તમને વાર મવાર નમ-
ન છે

૨૯ શ્લોક—પ્રેમછંદ. સ, સ, ર, ન, ન, સ, લ હુ કોડામણો (હોસીસો)
કવિઓનો કિ કર છુ, કવિઓની રજ છુ અને હે કવિ ! તમારો દાસ છુ.
અને તેથીજ મારામા તન, મન, અને ધનના ધન (ધન-સજડ) રાસ (રાશિ-
મના) રપ અને સવિતા (સર્વ) મરખી તેજરી કવિતા વશી છે કવિઓ ધન-
કવિઓ રાગના કે શી (શ્રીમતા)ના કે હળધર (એડત-કણુબી) ના કે બળધર
(મિત્ર બળવાન)ના ત્રાસ (વેડે છે) અર્થાત્ દ્રવ્યમાટે તેવાના અણુગમતા

વલણ

પેટપત્તનમા વાસ આપ્યે લોભાનો રહુ છાબી ૨

દાસપણુ ઉદાસપણુ ના, ગહુ પ્રમાન દ થોભી રે

૩૦

તા પણ વખાણ કરીને પ્રિતા કરે છે (મારી પેઠે રતત્રપણે ગદીને માન ઉ
'બરે' સમાનવાનેજ અચ્છદ કવિતા કરતા નથી, એ માન છે) જગતીસુર
૪૦—હુ જગતીસુર (બ્રાહ્મણ) છુ અને તેથી લોભી હોવો જો (બ્રાહ્મણો
લોભી હોય છે એમ સર્વત્ર કહેવાય છે અને તેથીજ તેમને બોધ કરવામા આ
વે છે કે, 'અસતુશ્ચદ્વિજ્ઞાનષ્ટાસતુષ્ટોચમર્હાપતિ ૪૦' તથાપિ વટપત્તન (વડોદરા
રામાજી) મારો વાસ છે તાત્પર્ય કે વટલાક કવિઓની પેઠે હુ દળવર (કેણ
ખી)નો ત્રાસ વેઠતો નથી તેમ તેમની પેઠે મારે ગામ છોડી પેટમાટે કવિતા ૨૦
વા ખીજે ગામ જઈ વસતો નથી

૩૦ વટવત્તન ૪૦—વડોદરામા મને ઈશ્વરે વામ આપ્યો છે તેથી લો
ભીનો લોભીજ રહુ અથાત વડોદરામા મને જેઈતો આશ્રય ન મળવાથી મા
ગે ધનાઢક્ષા પૂપુ થતી નથી અથવા જેઓ મારા ઉપર પ્રીતિલેખ ગણે
તેમની પ્રીતિનો હુ લોભી રહુ છુ વળી હુ પ્રેમાનંદ વડોદરામા થોભીને
(સ્થિર થઈને) રહુ છુ, પણ મારે દાસપણુ (નિર્મલ માટે કર્મની મેરા કરના
નુ) નથી તેમ હુ ઉદાસપણુ પણ રાખીતોતથી પરતુ પ્રેમાનંદ (સ્થિર ઉપર
ની પ્રીતિના આનંદ)મા થોભી રહુ છુ—સ્થિર થઈ રહુ છુ મુદ્રાલ નારે.

